

*Mine Yazıcı, 1978 yılında İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 1979'dan 1999 yılına kadar İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Bölümünde İngilizce Okutmanı olarak çalıştı. Bu süre içerisinde İstanbul Üniversitesindeki İstanbul Tıp Yoğun İngilizce, CerrahPaşa Tıp Hazırlık, Elektronik Hazırlık, Halkla ilişkiler ve Reklamcılık, İthalat ve İhracat sınıflarının yanı sıra, Spor Akademisi de dahil olmak üzere, çeşitli fakülte ve yüksek okulların İngilizce derslerine girdi. Aynı bölümde İngilizce Hazırlık programlar ve sınavlarının hazırlanmasında katkıda bulunup, görev aldı. 1995-1998 yılları arasında Yabancı Diller bölümündeki derslerine ek olarak, Çeviri Bölümünde İngilizce derslerine başladı. Uygulama alanındaki uzun ve yoğun deneyimini, kuramsal alanla buluşturma olanağını bu bölümde buldu. 1999 yılında Edebiyat Fakültesi İngilizce Mütercim Tercümanlık Anabilim dalında okutman olarak göreve başladı. Halen aynı bölümde Yazılı Anlatım, Çeviri Amaçlı Dil Edinci, Yazılı Çeviriye Giriş, Çeviribilime Giriş, Özel Alan Çevirisi (Tıp) ve Çeviride Araştırma Yöntemleri derslerine girmektedir. Yayınlanan kitabı Çeviribilime Giriş, 2001, Edebiyat Fakültesi Yayınları 127s.; Yayınlanan makaleleri ise, "Akşit Göktürk", **Cumhuriyet Gazetesi**, Kitap eki, İstanbul, 25 Şubat 1998; "Çeviri Bölümlerinde Çeviribilim Odaklı Yabancı Dil Öğrenimi ve Çokdillilik", **Çeviribilim ve Uygulamaları**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Aralık, 1998.s.249-256; "Antik Çağ Çeviri Anlayışının Çeviribilim Işığında İrdelenmesi" Ekim 2001 **Dil Dergisi**, sayı:108, s. 12-20; Ankara Üniversitesi Basımevi;"Geçmişten Günümüze Yüksek Öğretimde Çeviri Eğitimi", **Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim Tercümanlık Bölümü Dergisi, Sayı: 11, Aralık 2001, s. 91-103.*

© MULTILINGUAL 2004

ISBN 975-6542-x-x

ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ

Dr. Mine Yazıcı/ Yayınlayan: Multilingual/ Kapak Vildan Odabaş
Baskı Matbaa 70, 2004 İstanbul.

Dr. Mine Yazıcı

ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ

MULTILINGUAL

Klodfarer Cd. 40/6 Çemberlitaş- İstanbul
Tel: (212) 518 22 78 Fax: (212) 518 47 55

İÇİNDEKİLER

Önsöz	15
Giriş	17

I. BÖLÜM:

DİSİPLİNLERARASI BİLİM OLARAK ÇEVİRİBİLİM VE KÜTÜPHANE BİLİMİ İLİŞKİSİNİN KAVRAMSAL VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Disiplinlerarası Etkileşim Açısından Çeviribilim ve Kütüphane Bilimi	22
1.1.1. Çağdaş Bilimlerde Çok Disiplinlilik ve Disiplinlerarasılık	22
1.2. Kütüphane Bilimi ve Çeviribilim Kavramlarını Disiplinlerarası İlişkiler Açısından Adlandırma ve Tanımlama	22
1.2.1. Çeviribilim Kavramının İrdelenmesi	31
1.2.2. Kütüphane Biliminin Konumu	41
1.2.3. Kütüphane Bilimine Kavramsal Bir Yaklaşım	43
1.3. Bilgi Üretimi ve Yayımlarının Çeviribilim ve Kütüphane Bilimi Açısından Anlamı	22
1.3.1. Çeviribilim ve Kütüphane Bilimi Açısından Tarihsel ve Betimleyici Yöntemin Disiplinlerarası İletişim Olarak Gereçeklendirmesi.....	31
1.4. Tarihte Çeviri Etkinliği ve Kütüphaneler	22
1.4.1. Antik Çağ Çeviri Etkinliği ve Kütüphaneleri	31
1.4.2. Helenistik Çağ Çeviri Etkinliği ve Kütüphaneleri	31
1.4.3. Roma Dönemi: Çeviri Etkinliği ve Kütüphaneleri	31
1.4.4. Geç Antik Çağ Hıristiyanlık Dönemi: Çeviri Etkinliği ve Kütüphaneleri	31
1.5. Orta Çağ Kütüphaneleri	22
1.5.1. İslam Kültürü ve Çeviri Etkinliği-Kütüphane İlişkisi.....	31
1.5.2. Toledo Okulu	31

II. BÖLÜM:

OSMANLILARDA ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ VE KÜTÜPHANELER

2.1. Osmanlı'da Bilgi Üretim ve Çeviri etkinliği Geleneğine Genel Bakış	22
--	----

2.1.1. Osmanlı'da Bilgi Üretim ve Çeviri etkinliği Geleneğine Genel Bakış.....	22
2.1.1.1. Yükselme Döneminde Kütüphaneler	22
2.1.1.2. Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Çeviri Etkinliği Yoluyla Osmanlıda Bilgi Üretimi	22
2.2. Lale Devrinden Tanzimat'a Bilgi Üretimi	22
2.2.1. Batıdan Gelen Bilginin Kültürel ve Toplumsal Yapıya Etkisi	31
2.2.1.1. Çeviri Etkinliği ve Matbaa: İlk Tercüme Heyeti (1717)	22
2.2.1.2. Babıali Tercüme Odası (1833).....	22
2.2.1.3. Matbaa (1726-1742) ve Çeviri Yayınlar	22
2.3. Çağdaş Eğitim Kurumları ve Elçilikler	22
2.3.1. Yeni Eğitim Kurumlarının Akademik Niteliği ve İç İşleyişi: Mühendishaneler	31
2.3.1.1. Bilgi Kaynağı Mühendislik Okulu Kütüphaneleri ve Bilgi Üretim Süreci.....	22
2.3.1.2. Tıbbiye Mektepleri	22
2.3.2. Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşundan Tanzimat'a Kütüphaneler.....	31
2.4. Tanzimat Öncesi Genel Değerlendirme	22

III. BÖLÜM:

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ VE KÜTÜPHANE VE İLİŞKİSİ

3.1. Tanzimat Dönemi (1839-1876) Bilgi Üretim Geleneğine Toplumsal Bakış.....	22
3.1.1. Islahat Fermanından II. Meşrutiyet Dönemine: Maarif-i Umumiye Nizamnamesi(1869) ve Münif Paşa'nın Rolü	22
3.1.1.1. Yükselme Döneminde Kütüphaneler	22
3.1.1.2. Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Çeviri Etkinliği Yoluyla Osmanlıda Bilgi Üretimi	22
3.1.2. Maarif-i Umumiye Nizamnamesine Bağlı Bilimsel Dernekler ve Çeviri Etkinliği: Encümen-i Daniş (1851-1862).....	22
3.1.2.1. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (1861-1867) ve Münif Paşa: Çeviri etkinliği ve İlk Dernek Kütüphanesi	22
3.1.2.2. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Kütüphanesi.....	22
3.1.2.2.1. Tevaün-i İctimai Cemiyeti Kütüphanesi (1911) ve Türk Ocakları Kütüphanesi	
3.1.2.3. Tercüme Cemiyeti (1865).....	129
3.1.2.4. Daire-i İlmiye (1870)	130
3.1.2.4.1. Telif ve Tercüme Nizamnamesi(1870)	132
3.1.3. Türk Bilimsel Kimliğinin Oluşumunda Çeviri Yoluyla Bilgi Aktarımının Rolü	

3.1.3.1. Tanzimat'tan II. Meşrutiyetin Sonuna Dek Bibliyografyalar	
3.1.3.2. Milli Kütüphane Kavramının Oluşumu	
3.1.4. Abdülhamit Döneminde Batı Felsefesi, Devlet Politikası ve Çeviri Yayınlar Arasındaki Etkileşim	144
3.1.4.1. II Abdülhamit (1876-1909) ve Ahmet Mithat (1844-1913) ..	146
3.1.5. I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyete İttihad ve Terakki Cemiyeti: Ahmet Rıza Bey (1859-1930) ve İlericilik Akımı	149
3.1.5.1. İttihat ve Terraki ve Pozitivist Düşünce	152
3.2. Cumhuriyeti Hazırlayan Batılı Düşünce Akımların Bilgi Üretimiyle İlişkisi	
3.2.1. Şinasi (1826-1871)	156
3.2.2. Baha Tevfik (1881-1914)	159
3.2.3. Abdullah Cevdet (1869-1932)	160
3.2.4. Salih Zeki(1864-1921)	161
3.2.5. II. Meşrutiyet Dönemi Telif ve Tercüme Dairesi (1914-1919)	163
3.2.6. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet' e Bilgi Üretim Geleneği ve Çeviri Etkinliğiyle ilgili Son Değerlendirme	164
3.3. Türkiye' de Cumhuriyet Dönemi Kültür Anlayışında Çeviri Yayınlar ve Bilgi Üretimi Etkileşimi	168
3.3.1. Cumhuriyetin Kuruluş Dönemindeki Çeviri Etkinliğinin Bilgi Üretimine Yansımaları	177
3.3.2. Telif ve Tercüme Encümeni (1921-1926): Ziya Gökalp	179
3.3.2.1. Cumhuriyet Dönemi Telif ve Tercüme Heyeti ve Kütüphaneler: John Dewey Raporu.....	181
3.3.2.2. Çeviribilim Açısından Telif ve Tercüme Heyetinin İşlevi	183
3.3.3. Sosyal Bilimler Alanında Çeviri Yayınların Toplumsal Etkisi	185
3.3.4. Yazınsal Alanda Tercüme Bürosunun İşlevi (1940-1966)	186
3.3.5. Fen Bilimleri Alanında Yapılan Çeviriler (1928-1981)	191
3.3.5.1. İnceleme Malzemesi Kaynaklar	192
3.3.5.2. Bibliyografya' ya Giren Konu Alanlarının Değerlendirmesi	194
3.3.5.3. Çeviri Yöntemi ve Bilim dili	195
3.3.6. Cumhuriyet Dönemindeki Disiplinler Açısından Genel Değerlendirme	197

IV. BÖLÜM:

DİSİPLİNLERARASI İLETİŞİM OLARAK KÜTÜPHANE BİLİMİ VE ÇEVİRİBİLİM İLİŞKİSİNİN ÇEVİRİ VE TELİF YAYINLARDA YANSIMASI

4.1. Kütüphane Bilimi ve Uygulama Alanıyla İlgili 1923-2000 Yılları Arasında Yayınlanan Çeviri Eserlerin Çeviribilimsel yöntemle analizi	
4.1.2. Betimleyici Çalışmadaki Ölçütler	203
4.1.3. Ölçütler Arası İlişkiler 209.....	
4.1.3.1. Özgün Yapıt Künyesi-Çeviri Yapıt Künyesi	209
4.1.3.2. Bilgi Üretim Süreci Açısından Künye Bilgisi ve Çeviri Yöntemi İlişkisi	210
4.1.3.3. Özgün Yapıt künyesi-Çeviri Yöntemi	210
4.1.3.4. Özgün Yapıt Künyesi Hiç Bildirilmeyen (Özgün Yapıt Kaynak-Özgün Yapıt Yazar Adı)-Çeviri Yöntemi ilişkisi ..	211
4.1.3.5. Özgün Yapıt Künyesi Eksik Bildirilen (Orijinal Yapıt Adının Bulunmadığı)-Çevirmen Kimliği İlişkisi	212
4.1.3.6. Tür- Çeviri Yapıt Yayın Yeri-Çeviriyi Etkileyen	213
4.1.3.7. Tür/Yayın Yeri ve Tür/Çeviriyi Etkileyen Çiftler Arasındaki İlişki	213
4.1.3.8. Bilgi Üretim Süreci-Yöntem ilişkisi	
4.1.3.9. Bilgi Üretimi Açısından Çeviriyi Etkileyen-Yöntem İlişkisi-Çevirinin Yapıtın Niteliği İlişkisi	
4.1.3.10. Çevirmen Kimliği-Yöntem	220
4.1.3.11. Çeviri Yılı –Niteliği	222
4.1.3.12. Çeviri Yılı-Dil.....	224
4.1.3.13. Zaman Kesitleri	225
4.1.3.13.1. Çeviri Yılı-Dil	227
4.1.3.13.2. Çeviri Yılı-Konu Alanı	229
4.1.3.13.3. Çeviri Yılı-Konu Dağılımı	230
4.1.3.14. Çevirinin Niteliği-Özgün Yapıt Yılı- Çeviri Yılı ilişkisi	
4.1.3.15. Etkileme Alanı-Çevirmen Kimliği	236
4.1.4. Kütüphane Bilimi ve Uygulama Alanıyla İlgili 1923-2000 Yılları Arasında Yayınlanan Çeviri Eserlerin Değerlendirilmesi	
4.2. Kütüphane Bilimi Ve Uygulama Alanıyla İlgili Olarak 1980-2000 Yılları Arasında Yayınlanan Yapıtlarda Başvurulan Çeviri Yapıtların Bibliyometrik Analizi	240
4.2.1. Ölçütler	240
4.2.2. Ölçütler Arası İlişkiler	242
4.2.2.1. Telif Yayın (Etkileme) Yılı - Çeviri Yılı-Atf Sayısı	
4.2.2.2. Telif Yayın Etkileme Konusu ve Çeviri Yayın Konusu	
4.2.2.3. Yıl-Tür- Atf Sayısı.....	

4.2.3.Çeviri Yayınların Çeviribilimsel Analizi ve Bibliyometrik Atf
analiziyle İlgili Genel Değerlendirme .....

ÖNSÖZ

“Çeviri Etkinliği” adlı bu yapıt, çeviri yayınların evrensel olarak bilgi üretimine ve bilimsel geleneğin oluşumuna etkisi düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Ne var ki, çeviri yayınların varlığı özgün bilgi üretimini tetiklemekle birlikte, bilimsel geleneği oluşturmaya yetmez. Bilimsel gelenek, öncelikle evrensel bilgiyi taşıyan çeviri yayınların sistemli bir şekilde ulusal bellek işlevi gören kütüphanelerde yer alarak bilginin tabana yayılmasıyla birlikte gerçekleşir. Bir başka deyişle, çeviriler, kütüphanelerin sadece mimari bir yapı olmaktan çıkıp, çeviri yoluyla gelen bilginin özümsemekle bundan ulusal kültüre özgü bilginin üretilmesine olanak sağlayan kurumlar haline almasıyla birlikte işlevsellik kazanır. Bu ise, hem çeviri yayınların hem de kütüphanelerin bilimsel geleneği durağanlıktan kurtarıp, onu devingen bir sürece sokmada ne derecede etkin bir rol oynadıklarını gösterir. Bununla birlikte, ülkemizde yabancı kaynaklara doğrudan erişilebilmesi ve bilginin bu kaynaklardan doğrudan (ne yazık ki, çoğu kez ulusal kültürü ve onun gereksinimlerini göz ardı ederek) aktarılabilmesine karşın, bilimsel geleneğin bir türlü yerleşememesi, arada çeviri yayın ve kütüphanelerin işlevselliği gibi bir takım halkaların atlandığına işaret eder. Çeviri yayınlar her ne kadar bir toplumun yazın dizgesinde ikinci derece bir konumda olsalar da, gerçekte getirdikleri yenilik ve yabancı kaynağa göre seslendikleri hedef kitle sayısı açısından birinci derecede işlev görürler. Daha da açıkçası, çeviri kuramcısı Gideon Toury’nin öne sürdüğü gibi, çeviriler gerçekte içinde buldukları ülkenin ürünüdür. Bundan böyle, çeviri yayınların yabancı ülkeden gelen bilginin ana dilde düşünülmesini sağladığı gibi, bu bilginin ulusal kültürün ölçüt alınarak sorgulanmasını da sağladığı öne sürülebilir. Ne var ki bu yayınların bilimsel geleneğe ya da ulusal kültüre katkısı ancak bilinçli bir ulusal kültür politikasıyla mümkündür.

İşte bu amaçla, söz konusu araştırmada çeviri yayınlar sadece çeviribilimsel açıdan değil, çeviribilim ve kütüphane bilimi arasındaki disiplinlerarası iletişimden de yola çıkarak incelenmiştir. Bu şekilde sözkonusu yayınların bilimsel gelenekteki konum ve işlevsellikleri disiplinlerarası araştırmanın sunduğu olanaklarla daha geniş bir bağlam içerisinde ele alınabilmiş ve çeviri yayınların özellikle Türk bilim geleneğine ne derecede devingenlik kazandırdığı konusu irdelenmeye çalışılmıştır. Kuşkusuz bu inceleme, hem akademik çalışmada çeviri yayın-

ların önemine dikkati çekmeyi, hem de özgün bilgi üretiminde telif yayınlar kadar çeviri yayınların da etkisini ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Bir başka deyişle, özgün bilgi üretiminin, bundan böyle de, bilimsel gelenegin ancak telif ve çeviri yayınların sistemli bir dizge içersinde karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıkacağı düşüncesi vurgulanmak istenmiştir.

Son olarak, bu araştırmanın alt yapısının oluşumunda geçmişte emeği geçen ve bu araştırmayı yapmamda bana yol göstererek, ufkumu genişleten Sayın Doç. Dr. Hasan Sacit Keseroğlu, Sayın Prof Dr. Nilüfer Tapan, Sayın Prof. Dr. Turgay Kurultay'a, Sayın Doç. Dr. Ayşe Nihal Akbulut ve Sayın Yard. Doç. Dr. Sakine Eruz'a, yapıcılıkları, akademisyen sorumluluk ve duyarlılıklarından ötürü teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

“Çeviri Etkinliği” adı altındaki bu incelemede çeviri yayınların erek kültürde bilgi üretimine katkısı tarihsel bir bağlam içersinde ele alınmış ve bu arka plan bilgiye dayalı olarak çeviri yayınlar konusundaki bilimsel geleneğin çağdaş disiplinlerarası yöntemle nasıl geliştirilebileceği üzerinde durulmuştur. Araştırmada bilimsel geleneğin oluşumunda çeviri etkinliğinin tek başına çeviri yayınlar aracılığıyla incelenmesinin tek başına yeterli bir ölçüt olmayacağı göz önünde bulundurularak, disiplinlerarası bir incelemeye girilmiştir. Bu şekilde bilimsellikte sistemlilik kazanmanın önemine dikkati çekmek üzere tarihteki ve ülkemizdeki kütüphanecilik anlayışının bilginin dizgeselleşmesindeki rolü de vurgulanmak istenmiştir .

Bundan böyle disiplinlerarası araştırmanın disiplinleri zenginleştirici ve gelişmesini hızlandırıcı etkisinden yola çıkarak tarihsel olarak çeviri yayınların bilimsel geleneği oluşturmadaki konumu ve işlevi siyasal ve toplumsal bir bağlam içersinde irdelenmiştir. Bundan böyle, araştırmanın “çeviri yayınların özgün bilgi üretimini etkileyerek bilimsel geleneğin oluşumu ve gelişiminde rolü olduğu” şeklindeki savı, disiplinlerarası araştırmanın sağladığı bilgi birikimiyle çözümlenip değerlendirilmeye çalışılmıştır. İnceleme dört bölümden oluşmuştur. Bunlar sırasıyla şu şekildedir: I. Bölüm: Disiplinlerarası Bilim Olarak Çeviribilim ve Kütüphane Bilimi İlişkisinin Kavramsal ve Tarihsel Gelişimi; II. Bölüm: Osmanlılarda ve Çeviri Etkinliği ve Kütüphaneler; III. Bölüm:Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Çeviri Etkinliği ve Kütüphaneler; IV. Bölüm ise, Disiplinlerarası iletişim olarak Çeviribilim ve Kütüphane Bilimi İlişkisinin Çeviri ve Telif Yayınlarında Yansıması şeklindedir.

İlk üç bölüm, kronolojik sırayla iki disiplinin uygulama alanında üst bilim dalı olarak çeviri yayınlar aracılığıyla öteki disiplinlerin Doğuşuna ve gelişimine tarihteki katkı ve etkisi üzerinedir. Bundan böyle, bu

üç bölümün kendi içerisinde bir bütünlüğü olduğu söylenebilir; son bölüm ise, iki disiplinin çeviri yayınlar konusundaki ilişkisinden yola çıkarak özel alan çevirilerinde disiplinlerin çeviri yayınlarını nasıl bilimsel bir dizgeye oturtabilecekleri ve da gelecekte çeviri politikalarını nasıl belirleyebilecekleri konusunda bir fikir vermek üzere oluşturulmuş bir çalışma örneğidir. Çeviri yayınlar belge ve bilgi yönetimi alanından seçilmekle birlikte çeviribilimin disiplinlerarası işlevi de gözönünde bulundurularak bu disiplinde kullanılan “betimleyici yöntem” kütüphane bilimi alanında kullanılan “bibliyometrik atıf analizi” yöntemiyle de desteklenerek çeviri yayınlar arasındaki ilişkiler sadece varsayımsal olarak değil, aynı zamanda sayısal olarak değerlendirilebilmiştir. Bu şekilde çeviri yayınlar konusunda tarihteki eksik ya da yanlış uygulamaların elden geldiğince giderilmesi amacıyla somut örnekler üzerinden öteki disiplinlerin de yararlanabileceği çeviribilimsel bir yöntem geliştirilmeye çalışılmıştır.

Tarihsel araştırmaya dayanan ilk üç bölüm, kronolojik olarak üç devreye ayrılmıştır. Buna göre, I. Bölümde disiplinlerarası araştırma kavramı başta olmak üzere kütüphane bilimi ve çeviribilim terimlerinin kavramsal olarak hangi süreçlerden geçerek son şeklini aldığı üzerinde durulmuş ve iki disiplinin çeviri yayınlardan ötürü ortaçağ kadar süren uygulama alanındaki kaçınılmaz iletişim ve etkileşimi tarihsel bir bağlama oturtulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde disiplinlerarası araştırma dilsel ve tarihsel olarak gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. II. Bölümde ise, 14. yüzyıldan başlayan ve 1453’te İstanbul’un alınmasıyla Hıristiyanlığa dayalı kültür anlayışının yanında yer alan İslamiyet’e dayalı bir kültür anlayışının İmparatorluğun kuruluş ve yükseliş döneminde Osmanlı’nın kimliği ile bileşerek nasıl bilimsel bir gelenek yarattığı, başta eğitim kurumları olmak üzere elçilik ve Babıali gibi resmi kuruluşların kütüphane ve çeviri etkinliğinin önem kazanmasında oynadıkları rol üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm, Osmanlı tarihinde uluslararası ilişkilerin önem kazanmasıyla birlikte dönüm noktası kabul edilen Tanzimat döneminden başlamış Osmanlı’nın yüzünü Batı’ya dönmesiyle birlikte yaşadığı geçiş dönemi sancılarında kültürel ve bilimsel olarak yeni bir kimliğe büründüğü Cumhuriyet dönemine kadar uzanmıştır. Daha da açılacak olursa, Tanzimat’tan 1980’e kadar olan dönem erek kültür bilgisini taşıyan kütüphanelerle evrensel kültürü taşıyan çevirilerin Türk bilimsel geleneğini yaratmadaki işlevleri ve onun bir uzantısı ya da yansıması olarak toplumsal ve siyasal yapıya

etkileri ele alınmıştır. Bu şekilde çeviri yayınlar aracılığıyla erek kültüre göre özümseven bilimsel kimliğin disiplinlere nasıl yansıdığı ise, son IV. Bölümde kütüphane bilimi alanındaki çeviri yayınlardan yola çıkarak Gideon Toury'nin "Erek Odaklı Çeviri Kuramı" temel alınıp betimleyici yöntemle incelenmiş ve çeviri ürünler arasındaki ilişkiler kurularak çözümlenmeye gidilmiştir. Bu ilişkiler araştırmanın ikinci kısmında "bibliyometrik atıf analizi" yöntemi aracılığıyla sayısal verilere dayalı olarak da gerekçelendirilebilme olanağı bulunmuşlardır.

İlk üç bölümde, iki disiplinin uygulama alanında üst bilim dalı olarak çeviri yayınlar aracılığıyla öteki disiplinlerin Doğuşuna ve gelişimine tarihteki katkı ve etkisi incelenmiştir. Bu çalışmada, söz konusu dönemlerde çeviri sürecinde alınan kararların ve yapılan çevirilerin rasgele olarak mı ortaya çıktığı, yoksa tarihsel olarak içinde bulunulan kültürel, toplumsal yapının bir ürünü mü olduğu sorularından yola çıkılmıştır. Ne var ki, Toury'nin çeviribilimin incelemeyi başlatan temel nesnel malzemesi olarak gördüğü "Çevirilerin" içinde bulunduğu kültürün ürünü olduğu savı, bu çalışmayı toplumsal, ekonomik ve felsefi alt yapının nasıl bir çeviri anlayışını ortaya çıkardığını ve bunun bilgi üretim geleneğini nasıl etkilediğini irdelemeye yöneltmiştir. 1980'lere kadar uzanan erek ekin çeviri anlayışı ve bilgi üretim geleneğiyle ilgili II. ve III. Bölümler bir "bütün" olarak düşünülecek olursa, IV. Bölüm de, "özel alanda" yapılan betimleyici çalışma da bir bütünün parçası olarak hem önceki bölümlerin 1980 ve 2000 yılları arasındaki bir devamı, hem de nesnel verilerle bu dönemdeki çeviri anlayışının geçmişteki dönemlerin bir uzantısı olup olmadığının sorgulamasıdır. Bir başka deyişle, kütüphane bilimiyle ilgili çeviri yayınların bibliyometrik atıf analiziyle ilgili IV. Bölümün ikinci kısmında yer alan 1980-2000 yıllarındaki telif yayınlarda, hangi çevirilere atıfta bulunulduğunun bildirilmesi, 1980 ve 2000 yılları arasında çeviri yayınların bilgi üretimi konusunda ne derecede etkili olduğunu gösterir niteliktedir.

Bundan böyle, bu disiplinlerarası çalışmada, hem tarihte uygulama alanında çevirilerin ve kütüphanelerin bilginin yayılıp, özümsevenek yeniden özgün bilgi üretimine katkısı incelenmiş, hem de son bölümde bir bütüncü üzerinde yapılan betimleyici çalışmayla, öteki disiplinlere çeviri edinci kazandırarak, çeviri politikalarını belirleyecek bir örnek sunulmaya çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

DISİPLİNLERARASI BİLİM OLARAK ÇEVİRİBİLİM VE KÜTÜPHANE BİLİMİ İLİŞKİSİNİN KAVRAMSAL VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Disiplinlerarası Etkileşim Açısından Çeviribilim ve Kütüphane Bilimi

Çeviri yayınlar kültürel yaşamın gelişmesinde ve kültürel kimliğin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Tarihte kimi zaman bu tür yayınların kültürel kimliği yok edeceği kaygısına düşülmekle birlikte, sanılanın aksine bilinçli bir kültür politikası çerçevesi içerisinde yürütülecek çeviri etkinliği çağdaş kültürel kimliğin gelişmesine aracı olacaktır. Örneğin, günümüzde çeviri yayınların bolluğu sonucunda ortaya çıkan küreselleşme eğilimine karşı bir tepki olarak kültürel çoğulculuk hareketlerinin yaygınlık kazanması, çeviri yayınların kültürel kimliği yok etmeyip, aksine kültürel kimliği pekiştirdiğini gösterir. Üstelik Cumhuriyetimizin ilk yıllarında Azra Erhat'ın *Tercüme* dergisinde yer alan “Bir Yunan eserini taklit veya tercüme ederken, Romalı kendini tanımayı öğrenir, kendi milli vasıflarına daha yaklaşır, müdrik olur” (Erhat 1940: 273) sözleri buna bir kanıt olarak gösterilebilir.

Öte yandan, bilgi çağının doğal bir sonucu olarak, bilginin hızla sözü konusu yayınlar aracılığıyla dünyada çoğalarak yayılması, yeni bilim dallarının ortaya çıkmasına ve disiplinlerarası ilişkinin kaçınılmaz bir duruma gelmesine neden olmuştur. İlk zamanlar çeviri yayınların, sadece kütüphanecilik kapsamı içerisinde yer alması, bu bilim dalının, öteki özel alanlarla yatay ilişkilerini kaçınılmaz kılmıştır. Kütüphanecilik gibi bir üst bilim dalı olarak ortaya çıkıp, 20.yüzyılın sonlarında giderek özerk kimlik kazanan çeviribilimin, öteki disiplinler arasına girmesiyle

birlikte, çeviri yayınlarla ilgili bakış açısı, kuşkusuz zenginlik ve yetkinlik kazanacaktır. Bir başka deyişle, üst bilim dalı olarak iki disiplin arasındaki işbirliği, çeviri yayınların toplumdaki işlevini artıracaktır. Yukarıda genel olarak değinilen bakış açısı ışığında, bu araştırmada hedef, özel alandaki çevirilerin ülkemizdeki bilimsel çalışmalara katkısı olup, olmadığını ortaya çıkarmaktır. Bundan böyle, disiplinlerarası iletişim olarak özellikle kütüphane bilimi ve çeviribilim'in seçilmesi bir rastlantı değil, tarihte Antik Çağ'dan başlayarak çevirinin kütüphane etkinliği içerisinde yer almasından ötürüdür. Kuşkusuz, bu amaçla araştırmada, öncelikle geriye dönük yöntem kullanılarak, iki disiplin arasındaki iletişimin öteki bilim dallarının oluşumundaki rolü ve ülkemiz bilimsel yaşamında çeviri yayınların etkisi irdelenmiş, ardından da günümüz bilimsel anlayışı açısından her iki bilim dalı arasında nasıl bir iletişim kurulması gerektiği sorusu gündeme gelmiştir. Özetle söylenecek olursa, araştırma genelden özele doğru bir akış içerisindedir; önce üst bilim dalları olarak, kütüphane bilimi ve çeviribilimin, öteki disiplinlere etkisi, buna bağlı olarak bilimin başta sosyal olmak üzere siyasal yaşama yenilik getirici özelliği; bu etkiyi artırmak üzere, her iki bilim dalının öncelikle karşılıklı iletişiminin sağlanarak, ülkemizdeki özelde kütüphanecilik alanında belli başlı bilimsel dergilerde çıkan çeviri makalelerin, çeviribilimsel yöntemle incelenerek, bu bilim dalına etkisinin değerlendirilmesi; bu şekilde, iki bağımsız disiplinin üst bilim dalı olarak öteki bilim dallarındaki çevirilerin işlevselliğini artıracak bir modelin yaratılması şeklindedir. Çeviri yayınlardan yola çıkılarak yapılan bu çalışmanın amacı, öteki bilim dallarının çeviri yayınlardan daha sağlıklı bir biçimde yararlanmasını sağlayarak, çevirilerin özgün bilgi üretimine katkısını artırmaktır. Bundan böyle, II. Bölümde, iki disiplin arasında betimleyici bir çalışma yapmanın yararlı olacağı ve bu amaçla çeviribilimsel yöntemle özel alan kütüphane bilimi konusunda yapılan çeviriler üzerinde betimleyici bir çalışma yapmanın en azından gelecekteki çevirilerin bilgi üretimine katkısını artırma ve özel alan çevirisi konusunda bilinçlenme açısından yararlı olacağı düşünülmüştür. Kuşkusuz böyle bir çalışma, çağımızda disiplinlerin kendi sınırları içerisinde kapalı yaptıkları çalışmaların, günümüz teknolojik olanakları göz önüne alındığında, artık yetersiz kalabileceğini; bundan böyle, bu bilim dallarının, kozalarından çıkarak, disiplinlerarası işbirliğine girmelerinin artık zamanı geldiğini de hatırlatmayı hedeflemektedir .

1.1.1. Çağdaş Bilimlerde Çok Disiplinlilik ve Disiplinlerarasılık

Hem Kütüphane Bilimi hem de Çeviribilim'in üst bilim dalları olarak varlıklarını, öteki dallarla ilişkilerine borçlu oldukları göz önüne alınacak olursa, bu iki bilim dalının doğası gereği disiplinlerarası niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca günümüzün bilgi konusundaki iletişim kanallarının zenginliği, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında oluşan bilim dallarının disiplinlerarası ilişkilerden ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu bilim dalları arasında özellikle belgebilim, bilgebilim, çeviribilim, bilişsel bilimler, çevre bilimleri bulunmaktadır. Öte yandan, buraya kadar olan açıklamalardan akla, özellikle çeviribilim ve kütüphane bilimi açısından her iki bilim dalının bir çok disiplinle ilişkisine karşın, niçin çok disiplinli bir çalışma yerine disiplinlerarası çalışmanın seçildiği sorusu akla gelebilir. Bu soruyu, disiplinlerarası başka bilimlerden yola çıkarak yanıtlamak daha açıklayıcıdır. Örneğin, bilişsel bilimlerden William J. Rappaport'un iki tanım arasındaki farkı açıklayan sözlerinden çok disiplinlilik yerine niçin disiplinlerarası teriminin kullanıldığı anlaşılır.¹

Multidisciplinary vs. Interdisciplinary Research

A distinction can be drawn between (1) “multidisciplinary” research, “in which researchers from [different disciplines] apply their differing methodologies to a common problem” and (2) “interdisciplinary” research, in which--in addition--researchers from different disciplines “inform their own studies with results of investigations from the complementary disciplines” Thus, interdisciplinary research, so understood, includes research done by single investigators who, nevertheless, are part of a larger, active research community .

Çok Disiplinliliğe Karşı Disiplinlerarasılık

Aralarında şu şekilde bir ayırım yapılabilir: (1) Çok disiplinli araştırma, farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların ortak bir soruya kendi farklı yöntemlerini kullanarak yaptıkları araştırmadır. (2) “disiplinlere-

---

¹ Rappaport, William J., “Multidisciplinary vs. Interdisciplinary Science” University at Buffalo Center For Cognitive Science 1996-1997 Annual Report, (çevrimiçi) <http://www.cs.buffalo.edu/pub/www/cogsci/> 12 Sep 1997

rası” araştırma ise, buna ek olarak, farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların, incelemelerini kendilerini tamamlayıcı bilimlerden gelen araştırma sonuçlarıyla birlikte öne süren araştırmadır. Bundan böyle disiplinlerarası araştırmanın, daha geniş ve daha etkin bir araştırma topluluğunun bir üyesi olduğu bilinmekle birlikte, tek bir araştırmacı tarafından yapılan araştırmayı kapsar (Çeviren Mine Yazıcı).

Bundan böyle, çok disiplinli araştırma yöntemsel olarak ortak bir soruna farklı disiplinlerden gelen çözümleri olduğu gibi kabul ederek aynı soruna çok boyutlu bakış açısı kazandırmayı hedeflerken, disiplinlerarası araştırma bu öne sürülen araştırma sonuçlarını bütünlemeyi hedefler. Ne var ki, bu çok disiplinlilikle, disiplinlerarasılık arasında bir bağ olmadığı anlamına gelmeyip, disiplinlerarası araştırmaların çok disiplinli araştırmalardan kaynaklandığı ortaya çıkar. Bu şekilde, farklı disiplinlerden gelen bir çok araştırmacı tarafından yapılan çok disiplinli araştırmanın, soruna çok boyutlu bakış açısı, disiplinlerarası araştırma yapan ve daha geniş bir araştırma topluluğunun üyesi olmakla birlikte, özellikle tek tek araştırmacılar tarafından yapılan disiplinlerarası araştırmada bütünlük kazanır. Disiplinlerarası araştırmanın sanılanın aksine, ekip olarak değil de, bir tek araştırmacı tarafından yapılmasının vurgulanması ise, araştırmacının bilimsel bir soruna bir bilim dalından yola çıkarak bulduğu çözüm/çözümlerin eksiklik veya yetersizliklerini öteki bilim dallarının sunduğu bilgi ve yöntemlerle tamamlayarak yetkinleştirmesi anlamına gelmektedir. Çok disiplinli araştırmadan doğan disiplinlerarası araştırma, bir yandan yerleşik bilim dalının inceleme alanını genişlettiği gibi, konuya bütünleyici yaklaşımı nedeniyle yeni bilim dallarının doğmasına yol açarak, bu bilim dallarının uygulama alanındaki işlevlerini daha da yetkin kılar. Örneğin, geçmişte psikoloji tek bir disiplinin sınırlarının genişlemesinden doğarken, bir başka deyişle, felsefeden doğmasına karşın, günümüzde çevre bilim, çok disiplinli araştırmaların disiplinlerarası yöntemle ele alınması sonucu doğmuştur. Buna göre, disiplinlerarası araştırma, çok disiplinli araştırmada ortaya çıkan farklı çözümler arasında bağlantılar kurup, soruna tek tek disiplinlerin sınırlarını aşan, geniş kapsamlı toparlayıcı bir çözüm getirerek, bilgi birliğini amaç edinir. Çevre bilim alanında Klein’in, Morina balığının tükenmesiyle ilgili olarak verdiği örnek, bu sorunun ekolojik dengeyle ilgili bir sorun olmayıp, toplumsal, ekonomik ve siyasal yönlerinin de bulunduğunu, bundan böyle, bu sorunu çözmeye tek disiplin içerisinde sınırlı kalan bir araştırmanın, yetersiz kalacağını

dile getirmesi, bu bilim dallarının ötesinde, disiplinlerarası nitelik taşıyan çevre bilim adıyla yeni bir bilim dalının doğmasına neden olmuştur (Klein 1996: 136).² Bununla birlikte, disiplinlerarası araştırmaların çoğalması, disiplinlerarası bölümlerin kurulmasına neden olduğu gibi, bu bilginin giderek karmaşık bir yumak halini alması, söz konusu bölümlerin izleğine belge ve bilgibilim derslerinin konması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum karşısında , kütüphanecilik bölümleri de, “belgebilim ve bilgibilim” alanında daha da uzmanlaşmak zorunda kalmıştır. Öte yandan, bilginin bu şekilde zenginleşmesi, disiplinlinlerin sınırlarının ve kapsamının genişlemesine neden olmuştur. Örneğin, çeviri araştırmalarının, eskiden sadece “çeviri ürünleri” üzerinde odaklanması, alanı sadece çeviri olgusuyla sınırlandırırken, çevirilerin hedef kültürün ürünü olduğu savının ortaya çıkmasıyla birlikte, disiplinlerarası araştırmaya zemin hazırlanmıştır. Bu ise, bizim ülkemizde değilse bile, dış ülkelerde “Mütercim Tercümanlık”³ bölümlerinin yerini “kültür araştırmaları” bölümlerinin almasına neden olmuştur.

Kütüphanecilik bölümlerinin çağdaş gelişmelere günümüzde daha açık olmalarının temelinde, ülkemizde Kütüphanecilik Enstitüsünün ilk kez 1954’de Ford Vakfının desteğiyle Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde kurulmuş olmasına karşın, Mütercim ve Tercümanlık Bölümlerinin ilk Boğaziçi Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitelerinde sırasıyla 1982-1983 ve 1983-1984 öğretim yılında kurulmuştur. Mütercim Tercümanlık bölümlerinin, kuramsal alandan çok, adından da anlaşılacağı üzere, uygulama alanına hizmet vermesi düşünülmesi, bu

---

² Klein J.T., Interdisciplinary Needs, The Current Context. Library Trends 45(2): 134-154 (çevrimiçi) www.library.ucsb.edu/ist/00 fall, 1996

³ Ülkemizde “Çeviribilim Bölümleri” yerine ısrarla “Mütercim Tercümanlık Bölümleri” adının kullanılması, bu dalın öteki bilimler gibi bilimsel bir geçmişi olmadığı savından kaynaklanmaktadır. Oysa, günümüzde bilimsellik niteliğini kazanmak, bilimsel geçmişi olmaktan çok çağdaş bilimsel yöntemleri kullanmaya dayanmaktadır. Genelde bu bilim dalını uygulama alanıyla sınırlı görme eğilimi ise, ya çağdaş anlamda bilimin devingen bir süreç olduğu şeklindeki görüşün yerleşmemiş olmasından, ya da bilimsel tutuculuktan ileri gelmektedir. Kuşkusuz ülkemizde bu kanıyı yıkmanın en iyi yolu, salt edebiyatla sınırlı değil, her alanda çağdaş yöntemlerle çeviri ürünler üzerinde araştırmalara girmektir. Ancak, bu araştırmalar sonucu elde edilen bilgi birikimiyle kültür araştırmalarına sağlam bir dayanak hazırlanmış olacaktır.

bilim dalının, ülkemizde kültür araştırmalarına yönelmesini engellemiştir (Karş. Ötügen, 1957: 26; Burçoğlu, 1997: 138).⁴ Ne var ki, her iki bilim dalının uygulama alanında ortak noktası olan, öteki disiplinlere çeviri yayınlar aracılığıyla hizmet verme zorunluluğu, bir yandan çeviri bölümlerini en azından bilgibilim alanında bilginin düzenlenişi, bilgisayar ortamına geçirilişi konularında kütüphanecilik alanıyla işbirliğine zorlarken, öte yandan, zaten üst bilim dalları olarak aralarındaki kaçınılmaz ilişki, bu bölümlerin birbiriyle tarihte uygulama alanındaki birlikteliklerinin, günümüzde disiplinlerarası araştırma ile sürdürülebileceğini gösterir. Bu şekilde bir bakış açısı, bu bilim dallarının öteki disiplinler arasında saygınlık kazanarak seslerini duyurmalarına neden olabileceği gibi, öteki bilim dallarının uygulama alanıyla sınırlı görmek istedikleri araştırmalarını, kuramsal alana da yönelterek daha yetkin ve bilinçli bir şekilde serpilme olanağı bulurlar.

1.2. Kütüphane Bilimi ve Çeviribilim Kavramlarını Disiplinlerarası İlişkiler Açısından Adlandırma ve Tanımlama

Çevirinin kütüphanelerden yola çıkılarak incelenmesi, sadece ulusalın kültür tarihinin ne gibi süreçlerden geçtiği konusunda somut veriler sağlamakla kalmaz, bu verilerden elde edilen sonuç ya da çıkarımlar aynı zamanda kültürel yaşamın geleceğine de ışık tutarak kültürel kimliğin oluşumunda bilimler arası iletişimin kaçınılmazlığını da gözler önüne serer. Başka bir deyişle, Antik Çağdan başlayarak çeviri etkinliğinin kütüphane kapsamı içerisinde ele alınması, kuşkusuz bir rastlantı değildir. Aksine, bir toplumun ana belleği işlevini gören kütüphanelerde evrensel bilgiyi yakalamak üzere çeviri etkinliğine yer verilmesi, hem kültürel gelişimi durağanlıktan ve tek düzelikten kurtarır, hem de ona zaman ve uzam açısından yeni boyutlar katarak devingen bir süreç girmesini sağlar. Bu şekilde kütüphaneler, bir yandan bilginin üretilip, ülke içerisinde dağılıp yayılmasında belirleyici rol oynarken, öte yandan da, özgün ve çeviri yapıtlar aracılığıyla kültürel kimliğin oluşumunda baş rol oynayan bilginin, süreklilik kazanmasına öncülük ederek

---

⁴ İstanbul Üniversitesinde ise ilk Almanca Mütercim Tercümanlık Bölümü 1992-1993 yılları arasında kurulmuş, İngilizce ve Fransızca Bölümleri ise 1999 yılında kurulmuştur (Tapan 1997: 150-151).

uluslararası kültürel iletişimin sağlanmasında önemli bir görev üstlenmiş olurlar.

Başlangıç döneminde kültürel mirasın aktarılmasında aracı rol oynayan kütüphanelerin, 19. yüzyıldan başlayarak hızla gelişen teknolojik olanaklara koşut bir bilim dalı olarak karşımıza çıkması, onu salt kültürel kimliğin oluşumu ve paylaşımında önder rol oynayan aracı bir kurum olmaktan çıkarır, ona bilgiye hızla ve etkin bir biçimde ulaşma konusunda önemli görevler yükler. Bundan böyle, kütüphaneler gittikçe özelleşip karmaşıklaşan bilgi birikiminin düzenlenip, yayılmasında önemli bir görev üstlenerek, yeni bilim dallarının sağlam temeller üzerinde gelişip serpilmesine de katkıda bulunur. Öte yandan, tarihte uzun süre kütüphane dermesinde yer alan çeviri yayınların ve kütüphane çatısı altında bilimsel kimlikten yoksun olarak sürdürülen çeviri etkinliğinin, bilginin aktarılması ve üretilmesine, bundan böyle de, kültürel kimliğin devingenlik kazanarak çağa ayak uydurmasındaki önemli işlevine karşın, uygulama alanıyla sınırlı kalması, Antik Çağ'da Platon'un "idea"larla" ilgili felsefesinden kaynaklanan özgün/kopya, başka bir deyişle, özgün/çeviri yapıt tartışmalarından kaynaklanabilir. Bu tartışmalar, aynı zamanda kültürel kimliğin oluşturulmasında ya da benimsenmesinde engelleyici ya da geciktirici bir unsur olarak da değerlendirilebilir.

Tarihte kütüphanecilik ve çevirmenlik görevi yerine getirenlerin büyük bir çoğunluğunun bilim adamı kimliği taşımasına karşın, bu konulara, tarih boyunca (20.yüzyılın 2. yarısına dek) uygulama alanıyla sınırlı bir edim gözüyle bakılması çelişki yaratır. Gerçi, bu gecikme ya da ihmal, hızla biriken bilgiye yetişememe kaygısından, ya da bilimsellik tartışmalarının, görgül bilimlerin 19.yüzyılda ortaya çıkmasıyla birlikte gündeme gelmesinden kaynaklanabilir. Bununla birlikte, her iki konu alanının da bilimselliklerinin tartışma konusu olması, dikkat çekicidir. Örneğin, kütüphane ve bilimsellik tartışmasıyla ilgili olarak Vleeshauer'in 1960'da "*Library Science as a Science*" adlı yapıtında yer alan "bilim temel bir araştırma nesnesi çevresinde gruplandırılabilen iyi tanımlanmış olgular düzeninin bilimsel bir yöntemle ele alınmasıdır" (Vleeshauer, 1960: 21) şeklindeki sözlerinin, çeviri alanındaki bilimsellik tartışmasını 1972 de Kopenhag'da Uluslararası Uygulamalı Dilbilim kongresinde "The Name and Nature of Translation" başlıklı bildiriyle ilk gündeme getiren Holmes'un çevirinin bilimsel kimlik kazanması konusunda öne sürdüğü sözlerle örtüştüğü görülür (Holmes, 1988: 68-69).

Holmes çevirinin uygulama alanından tamamıyla farklı salt araştırmaya dayalı bir bilim dalı olabilmesi için, öncelikle görgül bir bilim olarak çeviri ve çevirilerle ilgili olguları betimlemek, ardından da bu olguları açıklayabilip önceden üzerinde varsayımda bulunulabilecek genel ilkeleri yerleştirmek şeklinde iki amacının olması gerektiğini dile getirmesi, yukarıda belirtilen tarihten oniki yıl önce Vleeshauwer tarafından da dile getirmiştir. Şöyle ki, Vleeshauwer'in kütüphane bilimi konusunda işaret ettiği gibi, Homes'a göre de, yeni kurulan ve uygulama alanında öteki bilim dallarıyla yoğun ilişkileri yüzünden bilimsel kimliğini bir türlü bulamayan disiplinlerin temel eksikliği, inceleme malzemesi ve amaçlarının açık ve tam olarak saptanmamasından kaynaklanmıştır. Bu ise, her iki bilim adamının araştırma nesnesinin amacının saptanması şeklindeki savlarının birbirleriyle örtüştüğünü göstermektedir. Öte yandan, hem Holmes, hem de Vleeshauwer'in bu konunun çözümüyle ilgili öne sürdükleri görüşleri de birbiriyile neredeyse aynı gibidir. Şöyle ki, onlara göre, betimleyici çalışmalara ağırlık verilerek, buradan elde edilecek verilerden kuramsal alana aktarılacak yeni hipotezlerin üretileceği döngüsel bir yöntemin kullanılması, sözkonusu alanların durağanlıktan çıkıp, devingen bir sürece girmesini sağlayacaktır. Bu ise, söz konusu disiplinlerin, 2. Dünya savaşından sonra ortaya çıkan görgül bilim anlayışına uygun olarak öteki bilim dalları arasında yer almasına neden olacaktır.

Yüzyıllar boyu bilime ve kültürel mirasın zenginleşmesine katkıda bulunan kütüphanecilik ve çeviri olmak üzere her iki etkinliğin kendi varlıklarını sürdürmede çağın gereğine uygun olarak uygulama alanındaki sorunları kuramsal alana aktarma gereksinimini duymuş olmaları bilimselliğin geçirdiği evrelerden biri olarak da düşünülebilir. Kütüphane biliminin çeviribilimden önce gelmesi ise, çeviribilimin bilimsel tabanının çağın koşullarına uygun olarak daha sağlam temeller üzerinde oturmasına yarayacaktır. Başka bir deyişle, başlangıçta kültürel kimliğe damgasını vuran özgün ve çeviri yapıtlara ev sahipliği görevini üstlenen kütüphanelerin zamanın akışı içerisinde sadece kültürel kimliklerin değil, temel bilim dallarının da temelini atan üst bir bilim dalı olarak karşımıza çıktığı görülmür.

Kütüphane, çeviri etkinliği ve yukarıda sözünü ettiğim şekilde zengin ve çağdaş kültürel kimliğin belirlenmesinde ortak paydanın bilgi olduğu düşünülecek olursa, bilginin bu üçgenin hem tek tek kendi içerisinde hem de aralarındaki ilişkileri kurma ve düzenlemede ne denli önemli rol

oynadığı anlaşılır. Ne var ki, burada Baysal'ın Leyh'in düşüncelerinden yola çıkarak öne sürdüğü “her düzenli bilgi topluluğunun bilimsel özelliğe sahip olup olmadığı” sorunsalı gündeme gelir (Baysal 1987 (a): 20-23). Bu açıdan bakıldığında kütüphane bilimi ve çeviribilim'in aralarındaki bağlantının uygulama alanındaki ilişkilerle sınırlı kaldığının akıldan çıkarılmaması gerekir. Başka bir deyişle, çeviri yayınlar bilgi taşıyıcı özellikleriyle kütüphane biliminin araştırma nesneleri arasında yer alsada, aynı ortak nesneye çeviribilim açısından bakıldığında inceleme amacının bilginin toplanma, yayılma ve dağılma şekllinden çok, bilginin dilsel ve ekinsel farklılıklara karşın en yetkin nasıl aktarılabileceği konusu üzerinde odaklanır. Bu açıdan her iki bilim dalının inceleme nesnesi ortak gibi görünmekle birlikte, bu nesneyle ilgili sorunlar dizgesi ve bu sorunların çözümünde kullanılan bilimsel yöntemler birbirinden farklılık gösterirler.

Özetle söylenecek olursa, evrensel kültür mirasının paylaşılmasında, başka bir deyişle, çağın yakalanmasında bir iletişim kanalı olarak kütüphaneler çeviriler yoluyla gelen bilginin düzenlenerek zaman ve uzam içerisinde teknolojik gelişmelere koşut olarak taşınıp yayılmasında son derece önemli bir rol oynadıkları gibi, çeviri yayınlarla ortaya çıkan birikim sonucunda özgün bilginin üretilmesine de katkıda bulunurlar. Bu açıdan bakıldığında kütüphane bilimi ve çeviribilim arasında kurulacak sıkı ilişki aynı zamanda bir ülkenin kültür politikasında da belirleyici bir rol oynar.

Hem kütüphane bilimi, hem de çeviribilim'in ortak paydalarının “bilgi” olduğu gözönüne alınacak olursa, öncelikle sözkonusu alanlardaki bilginin “bilimselliğinin” irdelenmesi konusu gündeme gelir. “Bilimselliğin” tanımı, toplumbilimin inceleme alanına girdiğinden, disiplinlerarası ilişkilerde, hiç değilse bilimsellik ile ilgili ortak tümelerde karar birliğine varmak açısından, bu bilim dalının öne sürdüğü veri ve bilgilerden yola çıkarak, her iki bilim dalının tanımı ve kullanacağı yöntemler konusunda uzlaşmak, daha açıkçası, onları bir disipline ya da düzene sokmak çağdaş bilimsel anlayışın bir gereğidir. Buradan da anlaşılacağı gibi, günümüz anlayışında “bilim dalı” anlamında kullanılan “disiplin” ile “düzen” arasındaki sıkı bağın, daha Eski Roma döneminden kurulmaya başladığı görülür. Başka bir deyişle, “discere” “öğrenmek” kökünden türetilen “disiplin” sözcüğünün, Cicero ve Varro tarafından “disiplinae” adı altında sanat ve hukuk için kullanıldığı görülür. Klasik dönemden 16. yüzyıla kadar önce askerlik, atletizm ve

Stoacılık felsefesiyle ilgili olarak benliğin kontrol altına alınması şeklinde kullanılan sözcük, Orta Çağlarda manastırlardaki “cezalara” anlamında kullanılmıştır. 16. Yüzyılda ise, Kalvinciler bu sözcüğü, “kilise disiplini” olarak kullanmış, 16. yüzyıldan başlayarak da aynı sözcük, “eğitim kurumlarında disiplin” olarak kullanılmıştır. Bu sözcüğün, “bilim dalı” anlamında kullanılması ise, 19. Yüzyılın başına rastlamaktadır (Burke , 2001: 90-91).

Başlangıçta, “disiplin” sözcüğü son derece doğal olarak dünyevi bir etkinlikle ilgili olarak “öğrenmek” şeklinde kullanılırken, Orta Çağda Hıristiyanlığın kurumsallaşmasıyla birlikte, manastırlarda ceza olarak anlam değiştirmiştir. Yeni çağda ise, bu sözcük, yeni buluş ve keşiflerin etkisiyle ortaya çıkan Reformasyon hareketi sonucu, yeniden “dünyevi” konularla ilgili olarak tekrar eski kullanımına daha yakın, ama ondan bir adım ileride “bilim dalı” anlamında kullanılmıştır. Bu ise, toplumların içinden geçtiği tarihsel sürecin, sözcüklerin etimolojisiyle ne denli ilişkili olduğunu ortaya çıkarır. Bilimin toplumbilim kapsamı içerisinde ele alınması da, işte böyle bir sürecin sonucudur. Buradan da anlaşılacağı gibi, daha başlangıç aşamasında ister istemez toplumbilim adlı disipline başvurmak zorunda kalan öteki bilim dalları gibi, yine toplumbilimin konuları arasında yer alan yayın dünyası ve kültür politikasıyla doğrudan ilgileri açısından kütüphane bilimi ve çeviribilim’in de birbiriyle doğrudan alışverişte bulunmasından daha doğal bir sonuç olamaz. Ne var ki, bu ilişkinin birbirinin varlığını yok ederek ya da bastırarak değil, aksine birbirinin varlığını pekiştirerek ortaya çıkması “disiplinlerarası ilişkilere” yeni boyutlar kazandırır. Çeviri yayınlar ve kütüphane bilimi alanı arasında kurulacak köprü, aynı zamanda kültürel kimliğin gelişip olgunlaşarak çağa ayak uydurmasına neden olur.

Bir konu alanının bilimsel kimliğinin sorgulanması, öncelikle onun bir sorun ya da sorunlar dizisi olarak bilim dünyasının gündemine gelmesiyle başlar. Hem kütüphanecilik, hem de çeviri etkinliğinin bilimsel kimliğinin sorgulanmasını ise, özgün ve çeviri yayınların gittikçe artan sayısı karşısında ortaya çıkan sorunlar başlatmıştır. Michael Mulkey’a göre, “Bilim, bilinmeyen yeni alanların keşfedilmesiyle birlikte ilerler.” (Mulkey, 1969: 136) İlk zamanlar, başka disiplinlerin paradigma ve modellerinden yararlanılarak çözülen sorunlar, artık çözülemez bir duruma gelmiş ya da yetersiz kalmışsa , o zaman sözkonusu alan, kendi uygulama alanı içerisinde çıkmış olan sorunları çözmek üzere “betimleyici çalışmalara” ağırlık vererek, öncelikle kendisiyle ilgili

sorunlar dizgesini sistemli bir düzene sokar ve zamanla kuramsal alanda kendine özgü paradigma ve modelleri oluşturmaya başlar (Holmes, 1988: 53-64).

Bilim dalının adı da dahil olmak üzere sorgulanmasına, işte bu aşamada başlanır. Bu anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, Holmes, bir disiplinin bilimsel nitelik kazanması için ön koşul olarak uygulama alanıyla kuramsal alanın birbiriyle sürekli iletişim içerisinde olmasını öne sürer. Başka bir deyişle, kuramsal alandaki araştırmalar, kuram ve betimleme olmak üzere ikiye ayrılarak, ürün, süreç ve işleve dayalı incelemelerin, öncelikle betimleyici alan kapsamında ele alınıp, buradan çıkan verilere dayalı kuramsal bir çalışma, sözkonusu bilim dallarının dha sağlam temeller üzerinde oturmasını sağlar. Başka bir deyişle, bilim dalının geçmişten kalma alışkanlıkla uygulama alanında öne sürdüğü buyurgan önerilerin yerini, nesne verilere dayalı hipotezler almaya başlar.

Holmes'un, öne sürdüğü tüme varımlı bu bilimsel yöntem, bulgularını niteliğe sahip olmakla birlikte, "açıklayıcı" nitelikten yoksundur. Daha açılacak olursa, çeviriler somut bir şekilde incelenmekte, insan unsurunu öne çıkaran "açıklayıcılık" ya da "yorumdan" kaçınıldığı gözlenmektedir. Kuşkusuz, bunda 20.yüzyılın başında egemen olan görgül bilimlerin etkisi vardır. Ne var ki, "açıklayıcılıktan" uzak da olsa, betimleyici çalışmalar sonucunda toplanan "bilgi", beraberinde yeni bilim dalının Doğuşunu, bundan böyle de, bilimsel kimliğinin öteki disiplinlerden ayıran, aşağıda ayrıntılı olarak tartışılacak "disiplinin adı" sorununu gündeme getirir.

1.2.1. Çeviribilim Kavramının İrdelenmesi

Çeviri sözcüğünü ilk öne süren Roma'lular olmuştur. Cicero'nun disiplin kavramı içerisinde gördüğü hukuk kavramında içerisinde temel ögenin "mülkiyet" olduğu düşünülecek olursa, "sahiplik" kavramı, bir yapıtın ilk sahibinin varlığının sorgulanmasına yol açtığı gibi, çevirinin varlığının da kabul edilmesine yol açar. Başka bir deyişle, Yunanlıların teknik ve görgül bilimlerle ilgili ilk temel bilgileri Mısırlılardan aldıklarını kültürel egemenliklerinin kaybedecekleri korkusuyla saklayan Yunan uygarlığının aksine, Romalıların bir şeyin hem "aslına", hem de "kopyasının", ya da bir yapıtın, hem "özgün", hem de "çevirisinin" yukarıda sözü edilen hukuk çerçevesi içerisinde kabul edilmesi, Cicero

başta olmak üzere, çeviri süreciyle ilgili “sözcüğü sözcüğüne” ve “anlamına göre” çeviri yöntemlerinin tartışılmasına neden olur. Kuşkusuz, İÖ I. yüzyıldan itibaren başlayan bu tartışma, Kutsal Kitap çevirilerinde de gündeme gelir. Bu kavramların, 19.yüzyıla kadar tartışma konusu olması ise, ilk aşamada bilimsel açıdan çevirinin hangi yönünün inceleme malzemesi olarak kullanılacağı sorunundan gelir. Kuşkusuz, yüzyıllardır süren bu çeviri süreciyle ilgili tartışmalar, ilk aşamada, onun “süreç odaklı” bir yöntemle incelenmesine neden olmuştur. Öyle ki, Antik Yunan uygarlığından başlayan bu tartışmalar, Dryden’in 18.yüzyılda “sözcüğü sözcüğüne” çeviri için, Yunanca kökenli “metaphrase” terimini kullanmasına, “anlamına göre” çeviri için, “paraphrase” terimini kullanmasına neden olmuştur. Öte yandan Dryden’den etkilenecek, “çeviribilim” terimi için “metaphorology” ya da “metaphraseology” gibi terimler bile türetilmiştir (Bassnett & McGuire, 1980: 60). Ayrıca, “çeviri” sözcüğünün Latince karşılığı “translatio” sözcüğünün, Yunanca’da disiplin/ya da öğreti anlamına gelen “logos” sözcüğüyle birleştirilip, Fransızca’da “Transductology”, İngilizce’de “Translatology” şeklinde sözcükler de türetilmiştir. Bununla birlikte, farklı dillerden gelen sözcüklerden, bir sözcük türetmenin dil kirlenmesine neden olacağı düşüncesiyle, “çeviribilim” sözcüğü için, bu karma kökten gelen sözcüklerin kullanılmasına karşı çıkmıştır (Holmes, 1988: 69). Öte yandan, tarihsel akış içerisinde Antik Çağdan başlayarak, kutsal kitap çevirilerinin tartışılmasına gelinceye dek geçen süre içerisinde “çeviri” tartışmaları, ya ürün olarak çevirilerin kendileri ve çeviri süreci, ya da çevirilerin erek ekindeki işlevi üzerinde odaklanmıştır. Geçmişte tıpkı kütüphanecilik tekniği gibi, uygulama alanıyla sınırlı görülen çeviri etkinliğinden söz edilirken, onunla ilgili olarak “çeviri sanatı” ya da “çeviri ustalığı” ya da “çeviri ilkeleri” gibi terimler kullanılmıştır. Tarihte, çeviriyle ilgili betimleyici araştırmalar yerine öznel ölçütlere dayalı görüşler egemen olmakla birlikte, bu görüşlerin, en azından inceleme malzemesinin ne olacağı, bir başka deyişle de, çeviri araştırmalarında ürün, süreç ve işlevin ölçüt alınabileceği konusundaki yönlendirici etkileri yadsınamaz.

20.yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, örneğin, 1964’lü yıllarda dilbilimin de etkisiyle bilimsel bir kimlik arayışına girilmesi, bununla da kalmayıp, Kutsal Kitap çevirisi yapan Nida’nın “Towards Science of Translation” başlığı altında bir kitap yazması, yukarıda kısaca söz edilen tarihsel bir akışın sonucu olduğu gibi , çeviri edimine bilimsel bir kimlik

kazandırma çabalarının da bir göstergesidir. Ne var ki, “Çeviribilime Doğru” başlıklı bu kitabın amacı, yerleşmiş bir disiplinin bilimsel kimliğini sergileyip sorgulamaktan çok, bilimsel kimlik kazandırma kaygısı taşımaktadır. Öyle ki, Nida’nın “Bir iletinin bir dilden öteki dile aktarımı bilimsel olarak betimlenmeye değer bir inceleme konusudur” (Nida 1964: 3) şeklindeki sözleri de bu söylenenleri kanıtlar niteliktedir. Ne var ki, Nida’nın bu tanımı onun çeviride eşdeğerlik ölçütü üzerinden yola çıkarak çeviri süreci üzerinde odaklandığını, bunun ise bilim dalının betimlenmesinde bilimsel ölçüt açısından yetersiz kaldığını gösterir.

Öte yandan akademik her türlü incelemeye “bilim” (wissenschaft) adını takan Alman bilim adamları da, dilbilim odaklı yazınsal olmayan çeviriler üzerinde yaptıkları her türlü incelemeye “çeviribilim” (übersetzungswissenschaft) adını vererek, sözkonusu bilim dalının dilbilim, yöntembilim, psikoloji gibi disiplinlerarası niteliğine dikkati çekmişlerdir (Shuttleworth&Cowie 1997: 148-149). Başlangıçta, kuşkusuz her yeni oluşan bilim dalında olduğu gibi, disiplinlerarası ilişkilerden yola çıkarak bilimsel dayanak arama çabalarına girilmiştir. Bundan böyle, evrensel olarak kabul edilen bilimsel temellerden yola çıkarak çeviriyle ilgili biriken sorunlar dizgesi belirlenmiş, ne var ki, disiplinlerarası çözümler, bu sorunları çözmekte yetersiz kalmıştır. Bu ise, çevirilerle ilgili sorunların çözülebileceği yeni bir bilim dalının doğmasına neden olmuştur. Örneğin, 1978’de Lefere’nin ilk kez “Çeviri Araştırmaları” adını kullandığı ve bu bilim dalını, “çevirinin/çevirilerin üretilmesinde ve betimlenmesinde çıkan sorunlarla ilgili bir disiplin olarak” tanımlaması, onun, çağdaş bilimsel anlayışı yakaladığının bir göstergesidir (Lefere, 1978: 234). Aynı şekilde, Holmes’un “çeviri araştırmaları” kavramıyla ilgili çizdiği bilimsel olarak dikey tablonun da, Lefere’nin tanımıyla örtüştüğü görülür. Ne var ki, konuyu Türkçe açısından incelediğimizde, özellikle “ad” konusunda sorun yaşandığı görülmektedir. Gerek Lefere’nin, gerek Holmes’un 1960’lı yıllardan 1980’li yıllara gelinceye dek kullanılan “çeviribilim” sözcüğü yerine, “Çeviri Araştırmaları” sözcüğünü seçmeleri rastlantı olmayıp, o zamana dek dilbilim kapsamında ele alınan çevirinin, sadece iletinin aktarılması şeklindeki kullanmalık metinlerin çevirisiyle sınırlı tanımını aşmaya çalıştıklarının bir göstergesidir. Bundan böyle, yazınsal metin çevirilerini de çeviri araştırmaları kapsamına alıp, çeviri ediminin sınırlarını genişletme amacıyla oldukları anlaşılır. “Çeviri Araştırmaları” terimi, başlangıçta sadece “Manipulation School” (Amaca Yönelik Çeviri

okulu) okul olarak tanınan, yazınsal çeviriyle ilgili bilim adamları tarafından benimsenmekle birlikte, sonunda bu alanda akademik çalışma yapan herkes kabul edilmeye başlamıştır. Ne var ki, bu terimin her dilin akademik geleneğine uygun olarak kullanıldığı da yadsınamaz bir gerçektir. Şöyle ki, Almanca da bu terim tıpkı “dilbilim” gibi “çeviribilim” olarak kullanılırken, inceleme alanını daha geniş tutan Amerikalılar tarafından tıpkı “Kültür Araştırmaları” gibi, “Çeviri Araştırmaları” olarak kullanılmaktadır. Başka bir deyişle, uygulama alanındaki görgül verilerden yola çıkarak kuramsal alanda betimleyici çalışmalara ağırlık veren Alman akademik geleneğine karşın, Amerikan geleneği kurmacaya dayalı çeviri yazınına da araştırma kapsamına alarak doğrudan kuramsal alanda “varolan ilişkilerden” yola çıkıp, kuramsal çalışmalarla “olası ilişkileri” gözler önüne sererek uygulama alanında “olması gereken ilişkiler” konusunda buyurganlıktan uzak daha esnek bir tutum sergilemektedir (Toury, 1985: 19). Öte yandan, ülkemizde Mütercim Tercümanlık adıyla üniversitelerde kurulan bu bölümlere “Çeviri Araştırmaları” ya da Çeviribilim Araştırmaları” adı verilmemesi kuşkusuz bu bilim dalının akademik çevrede henüz benimsenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda sözkonusu disipline çağdaş bir ad koyma girişimi ise, kuşkusuz sözkonusu bölümlerin geçmişte olduğu gibi, uygulama alanına saplanıp kalmadan, kuramsal alanda yapacağı çalışmalar sonucu kendini, başka bir deyişle de, yeni kimliğini akademik çevreye kanıtlamasıyla birlikte gerçekleşecektir. Şu anda ülkemizde bu bölümlerde çalışan akademisyenlerin bu disipline uygun gördüğü bilimsel terim, “çeviribilim” terimidir. “Çeviri Araştırmaları” yerine, “Çeviribilim” teriminin seçilmesi ise, yine ülkemizde akademik geleneğin Almanya’dan ülkemize sığınan bilim adamları tarafından başlatılmasından kaynaklanabilir. Başka bir deyişle, aynı “dilbilim” konusunda olduğu gibi, Almancada disiplinlerin adının sonuna “bilim” sözcüğünün eklenmesi, üstelik çeviri konusundaki araştırmaların ilk önce dilbilim kapsamında ele alınması, “çeviribilim” adının benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Ne var ki, yukarıda anlatılan süreç içerisinde bilimsel bakış açısının genişlemesi ve küreleşmesiyle birlikte, “Çeviribilim” adının da yetersiz kalacağı düşünülebilir. Bu durumda, “Çeviribilim Araştırmaları” adı da bir öneri olarak gündeme gelebilir. Burada, “Çeviri Araştırmaları” yerine, “Çeviribilim Araştırmaları” adının önerilmesi ise, alanın sadece çevirilerin

incelenmesiyle sınırlı kalmayıp, kuramsal çalışmalara da ağırlık vermesi düşüncesindedir.

1.2.2. Kütüphane Biliminin Konumu

Kütüphaneler ilk şehirlerin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkmış kurumlar olup, uygarlık tarihine koşut bir gelişme sergilerler. Başlangıçta tapınakların yanında şehirlerin idaresinde kullanılan ya da kullanılacak evrakların saklandığı depo olarak görülen kütüphaneler, yazının icadıyla birlikte, kitapların saklandığı yerler olarak görülmüş, ancak toplum olma aşamasına gelindiğinde, ortak amaç ve buna bağlı hedefler çerçevesinde ortak bir kültür yaratmada iletişimin gerekliliğinin gündeme gelmiştir. Bu durumda söz konusu yapılar, evrak ya da kitap deposu olmaktan çıkıp, bilginin aktarıldığı “canlı organizmalar” halini almışlardır (Dilek 1992: 27). Kütüphanelerin bilimsel bir disiplin olarak sorgulanmasına ise, işte bu aşamada, başka bir deyişle, ancak 19.yüzyılda sıra gelebilmiştir. Buna en yalın neden, bir üst bilim dalı olarak uygulama alanında öteki bilim dallarına katkısının yoğunluğu karşısında, kendi kimliğinin sorgulamaya fırsat bulamaması gösterilebilir. Durum böyle olunca, kütüphaneler geçmişte olduğu gibi kitap ve kullanıcı arasında iletişim kurmaya yarayan bir köprü vazifesi gören tek yönlü bir bilgi oluğu olmaktan çıkmış, kitap başta olmak üzere her türlü kütüphane nesnesi okuyucu ya da daha genel anlamda kullanıcı ve bilgi üçgeni içerisinde yeni işlevler üstlenmiştir.

Teknolojik gelişmeler sonucu yayınların sayısının hızla artmasıyla birlikte, kütüphanelerin, okuyucu ya da kullanıcı profiline uygun yayınların seçilip tanıtılmasına ek olarak, bu yayınların içeriklerinin belirlenip içindeki bilgilerin aktarımında teknolojik gelişmelerden yararlanarak belge ve bilgi hizmetlerinde bulunma görevini de yerine getirme gereği doğmuştur. Bundan böyle, çağımız kütüphaneleri geçmişteki kültürel mirası koruma yükümlüğü ağır basan ve belli bir kesime hizmet veren cansız bir kurum olmaktan çıkmış, kültürel yaşamın yanısıra bilimsel yaşama da yön veren toplumda dinamik bir işlevi olan kurumlar olarak karşımıza çıkmıştır. Ne var ki, bu denli önemli sorumluluklar üstlenen kütüphanelerin işlevlerini yetkin bir şekilde yerine getirebilmesi, öncelikle kütüphanelerin inceleme konusu olarak çağdaş bilimsel ölçütler ışığında irdelenmesine, bundan böyle özerk bir bilim dalı olarak ele alınmasına neden olmuştur. Kuşkusuz özerk bir

bilim dalı olması, onun öteki disiplinlere katkısının sona ereceği anlamına gelmeyip, öteki bilim dallarına katkısını artırmak amacını taşır.

Bir bilim dalının tanımı, öteki bilim dalları arasındaki konumu, geçmişte ve gelecekte kullanacağı bilimsel yöntemlerin saptanması, onun öncelikle akademik çevrede onanarak resmi bir kimlik kazanmasını sağlar. Ancak bilimsel kimliğini sonradan kazanan disiplinlerde, sözkonusu disiplinin ötekilere göre konumunun saptanması, onun tanımını kolaylaştıracağı gibi, resmi kimliğinin benimsenmesini de kolaylaştırır.

Kütüphaneler, insanla “bilgiyi” buluşturması açısından toplumsal bir araç olmakla birlikte, kütüphane bilimi ve temelini bu bilim dalından alan bilginin için “bilgi” bir amaçtır. Ne var ki, her iki bilim dalının gerçekte kökeni, bireyler arasındaki iletişimin nasıl en doğru şekilde sağlanabileceği düşüncesinden yola çıkan “iletişim bilimine” dayanmaktadır. Bu durumda, iletişim biliminin inceleme nesnesi “ileti” olurken, bilginin inceleme nesnesi “bilgi”, kütüphane biliminin nesnesi de “uzam ve zaman içinde başta kitap ve benzeri şekildeki yayınlar olmak üzere bilgiyi taşıyan her türlü nesne” şeklinde bir değerlendirme yapılabilir. Kuşkusuz, buradan bireyler arasındaki “ileti” yerine “bilgiyi” kendine hedef seçen ve bilginin nasıl depolanıp örgütleneceğini ve örgütlenen bilgiden yeniden nasıl bilgi üretilebileceğini inceleyen bir bilim dalı olarak bilginin kütüphane bilimiyle bağı kaçınılmazdır. Özetle söylenecek olursa, disiplinlerarası sıralamada gerek belgebilim, gerekse kütüphane bilimi ortak öge depolamayı ilk gündeme getiren genel iletişim biliminin öne sürdüğü ortak payda içinde yer alırlar. Bu durumda kütüphane bilimi de temel konusu bilgi akışını sağlama olan bilginin sunduğu teknolojik bilgi ve olanaklardan yararlanmak zorundadır. Bu ise, Baysal’ın da değindiği gibi, her iki bilim dalının gerçekte birbirinin devamı olduğunu, birinin varlığının ötekinin varlığını yok etmek yerine, her iki bilim dalının birbirinin varlığı içinde anlam kazanarak geliştiği sonucunu Doğurur (Baysal, 1987a: 37-56).

Kütüphane bilimi bu yönüyle, bilimler tipolojisi içerisinde doğa bilimleri arasında yer almakla birlikte, geçmişe dönük bir araştırma yapıldığında, kütüphanelerin, tarihte bireyin bilgiyle iletişim kurmasını sağlayan toplumsal bir kurum olarak topluma hizmet götürdükleri, bununla da kalmayıp, taşıyıcı nesnelerin aracılığıyla bilgiyi topluma yayarak toplumun kültürel kimliğinin yaşamasına katkıda buldukları ortaya

çıkar. Bu durumda, İbrahim Armağan'ın çizdiği bilimler tipolojisini ölçüt alarak, kütüphane biliminin salt doğa bilimleri arasında gösterilemeyeceği, onun aynı zamanda insan bilimleri başlığı altında yer alan toplum bilimleriyle ya da daha özel olarak toplumsal epistemolojisiyle sıkı bir bağı olduğu anlaşılır (Armağan 1974: 75-76). Bundan böyle, kütüphane biliminin nesnelere aracılığıyla bilgiyi sağlama, düzenleme, yayma işlevlerinden ötürü, öteki dallardaki bilgi üretimine katkısı düşünüldüğünde, bu bilim dalının aynı zamanda bir “üst bilim dalı” olarak çağlar boyunca öteki bilim dallarına uygulama alanında hizmet verdiği yadsınamaz bir gerçektir.

1.2.3. Kütüphane Bilimine Kavramsal Bir Yaklaşım

Kütüphane biliminin, öteki bilim dalları arasındaki konumunun çağdaş bilimsel anlayış içerisinde yukarıda belirtildiği şekilde saptanmasının ardından, tarihsel süreç içerisinde tanımının, ne gibi aşamalardan geçerek günümüzdeki tanımına kavuştuğu, kütüphanecilikle ilgili terminoloji sözlüklerinden açıkça izlenebilir. Örneğin, Hülya Dilek'in kronolojik sırayla aktardığı tanımlar kütüphanecilikten kütüphane bilimine geçişin evrimini sergiler niteliktedir (Dilek 1992: 29).

Kütüphane Bilimi ile ilgili tanımlardan ilki, 1943'te Elizabeth H. Thompson tarafından “*Glosary of Library Terms*” adlı terimce sözlüğünde yapılmıştır. İkinci ise, L.M Harrods tarafından 1959'da “*The Librarians' Glossary: Terms Used in Librarianship*” adlı sözlükte yer almıştır. Dilek'e göre her iki sözlükte de ortak nokta, öncelikle kütüphane biliminin, kütüphanecilik başlığı altında yer almasıdır. Bunlar sırasıyla şu şekildedir:

1) 1943' deki tanım, “*The knowledge and skill by which printed and written records are recognized, collected and organized and utilized.*” (aktaran Dilek 1992: 29)⁵ (Basılı ve yazılı kayıtların tanıtılarak toplanmasını, düzenlenip, hizmete sunulmasını sağlayan bilgi ve beceri)

2) 1959'daki tanım ise, “*The knowledge and skill concerned with the administration of libraries and their contents, library economy and*

---

⁵ Hülya Dilek tarafından bu her iki tanımın Cubarian.O.S “*The Librarianship in the Systems of the Sciences*” Çev. A.Thompson Libri 21/4 (1971), s336 adlı kaynaktan alındığı bildirilmiştir.

bibliography” (aktaran Dilek 1992: 29)⁶ (Kütüphanelerin ve dermelerinin yönetiminin yanı sıra, kütüphane ekonomisi ve bibliyografya ile ilgili bilgi ve beceri).

Her iki kütüphane bilimi tanımında ortak nokta, bilimin öncelikle bilgi ve beceri kazanma yönü üzerinde durulmasıdır. Oysa Ozankaya’ya göre “bilim”, “Olayların ve nesnelerin oluşum, yapı, gelişimindeki yasallıkları açıklamaya çalışan olguları, mantıksal düşünceyi temel alan tarihsel nitelikte bilgi düzeni” şeklindedir. Bu açıklama, yukarıdaki kütüphanecilikle ilgili tanımlarda, bilimin sınırlarının daraltılarak uygulama alanında sınırlı tutulmak istendiğini göstermektedir (Ozankaya 1980: 24). Üstelik, bilgi ve beceri kazanmanın, bilimden çok meslek eğitimiyle ilgili olduğu düşünülecek olursa, yukarıda tanımları verilen her iki yazarın da, gerçekte “kütüphaneciliği” bir bilim dalından çok uygulama alanıyla sınırlı bir meslek olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, “kütüphane bilimi” terimi yerine, “kütüphanecilik” terimi kullanmalarında bu konu alanının bilimselliği konusunda kuşku duyulduğunu, ya da bilimselliğin kütüphanecilik alanında henüz tam anlamıyla yerleşmediğini göstermektedir. Ne var ki, her iki tanımın da, kütüphane bilimine geçiş zincirinin halkaları olduğu düşünülecek olursa, bu tanımların bilimselliğe geçişteki işlevi yadsınamaz.

Her iki tanım özetle yorumlanacak olursa, birinci tanımda, kütüphane biliminde, kütüphanecinin dermeyi toplama düzenlemedeki becerisi ön plana geçerken, ikinci tanımda, kütüphanelerin toplumsal bir kurum olarak sürekliliği için gerekli bilimsel araştırmaların yapılması ön plana geçmektedir. Ne var ki, böyle bir durumda, ister istemez kütüphane biliminden çok, kütüphanecilik mesleği ön plana geçmekte ve kuramsal olarak kütüphane biliminden çok, yönetim bilimine ya da iktisada başvurma gereği ortaya çıkmaktadır .

1960’lı yıllarda ise, sözkonusu tanımlarda, kütüphane biliminin inceleme malzemesinin, düşünce aracı olan kitap ve benzeri kayıtlı belgeler olduğu anlaşılır. Ayrıca, bu malzemenin hem tarihsel, hem de kullanıcıya iletilebilirliğinin işlevsel olarak incelenmeye başladığı görülür. Örneğin, 1964 –1965 yıllarında Rudolf Junchof’un, İstanbul

---

⁶ Cubarian. O.S “*The Librarianship in the Systems of the Sciences*” Çev. A.Thompson Libri 21/4 (1971), s.336

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na verdiği yazılarda “kütüphane bilimi” tanımı şöyledir:

3) “Kitabın Doğuşunu ve tarihini inceleyen, kitap ve benzeri belgelerin türlü kütüphanelerde kolayca yararlanılabilir bir durumda nasıl korunacağını işler duruma getirebilmek için hangi yardımcı araçların kullanılacağını gösteren. genel kültür sınırları içinde kitabın ve kütüphanelerin türlü okuyucu katlarına yaptığı etkileri inceleyen bir bilim dalı” (Baysal, 1987 (b): 5-6)

Bu şekilde bir tanım, yukarıdaki tanımlara ek olarak inceleme nesnelere yanı sıra, kullanıcıların da büyüteç altına alınarak sözkonusu bilim dalının, kültürel gelişme konusundaki bilimsel yükümlülüğünü de gündeme getirir.

Ülkemizde dünyadaki bilgi yığılması sonucunda 70’li yıllarda bir sorun olarak gündeme gelen bilimsel kavramların yarattığı karmaşayı bir ölçüde çözmek üzere, Türk Dil Kurumunun başlattığı bilimsel terminoloji sözlüğü çalışmaları arasında, kütüphanecilikle ilgili terim sözlüğüne de yer verilmesi, bu bilim dalının üniversitelerde resmen tanındığının bir kanıtı olmakla birlikte, arı Türkçe terim yaratma kaygısı terimin karşılığı kavramın sınırlarını daraltma tehlikesi yaratmıştır. Şöyle ki 1972’de yayınlanan sözlükte, kütüphanecilik ve kütüphane bilimi birbiriyle örtüştürülerek, her ikisi içinde “kitaplıkbilim” terimi kullanılmıştır. Örneğin, “kitaplıkbilim” teriminin İngilizce karşılığı, hem “library science” (kütüphane bilimi), hem de “librarianship” (kütüphanecilik)⁷ sözcüklerine işaret etmiştir. Üstelik, bu her iki terime, eski Türkçe karşılık olarak “kütüphanecilik” terimin verilmiş olması, kütüphane bilimi ve mesleği arasında sınır çizilmediğini açıkça gösterir. Bu tanıma göre, “kitaplıkbilim”:

4) “Kitap sayısının çoğaltmanın, kataloglayıp sınıflandırmanın ve okuyucunun kitaptan yararlandırmanın kurallarını saptamak, her türlü kitaplık sorununa çözüm yolları bulmak ve kitaplıkla ilgili uygulamaların kuramını yapmakla uğraşan bilgi dalı” şeklindedir (Yurdadoğ, 1974: 42). Buradan da anlaşılacağı gibi, sözkonusu tanımda kütüphane odak noktası durumundadır. Bu tanım için yukarıda belirtilen 1943 ve 1959’daki tanımların bir birleşimi olduğu söylenebilir. Öte

---

⁷ Baysal, bu terim karşılığında “kütüphanecilik tekniği” terimini kullanmıştır (Baysal 1987a:16-23).

yandan, Yurdadoğ'un tanımının, Junchof'un tanımına göre daha sınırlı tutulup, kütüphaneciliğin kültürel yaşam ve bilgi üretimi üzerindeki etkisi üzerinde hiç durulmadığı görülür. Bunda kuşkusuz sözkonusu yıllarda egemen olan bilim dallarında hızla özelleşmeye gitme eğilimi yatmaktadır. Oysa günümüz bilimsel anlayışında dikey ilişkilerin yanısıra yatay ilişkilerinde önemi anlaşılabilir olarak disiplinlerarası ilişkilere girmenin kaçınılmazlığı ortaya çıkmıştır.

1983 yılına gelindiğinde ise, *The ALA Glossary of Library and Information Science* adlı sözlükte başta olmak üzere, o zamana dek Kütüphanecilik Sözlüğü (*Glossary of Librarianship*) ya da "Kütüphaneci Sözlüğü" (*Librarian's Glossary*) şeklindeki başlıkların kütüphane bilimi (library science) şeklinde ad değiştirdiği, hem de buna bir de, bilginin sözcüğünün eklendiği görülür. Ayrıca Hülya Dilek'in de belirttiği gibi, "kütüphanecilik" ve "kütüphane bilimi" terimlerinin öncekilerden farklı olarak, iki ayrı madde başlığı olarak ele alınması, kütüphane biliminin, bu dönemde bilimsel çevreye kendini kabul ettirdiği şeklinde de yorumlanabilir (aktaran Dilek 1992: 30). Sözkonusu sözlükte, "kütüphane bilimi" şu şekilde tanımlanmıştır:

4) *The knowledge and skill by which recorded information is selected acquired organized and utilized in meeting the demands and the needs of a community of users (kayıtlı bilginin kullanıcı topluluğunun istem ve gereksinimlerini karşılamak üzere seçilip, düzenlenerek yararlanılmasını sağlayan bilgi ve beceri)*⁸

Bu tanım önceki tanımlarla karşılaştırıldığında iki nokta dikkati çeker: bunlardan birincisi, inceleme malzemesi kitap ya da kayıtlı nesne olmaktan çıkmış, kayıtlı bilgi üzerinde özellikle durulmuştur. Bu ise, kütüphane biliminin alanının aynı zamanda genişlediğine işaret etmektedir. İkinci olarak ise, seslenilen kitle okuyucu ağırlıklı olmaktan çıkmış, yerini her türlü bilgi kullanıcısı ifadesi almıştır. Bununla da kalmayıp, kullanıcının özel bilgi gereksinimi göz önüne alınarak "kullanıcı topluluğu" sözcüğü kullanılmış ve kütüphane biliminin özel konu alanlarına yönelmesi gerektiği şeklinde bir işaret de verilmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi, seslenilen kullanıcı grubun sadece geçmişteki bilgi gereksinimine değil, geleceğe yönelik bilgi gereksinimine de mum yakılmıştır. Sonuç olarak, kütüphane biliminin,

---

⁸ The ALA Glossary of Library and Information Science:Ed. Heartstill Young.Chicago:ALA,1983.s.132.

bilgibilimin sunduğu teknolojik olanaklardan yararlanarak, bilginin öncelikle seçilip, düzenlenerek yayılması ve bu şekilde bilgi üretimine katkıda bulunması, çağdaş kütüphane bilimi tanımına daha uygun düşmektedir.

Öte yandan, Juchhoff ve Yurdadoğ'un dışında, yukarıdaki tanımlarda ortak olarak kullanılan "bilgi ve beceri" ikilisinin, bu son tanımda da yer alması, Türkçe'deki kütüphanecilik ya da kütüphane bilimi terimlerinden hangisinin seçilmesinin daha uygun olacağı sorusunu akla getirir. Şöyle ki, kütüphanelerin tarihsel akış içerisinde verilen tanımlarından içeriğinin, zamanın gereksinimlerine koşut olarak genişlediği, buna karşın, topluma hizmet veren bir kuruluş olarak "bilgiyi taşıyıcı" rolünün öncelik taşıdığı ortaya çıkar. Bu ise, tarih boyunca uygulama alanında özel bilgi ve beceriyi gerektirir. Söz konusu bilim dalının uygulama alanındaki önemi ve Batı dillerinden farklı olarak Türkçe'nin ekler yoluyla terim yaratmada sağladığı kolaylıklar göz önüne alındığında, bu bilim dalına "kütüphane bilimi" ya da "kitaplıkbilimi" yerine "kütüphanecilik" demenin daha doğru olacağı savunabilir. Bu şekilde "kütüphane bilimi" de, "kütüphanecilik" alanındaki kuramsal çalışmaya verilen ad olarak kabul edilebilir.

Konuya dilsel olarak yaklaşıldığında ise, eski Türkçe bir terim olarak "kütüphanecilik" sözcüğü yerine, "kitaplık" sözcüğünün kullanılması, bilim dalının adı başta olmak üzere Türkçe terim üretildiğinin bir işareti olarak, yerinde bir karar gibi görünmekle birlikte, meslek dalı için Türkçe'de "kitaplıkbilim" sözcüğünden ekler yoluyla aynı zamanda mesleğe işaret edecek bir sözcük türetilmediğinden, Türkçe'deki "-lik", "-lük" son eki, hem ses uyumu açısından, hem de kavramsal açıdan "kütüphanecilik" terimine daha uygun düşmektedir. Üstelik bu ek, meslek adından türetilen "mühendislik" teriminde olduğu gibi, "kütüphaneci" terimine daha genel bir anlam yükleyerek, bilim dalının, uygulama alanındaki önemi yanı sıra, kuramsal yönüne de dikkati çekmektedir. Sonuç olarak, Yurdadoğ'un kullandığı "kitaplıkbilim" teriminin yerleşmemesi, "kitaplıkbilim" teriminin, öteki türetilen kelimelerde olduğu gibi mesleğe işaret etmemesinden, Türkçe'ye yerleşmemiş olabilir. Ayrıca, iki sözcük ve bir son ekten oluşan "kitaplıkbilimcilik" yerine, iki son ekten türetilen "kütüphanecilik" terimi, Arapça kökenli olmakla birlikte, dili daha zorlamadan kullanma olanağı yaratmaktadır. Üstelik, kütüphanecilik (librarianship) ve kütüphane bilimi (library science) terimlerine karşılık, "kitaplıkbilim"

teriminden, “kütüphane bilimine” işaret edecek başka bir üretilmediğinin de unutulmaması gerekir.

Öte yandan, 1983’de Meral Alpay’ın “Kütüphane Bilimi ve Kütüphanecilik” başlığı altındaki açıklaması, bu konuyla ilgili tartışmanın söz konusu yıllara kadar sürdüğünü, bununla birlikte yapılan açıklamanın, yukarıda verilen konuyla ilgili tanımlar arasındaki kargaşayı daha ortadan kaldırdığı görülmektedir. Alpay, “kütüphane bilimi” tanımını amaçtan yola çıkarak “ulusal ve uluslararası düzeyde kütüphanelerin kurulma-yönetim ve örgütlenme süreçlerinde ortaya çıkan olay ve sorunların nedenlerini araştırmak, ortak ve benzer nedenlerin yarattığı sonuçlar arasındaki ilişki ve oluşum yasalarını belirlemek ve böylece günün sorunlarına çözüm ararken geleceğin olay ve sorunlarını önceden görmek ve yönlendirmektir.” şeklinde tanımlamıştır (Alpay 1983:188-189). Ne var ki, tanım bununla sınırlı kalmamış kütüphane bilimiyle uğraşanların kütüphaneciliği ilerletecek öğrenciler yetiştirmekle yükümlü olduğu ifadesi de kullanılmıştır.

Yukarıda söylenenlerden de anlaşılacağı gibi “kütüphane bilimi” doğrudan kuramsal alanla sınırlı olmayıp, aynı zamanda uygulama alanıyla da ilgili bir bilim dalı olması gerektiği sonucuna varılabilir. Bu durumda kütüphane bilimi, hem “kütüphaneleri” kapsamına alırken, hem de çağın gereksinimlerine uygun olarak yetiştirilecek “kütüphanecileri de” kapsamına almaktadır. Başka bir deyişle, bu tanıma göre kütüphane bilimi terimi, hem bir toplumsal kurum olarak kütüphanelerle ilgili kuramsal bilgiyi, hem de insan unsuruna bağlı olarak mesleki beceriyi içine almakta yetersiz kalmaktadır. Bu durumda, kütüphane bilimi terimi sadece kuramsal olarak kütüphaneler üzerinde bilimsel çalışmalar yapılacağı çağrışımını öncelikle akla getirdiğinden, kütüphanecilere mesleki beceri kazandırılması konusunda uygulama alanıyla ilgili kuramların oluşturulması geri plana atılmış olmaktadır. Oysa Alpay’a göre, mesleğin bilim dalından koparılması söz konusu değildir. Buna göre, “kütüphane bilimi” terimi üniversitelerde yürütülen akademik çalışmayı tam anlamıyla ifade edememektedir. Bu yüzden, üniversitemizde yer alan mimarlık ve mühendislik bölümleri gibi mesleki eğitimi de vurgulayan daha genel kapsamlı bir terim olan “kütüphanecilik” teriminin kullanılması, üniversitelerdeki bilim adamlarının eylemlerini daha geniş bir yelpaze içerisinde sürdürmelerini sağlayacaktır. Bundan böyle, üst başlık olarak “kütüphanecilik” teriminin kullanılması, alt bilim dalları olarak kütüphane bilimi,

belgebilim ve bilgibilim, kütüphanecilik eğitimi ve tekniği gibi terimlerin kullanılması, bilim dalının çağın gereksinimlerine koşut olarak gelişmesine olanak sağlayacaktır.

Özetle söylenecek olursa, Alpay'ın kütüphanecilik tanımı, ALA'daki bilgiye ağırlık veren tanımından çok, kütüphanelerin kurumsal işleyişiyle ilgili bilgiye ağırlık veren bir tanımdır. Bundan böyle, kütüphaneler kadar mesleki beceride önem taşımaktadır. Söz konusu dönemde, teknolojik olanakların da eksikliği göz önüne alındığında, yeni kurulmuş bölümlerin, öncelikle kütüphaneler ve onların işleyişiyle ilgili çalışmalara ağırlık vermesi ve akademik olarak da çalışmalarını, bilgiden çok kütüphanelerin işleyişine yönlendirmesi son derece doğaldır.

Buradan ülkenin gereksinim ve koşullarına göre, tanımların birbirinden ayrıntılarda farklılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, 21. yüzyılda kütüphaneciliğimiz kuşkusuz yön değiştirip, kütüphanelerden bilgiye doğru bir geçiş göstereceklerdir. Sonuç olarak, yukarıda verilen hem dilsel açıklama, hem de kavramsal tanımlar, ne Yurdadoğ'un öne sürdüğü "kitaplıkbilimi" teriminin, ne Dilek'in öne sürdüğü "kütüphane bilimi", ne de Alpay'ın öne sürdüğü "kütüphanecilik" terimlerinin günümüzde bu disiplinin işlevini tanımlamakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Bilim alanlarının hızla genişlemesi ve bilginin teknolojik olanaklar sonucu hızla gelişmesiyle buna neden olarak gösterilebilir. Öyle ki, "kütüphane" kavramı yerini, "bilgibilim-belgebilime" bırakırken, üniversitelerdeki "Kütüphanecilik Bölümleri" de adlarını bilimsel gelişmeye koşut olarak "Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü" şeklinde değiştirmektedirler. Bu ise, bence kavram karmaşasından çok, bilimin devingenliğinin doğal bir sonucu olarak kabul edilmelidir. Kütüphane bilimi kavramının irdelenmesi ardından, her iki disiplinin bilgi üretimi açısından incelenmesi, bilgi, kütüphane ve çeviri etkinliği üçgeni arasındaki ilişkiyi daha net ortaya çıkaracaktır.

1.3. Bilgi Üretimi ve Yayımlarının Çeviribilim ve Kütüphane Bilimi Açısından Anlamı

Yukarıda kütüphanecilik ve çeviribilim'in günümüz açısından birbirinden farklı verilen tanımlarından da anlaşılacağı gibi, gerçekte bu iki disiplininin birbiriyle en azından "bilim" adına kavuşmaları sırasında geçirdiği evreler açısından birbirleriyle ortak bir yazgıyı paylaştıklarını

gösterir. Her iki bilim dalının da, “bilim” ya da “disiplin” adını kazanmadan önce, “çeviri ustalığı” “çeviri sanatı” şeklindeki ya da kütüphanecilik alanında “kütüphanecilik mesleği” “kütüphanecilik tekniği” “kütüphanecilik becerisi” şeklindeki adlarından başlaya uygulama alanında tarihten başlayan kaçınılmaz beraberlikleri, bu iki bilim dalının yollarının bir noktada kesiştiğinin bir kanıtı olarak da değerlendirilebilir. Başka bir deyişle, “bilim” adını kazanmaları, toplumun bu alanların varlığını kabul ettiğinin de bir göstergesidir. Toplumun bu disiplinlerin varlığını kabul etmesi ise, kurumsal yetkinlik ya da beceriden ötürü, ya da çeviri alanında düşünülecek olursa, bireysel beceri veya yetkinlik açısından değil, toplumun bilgiye verdiği önemden kaynaklanır. Vleeshauwer’in kütüphanecilikle ilgili olarak aşağıdaki sözlerinden de bu açıkça anlaşılır:

“It is certainly true that the world in general appreciates efficiency and the will to be efficient, and also that the same world respects organizational talent and technical skill. Society will never have real respect for, and profound social appreciation of, mere technical proficiency. *The object of social appreciation is always knowledge*” (Vleeshauwer 1960:289). (Dünya yetkinlik ve yetkinlik özlemine olduğu kadar, kurumsal yetenek ve teknik beceriye de değer verir. Bununla birlikte, toplumun salt teknik beceriye derinden saygısı vardır denemez. Toplumun gerçek anlamda değer verdiği şey, her zaman bilgi olmuştur.)

Bu iki bilim dalının başta inceleme malzemesi olmak üzere karşılaştıkları sorunlar, bununla ilgili oluşturulan dizgiler ve çözüm yolları bir birinden farklı görünmesine karşın, öteki disiplinlere oranla amaç ve hedeflerinin birbiriyle uzlaştığı ortada bir gerçektir. Başka bir deyişle, her iki bilim dalının tarihsel olarak kaçınılmaz birlikteliklerinin altında, gerçekte başta kültürel yaşam olmak üzere bilgi üretimine katkıda bulunarak uluslararası bilgi yarışında öteki ülkelerin gerisinde kalmamak, daha da açıkçası çağı yakalamak kaygısı yatar.

Konuya bu açıdan yaklaşıldığında, iki disiplinin en küçük ortak paydası olan “bilginin” ne olduğu sorusu gündeme gelir. Bilgi, Alan Musgrave’e göre “Doğruluğu gerekçelendirilmiş inanç/ya da düşünce dir”(Knowledge is justified true belief) (Musgrave 1993: xx). Buna göre, bilginin üç koşulu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi “inanç”, ikincisi “doğruluk”, üçüncüsü ise, “gerekçelendirmedir”. Bunlardan ilk ikisi birbirine bağımlı olup, ancak doğru olan şeye karşı inanç

duyulabileceği, aksi durumda bunun inanç değil, yalan olacağı en basit şekliyle ortadır. Bununla birlikte, inancın, bilgi özelliğini kazanması, bu inancın doğruluğunun gerekçelendirilmesiyle birlikte ancak mümkündür. Öte yandan, Batuhan'ın “doğru olan üstelik doğruluğu yeterince belgelenmiş inanç” şeklindeki tanımı, Musgrave'in tanımına koşutluk göstermekle birlikte, Musgrave'in “bilgi” terimine karşılık “knowledge” sözcüğünü kullanırken, Batuhan'ın “information” sözcüğünden yola çıkarak bu terimi açıklamaya çalıştığı görülür. Batuhan, her iki sözcüğün Türkçe'de “bilgi” olarak aynı anlamda kullanılmasına karşın, ‘information’ sözcüğünün “bilgiden” çok “öğreni'ye”, ya da eski Türkçe'de “malumat'a” işaret ettiğine değinir. Buradan Musgrave'in İngilizce'deki “öğreni” (information) terimi yerine, “bilgi”(knowledge) sözcüğünü özellikle niçin seçtiği anlaşılır. Bu, aynı zamanda, felsefe alanındaki “bilgi” kavramıyla, bilgibilim alanındaki “bilgi” kavramı arasında bir fark olduğunu da ortaya çıkarır (krş. Batuhan, 2001: 33-37; Musgrave, 1993: 136).

Durum böyle olunca, kütüphanecilik kapsamında bilgibilimin amacı, inceleme gereci “öğreni” ile ilgili belgeleri oluşturarak bilginin doğrulunu kanıtlamak olur. Başka bir deyişle, öğreni'den bilimsel bilgiye geçişte, bilimselliğin ön koşulu belgelendirme işlemi, bilgibilimin alanı içerisine girer. Batuhan'ın deyişiyle, bu belgelerin doğruluğundan yükümlü olanlar ise, “uzun yıllar bilgi üretim ve denetiminde çalışmış uzmanların işidir.”(Batuhan, 2001: 39) Başka bir deyişle, bu bilim dalında amaç, öğreni'den bilgiye geçiş aşamasında belgelerin seçilip düzenlenmesi ve konu uzmanıyla işbirliğinde bulunarak, bilginin sistemli bir dizge içerisinde hizmete sunulmasıdır. Bu şekilde, bir tanımlama, aynı zamanda bilgibilim alanında İngilizce'de “bilgi” yerine “öğreni” sözcüğünün seçilme nedenini açıkladığı gibi, Türkçe'de, “bilgibilimin” ne anlama geldiğini de açıklar. Gerçi, Türkçe'de “öğreni” terimi yerleşmediği için, hem felsefe hem de bilgibilim alanında aynı terim kullanılmasına karşın, İngilizce'de yukarıda belirtildiği şekilde, felsefe alanında “science of knowledge” , bilgibilim alanında ise, “information science” terimleri kullanılmaktadır.

Günlük yaşamda beş duyuyla edinilen bilgi, kişisel ya da pratik bilgi adını alır. Pratik bilgi ve öğreniyeye dayalı bilgi, çoğu kez birbiriyle örtüşmekle birlikte, çoğu kez tahmine dayanır. Buna karşın, önermesel bilgiye dayalı bilimsel bilgi, farklı bir gerekçelendirme ya da kanıtlama gerektirir. Bilim dallarının temelde akılcı, görgül ya da deneysel olmak

üzere ikiye ayrıldığı düşünülecek olursa, matematik, mantık gibi bilim dalları, öne sürülen önermelerin, akılcı yoldan kanıtlanmasını gerektirir. Gerçi, akılcı denilen yol soyut olmakla birlikte, aklın sınırları içerisinde kesin sonuçlara varılması, bu tür bilimlerin deneysel bilimlerden ayrılmasına neden olur. Deneysel bilimlerde kanıtlama yöntemi, önermenin doğruluğunu kanıtlayacak veri ya da belgeleri ortaya çıkarılmasını gerektirir. Bundan böyle, yukarıda sözü edilen öğreni ya da pratik bilginin tahmine yer veren yönü göz önüne alınacak olursa, bilimsel bilgiyle aralarında büyük bir fark olduğu görülür.

Sonuç olarak bilginin bulguların bulma yönü özel alanları ilgilendirmekle birlikte öteki bilim dalları arasından sözkonusu bulguyu pekiştirecek belgelere duyulan gereksinim, ister istemez disiplinlerarası iletişimi günümüzde kaçınılmaz kılar. Daha da açıkçası, en azından ülke çapında disiplinlerarası iletişimi hızlandırmak ve kolaylaştırmak amacıyla bilginin aracılığıyla standart bir veri tabanının yaratılması, özel konu alanlarının giderek daha sistemli ve daha çağdaş akademik ölçütlerle yaklaşmasını ve ulusal akademik bir geleneğin temellerinin atılmasını sağlar. Belgebilim alanındaki çalışmalar, işte böyle bir sürecin sonunda ortaya çıkmış olup öncelikle disiplinlerde uzmanlaşmayı sağlarken, elektronik ortama geçişle birlikte disiplinlerarası iletişim de kaçınılmaz bir hal almıştır. Geçmişte araştırmaların sadece özel alanda kapalı kalması şeklindeki tutuculuk, bilgi patlaması sonucu, yerini günümüzde giderek disiplinlerarası iletişime bırakma yolundadır. Ne var ki, disiplinlerarası iletişimde en önemli nokta, ortak bir hedef etrafında iletişimin sağlanması ve sözkonusu iletişimin, çağın teknolojik gelişmesi sonucu ortaya çıkan rastgele bir moda kapılarak değil, haklı nedenlere ya da gerekçelere dayalı olarak sürmesi gerekir.

Kuşkusuz, belgebilim alanındaki gelişmeler bilgilime de yansımıştır. Bilginin bu şekilde, sosyal bilimlerin tabanını oluşturan felsefe açısından irdelenmesinin ardından, konuyu daha da özelleştirerek kütüphanecilik gözüyle bakıldığında, akla bilginin kütüphanecilikteki işlevi nedir sorusu gelir. Kevin Mc Garry, bilgilime kütüphanecilik açısından yaklaşarak, onun kütüphanecilikteki işlevinin, gelişen teknolojiye bağlı olarak salt mantıksal ya da istatistiksel verileri toplamak olmayıp, teknolojiye koşut olarak ortaya çıkan bilginin içeriğindeki değişikliğin ne gibi bir bilgi ortaya çıkardığını araştırmak olduğunu öne sürer. (McGarry, 1987: 109-155). Kütüphanecilik alanında bilginin terimi konusunda zorlanması, örneğin, bilginin yerine enformasyon

bilimi teriminin daha çok kullanılması, belki de özel alanlarda bilgibilim konusunun akla farklı çağrışımlar getirmesinden kaynaklanabilir.

Kütüphanecilik, çeviribilim ve bilgi üçgeni arasındaki ilişkide öncelikle iki bilim dalı arasındaki karşılıklı ilişkinin, devingen bir süreç gerektiren bilgiyi nasıl yarattığı ve bunun özümşenerek kültürel kimliğe nasıl işleyip ona mal olduğu geriye dönük olduğu kadar, eşsüreml bir incelemeyi de gerektirir. Geriye dönük çalışma da kuşkusuz iki bilim dalının tarihsel beraberliklerinin kültürel ve bilimsel yaşamdaki somut örnekleri, bir yandan geleceğe ışık tutarken, öte yandan da, günümüzde her iki bilim dalının kendine özgü özel alan bilgisine dayalı eşsüreml bir inceleme geçmişle günümüzü uzlaştırma ve bilgiye olduğu kadar, kültürel kimliğe de devingenlik kazandırma açısından büyük önem taşır. Günümüzde gerek kütüphaneciliğin, gerekse çeviri yayınların artık bilimsel olarak özel alan kapsamında ele alındığı göz önüne alınacak olursa, öncelikle iki bilim dalı arasında eşsüreml bir karşılaştırma yapmanın, tarihsel verilere daha nesnellik kazandıracağı ortada bir gerçektir. Öte yandan, böyle bir yaklaşım beraberinde bilginin temelinde yatan doğruluk ve tarafsızlık ilkesine daha sadık kalılabileceğinin de işaretini verir. İşte bu nedenle, öncelikle iki bilim dalının tanım ve bilimsel yöntem açısından karşılaştırmanın, hangi alanlarda birbiriyile örtüşüp, birbirinden yollarını nasıl ayırdıklarının ya da yollarının kesiştiği noktada bilgi üretimine nasıl katkıda bulduklarının aşamalı olarak incelenmesi gerekir,

Yukarıda çeviribilim ve kütüphane bilimi arasındaki tanımlardan, bu araştırmamızın amacına uygun olarak iki tanım örnek olarak seçilebilir. Çeviribilim’le ilgili olarak yukarıdaki tanımlar arasında Lefere’nin yaptığı “çevirinin/çevirilerin üretilmesinde ve betimlenmesinde çıkan sorunlarla ilgili bir disiplin”(Lefere 1978: 234) tanım, amaca en uygun düşenidir. Öte yandan, 1983 *The ALA Glossary Of Library and Information Science*’daki kütüphane bilimi ile ilgili “kayıtlı bilginin kullanıcı topluluğunun istem ve gereksinimlerini karşılamak üzere seçilip, düzenlenerek yararlanılmasını sağlayan *bilgi ve beceri*” şeklindeki tanım, ötekiler arasında bilgiye ağırlık vermesi nedeniyle amaca en uygun tanım olarak seçilebilir. Kuşkusuz, bu iki tanımın ötekiler arasında seçilmesi, öncelikle çevirilerin kayıtlı bilgiyi taşıma özelliğinden kaynaklanır. Her ne kadar çeviribilim denince, çevirinin nasıl yapılacağına değin bilgi üreteceği, başka bir deyişle de, çeviri süreciyle ilgili bir bilim dalı olduğu düşüncesi akla gelse de, gerçekte bu

bilim dalı yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı gibi, salt çeviri süreciyle değil, çevirilerin betimlenmesiyle de ilgili bir bilim dalıdır. Buradan, her iki bilim dalının kuramsal alanda betimleyici çalışmalara ağırlık vermesi gerektiği sonucu çıkartılabilir.

Öte yandan, betimleyici çalışmaların ürün ya da süreç üzerinde odaklandığı göz önüne alınacak olursa, bilgi üretimiyle ilgili bir konuda her iki bilim dalının da başta ürün odaklı bir yaklaşımı benimseyerek ortak bir sisteme dayalı tabanda karar birliğine varması kaçınılmazdır. Daha da açıkçası, her iki bilim dalı arasındaki işbirliğinin bilgi üretimine ne şekilde katkıda bulunabileceği, birbiriyle farklı alanlara seslenmekle birlikte, birbirinin tamamlayıcı ve destekleyici şekilde ortak bir bilgi tabanında nasıl birleşebileceği ve bu konuda kullanıcının bilgi gereksinimini karşılayacak ortak sistemli bir dizgenin nasıl yaratılabileceği çeviri aracılığıyla büyük bir hızla giren bilgi birikimini nasıl sistemli bir dizgeye oturtulabileceği, ancak iki bilim dalının karşılıklı çalışmalarıyla sağlanabilir. Bu ise, öncelikle çeviribilim alanındaki bilginin kütüphane biliminin gösterdiği yolda sistemli bir dizgeye oturtulmasıyla ancak sağlanabilir. Öte yandan, çeviri yayınlar furyası karşısında nasıl bir kütüphanecilik politikası izleneceği, başka bir deyişle hangi çeviri yayınların bilginin üretilip gelişmesine katkıda bulunabileceği konusundaki seçicilik, çeviribilim alanındaki gelişmelere bağlıdır. İşte bu yüzden, çeviribilimsel olarak çeviri yayınlar üzerine yapılacak bir çalışma, hem özel alandaki ülkemizde yayınlanmış çeviriler üzerine bilgiyi ve ülkemizdeki çeviri anlayışını bulgulandıracak, hem de bilgi açısından ne tür çeviri yayınların okuyucunun gereksinimini karşılayacağı konusunda kütüphaneciliği gerekçelendirmiş olacaktır. Bilgibilimin gözde olduğu çağımızda, her iki üst bilim dalı arasındaki bu şekilde karşılıklı bir iletişim, öteki disiplinlere çeviri yoluyla gelen bilginin daha sistemli bir tabana dayalı olarak gelişmesini sağlayacaktır. Bundan böyle, sözkonusu disiplinlerarası araştırmanın bu karşılıklı ilişkiyi ortaya çıkaracak şekilde yönlendirilmesi konuyla ilgili betimleyici çalışmanın kaçınılmazlığını ortaya çıkardığı gibi, gerek art, gerekse eşsüremlî karşılaştırmalı yöntemin kullanılması, her iki bilim dalının veri tabanına katkıda bulunacaktır.

Ne var ki, bunun için de ulusal sağduyuya dayalı, sağlam bir kültür politikası gerekmektedir. Sağduyu kavramı, her ne kadar bireyle ilgili bir kavram gibi görünse de, felsefe alanında Batuhan'ın tanımında "sağduyu" kavramı genelleştirilerek "insanın yüzbinlerce yıl boyunca

yaptığı deneme ve yanılma sonunda elde ettiği gözlemsel bilgilerle, bu bilgilerin kılavuzluğu altında kazandığı düşünüş ve davranış alışkanlıklarının toplamıdır” şeklinde kullanılmıştır (Batuhan 2001:23). Bu tanımdan yola çıkıldığında, yüzyıllarca ayakta kalan bir ulusun, kuşkusuz sağduyuya dayalı bir kültür anlayışının artık yerleşmiş olması beklenir.

Ülkemizde kültür politikası, devletin temelinde yatan bir kavram olmaktan çok, sürekli değişen hükümet politikalarına mal olmuş bir kavram olduğundan, kültür ve eğitim politikaları yukarıda verilen temeli sağduyu tanımına dayalı sürekliliği olan bir gelenek yaratamamakta ve her gelen siyasi anlayışa göre değişiklikler göstermektedir. Örneğin, bu konuda Keseroğlu, 1923-1980 yılları arasında beş kez hükümet değiştiğini, iki kez devletin kültür politikalarını sürdürecektir kurumların kapandığını ve sekiz yılda bir de, eğitim ve kültür politikalarının değiştiğini öne sürmektedir (Keseroğlu 1989:190). Öte yandan, kültür politikasında kuşkusuz değişim olacaktır, ancak bu değişime taraflı ve siyasal amaçlarla değil, sağduyu tanımı içerisindeki gözleme dayalı bilgiler sonucu karar verilmesi, ulusal kültürün bilgi temelinde dayalı olarak ilerlemesini sağlar. Bu, öteki ülkelere göre yeni kurulmuş sayılan Cumhuriyetimizin geçiş döneminde siyasal kaygıların, ulusal çıkarlara zaman zaman baskın çıktığını gösterir. Aynı şekilde, konuya kütüphanecilik eğitimi sorunları açısından bakan Özer Soysal, bu sorunların “ ülkede bilgi ögesinin örgütleniş-akış biçimine ilişkin bir temel anlayış ve politika oluşturulamamış olmasından kaynaklandığını” öne sürerken, devletin kültür politikasındaki eksikliğin temelinde bilgi ögesi yattığını vurgulamaktadır (Soysal 1983:150). Bu durumda, kültür politikasını, bilgi ve bu bilginin ulusal sağduyuya uygun seçimi oluşturmaktadır. Ne var ki, kültür politikasını oluşturmada, devlet kadar, onun bölünmez parçası olan kurumlarının da yükümlülüğü bulunması gerekir. Zira, kültür politikasını tabanında bilgi yattığına göre, onun bilgi üreten yüksek öğretim ve kütüphane gibi kurumlarının da, bilgi üretme ve bu bilgiyi yayarak disiplinlerarası tartışmaya sunma, bu bilgiyi ulusal sağduyuya kazandırarak kültür politikasını yönlendirme gibi önemli işlevleri bulunmaktadır. Ancak bu şekilde, durağan gibi gözükken kültür politikası, bilginin disiplinlerarasında olduğu kadar, toplumun çeşitli katmanlarına da yayılarak, onun devingen bir sürece girmesini sağlar. Bu durumda, kültür politikası bilginin ışığında gerekçelendirilerek yasallık kazanmış olur. Bundan böyle, kültür politikasının eksikliğini sadece devlete ve hükümetlere yüklemek yerine, devletin kurumlarındaki

işleyişin eksikliğine yüklemek daha doğru olur. Ancak, yukarıda sözü edilen koşullar altında yasallık kazanmış bir kültür politikasıyla, başta eğitim, ardından çeviri yayınlar da dahil olmak üzere her türlü yayın politikasına bilinçli ve ileriye dönük hedefler yaratılmış olur.

Günümüzde bilginin, tarihten başlayarak temel iktidar aracı olarak üstünlüğü gözönüne alınacak olursa, hükümetler bir yana, ulusun varlığını sürdürecektir bir kültür politikasının bir an önce oluşturulması gereği ortaya çıkar. Zira, bunun eksikliği okullar, üniversiteler, kütüphaneler gibi devletin temel kurumlarının kültürel kimliği temsil edecek temel dayanaktan yoksun olarak çalışmasına neden olur. Oysa sağlam temeller üzerine kurulu devingen bir kültür politikası, bilginin bilginin tabana yayılmasını kolaylaştırdığı gibi, bilginin disiplinlerarasında akışını da kolaylaştırır.

Çeviribilim ve kütüphane bilimi arasındaki ilişkinin özel alandaki bilgi üretimine katkısı olabilmesi, çeviri yayınların çeviribilim ve kütüphane bilimi açısından irdelenmesini gerektirir. İkisi arasındaki bilinçli bir işbirliği, çevirilerin bilgi tüketimini değil, bilgi üretimini tetiklemesine yardımcı olur. Bu ilişkinin somut olarak kanıtlanması ise, ortak bir konu alanı olan çeviri yayınlar üzerinde yapılacak bir incelemeyle somutluk kazanır. Bundan böyle, sözkonusu yapıtlarda bilimsel olarak tümünden gelimli yöntemle “çeviri yayınların bilgi üretimini tetiklediği şeklinde” bir önselle yola çıkmak, betimleyici alandaki çalışmanın sınırlarını çizmeye yarar. Bununla birlikte, betimleyici çalışmadan veri elde edebilmek, kuşkusuz tüme varımlı yöntemler kullanılmasını gerektirir. Bunun için de öncelikle tarihten başlayarak kütüphane ve çeviri etkinliği arasındaki ilişkinin, modern bilimlerin Doğuşuyla birlikte ulusal kültür ve bilgi üretim geleneğini nasıl etkilediğinin incelenip, ardından bu konudaki arka plan bilgi birikimiyle birlikte, özel alandaki çeviri yayınların, disiplinin dizgeselleşmesinde ne gibi etkisi olduğunun ve bu etkinin, özel alana ne şekilde yansıdığına araştırılmasını gerekir.

1.3.1. Çeviribilim ve Kütüphane Bilimi Açısından Tarihsel ve Betimleyici Yöntemin Disiplinlerarası İletişim Olarak Gereçeklendirmesi

Çeviri yayınlar, tarihte olduğu gibi günümüzde de bilginin yayılmasını hızlandırarak bilginin üretilmesinde katalizör rol oynar. Ancak çevirilerin, böyle bir işlevi yerine getirmesi, öncelikle çevirmenin ‘çeviri bi-

lincine' sahip olmasını gerektirir. Bu ise, çevirmenin yaratıcılığını kullanarak çevirisini, içine girdiği kültüre kabul ettirmesine bağlıdır. Bu bilinci taşıyan çevirmenin ürünü, ister istemez hem bilginin hızla yayılmasını, hem de bu bilgiden yeni düşüncüler üretilmesini sağlar. Aşağıda Myriam Salama-Carr'ın bu konuyla ilgili olarak söylediği sözler, bu denilenleri kanıtlar niteliktedir:

“The role of translators in the transmission of knowledge should not overshadow their creative activity. The translated text is not an end in itself, but a catalyst that stimulated original reflection and the production of knowledge. Translations were often accompanied by exegesis and commentary, which produced fresh ideas and new debates.” (Delisle & Woodsworth 1995: 112).

“Çevirmenlerin, bilginin yayılmasındaki rolünün, onların yaratıcı etkinliğine gölge düşürmemesi gerekir. Çeviri ürün, kendi içerisinde son olmayıp, özgün düşüncüyü harekete geçirerek bilgi üretimine yol açan bir katalizördür. Çoğu kez çevirilerle birlikte gelen açıklama ve yorumlar, beraberinde yeni düşünce ve tartışmaları da getirir.” (Çev. Mine Yazıcı)

Çevirilerin kültürel kimliğe kazandırdığı çok boyutluluk, söz konusu ülkenin bilimsel yaklaşımını da etkileyerek, onun daha geniş ölçekli bir bakış açısı ve yaratıcı kimlik kazanmasına neden olur. Bu ise, çeviri yayınların sadece tarihsel olarak araştırılmasının geleceğe, dönük bir çeviri politikası oluşturmaya yetmediğini ortaya çıkarır. İşte bu noktada, bilimsel olarak tek disiplin içinde sınırlı kalan geleneksel yöntemler yerine disiplinlerarası bir yöntem geliştirmek, çeviri yayınların, hem kütüphane bilimi, hem de çeviribilim açısından işlevini artırır.

Disiplinlerarası iletişim açısından burada iki yöntem kullanılabilir: bunlardan birincisi, geriye dönük tarihsel yöntem, ikincisi ise, ileriye yönelik betimleyici yöntemdir. Ancak bunun için, öncelikle iki disiplin arasındaki ilişkinin aşağıda ele alınacağı şekilde tarihsel bir araştırma ile gerekçelendirilerek bilime katkısının ortaya çıkarılması gerekir. Bu şekilde tarihsel bir yöntem, “çeviri yayınların bilgiyi tetiklediği” savına bilimsel olarak geriye dönük yöntemle veri toplamak anlamına gelmekle birlikte, tarihsel araştırmaların kimi belge ve bilgilerin zaman içerisinde savaş yada siyasal nedenlerle kaybından ötürü, araştırmacıyı varsayım dayalı bilgi üretmeye zorlayabilir. Bu durumda, araştırmacı nesnel verilere dayalı görüşlerini dile getirmekten çok, bireysel görüşlerini dile getirmek zorunda kalır. Bu ise, nesnellik, kesinlik ve doğruluğu ölçüt

alan çağımız ampirik (görgül) bilimsel anlayışına ters düşer. Bu gerçeği göz önünde bulundurarak, “çevirilerin bilgi üretimine etkisinin”, çağın koşullarına uygun olarak yeni doğan bilim dallarının ışığında “betimleyici bir yöntemle ileriye dönük olarak” incelenmesi, hem geçmişteki çeviri yayınlarla ilgili tarihsel olarak öne sürülmüş görüşlerin sorgulanmasına, hem de araştırma sonucunda elde edilecek verilere göre geleceğe yönelik olarak nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda aydınlatıcı varsayımlarda bulunulmasına yardımcı olur. Bu ise, elde edilecek bulguların aynı zamanda açıklayıcı nitelikte olmasını sağlar.

Konuya bu şekilde geniş bir bakış açısı yelpazesi içerisinde bakıldığında, 1940’lı yıllarda ortaya çıkıp, 1970’li yıllarda olgunluğa erişerek kapsamını genişleten bilginin ve 1970’li yıllardan başlayarak giderek dilbilimden yollarını ayırmaya başlayan çeviribilimin öngördüğü yöntemleri kullanarak, çeviri yayınların okuyucu üzerindeki bilgiyi tetikleyici etkisini incelemek ve sonuçları sayısal verilerle desteklemek, çağdaş bilimlerin hedefine ulaşmak açısından yerinde bir karardır.

Bu iki bilim dalının seçilmesiyle ilgili olarak, yukarıda verilen karar, kesinlikle rasgele verilmiş bir karar olmayıp, öncelikle iki bilim dalının kapsamına giren konularla ilgilidir. Öte yandan, her bilim dalının betimleyici, kuramsal ve uygulama olmak üzere üç inceleme alanından oluşan bir bütüncü olduğu göz önüne alınacak olursa, betimleyici inceleme sonucu elde edilen verilere dayalı varsayımlar üretmeyen, başka bir deyişle kuramsal dayanaktan yoksun bir incelemenin bilimselliği tartışma konusudur. Ne var ki, disiplinlerarası bir araştırmada, bir de hangi bilim dalına ait kuramın temel alınacağı sorunu gündeme gelir. Başka bir deyişle, araştırmanın ilk bölümündeki tarihsel inceleme bu açıdan bir sorun yaratmamakla birlikte, betimleyici alanda kütüphane bilimiyle ilgili çeviri yapıtların geriye dönük ve eşzamanlı incelenmesinde üst kuram olarak çeviribilimden mi, yoksa kütüphane bilimden mi yararlanılabileceği sorusu gündeme gelir. Daha açılacak olursa, gerek kütüphane bilimi, gerekse çeviribilim alanında üretilen kuramlardan sadece birine öncelik verilerek incelemenin yapılması, bu araştırmayı disiplinlerarası bir inceleme olmaktan çıkarır. Bu durumda, bir bilim dalını ötekine yeğlemek yerine, her iki bilim dalının da bilime sağladığı olanaklardan yararlanarak, birbirini tamamlayan ve araştırmayı daha yetkin kılacak bir kuram arayışına girmek ve bu şekilde öteki bilim dallarına iki üst bilim dalı olarak örnek sergilemek, bu incelemenin

temelde disiplinlerarası iletişimin kaçınılmazlığı şeklindeki savını da kanıtlama olanağı yaratır.

Bilgibilim alanına bilginin kaynakları, kullanıcıları, bilgiye erişim kuram ve uygulamaları, bilgi içeriğiyle ilgili çözümlenmeler, bilgi yayım, teknoloji ve uygulamaları gibi konuların yanı sıra, bilgi aktarımının etkinliği ve talep edilen bilgi gibi konular da girmektedir (McGarry 1987: 130-133). Öte yandan, çeviribilim alanında, genel anlamda çeviri yayınları ve çeviri süreci konuları yer alır. Bu konu alanları, gerçekte birbirine bağlı ya da birbirinin devamı olarak görülebilir. Şöyle ki, çeviri yayınların çözümlenmesi, bir başka deyişle, başta belirlenen hedefe uygun olarak çeviri yayınların işlevsel açıdan istenilen etkiyi erek kültürde sağlayıp, sağlamadığının incelenmesi, doğrudan çeviri yayınlarla ilgili bir inceleme olmakla birlikte, bu çözümlenmeler sonucunda ortaya çıkan veriler, aynı zamanda çeviri süreciyle ilgili bilgileri de ortaya çıkarır. Bu şekilde, çeviribilim sanılanın aksine, çevirinin nasıl yapılacağıyla ilgili buyurgan önerilerde bulunmak yerine, metin ya da çeviri ürünlerden yola çıkarak, bir yandan geçmişe dönük çeviri süreciyle ilgili bilgiyi elde ederken, öte yandan da çeviri süreciyle ilgili geleceğe yönelik varsayımlarda bulunulmasına yardımcı olur. Bundan böyle, bilgibilimde bilgi aktarımının etkinliği konusu, çeviribilimde yabancı dildeki kaynak metindeki bilginin ana dilde aynı etkiyi gösterip göstermediği ya da çeviri yapıtların telif yayınlarla arasındaki ilişkinin incelenerek bilgi aktarımında başta belirlenen hedefe ulaşıp ulaşılmadığını ve bunun nedenlerini irdeler.

Bu yukarıda sözü edilen bakış çerçevesi içerisinde öncelikle her iki bilim dalında da inceleme malzemesi olarak ister özgün, ister çeviri yapıt olsun, Türkiye'deki bilimsel geleneği çağdaş ölçütler ışığında değerlendirebilecek kuram arayışına girilmiştir. Öncelikle her iki disiplinden çağdaşlık ölçütlerine ve ülkenin koşullarına uygun kuram seçilmiş ve her iki kuram karşılaştırılarak, her iki kuramın hangi noktalarda örtüşerek çeviri yayınlardaki bilgi üretimini tetiklediğini ortaya çıkarabileceği üzerinde düşünülmüştür. Başka bir deyişle, çeviribilim yöntemiyle bilginin hangi süreci izlediğini ortaya çıkarabilecek bir kuramla, bilginin niteliğini nicel olarak gözler önüne serecek bilgibilim alanında bir kuramın birbiriyle uzlaştırılarak uygulanması, sadece kütüphanecilik alanındaki çeviri yayınların bilgisel olarak değerini ölçmekle kalmaz, geleceğe yönelik olarak öteki disiplinlerdeki çeviri yayınları değerlendirmede kullanılacak bir

uygulamayı başlatarak, özel alan çeviri yayınların işlevini de artırmayı hedefler.

Bütün bu genel amaçlara uygun olarak kütüphane ve bilgibilim alanında Aysel Yontar ve Yalvaç'ın “ Türkiye’de Kütüphane ve Bilgibilimi Konusundaki Araştırma Sorunları: 1952-1994” başlıklı yazısında Türkiye’de araştırma yöntemiyle ilgili sorunların, sadece seçilen araştırma yönteminden değil, veri türü ve zamanlarındaki farklılıktan da kaynaklandığını öne sürmeleri, hem çeviribilim, hem de bilgibilim alanında erek kültürü ön plana çıkaran yöntemlerin seçilmesinin daha sağlıklı değerlendirmelere yol açacağına işaret eder (Yontar, Yalvaç 2000: 165-186). Araştırma makalelerinin içerik analizini sağlamak amacıyla yapılan bu çalışmada, Jarvalin-Vakkari'nin erek kültürün koşullarını göz önünde bulundurarak öne sürdüğü, değişik veri türü ve dönemini karşılaştırma olanağını sağlayan bilimsel yaklaşım benimsenmiştir. Gerçekten de, bu çalışmada Yontar ve Yalvaç'ın kullandığı yöntem, Türkiye’deki bilimsel araştırmaların değerlendirilmesinde çıkan sorunları çözdüğü gibi, çok boyutlu⁹ bir karşılaştırmaya da fırsat vermesi açısından bu yapının, amacına da uygun düşmüştür. Kuşkusuz, bu şekilde alınan bir karar, beraberinde çeviribilim alanında hangi kuramın öne sürdüğü yöntemin seçileceği sorusunu akla getirir.

Çevirinin, özellikle dilbilim kapsamında ele alındığı dönemde ortaya çıkan çeviri sürecini açıklamaya yönelik kuramlar, akılda geçen çeviriyle ilgili işlemleri somut olarak ortaya çıkaramadığından, çeviribilim’in seksenli yıllarda kimlik kazanmasıyla birlikte ortaya çıkan “ürün odaklı” (çeviri yayın odaklı) kuramlar, çeviri yayınların içeriğiyle ilgili analizini yanı sıra, çevirideki ilişkileri saptayarak çeviri süreci konusunda da somut bulgular ortaya çıkarmıştır. Bu şekilde, çevirmenin yapının incelenmesinden, çevirmenin çeviriyi hangi süreçlerden geçerek yaptığı ortaya çıkarılarak, genelde çeviri etkinliğini bilinç düzeyine çıkarmak hedeflenmiştir. Kuşkusuz, bu tür bir inceleme, çeviriyle sınırlı gibi görünmekle birlikte, elde edilen bulgular, açıklayıcı varsayımlar aracılığıyla erek kültürdeki çeviri anlayışını da ortaya çıkaracaktır. Başka bir deyişle, bir ülkedeki çevirmenin/çevirmenlerin yapıtlarının karşılaştırmalı çözümlemelerinden, çevirmene özgü çeviri anlayışı kadar,

---

⁹ Yazılar, konu, örgüt ve araştırma stratejisi olmak üzere üç boyutta değerlendirildiği için çok boyutlu ifadesi kullanılmıştır.

söz konusu ülkeye özgü çeviri anlayışı da ortaya çıkarılacaktır. Bundan böyle, bir yandan çeviri yayınların bilgi üretimini tetikleyip tetiklemediğinin yanı sıra, ülkemizdeki özel alanda yerleşmiş çeviri anlayışı konusunda da ipuçları elde edilmiş olacaktır.

Bütün bu bilgiler ışığında, çeviribilim alanında bilginbilim alanına uygun bir kuram seçilmesi gereği ortaya çıkar. Bu ise, çeviribilim alanında gerek inceleme malzemesi, gerek yöntem, gerekse yöntemde kullanılacak standart ya da normlar konusunda bilginbilime ters düşmeyecek bir kuramı gerektirir. Toury'nin öne sürdüğü “erek odaklı kuram”, bilginbilim alanında Jarvalin-Vakkari'nin öne sürdüğü uygulama alanıyla ilgili kurama ters düşmemektedir. Yöntem olarak her iki kuramda da, analitik karşılaştırmaya başvurulmuş olması, erek kültürün karmaşık yapısını göz önünde bulundurarak veri tabanındaki zamansal ve konusal farklılıkları değerlendirme olanağı sağlamaktadır. Ne var ki, bu çalışmada çeviri yayınlar özellikle seçildiğinden, “erek odaklı” çeviri kuramında, nelerin bilginbilime ters düşmeyecek şekilde ölçüt alınabileceği, aşağıda sırasıyla açıklanacaktır (Karş. Yontar, Yalvaç 2000: 165-186; Toury, 1995: 7-21)

Toury kuramında üç çeşit inceleme malzemesi seçmiştir: öncelikle bir dile aynı ya da farklı dönemlerde farklı çevirmenler tarafından yapılan çeviriler; ikincisi, bir toplumdaki çeviri anlayışına uygun olarak bir metnin çevirilerinin geçirdiği evrelerin incelenmesi ve bunun sonucunda bir toplumdaki çevirilerin yeterli ve kabuledilebilirlik kutuplarına ne derecede yaklaşıldığının saptanarak, bir ülkedeki çeviri anlayışını ortaya çıkarmaktır; üçüncüsü ise, bir metnin farklı dillere yapılan çevirilerinin incelenmesidir (Toury, 1985: 24-25). Bu inceleme malzemeleri arasında bu çalışmanın amacına en uygun olanı Toury'nin birinci olarak öne sürdüğü malzemedir. Buna göre, örneğin, özel alan kütüphanecilikte 1923-1980 arası çeviri yayınların karşılaştırmalı olarak incelenmesi, çeviri anlayışının nasıl bir süreçten geçtiğini gösterdiği gibi, bu yayınların karşılaştırmalı içerik analizinin yapılması da onların bilgi üretimiyle ilişkisini ortaya çıkarır. Toury'nin ikinci olarak öne sürdüğü, bir başka deyişle, tek bir metnin aynı ya da farklı dönemlerdeki çevirileri arasında yapılan karşılaştırma, kuşkusuz çeviri anlayışının evrimi kadar, ana dilin özgün bilgiyi tetiklemedeki rolü gibi, çeviri ve bilgi üretimi arasındaki bağı da açıklar. Her iki inceme malzemesinde de amaç, çeviri yayınların bilgi üretimindeki işlevini ortaya çıkarmak olduğundan, betimleme sonucunda elde edilen veriler, akademik alandan başlayarak

çeviri bilinci kazandırır. Bu şekilde, bilginin de geçen “talep edilen bilgi” şeklindeki bir ölçüt, bu çalışmada “çeviri yayınların bilgi üretimini etkileyip etkilemediği” karşılığını bulur. Bu ise, çeviri yayınların, kütüphane biliminin sağladığı kolaylıklardan yararlanılarak çeviribilimsel yöntemlerle inceleneceği anlamına gelir.

Toury'nin yukarıda belirtildiği şekilde, farklı ya da aynı dönemdeki çevirilerin veya sadece bir metnin çeşitli dönemlerde yapılmış çevirilerinin incelenmesi şeklindeki görüşü, çeviri alanında uzman olmayan bir kimseye yetersiz görünebilir. Ancak Toury'nin hiçbir karşılaştırmalı çözümlemenin genel olmayacağı, bundan böyle karşılaştırmaların ancak “kısmi” olabileceği savı, Jarvalin-Vakkari'nin görüşüyle örtüşür. Bununla birlikte, çevirinin bilgi üretimindeki işlevini değerlendirmek amacıyla yapılan bu araştırmanın disiplinlerarası niteliği de göz önüne alındığında, betimlemenin tek bir metnin çevirilerinin karşılaştırılmasıyla değil, belli bir zaman kesitindeki çevirilerin karşılaştırılmasıyla yapılması, konu alanlarına göre çevirinin, bilgi üretimine etkisini anlamak açısından daha yerinde bir karardır .Bu durumda, konu alanı, veri türü ve zaman kesiti konusunda getirilecek kısıtlamalar, bu çalışmanın çağdaş kuramlara uygun olarak “kısmi” olmasını sağlar. Ne var ki betimleyici çalışmadan önce, betimleyici çalışmanın, arka plan bilgisinin verilmesi gerekir. Bundan böyle, öncelikle iki disiplin arasındaki tarihsel gelişmenin incelenmesi, genelde çeviri yayınların öteki disiplinlere etkisi konusunda fikir vereceği gibi, betimleyici çalışmanın da ölçütlerini hazırlar. Ancak bu aşamadan sonra, kütüphanecilik alanında Harf Devriminden başlayarak Cumhuriyete kadar olan dönemde, çeviri makalelerin bilgiyi tetiklediği savı, tarihsel araştırmadan çıkan ölçütler aracılığıyla bulgulanırılıp, analitik karşılaştırma yöntemiyle ölçütler arası ilişkiler açığa çıkarılabilir. Bu ilişkilerin açıklanması, kuşkusuz başta öne sürülen savı gerekçelendirme amacını taşır. Bu durumda söz konusu araştırmanın genelde amacı ise çeviri yayınların işlevselliğini artırmak olur (Toury, 1985: 32).

Özetle, araştırmanın genelinde, öncelikle iki disiplin arasındaki tarihsel ilişkinin, bilim dallarının Doğu ve gelişimindeki rolleri üzerinde ayrıntılı olarak durulmuş ve bu amaçla, çeviri yayınlar aracılığıyla Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna kadar olan dönem incelenmiştir. Bu şekilde, iki disiplin arasındaki işbirliğinin, bilginin dizgeselleşmesindeki rolü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Betimleyici çalışma ise, her ne kadar özel alanla sınırlı gibi görünse de, gerçekte

öteki disiplinlere çeviri yayınların işlevselliği konusunda ışık tutma amacını taşımaktadır.

1.4. Tarihte Çeviri Etkinliği ve Kütüphaneler

Öteki disiplinler arasından özellikle kütüphane bilimi ve çeviribilim arasındaki iletişimin seçilmesi, tarihte uygulama alanındaki işbirliğinden kaynaklanmaktadır. Kütüphanelerin geçmişte, hem bir ilim yuvası, hem de devlet resmi arşivi olarak işlev görmesi, kütüphanelerde çeviri etkinliğinde bulunulmasını kaçınılmaz kılmış ve gerek kültürel, gerekse bilimsel gelişmede, bu beraberliğin büyük payı olmuştur. Disiplinlerarası iletişim açısından uzun süre göz ardı edilen bu birlikteliğin, günümüz bilgi çağının hızla giden bilgi akışı içerisinde yeniden gündeme gelmesi ve bu işbirliğinin rasgele değil de, günümüz bilimsel anlayışına uygun bir şekilde yürütülmesi, öncelikle kütüphanelerin çağdaş ölçütlerde işlevini yerine getirmesiyle sağlanacaktır. Geçmişte, çeviri etkinliğine kütüphanelerde yer verilerek işbirliğine gereksinim duyulduğu ortaya çıkarken, günümüzde bu iletişimin kopmuş olması düşündürücüdür. Özel bir disiplin olmadan önce toplumsal bir kurum olarak kütüphane ve çeviri etkinliği şeklindeki işbirliğinin arada kesintiye uğraması, bu ilişkinin disiplinlerarası iletişime dönüşmesini geciktirmiştir. İşte bu nedenle, kısaca da olsa, tarihe dönmek ve bu iki disiplin arasındaki iletişime kopuk olarak değil de, tarihsel bir sürecin devamı olarak bakmak, konuya bütünlük kazandırmak açısından önem taşımaktadır.

1.4.1. Antik Çağ Çeviri Etkinliği ve Kütüphaneleri

Eski Mısır ve Babil uygarlığında, Er, Erech, Ur, Larsa gibi şehirlerin kurulmasıyla birlikte, öncelikle siyasal bütünlüğü sağlamak üzere askeri, ticari ve yasal düzenlemelerle ilgili bilgi akışını yürütmek amacıyla kurulan kütüphaneler, kuşkusuz başlangıçta resmi bir arşiv görevini üstlenmişlerdir. Öte yandan yazıcı ve yazıcılık eğitimi alınması seçkin bir tabaka ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Sümerler'de her tapınağa ait bir okul ve kütüphane bulunduğu gibi, bu tapınakların yanında kurulan zenginler mahallesinde her evde bir ev kütüphanesinin kurulmuş olması, beraberinde kütüphanelerin seçkin tabakaya özgü bir ayrıcalık olmasına yol açmıştır. Bundan böyle, kütüphanelerin Doğuşu aşamasında soyut dü-

şünce ve onun ürünü bilginin bu sınıfın elinde kalarak yönetimi ellerinde tutmalarına neden olmuş ve kütüphanelerin de halk kesimine yayılması bir süre engellenmiştir. Bu durumda, Antik Çağlarda kütüphane'nin ilk aşamada bilgi yoluyla bireysel özgürlüğü kazandırma aracından çok, yönetimin kültürel birliği ve egemenliği elinde tutma aracı olduğu öne sürülebilir. Ne var ki, zaman akışı içerisinde bu dönemde iki tür kütüphane ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, yukarıda sözünü ettiğim zaman ve mekanı denetimi altında tutmak isteyenlerin takvim, kayıt ve ilgili ilk bilimsel evrakları ve devlet yönetimiyle ilgili resmi evrakların saklandığı arşiv niteliğindeki kütüphaneler; öteki ise, tarihsel sıralamaya göre örneğin, Kral II. Ramses Ozymandias'ın (İ.Ö. 1305-1237) Teb'te dini yazıları için kurduğu yaklaşık 20 000 bin tomarın saklandığı saray hanedanına ait Eski Mısır Kitaplığı, ardından bu kütüphaneye denk bir örnek olan İ.Ö. 626'da Mezopotamya'daki Nineve'deki kutsal ve edebi yazının bulunduğu Asur Bani Pal kitaplığıdır. Bu ikinci sözü edilen kütüphaneler, yazının içselleşmeye başlamasıyla birlikte, sadece resmi evrakların değil, insanın soyut düşünce ürünlerinin de saklandığı yerler olarak kimlik değiştirmeye başlamışlardır. Örneğin, Asur Bani Pal kitaplığının Babil'lilerin mirası Gılgamış Destanı ve benzeri efsanelerin gelecek kuşaklara aktarılmasına aracı olmuştur (Mc Garry, 1975: 120-121).

Ayrıca kütüphanelerin Antik Çağdan başlayarak yazının yayılması, bundan böyle yazılı belleğin gelişmesinde evrensel bilgiye katkısı göz ardı edilmemelidir. Örneğin, Sami ırkının geliştirdiği Mısır Uygarlığından kalma halka ait (İÖ. 700) ilk alfabenin, Fenikeliler tarafından Yunan uygarlığına yayıldığı ve okuma, yazma ve aritmetikle ilgili temel bilgilerin aktarılmasında büyük bir işlevi olduğu unutulmamalıdır (McGarry, 1975: 124). Kuşkusuz, bu temel bilgiler çeviri yoluyla aktarılmış bilgiler olup, Atina'da Peisistratus'un (İÖ. 540) kurduğu söylenen ilk halk kütüphanesinin de, böyle bir bilgi birikimin sonucu olduğu öne sürülebilir (Baysal 1992: 36). Peisistratus'un, sadece çeviri yoluyla edinilen bilgiyi değil, Homeros destanlarının parçalarını toplayıp, düzenleme gereksinimi duymuş olması, onun, aynı zamanda kültürel kimliğe verdiği önemi de gösterir. Üstelik, İÖ. 350'de tüm Yunan devletlerinde 24 harfli alfabe resmen kabul edilmiştir. Bu ise, aynı zamanda, Anadolu'daki Efes, Bergama gibi kütüphaneler de dahil olmak üzere, Yunan uygarlığındaki tüm kütüphanelerin, bu resmi alfabeye dayalı ortak malzemeyi kullanarak ortak kültürel kimliğin oluş-

masına katkıları olduğu anlamına gelir (McGarry, 1975: 117-120). Zira yazının düşüncüyü yönlendirici etkisi, başka bir deyişle, düşüncenin simgeye dönüşmesi, Helen uygarlığının doğmasına neden olmuştur. Örneğin, yazının getirdiği çizgisel düşünce şekli, Aristoteles, Platonn gibi felsefecileri ortaya çıkartmıştır. Sonuç olarak, bu Eski Çağ uygarlıklarında bile, çeviri yaşamın bir parçasıdır. Üstelik, Akdeniz kültürünü paylaşan devletlerin birbiriyle ekonomik bağımlılıkları da göz önüne alındığında, Antik Çağ Yunan uygarlığının kurulmasında, çevirinin, bilgi edinmek ve ticari ilişkileri sürdürmek şeklinde en az iki nedenden ötürü önemi yadsınamaz. Örneğin, felsefe (dahası bilim) tarihinin başlangıç noktası olarak görülen Tales, Mısır'da matematik, gökbilim ve geometri konusunda çalışmıştır (Kranz, 1994: 30). Ayrıca, Pitagoras, Thales, Platonn ve Aristoteles gibi bilim adamları ve felsefecilerin, Mısır'a gittikleri öne sürülmüş olmasına karşın, Antik Çağ Yunan uygarlığının, bilginin Mısırlılardan çeviri yoluyla geldiğini yadsımış olmaları, bireyden çok kültürel ve siyasal birliğe öncelik tanımlarından kaynaklanmıştır (Robinson. 1992: 17). Ne var ki, bu metinler, kuşkusuz “sözcüğü sözcüğüne” yapılan çeviriler yerine, öncelikle bilginin okuyucu tarafından dinleyiciye aktarılacağını göz önünde bulunduran, ardından da kültürel kimliği ön plana çıkarmak kaygısı taşıyan “yeniden yazma” metinler olarak da düşünülebilir. Başka bir deyişle, kütüphanelerde çeviri etkinliğinin sadece bilgi edinmek amacıyla sürdürüldüğü ortada bir gerçektir.

Yukarıda belirtildiği şekilde, okuyucu odaklı “yeniden yazma” şeklindeki çevirilere, Antik Yunan'da başvurulmuş olması, özgün bilginin ve soyut düşüncenin gelişerek Platonn, Sokrates gibi felsefecilerin ortaya çıkmasına yol açmış, çeviri etkinliği aracılığıyla alınan ödünç bilgi de, yerini özgün bilgiye bırakırken, dilde toplumsal bir iletişim aracı olmaktan çıkmıştır. Başka bir deyişle, yazı, soyut düşüncüyü geliştirerek, dilin bireysel zenginliğe kavuşmasına neden olmuştur . Nesnelere dünyası ile ilgili dilden, semgelere dayalı bir dile, başka bir deyişle, yazıya geçişle birlikte, bireyin imgelem gücü gelişmiştir. Önce karşısındaki topluluklarla, ardından metinle söyleşmeye başlayan birey için artık diyalektik düşüncenin kapıları aralanmıştır. Örneğin, hitabet gibi bir sanatın doğması, böyle bir sürecin sonucudur. Ne var ki, İskender İmparatorluğunun parçalanmasıyla birlikte, Eski Yunan kültürü ve etrafındaki kütüphanelerde sürdürülen kültürel ve bilimsel etkinliğe bir süre ara verilmiştir (Ülken 1997: 34-35).

1.4.2. Helenistik Çağ Çeviri Etkinliği ve Kütüphaneleri

İskender'in seferleriyle birlikte, sınırları Mısır'dan Hindistan'a uzanan, bundan böyle de yerli kültürlerle tanışarak "Helenistik" adı verilen zengin bir kültür anlayışının yerleşmeye başlaması, beraberinde artan bilginin sonucunda bilim ve kültürün yayılma ve gelişme aracı kütüphanelerin gelişme ve çoğalmasına neden olmuştur.

Mısır'da Ptolemius Soter'in (İÖ 363-283) etrafa dağılan Yunanlı bilginleri toplamasıyla birlikte, en büyük Antik Yunan dermesine sahip İskenderiye'deki Musaion Kitaplığı (İÖ. 304-300) olmuştur. Dönemin en önde gelen müze ve araştırma merkezidir. İki disiplin arasındaki bağı tarihsel olarak değerlendirme açısından, bu kütüphane'de çalışanların bilim adamları ve yazıcı kölelerden oluştuğunu belirtmek aydınlatıcı olacaktır. Ne var ki, Assmann bu yazıcıların, sadece metinleri kopya etmekle değil, aynı zamanda yorumlamakla da yükümlü olduğunu belirtmiştir (Assmann 2001: 165). Bu ise, ister istemez bilgi üretimini harekete geçirici bir becerinin kazanılmasına yardımcı olmuştur. Başka bir deyişle, bilgiyi ana dile mekanik olarak aktarma, dilin bireysel gelişimini olduğu kadar düşüncenin de bireysel olarak gelişmesini engelleyici bir unsurdur. Bundan böyle kopyacı olarak adı geçen personel, gerçekte filolog niteliğine sahip kişilerdir.

Yazarların kaydında, bu kütüphanede felsefeciler, hukukçular, tarihçiler ve hatipler şeklinde konu alanına göre ayrılmış 120 tomarlık pinaks fihrist (Kütüphane katalogu) adlı tomarın bulunduğu geçmiş olması, bilginin artık sistemleşmeye ve özgün bilgi üretilmeye başladığını gösterebilir. Buradan, günümüzde çevirinin bilgi edinme gibi toplumsal bir amaç için de olsa, okuyucu odaklı yapılmasının bireysel yaratıcılığı desteklediği sonucuna varılabilir.

Kuşkusuz Musaion'daki bu sistemli başlangıç, ardından gelen kütüphaneleri de etkilemiş ve örneğin, Bergama, Efes gibi Anadolu'da yerleşmiş kütüphaneler de onu kendilerine örnek almışlardır. Buradan akla, etkilenmenin, sadece eş zamanlı ya da ileriye yönelik mi olduğu sorusu gelir. Örneğin, Musaion'un, kendinden önce gelen Antik Çağ tapınaklarından etkilenerek mi ortaya çıktığı ya da ne şekilde etkilenmiş olduğu sorusu gündeme gelir. Ne var ki, Antik Çağ kütüphanelerinin savaşlar sonucu yok olduğu düşünülecek olursa, sanılanın aksine, bu kütüphaneler arasında tarihsel olarak aralarında bir bağ ya da süreklilik olmadığı

ortaya çıkar. Başka bir deyişle, kütüphanelerin yok edilmesiyle birlikte, kültürel kimliğin, bundan böyle de, kültürel geleneğin kesintiye uğrayarak silindiği düşünülebilir. Oysa, Assmann'ın belirttiğine göre “eskinin erişilmez mükemmellik tahtına çıkarılmasına devamlılık değil, kesinti neden olur”(Assmann, 2001: 123-124). İşte bu açıklamayla, kesintiye karşın, Helenistik kültürde kütüphane geleneğinin niçin devam ettiği sorusuna da cevap verilmiş olur.

Kuşkusuz, bu geleneğin devamında, kütüphane yönetiminin de etkisi olmuştur. Kütüphane personelinin, özellikle bilim adamlarından seçilmiş olması, rulo şeklinde geniş bir derme ve bibliyografik listelerin bulunması, hükümdar kütüphaneleri, tapınak kütüphaneleri ve gimnazyum adı verilen yüksek öğrenim kurumlarına bağlı kütüphanelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin, Bergama'daki tıp merkezi Asklepio'ya bağlı tıp kütüphaneleri, konuya göre sınıflandırma anlayışının ve özel alanlarla ilgili bilgi birikiminin bir sonucudur. Günümüzde bile her iki disiplinde özellikle vurgulanan, kütüphanecilik ve çeviri alanında özel alan bilgisi, daha o günden gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Ne var ki, bu kitaplık İÖ. 48'de Sezar'ın Mısır'ı işgaliyle birlikte etkinliği sona ermiştir.

1.4.3. Roma Dönemi: Çeviri Etkinliği ve Kütüphaneleri

Kütüphanelerin halka açılması, ilk kez Roma İmparatorluğunda gündeme gelmiştir. Üstelik konuya Roma şehrinin idari kurumları arasında değinilmesi ve başta İmparator Augustus'un Apollon tapınağı yanında kurduğu kütüphane olmak üzere şehirde yirmi altı kütüphane bulunması bilginin sadece iktidar aracı olarak erk ve yetki sahiplerine özgü bir hak değil, halka da açık bir hak olduğu düşüncesini akla getirmiştir. Gerçekte bu şekilde bilgiyi tabana yayma düşüncesi, Roma İmparatorluğunun önceki kültürlerden farklı olarak askeri birlikten çok, kültürel birliğe dayalı bir üstünlük kurmaktan yana olduklarını gösterir. Bunun altında, kuşkusuz Roma hukukundaki demokrasi anlayışı yatar.

İmparatorluğun hukuka dayalı olarak varlığını sürdürme amacı beraberinde “mülkiyet” kavramını da getirmiştir. Şöyle ki, kütüphanelerde hem Yunanca, hem de Latince yapıtların iki bölüm şeklinde ayrılmış olması, kendilerinden önceki kültürün varlığını yadsımadıklarını ve “mülkiyet” kavramının bir uzantısı olarak bilginin ilk sahibini sorgulamaya

başladıklarını gösterir. Bundan böyle, Antik Yunan ve Helen kültüründen gelen kültürel mirasın tanınması, ister istemez bilginin ilk sahibinin de sorgulanması gereğini ortaya çıkarır. Örneğin, Cicero'nun Homeros destanlarının öteki Antik Yunan şiirlerinden farklı olduğunu ve bu destanın yukarıda sözü edilen Atina kütüphanesi kurucusu Peisistratos ve Polycrates tarafından düzenlendiğini öne sürmesi, artık metnin kaynağının sorgulanmaya başladığını ve metinlerle ilişkiye girilerek yazılı kültürün içselleştiğini gösterir (Ong, 1995: 31). Bu, aynı zamanda yazılı kültürün, ölü bir dil Latince'de de olsa özümsemişliğinin bir ifadesidir. Kuşkusuz, böyle bir sorgulama, Atina kütüphanesindeki metin üretimi etkinliğiyle, Helen kültürünün temsilcisi Musaion kütüphanesindeki metin yorumlama geleneğinin birleşimi sonucu ortaya çıkan bir gelişmedir (Assmann, 2001: 106, 112-113).

Bu yukarıda sözü edilen kütüphanelerde, iki ayrı dilde bölüm bulunduğuyla ilgili bilgi, akla çeviri etkinliğinde bulunulup bulunulmadığı sorusunu da gündeme getirir. Oysa "sözcüğü sözcüğüne" ve "anlamına göre" çeviri kavramlarını ilk sorgulayan kişi, yine Cicero olmuştur. Kuşkusuz bu dönemde bilim adamları doğrudan Yunanca ana kaynaklardan beslenerek yetişmişlerdir. Başka bir deyişle, tıpkı günümüzde İngilizce bilmek, 3. Dünya ülkelerinde nasıl bilgiye ulaşmanın ön koşuluysa, o dönemde de Yunanca bilmek, eğitimin bilgiye ulaşma açısından ön koşulu olarak düşünülebilir. Bu ise, bilginin halk dilinde değil de, yapay bir dil olan Latince de üretilmesinin doğal karşılanmasına neden olmuştur. Oysa böyle bir tutum, kütüphanelerin halka açık olsa da sadece belli okumuş bir kesimin hizmetine girdiğini gösterir. Bununla birlikte, Yunanlılardan aldıkları hitabet sanatının, halk dilinin gelişimine katkıda bulunduğu söylenebilir. Cicero'nun çeviriyle ilgili sorun olarak öne sürdüğü "sözcüğü sözcüğüne" ve "anlamına göre" çeviri kavramları da kuşkusuz ana dilinde hitabet yaparken ortaya çıkan bir sorundur. Hitabetin ardından düşündüklerini yazıya geçirmesi de sözlü kültür, yazılı kültür ikileminin yanı sıra, ana dil ve yapay yazılı dil arasında yaşanan ikilemin bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Ong, 1995: 127).

Cicero'nun yazılı dile tüm karşı çıkışlarına karşın, kendisinden yaklaşık iki yüz yıl önce yaşamış olan Andronicus'un İÖ. 240'da Homeros'un Odysea adlı destanını Yunanlı bir köleyken Latinlere özgü "satirius" adlı koşuk biçimini kullanarak çevirmesi, gerçekte Cicero'nun itirazlarının aksine Romalılarda yazılı kültürün daha Antik Yunan döneminden

başlayarak içselleştğini gösterir (Savory, 1957: 37-47). Üstelik, bu çeviride “sözcüğü sözcüğüne” çeviri yerine, okuyucuyu göz önünde bulundurarak özgür çeviri yönteminin kullanılmış olması çeviri bilinci tohumlarının o dönemden başlayarak ekildiğini gösterir. Kuşkusuz bu bir yandan da günümüzdeki çevirileri bir kez daha sorgulamamız gerektiği düşüncesini akla getirir.

1.4.4. Geç Antik Çağ Hıristiyanlık Dönemi: Çeviri Etkinliği ve Kütüphaneleri

İlk Hıristiyan kütüphaneleri, dini yaymaya çalışan kiliselere ya da manastırlara bağlı kütüphanelerdir. İ.S.313'te Constantionus'un Hıristiyanlığa tanıdığı haklar sonucu çoğalan kilise ve benzeri amaçlı kuruluşlar, beraberinde kütüphaneleri de getirmişlerdir. Önceden de değinildiği gibi, bu kütüphaneler, Antik Yunan'da Aristoteles'ten kalma içinde bulunduğu uygarlığın kaydını tutma geleneğini sürdürmüşlerdir. Başka bir deyişle, Aristoteles'in başlattığı bibliyografya çıkartma geleneği, Hıristiyanlık öğretisini yaymada manastır ya da kilise kütüphanelerinde devam etmiş ve bu şekilde en azından söz konusu yerlerde ne tür yayınlara yer verildiği konusunda günümüze bilgi aktarılmış olmuştur. Antik Yunan ve Helen kültüründeki tapınaklara bağlı kütüphanelerde edebiyat, felsefe ve hitabetle ilgili metinler, arşiv niteliindeki hukuki, yönetsel ve ticari belgelerin yanında Kutsal Kitap, şehit dosyaları, kilise meclisi belgeleri ve başvuru niteliğinde yapıtlar da bulunmuştur. Bu ise, Antik Yunan ve Roma İmparatorluğunun kültürel kimliği yayma şeklindeki amacının, yön değiştirerek Hıristiyanlığı yayma amacına yöneldiği anlamına gelir (Mc Garry, 1975: 123-124).

Çeviri etkinliği açısından bu kütüphanelere bakıldığında ise, Kutsal Kitap çevirilerinin bu tür kütüphanelerin açılmasıyla birlikte başladığı söylenebilir. Kutsal Kitap ilk çevirileri Yunan-Roma kültürünün egemen olduğu dönem İÖ. 200 ve İS. 700 yılları arasında yapılmıştır. Bu dönemde, önce büyük bir bölümü İbranice yazılmış Eski Ahit'in, İÖ. 2. yüzyılda Septuaginta adı verilen Yunanca çevirisi yapılmıştır. Yeni Ahit'in (Septuaginta) çevirisiyle birlikte, Kutsal Kitap çevirilerinde, ne tür bir yol izlenmesi gerektiği, bir başka deyişle de, genelde sözcük

düzeyinde kalan çeviri ilkeleriyle ilgili, ya da çeviri “kanonu”¹⁰ konusunda tartışmalar gündeme gelmeye başlamıştır. (Nida, 1998: 21-23). Öte yandan İS. 50 ve İS. 100 yılları arasında Yeni Ahit’de Yunanca olarak yeniden yazılmıştır. Başka bir deyişle, Eski Ahit’in transliteral çevirisinin okuyucuya, dini yayma amacını tam anlamıyla yerine getirmediğinden, Yeni Ahit’te, Eski Ahitte bulunan 39 kitabın 27’si yeniden Yunanca olarak yazılması gereği doğmuştur. Öte yandan Kutsal Kitabın, Latince’ye çevirisi İS. 4. yüzyılda St. Jeremo (Hieronimus) tarafından yapılmıştır. Ne var ki, St. Jerome, Vulgata adı verilen bu Kutsal Kitap çevirisini kendinden öncekilerden farklı olarak, Eski Ahitle, Yeni Ahiti karşılaştırarak ve anlama öncelik vererek yaptığını öne sürmüştür. Burada akla özellikle Vulgata’dan önceki çevirilerin kimler tarafından ve özellikle kutsal kitap çevirilerinde neyin ölçüt alındığı sorusu gelir.

Çevirilerden özellikle yukarıda sözü geçen Yeni Ahit’in (Septuaginta) çevirisi, yazıcı-aktarıcılar tarafından yapılmıştır. Bu çeviri’de neyin ölçüt alındığı ise, Aristeas’ın konuyla ilgili olarak yazdığı mektubunda ortaya çıkar:

“Çeviri güzel, diyanetli ve tam doğru olarak yapılmış, bu yüzden değiştirilmemesi olduğu gibi kalması gerekiyor. Böylece doğruyu yaptılar çünkü yazı tüm zamanlar için değişmeden kalmalıydı” şeklindeki sözleri hem bu çevirinin yukarıda da değinildiği gibi, “sözcüğü sözcüğüne” yapıldığını, hem de yazılı kültürün tam anlamıyla özümsemeyerek, insanın düşünce süreçlerinin dışında, kutsal dokunulmazlığa sahip simgelerden oluşan bir sistem olarak düşünüldüğünü gösterir. Üstelik Aristeas’ın yukarıda söylediklerinin ardından, sözlerini “töre gereği herhangi bir değişiklik yapmaya kalkanın, herhangi bir şey ekleyen ya da yazılı olandan değiştirip çıkarmanın lanetlenmesini emretti” (Assmann, 2001: 106) şeklinde tamamlaması, o dönemde yazının kutsallığıyla ilgili düşünceleri de yansıtır niteliktedir. Bu sözler, aynı zamanda aktarıcılarının, yazılı metinle biçimsel açıdan sözleşmeye girdiğini göstermektedir. Üstelik, Babil döneminden başlayarak, kolofon adı

---

¹⁰ Burada “kanon” “kanun” anlamında kullanılmayıp, Assmann’ın tanımına dayanarak “yazılı aktarım araçlarında ritüel bağdaşıklık” olarak kullanılmıştır. Bir başka deyişle, birbirini ince bir taklitle izleyerek ritüel bir devamlılık ve bütünlük sağlanma amacı ön plandadır (Assmann, agy.: 106-107)

verilen dip notlarda metne bağılı kalınacağı konusunda yemin edilmesi, aksi takdirde, lanetleyici sözlerde bulunulması, yazıcı-aktarıcıların metne bağılılık konusundaki titizliklerine işaret eder. Ancak burada metne bağılılığın, anlamdan çok, şekle bağılılık olduğunun akıldan çıkarılmaması gerekir. Başka bir deyişle, bu sözleşmede önemli olan özgün metnin kopyasını çıkartmaktır. Bu sözleşme akdinin sorgulanmasına ise, çeviri süreci ve yöntemiyle ilgili düşüncelerini, yine Aristeas gibi, arkadaşı Pammechius'a yazdığı mektupta dile getiren St. Jeremo'de rastlanır. Söz konusu mektupta, St. Jeremo'nun, Kutsal Kitap çevirileri dışında, "anlamına göre" çeviriden yana olduğunu çekinmeden dile getirdiği gibi, metin türü ayırımına da dikkati çekmesi yazılı süreçlerin, Roma İmparatorluğunda, Antik Yunan'a göre daha işlerlik kazandığını gösterir (Hieronimus, 1992: 74).

Sonuç olarak, Antik Çağ Hıristiyanlık kütüphanelerinde Kutsal Kitap çevirilerinin, günümüz çeviri tarihi ve kütüphanecilik tarihi açısından önemi, her ikisinin de ortak araştırma nesnesi yazılı metnin, daha geniş okuyucu kitlesine seslenme olanağını bulmasıdır. Bu ise, artık yazıyla ya da metinle iletişim kurma gereksiniminin duyulmaya başladığını gösterir. Tarihteki bu süreci, okuyucunun çevirmenle olduğu kadar, metinle de hesaplaşmasını sağlamıştır.

1.5. Orta Çağ Kütüphaneleri

Roma İmparatorluğunun sona ermesiyle birlikte, Hıristiyanlık yaygınlık kazanmaya başlamış ve kültürel etkinlik kilise ve manastırlarda sürdürülmüştür. Bu şekilde, imparatorluk dönemindeki kütüphaneler ve burada sürdürülen etkinlikler sona ererek, yerini Hıristiyanlık öğretisinin ağır bastığı kilise ya da manastır kütüphanelerine bırakmıştır. Ayrıca, bu dönemde tarikatların kurulmasıyla birlikte, yeni bir yaşam tarzı da doğmuştur. Benediktus Von Nursia'nın kurduğu Benediktin tarikatına (İS. 529) bağılı keşişlerin görevleri arasında kitap çoğaltmanın da bulunması, sözkonusu keşişlerin sadece dinsel konularda saplanıp kalmadıklarını, dünyevi konularla bağlantılarını, hiç değilse kitap kopya ederek hepten koparmadıklarını gösterir. Keşişlik kurumunun bu şekilde ortaya çıkması, örneğin, Doğu Got Kralı nazırı Cassiodoros'un (İS. 540) görevinden ayrılarak Vivarium adlı çiftliğinde kütüphane kurup, kendini gündelik yaşamdan çekmesine neden olmuştur (Baysal, 1992: 42-43).

Antik Çağdaki kütüphanelerin kültürel yaşamdaki etkisine karşın, yarıda sözü geçen bu üç tip kütüphanedeki durağanlığa, büyük bir olasılıkla Kutsal toprakları ele geçirmek üzere yaklaşık 11. yüzyıldan 13. yüzyıla dek süren Haçlı Seferleri neden olmuştur. Başka bir deyişle, bu sözü edilen kütüphanelerin, savaşmaktan hoşlanmayanların sığınağı haline geldiği de söylenebilir. Ne var ki, bu dönemde hiçbir etkinlikte bulunulmadığı da söylenemez. Daha da açılacak olursa, dinsel yazıların yanı sıra Latince yapıtlar da sadece papirüs tomarlarına değil kodekslere de kopya edilip çoğaltılmaya başlamıştır. Söz konusu dönemde özgün kitap sayısının artmamakla birlikte, çoğaltılan kitap sayısının oldukça arttığını gösterir. Kilisenin dinsel konulara odaklanmak amacıyla, gittikçe artan dinsel baskısının, bireysel yaratıcılığı dizginine alarak başta kitap üretimi olmak üzere, en azından eski değerli metal taşıyan ciltlerin ve kitaplardaki süslemeleri bile kısıtladığı ya da yasakladığı görülür. Bütün bu olup bitene karşın, kopyacılık aracılığıyla kitap sayısının çoğalması, geçmişin bir tekrarı da olsa bilginin yayılmasına neden olmuştur.

1.5.1. İslam Kültürü ve Çeviri Etkinliği-Kütüphane İlişkisi

İskenderiye'nin İÖ. 642'de önce Romalılar ardından Arap istilasına uğramasıyla birlikte, bilimsel etkinlik Hıristiyan dünyasından İslam dünyasına kaymaya başlamıştır. İskenderiye'deki kaynakların büyük bir bölümü, savaş ve istilalar sırasında yok olmuştur. İskenderiye'den kaçan özellikle, tıp ve felsefe ile ilgilenenlerin büyük bir bölümü de, bu geleneği sürdürmek üzere Antakya ve Harran'a ya da Suriye'ye yerleşmiştir (Ülken, 1997: 74-85). Bu göçler sırasında sayıları gittikçe azalan bilim adamı yanısıra, istila ve savaşlardan ötürü kaybolmaya yüz tutan bilgi kaynağı yapıtlardan geriye kalan küçük çapta bilgi, çeviri yoluyla bile olsa, geçmişteki bilimsel geleneği sürdürmeye yetmiştir. Özellikle 9. yüzyılda Abbasiler döneminde Halife El-Memun tarafından kurulan ve "Bilgelik Evi" anlamına gelen Beyt-ül Hikme'yle birlikte, hem geçmişin neredeyse yok olmuş mirası bir ölçüde korunmuş, hem de bilimsel etkinlik yeniden canlanmaya başlamıştır. ("beytülhikme", 1992: 1601).

Bu kurum, başta kütüphane olmak üzere, hem akademi hem de çeviri bürosu olarak hizmet vermiştir. Bilgi üretimi süreci, Batı'da olduğu gibi, çeviriyle başlamış, ardından özgün bilgi üretimine geçilmiştir. İşte bu

nedenle, Beyt-ül Hikme’de 65 çevirmen görevli olup, bunların çoğunluğu sayılacak 47’si, ya vaktiyle Bizans Ortodoks kilisesinden İS 5. yüzyılda kovularak Anadolu’ya sığınan Süryaniler tarafından Yunanca’dan Süryanice’ye çevrilmiş metinleri ya da sonradan edinilen Yunanca metinleri Arapça’ya çeviren Süryani kökenli çevirmenlerden ya da yukarıda sözü edilen şekilde İskenderiye’den etrafa dağılmış Yunan ya da İbrani kökenli bilim adamı çevirmenlerden oluşmaktadır. Öte yandan, çevrilen yapıtların büyük bir bölümü İslam anlayışına ters düşmeyecek nitelikte Aristoteles’in başlattığı ahlak felsefesi, tıp ya da gökbilim üzerinedir (Baker, 1998: 320). Bu yapıtların özellikle seçilmesi ise, İslam felsefesinin, gündelik yaşamı dinin bir parçası olarak görmesinden kaynaklanabileceği gibi, bu durumun yazının içselleşmesiyle de ilintili olduğu öne sürülmektedir. Nitekim Havelock, Yunanca alfabeyle sesli harflerin katılması soyut düşüncenin simgeye dönüştürülerek bellekteki çözümleyici yeteneklerin gelişmesine katkıda bulunduğunu öne sürmüştür.

Çözümleyici yeteneklerin bu şekilde gelişmesi ise, somut ve soyut dünyanın birbirinden yalıtılmasına neden olmuştur. Platon’un idea’larla ilgili felsefesi ve *Devlet* adlı yapıtında ozanları dışlaması, soyut ve somut kavramlarının birbirinden ayrıldığını göstermektedir. Bu, Havelock’a göre alfabeden kaynaklanmıştır. Öte yandan, burada akla, Arap alfabesinin, ünsüz ve yarı ünlü harflerden oluşmasının, soyut düşünce ve buna dayalı olarak yazılı kültürü sınırlayıcı bir unsur mu olduğu sorusu gelir. Bir başka deyişle, Havelock’a göre, Arap kültüründe yazı, gündelik yaşamı kolaylaştırıcı bir araç olmaktan öteye gidememektedir (aktaran Ong, 1995: 42). Bununla birlikte, bir dilin alfabesinde ünlü harflerin bulunmaması, kuşkusuz bu dilde konuşan ya da yazan kişilerin sezgi gücünün, alfabesinde sesli harf bulunanlara göre daha gelişmiş olmasını gerektirir. Sezgi gücü ise, soyut düşünce yeteneklerinin gelişmesine bağlıdır. Özellikle çeviri açısından kestirime dayalı sezgi gücünün önemi ve ciddi anlamda ilk çeviri etkinliğinin, Beyt-ül-hikme’de başladığı gözönüne alınacak olursa, Havelock’un¹¹ alfabeyle dayalı geliştirdiği düşüncelerin, bir kez daha gözden geçirilmesi gerekir. Örneğin, günümüzde bilgisayarın çözümleyici soyut yeteneğe

---

¹¹ Ong’un öne sürdüğü bu Havelock’un “Preface to Platon” (1963) ve “Origins of Western Philosophy” (1976)’dan alıntı yapılarak öne sürülmüştür.

sahip kimseler tarafından kullanabileceği savından yola çıkılacak olursa, o zaman çoğu ünlü harften yoksun ülkelerde, bilgisayarın bu denli yaygın kullanımının sözkonusu olamaz. Üstelik, bu dönemde Batı'daki sönük kültürel yaşama göre, Arap kültüründe yaşanan yoğun çeviri etkinliği her kültürün kendine özgü geliştirdiği bir yazılı kültür anlayışının varlığını kanıtlar.

Kuşkusuz Arap kültüründe yaşanan bu çeviri etkinliğinin, genelde öteki kültürlerdeki yazılı geleneğe en büyük etkisi, Batı'daki yapay bir bilim dili olan Latince'ye karşılık, Beyt-ül Hikme'de, çevirilerin yaşayan bir dil Arapça ya da Farsça'ya yapılmış olmasıdır. Bu ise, bir yandan bilginin tabana yayılmasını sağlarken, öte yandan da, ortak bir dilde birleşen “ulus” kavramının ortaya çıkmasına neden olur. Bu açıdan bakıldığında, Arap yazılı geleneğinin, gündelik yaşamdan yola çıkması, en azından İslam dinini paylaşılanlar arasında kültürel birliği sağlamaya yaramıştır.

Buraya kadar Arapça'nın, bilim dili olarak İslam ve Batı yazılı kültürüne etkisi üzerinde durulmuştur. Oysa Farsça'nın da Doğu kültürüne etkisi yadsınmaz. Farsça'nın, süslü ve müzikalitesi yüksek bir dil olarak yazınsal alanda Arapça'ya tercih edilmiştir. Bu dil, İslam dünyasının Hint kültürü, felsefesi ve tıbbıyla da tanışmasına aracılık etmiştir. Öyle ki, Sanskritçe Tıp'la ilgili metinler, Farsça yoluyla bu kültüre girmiş, ardından bilim dili olan Arapça'ya çevrilmiştir. Bu arada Arapça'nın, Farsça'nın süslü dilinden etkilendiği bile öne sürülmüştür.

Sonuç olarak, Batı'da başlayan çeviri hareketi Bey-ül Hikme ile birlikte, Doğu'ya kaymış ve çeviri etkinliği, içinde bulunduğu topluma göre yeni bir kimlikle karşımıza çıkmıştır. Ne var ki, Doğu ve Batı'daki çeviri etkinliği birbirinden yalıtlanmış olarak düşünülemez. Bu iki gelenek, yukarıda da belirtildiği gibi, gerçekte çeviriler aracılığıyla birbirini tamamlar ve birlikte evrensel kültürü paylaşma çabası içerisine girer. Bu süreç ise, ancak tarihteki çeviri yayınların izlenmesiyle gözler önüne serilebilir.

1.5.2. Toledo Okulu

5. yüzyıldan 10 yüzyıla kadar süren ve kimi zaman da “Karanlık Çağ” adı verilen dönemde, Yunanca ve Arapça metinlerin Latince'ye çevirilerinin yanı sıra, yorumlarının yapılması kesintiye uğramış ve eski

kültürel geleneğin dinginliği sürdürülemediği. Bununla birlikte, manastırlardaki disiplinli yaşam tarzı sistemli düşünmeye ve bilgiyi “sistemleştirmeye” olanak sağlamıştır. Ne var ki, bu dönemde, okul ve üniversite kavramları ortaya çıkarak “Skolastik” adı verilen çağa girilmiş ve bir kesim papaz, rahip ya da keşişin, bilim adamı kimliğine bürünerek, bilginin manastır ya da dini ortamlardan taşınıp, dışarı açılmasına fırsat verilmiştir (Burke, 2001: 21). Kiliselerdeki sistemli yaşam biçimi, bilginin sistemli kılınmasına, bundan böyle de, bilimin ve İtalya, Fransa ve İngiltere’deki üniversitelerin Doğusuna neden olmuştur. Bu ise, 12. yüzyıldan başlayarak, Antik Yunan-Roma kültürünün yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Başlangıçta Arapça ve İbranice metinlerden, Aristoteles ve Platon’un dediklerinden yola çıkarak yapılan yorumlarının(şerhlerin), önce Kastilya halk diline, ardından yazılı dil Latine’ye çevrilmesi, dünyaya kapıları kapatan Avrupa Ortaçağ uygarlığının, çeviriler aracılığıyla soyut yazılı düşünce yeteneklerinin gelişmesine fırsat verilmiştir. (Adorna, 1991: 436-437). 12. yüzyılda kağıdın Avrupa’da üretilmeye başlaması, sözlü kültürden yazılı kültüre geçişin en büyük kanıtı olmakla birlikte, başlangıçta üretilen metinlerin sözlü dil biçiminde yazıldığı metinler görülmüştür. Bu şekilde, Hıristiyanlık ve felsefe arasındaki ilişkiler de sorgulanmaya başlamıştır. Örneğin, Akinalı Thomas’da bu şekilde yetişmiş Domenikan tarikatı üyesi bir kimse olarak, Platon’dan çok Hıristiyanlıkla uzlaştığını düşündüğü Aristoteles’in düşüncelerinden yeni bir felsefe öne sürmüştür. *Summa Theologiae* adlı yapıtını, kendi eliyle soru-cevap, başka bir deyişle, karşı savlardan yola çıkarak söyleşi şeklinde yazması, bu dönemde hala Antik Yunan’daki hitabet sanatı izlerinin hüküm sürdüğünü ve Orta Çağ kültürünün temellerinin, “özü” yapıtlar üzerine değil, “çeviri” yapıtlar üzerine kurulduğunu gösterir (Ong, 1995: 115-116).

Çeviri etkinliğinin en güzel örneğine ise, Toledo Okulunda rastlanır. Toledo okulunun, Batı’daki çeviri etkinliğini canlandırması ve ona kaynak teşkil etmesi açısından önemi vardır. 12 ve 13. yüzyılda kendinden önceki Beyt-ül Hikme’den örnek alarak kurulan Toledo Çeviri Okulu, Batı’da Rönesans’ın ilk temellerini atan bir çeviri merkezidir. 9. ve 11. yüzyılları arasında etkinliğini sürdüren ve 11. yüzyıldan başlayarak duraklama dönemine giren Beyt-ül Hikme’nin, Arap dünyasındaki önemini yitirmesinin başlıca nedeni, Ülken’e göre, Eski Yunan Hümanizmasına yabancı kalarak, kültürel alanda özellikle

sanat edebiyat tiyatro gibi sanatı ilgilendiren konularda Eski Yunan'ı kendine örnek alıp, kendine özgü kültürel bir kimlik oluşturamamasından kaynaklanır (Ülken, 1997: 205-212).

Toledo Okulunun, bilimsel ve felsefi bilginin Orta Avrupa'ya yayılmasında büyük katkısı olmuştur. Özellikle, Eski Yunan ve Arap dünyasındaki tıp, matematik, astronomi gibi konularla İbni Rüşd ve İbni Sina'nın Aristoteles ile ilgili şerhleri yeni kurulan üniversitelerde Skolastik düşüncenin yerleşmesine neden olmuştur. Bu okulun etkinliği 12. ve 13. yüzyıl olmak üzere, dilsel olarak iki döneme ayrılabilir. 12. yüzyıl Arapça'dan Latince'ye çevirilerin yapıldığı bir dönemdir. Çeviribilim açısından bu dönemin ilginçliği, yaşayan bir dil Arapça'dan ölü ya da yapay olarak yaratılmış bir dil Latince'ye çevirilerin yapılmasıdır. Bu yüzyılda çevirmenler yapıtlarını kilise namına yapmakta olup, başlıca hedefleri Yunan ve Arap dünyasından kalan kültür mirasını aktarmaktır. Batı dünyası bu şekilde bir yandan tıp alanında Hippocrates'i ve Galen'i tanırken, evrenin düzeniyle ilgili Ptoleme'nin yapıtlarına ulaşmış, öte yandan da, Arap dünyasından aritmetik, cebir gibi konuların yanı sıra, tıp alanındaki yeni bilgilere de ulaşmışlardır. Bu ilk evre için, çevirilerin sadece kiliseye bağlı bilim adamları, din adamları arasında Arapça'dan Latince'ye bilgi alışverişine yaradığı söylenebilir. Öyle ki, Hıristiyanlığı kabul etmeyen ya da örneğin, Musevi dininden dönmeyen çevirmenlere, bu dönemde sadece Arapça metinleri sözlü olarak halk diline çevirmede aracı rolü verilmiştir. Buradan şöyle bir üçgen ortaya çıkmaktadır: verici kaynak kültür Arap kültürünün egemen olduğu Arap İspanya , öte yandan alıcı kültür yerli halk İspanyol kültürü ve üçüncü olarak yazılı kültürün yarattığı Latin kültürüdür. Üstelik sözkonusu dönemde, Toledo kütüphanesinde 300.000 bin Arapça yazma bulunduğu düşünülecek olursa, verici kültüre göre alıcı kültürün ne denli zayıf düştüğü anlaşılır(Salama-Carr, 1995: 116).¹²

Bu yukarıda sözünü ettiğim, yerli dile çeviri sadece Latince'ye bilgiyi aktarmak olduğundan, bu ilk aşamada bilginin alıcı yerli kültüre ulaşması söz konusu değildir. Öte yandan Bağdat okulundaki çevirilerin çoğunun Süryani ya da Musevi kökenli çevirmenler tarafından başta

---

¹² Aynı dönemde, İspanya'nın yeniden işgali sırasında, bilim merkezlerinin tarikatlar olduğu dönemde, önde gelen ve ismini Fransa'daki bir şehirden alan Tarikatlardan Cluny'de ise, sadece birkaç yüz kitap bulunmaktadır.

Yunanca'dan Süryanice ve İbranice olarak kendi dillerine, ardından da Arapça'ya çevirildiği anımsanacak olursa, çevirilerin ikincil, hatta üçüncül kaynaklardan yapıldığı anlaşılır. Ancak bu aşamada önemli olan, bilginin aktarılıp özümsemesidir. Bundan böyle, çevirmenlerin Rönesans'ın mimarı sıfatını kazanabilmeleri, ancak bu çevirilerin kiliseden çıkarak halka yayılmasıyla mümkündür. Bu aşamaya ise, ancak 13. yüzyılda bilginin, çeviri yoluyla işlenerek yaratıcılığın gündeme gelmesiyle ulaşılabilecektir.

13. yüzyılda çeviriye yaratıcılık ögesinin girmesi, sadece çevirmenin bireysel tercihi değildir. Önceden kiliseye bağlı etkinliğin, bu kez de iktidarın ya da bir haminin eline geçmesi, çevirmenleri söz konusu kimselelerin istekleri doğrultusunda çeviri yapmaya zorlamıştır. Ne var ki, bu zorlama özellikle eskiden kutsal kitap çevirilerinden kalma alışkanlıkla, “anlama göre” çeviri yapmaktan sakınan çevirmenlerin eline yasal bir koz kazandırmıştır. Özellikle İspanyanın bu dönemde başında bulunan X. Alfonso'nun, bilginin aktarılıp yayılması ve halka inmesi amacıyla çeviri etkinliğine verdiği önem, çevirmenleri bir üst konuma çıkardığı gibi, çeviri dilinin giderek İspanyolca'ya dönüşmesini ve çeviri metni dilinin, herkesin anlayabileceği şekilde yazılmasına neden olmuştur. Bunun ise, halk dilinin yazılı dile dönüşümünde ve terminolojinin gelişmesinde büyük katkısı olmuştur (Salama-Carr 1995: 115-120).

Alfonso'nun, çevirmene özgürlük kazandıran gibi görünen bu kararı, bir önceki dönemde olduğu gibi, çevirmene Arapça kelimeye boğulan dolaylı anlatım tarzından ötürü bir takım bölümleri (tarihi veya coğrafi olarak ilgisiz görülen ya da kültürel kavram farklılığından kaynaklananlar dışında) çıkartma ya da eksiltme hakkını vermemiştir. Aksine, 12.yüzyılda aynı okulda Yunanca öğrenilmeye ve ana kaynakların izi aranıp bulunulmaya çalışılması, bir yüzyıl sonra ana kaynaklarla Arapça kaynakları karşılaştırma olanağı vermiştir. Bu ise, sanılanın aksine, eksiksiz olarak Yunanca ana kaynakla boy ölçüşecek düzeyde Latince ya da İspanyolca bir çeviri metinlerin yaratılmasına neden olmuştur. Bu durumda, 12.yüzyılda olduğu gibi eksiltme ya da çıkartmadan çok, karşılığı yeni terimler yaratma ve bunları tanımlama gereğini ortaya çıkmıştır. Bundan böyle, 13. yüzyılda çevirmene kısıtlama, iktidar'dan veya hamiden olduğu kadar, yapay ve ölü bir dil olması yüzünden aritmetiksel kurullarla sınırlı yazılı dil Latince ve sözlü dil İspanyolca'nın çatışmasından gelmiştir. Genellikle, bilim adamı kimliği taşıyan bu çevirmenlerin çevirileri, haminin gereksinim ya da

isteklerine göre yeniden düzenlenip okuyucuya ulaşmıştır. Bu yeniden yaratılmış metindeki bilgi ise, “sözcüğü sözcüğüne” çeviri yoluyla gelmekten çok, yoruma dayalı bilgi halini almıştır. Bu da, bilginin kaynağını sorgulama gereksinimini Doğurmuş ve 13. yüzyıldan başlayarak bilim adamlarının, örneğin, Aristoteles başta olmak üzere dayandığı kaynağa göndermede bulunmak bilimsel bir ilke olarak yerleşmiştir (Eco 1985: 498-499).

Bu bölümden sonra, 13. yüzyılın sonunda kurulup, yeni bir çağa damgasını vuran Osmanlı İmparatorluğunu çeviri etkinlikleri, kütüphaneleri, ve bilgi üretimi açısından irdelemek, hem geçmişi anlamak, hem de Türkiye Cumhuriyetinde bugünü anlamak açısından anlamlı olacaktır.

II. BÖLÜM

OSMANLILARDA ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ VE KÜTÜPHANELER (1299-1836)

2.1.Osmanlı'da Bilgi Üretim ve Çeviri etkinliği Geleneğine Genel Bakış

Osmanlı'da bilgi üretim geleneğinin anlaşılması, toplumsal alt yapı ve onun oluşturduğu kurumların, ya da söz konusu kurumlardaki etkinliklerin anlaşılmasını gerektirir. Başka bir deyişle, yaklaşık altı yüzyıl süren imparatorlukta bilginin geçtiği süreç ve evrelerin en büyük kanıtı olarak kütüphane ve çeviriler toplumsal yapının ve kültürel anlayışın ürünleridir. Bundan böyle, konuya doğrudan kütüphane ve çeviri etkinliğinden başlamak yerine, bu her iki etkinliğin alt yapısını oluşturan toplumsal ve siyasal yapıyı öncelikle incelemek gerekir. Üstelik askeri üstünlüğü sayesinde sınırlarını her geçen gün genişleten bir imparatorlukta artan milletlerin sayısı da göz önüne alınacak olursa, bu imparatorluğun bu kadar uzun süre varlığını sürdürebilmesi toplumsal ve siyasal birliği nasıl sağladığı sorusunu gündeme getirir. Kısacası, hem çok milletli , hem de askeri üstünlüğünü öne çıkaran bir imparatorlukta toplumsal ve kültürel birliğin nasıl sağlandığı sorusuna yanıt bir ölçüde bilginin hangi etkiler altında kalarak üretildiği sorusuna da yanıt verir.

Osmanlı imparatorluğunu çoğunluğu Müslüman, Rum-Ortodoks, Ermeni ve Yahudilerden oluşan çok milletli bir imparatorluk olması iki soruyu gündeme getirir (Tekeli & İlkin, 1999: 4). Bunlardan birincisi söz konusu dönemde çok milletlilik kavramının irdelenmesi; ikincisi ise İmparatorluğun kültürler arası kaynaşmayı nasıl sağladığı sorusudur. Bu iki soru, çağdaş açıdan ilk bakışta temelde uzlaşma içerisinde birbiriyle kaynaşmış çok milletliliğin bilgiye bakışı açısından ve bilginin akışındaki

çok boyutluluğu ve zenginliği göstermekle birlikte, imparatorluğun bunu ne ölçüde başarıp başaramadığı, başta çok milletli bir imparatorluk olarak içindeki kültürel alışverişi en azından anlamak açısından, hangi dillerden çeviri yapıldığından, dönemin bilim adamı ve düşünürlerinin hangi eğitim kurumlarından, ne gibi bir eğitimden geçerek yetiştiklerinden, bu eğitim kurumlarının hangi özelliklere sahip kütüphanelerden ve ne tür kaynaklardan beslendiklerinden anlaşılır. Özetle bu bölümde, hem bilginin kaynağı eğitim kurumları ve onun beslendiği kaynakların, hem de dünyaya bakışının işareti olarak çevirilerin bulunduğu kütüphanelerdeki amaç, işleyiş konusunda bilgiler verilerek bilgi üretim süreci çözümlenmeye çalışılacaktır.

Osmanlılar dönemindeki “çok milletlilik” kavramı günümüzde olduğundan farklı bir kavrama işaret etmektedir. Günümüzde çok milletli denildiğinde, akla etnik kökene dayalı farklılık gelmekle birlikte, söz konusu dönemde bu daha çok dinsel farklılığa dayalı ayrılık anlamına gelmektedir. Bu durumda, Osmanlıların Hıristiyan kökenli milletleri Müslümanlarla kaynaştırması düşünülemediğinden, çözüm olarak her topluma kendi içinde örgütlenme hakkını vermiştir. Ne var ki, Osmanlı'nın merkeziyetçi devlet anlayışıyla, “çevre” konumunda bulunan Hıristiyan topluluğa verilen bu özgürlük birbiriyle çelişmiştir. Bu konuyla ilgili olarak, Ahmed İnsel'in “çevrenin olası özgürlüğü karşısında merkezin durup dinlenmeden verdiği mücadele” şeklindeki yorumu, Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumu açık bir şekilde yorumlamaktadır (İnsel, 1996:86). Temelde “şeriata dayalı” devlet anlayışını ise, toplumu askeri sınıf ve reaye olmak üzere ikiye ayırarak sağlamaya çalışmıştır. Bu şekilde, yönetici sınıf, askeri sınıfa işaret ederken, “reaye’de” dini ayırım gözetilmeksizin, her türlü halk tabakasına işaret etmiştir. Reaye, vergi ödeyen kesim olarak imparatorluğun mali kaynaklarını sağlamıştır. Müslüman ve Hıristiyan olmak üzere her iki kesim de, vergi ödeyenler sınıfına sokularak, aralarında bir farklılık ya da ayrıcalık gözetilmemeye çalışılmış; bununla birlikte, Tanzimat dönemi 1839’a kadar askerlik ve devlet işlerine alınmamalarının yanı sıra, askere alınmayan erkek Zimmi’lerden (Müslüman olmayan) askerlik vergisi olarak “cizye” ve toprak vergisi olarak “haraç” haraç adı altında ayrıca vergi toplanmıştır (“Osmanlı İmparatorluğu”,1992: 8945-8947).

Yukarıda anlatılanların dışında, Hıristiyan kesim dil, din ve kendi özel hukuki işlemlerinde özgür bırakılmış ve genellikle de bu özgürlükleri içinde buldukları dini cemaatler tarafından örgütlenerek İmpara-

torluk içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu dinsel farklılığa karşın, birliktelik, 17. yüzyılın sonlarından başlayarak ulusal kimliklerin gelişmesiyle birlikte toplumsal yapı ve toplumsal çıkarların Batı'da ekonomik üstünlüğe dayalı bir anlayışı ortaya çıkartana dek, bir sorun yaratmamış, ne var ki, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun askeri üstünlüğü ekonomik sorunları çözmeye yetmeyince sorunlar ve farklılıklar göze çarpmaya başlamıştır.

Bu kısaca değinilen toplumsal yapı göz önüne alındığında, Osmanlıların yükselme ve genişleme dönemi olarak görülen 1453-1566 yılları arasında oluşturduğu toplumsal yapıyla, aynı zamanda imparatorluğun amaçları ve bu amaca bağlı ortaya çıkan bilgi üretim sistemleri arasında doğrudan bir bağ olduğu görülür. Başka bir deyişle, İmparatorluğun Hıristiyan kesime kendini kabul ettirmek gibi bir kaygı taşımaktan çok, İslam dünyasının önderliğine soyunmak gibi bir kaygısı bulunmaktadır. Kuşkusuz, bunun altında İslamiyet'in öbür dinlerin varlığını kabul etmesi yatmakla birlikte, İslam dünyasının 9-12. yüzyıllar arasında Hıristiyan dünyasına karşı üstünlüğü düşüncesi de yatmaktadır. Başka bir deyişle, Osmanlılar kendilerine rakip olarak Batı'yı değil Arap dünyasını rakip görmüş olabilirler.

Osmanlı İmparatorluğunun, yukarıda değindiğim şekilde, İslam dünyasında önderliğinin kabul ettirmek şeklindeki amacı, ister istemez toplumsal yapıyı oluşturmadaki tutumunu da belirlemiştir. Hıristiyan milletleri bir yandan kendi içinde özgür bırakırken, öte yandan vergi toplaması, onun yasal olarak varlığının Hıristiyan topluluklar tarafından kabul edildiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Ne var ki, asıl amacın İslam dünyasında yasal varlığının kabulü olduğu düşünülecek olursa, bunun için İmparatorluğun kurduğu şeriata dayalı düzende yasal kimliğinin halife tarafından kabulü önem taşır. Örneğin, İmparatorluğun, Doğu ve özellikle Batı'da genişlemesiyle birlikte, I.Beyazıd'ın (1385-1402), Moğolların istilasından kaçarak Memlük Sultanına sığınan halifeden, Rumeli Sultanı unvanını istemesi, halifeliğin yasal kimliğin tanınmasında ne denli belirleyici rolü olduğunu gösterir.¹ Kuşkusuz, bu

---

¹ Bu yönetici sınıfı olarak yetişen kadro, toplumsal yaşamda hiyerarşi olarak başta padişah olmak üzere göçebe asker geleneğinden kalma tarım yanısıra asker yetiştirmekle yükümlü tımar sahipleri, profesyonel memur olarak kapıkulları ve din, bilim ve yargı alanında çalışan ulema olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır (İnsel, 1996: 78-79)

toplumsal ve siyasal arka plan, İmparatorluğun işleyişini sağlayacak ve onun saygın konumunu koruyacak kadronun yetiştirilip, eğitilmesinde ve ona uygun bilginin üretilmesinde etkili olacaktır.

Özetlenecek olursa, askeri nitelikleri üstün bir imparatorlukta toplum askeri ve reaye olarak ikiye ayrılmış, buna bağlı olarak da, yönetici kadro askeri sınıfa dayalı olarak şekillendirilmeye çalışılmıştır. Seyfiye, ilmiye ve kalemiye olmak üzere üçe ayrılan yönetici kadronun eğitim şekilleri de, birbirinden amaca uygun olarak ayrılmak zorunda kalmıştır. Daha da açılacak olursa, imparatorluğun varlığını koruma ve sürdürmede kul olarak yetişeceklerle, yargı görevinde bulunacakların eğitimi birbirinden farklıdır. Bundan böyle, veziriazam, yeniçeri ağaları, eyalet valileri ve sancak beyleri vb. şeklindeki askeri yöneticilerin yetiştiği saray okulu Enderun, öte yandan yine imparatorluğun denetiminde olmakla birlikte askeri baskıdan uzak yetiştirilerek adaletin işlemlerini sağlayacak kadı, kazasker ve şeyhülislamın yetişeceği medreseler, o dönemin bilgi üretim merkezi olarak değerlendirilebilir. Kalemiye ise, hem seyfiye, hem medrese hem de usta çırak ilişki sonucu yetişecek elemanlardan oluşmaktadır. Bu sıralama, aynı zamanda gelecekte yönetim kadrosunda yer alacak Osmanlıdaki hiyerarşik düzenin de bir aynasıdır.²

Buna göre, yönetici sınıfa girecekler, enderun ve medrese olmak üzere iki yüksek öğretim kurumuna devam etmek zorundandırlar. Yönetici kadroya gireceklerden üst mevkilerde yer alacaklar, ya 1380’de başlayan “devşirme” yoluyla, ya da babadan oğulla geçme yoluyla, önce acemi oğlanlar kışlasına gitmiş, ardından başarılı olanlar ise, Enderun’a devam etmişlerdir. Bu okula devam edenlerin, özellikle Balkanlardan Hıristiyan ailelerden alınarak Anadolu’ya gönderilip, Müslüman kimliğine uygun olarak yetiştirilen, ardından Sultanın kulu olmak üzere Enderun’a gönderilen devşirme sistemiyle gelen öğrenciler olduğu düşünülecek olursa, buradan çıkanların ne gibi bir kimlikle mezun oldukları merak konusu olabilir. Sanırım, bu konuyla ilgili olarak Niyazi Berkes’in, Osmanlılardaki yönetici kadroyla ilgili ironik olarak dile ge-

---

² Osmanlılar Halifelik unvanının Yavuz Sultan Selim’in (1512-1520) Memlükleri 1516- 1517 yıllarında yenilgiye uğratması sonucu, Mısır’a sığınan son Abbasi halifesi Mütevekkil’den almışlardır. Bununla birlikte İmparatorluğun askeri başarısının düşüşüne dek (1774 yılında I.Abdülhamit’in tahta çıkışına dek) bu unvan bir üstünlük aracı olmaktan çok, sembolik bir unvan olarak kullanılmıştır.

tirdiği düşünceleri, gerçekte Osmanlıların kendi amaçlarına uygun olarak devşirme sistemini ne denli başarılı uyguladığını ve bu kadronun her şey bir yana, gerçek anlamda “padişahın kulu” olarak yetiştiklerini kanıtlar niteliktedir:

“Osmanlı padişahlarının yönetme sanatında gösterdikleri en büyük başarı, belki de sınıfsal bağımlılığı, geleneği, vatani ulusu ve hatta bir anlamda dini olamayan çok özel bir insan türünü yaratmaları ve devletin yönetimini bu makinalara emanet etmeleriydi.”(İnsel, 1996: 79)³

İlmiye'nin, Müslüman her kesim insana açık olması, buna karşılık eğitim süresinin ötekilere oranla en uzun sürmesi gerçekte İmparatorluğun askeri baskıdan uzak adalete⁴ dayalı yargının işlediği bir sistem istediğini gösterir. Ne var ki, din ve yargının içice aynı eğitimden geçmesi ve yargının başına Şeyhülislam'ın geçmesi, askeri baskının yerini, dini baskıya bırakmasına neden olmuş ve bir süre sonra medreselerde “akli ilimler” yerini “nakli bilimlere” “akli ilimler” yerini “nakli bilimlere” bırakmıştır. Gerçi, Şeyhülislamlık müessesinin kurulmasının temelinde, Arap kültüründe yaygın olan kimi zaman düzeni koruyucu, kimi zaman onu tehdit edici rol oynayan tekke ve tarikatların etkisinden imparatorluğu koruma amacı bulunmaktadır. Daha da açılacak olursa, II. Murat'ın (1421-1451) şeyhülislamlık müessesini Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş aşamasında oluşturmak istemesinin başlıca nedeni, Anadolu'ya sıçrayan tekke ve tarikatlara karşı İmparatorluğun yasal kimliğini hatırlatmak ve yönetimi dinsel yolla da olsa, imparatorluğun denetimi altına alarak halk tabakasına yasal varlığını kabul ettirmek içindir.

Öte yandan, Müslüman ve Müslüman olmayan reaye'de Müslüman olanlar camilerin yanında Sıbyan okulu adı verilen ve beş altı yaşındaki çocuklara din kurallarının öğretildiği odalara gitmekte, gündelik yaşamla ilgili bilgilerini ise ailelerinden edinmektedirler. Öte yandan, Hıristiyan topluluklar, kilise ya da patrikhane okullarına devam etmişlerdir.

---

³ a.g.y içinde Berkes, 1972: cilt II, s.58

⁴ Insel, adaletin Osmanlı döneminde “demokrasi” anlamında değil, “dengeyi sağlama” anlamında kullanıldığına işaret etmiştir(İnsel. 1996: 96) Bundan böyle ilmiye sınıfından yetişenlerin her türlü ön yargıdan uzak bağımsız düşüncelerine olanak sağlayacak bir eğitimden geçmelerinden çok Sultanın kurduğu düzene uygun bir eğitim anlayışı içerisinde yetiştiği sonucuna varılabilir.

Sözkonusu patrikhane okullarından kimi, Osmanlıların işgalinden önce yüksek öğretim kurumu olarak işlev görse de, Osmanlı İmparatorluğunun himayesi altına girmeleriyle birlikte, onun yarattığı toplumsal yapının kaçınılmaz sonucu olarak patrikhane okulları içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ne var ki, Osmanlıların, Müslüman tebaayı kültürel, dinsel ve yargı olmak üzere her yönden denetimi altında tutarken, Müslüman olmayan tebaayı içişlerinde özgür ya da kendi halinde bırakması zaman içerisinde, hiç değilse dönemin yüksek öğretim kurumları sayılan enderun, medrese ve patrikhane okulları arasında bilgi alışverişini engellediği gibi, bir süre sonra kültürel kaynaşma bir yana, bilgi alışverişini de engelleyerek aynı toprağı paylaşan insanların kültürel yabancılaşmasına neden olmuştur (Tekeli, 1980: 30-36).

Osmanlı toplumsal yapısının bir ürünü olan bu eğitim kurumları ve toplumsal olduğu kadar kültürel gelişmenin de temeli olan kütüphane ve içinde yer alan kaynaklar, bir yandan Osmanlıdaki kurumsal geleneği, başka bir deyişle de kurumsallaşmayı, öte yandan da, imparatorluğun kimliğini oluşturmadaki kültürel eğilimi ortaya çıkarır. Toplumsal yapısı hem Doğu, hem de Batı özelliklerini taşıyan bir İmparatorlukta, bu özellikleri kaynaştırarak yeni bir kimlik ortaya çıkarmak, kuşkusuz kolay değildir. Ne var ki, Osmanlı'da hedef, İslam dünyasının önderi olarak İslam kimliğini ön plana çıkarmak şeklinde belirlendiğinden, dizginini elinde tuttuğu kültürel politikası da İslam kültürüne dayalı olarak gelişecektir.

Ne var ki, imparatorluğun kuruluş ve yükselme döneminde, Osmanlıların, Anadolu'nun Batısına yönelmesi ister istemez uzun süre Orta Doğu ve Arap yarımadasında kapalı kalan İslam kültürünü Batı dünyasıyla tanıştırmaya olanağı yaratacaktır. Üstelik, İmparatorluğun ilk aşamada Batı'da kendini kabul ettirebilmesi ve varlığını sürdürebilmesi en azından askeri de olsa onu Batıdaki bilgiyi yakalamaya zorlayacaktır. Kültürel yapısı bu denli karmaşık olan bir imparatorlukta, söz konusu kültürler yukarıda değinildiği şekilde bir potada eritilirse de, Osmanlıların askeri üstünlüğünün devamı, en azından Batıdaki 15 ve 16. yüzyıldaki teknolojik gelişmeye yol açacak evrenle ilgili olduğu kadar din ve felsefeyle ilgili bilgilerin de temelini sarsan bilgilere ulaşmasını, kaçınılmaz kılacağı düşüncesini uyandırabilir. Bu yeni bilgi ve eğitimle ilgili İmparatorluğun nasıl bir yol izlediği ise, kütüphanelerde kaynakların incelemesinden olduğu kadar, çevirilerin hangi dilden yapıldığından ve hangi konularda çevirilere yer verildiğinden

anlaşılabilecektir. Ancak, bunun anlaşılması ve kütüphanelerde yapılacak araştırmalar sonucu elde edilecek verilerden sağlıklı sonuçlara erişilmesi, öncelikle Osmanlı'daki kütüphanelerin oluşumu ve işleyişiyle ilgili bilginin, ardından da söz konusu dönemde üretilen kaynak ve yapılan çevirilerle ilgili bilginin verilmesini gerektirecektir. Böyle bir inceleme, aynı zamanda Osmanlı'nın tarihsel geçmişi ve dünyaya bakışına da ışık tutacaktır.

2.1.1. Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Genel Olarak Kütüphane Anlayışı

Osmanlı imparatorluğunda saray kütüphaneleri, medrese, camilere, imarethane (düşkünler evi) ve özel kişilere bağlı olmak üzere, beş çeşit kütüphane bulunmaktadır. İstanbul'da 15 yıl elçilik yapmış Sır James Porter'ın günlük ve mektuplarından yola çıkarak torunu Sir George Larpent tarafından 1854'de yayınlanan *Turkey; Its History and Progress* adlı yapıt, bu tarihe kadar eğitim konusuna yer verilmekle birlikte, Kütüphane konusuna ilk yer veren ve bir Batı'lı gözüyle Osmanlıdaki kütüphanelerin işleyişini değerlendiren bir yapıt olarak dikkati çekicidir. Bu yapıta göre, ilk Osmanlı padişahları Abbasi dönemi halifelerini kendilerine örnek alarak, kütüphaneleri kurmuşlardır. Porter, bundan böyle Osmanlıdaki kütüphanelerin Abbasi dönemi kütüphanelerine benzer amaçlarla kurulduğunu, şu sözleriyle dile getirmiştir:

“Eğitim ve bilim alanında Abbasi halifelerine özenen ilk Osmanlı Sultanları, saltanatlarının kudretini, sadece kendi veya kendinden önce gelenlerin ürünlerini gelecek kuşaklara aktaracak bilginleri, destekleyip ödünlendirerek değil, aynı zamanda bu ürünlerin korunmasını sağlayacak kurumlar da oluşturarak göstermeye çalışmışlardır” (Porter 1854: 166)⁵

Bu sözlerin İstanbul'da uzun süre yaşamış ve siyasi kimliği olan bir kimsenin ağzından çıkması, Osmanlıdaki kütüphane geleneğinin, İslam

---

⁵ Türkçe'ye tarafımdan çevrilen bu metnin İngilizce orijinali şu şekildedir. The first Ottoman Sultans, eager to imitate the Chalifes of Baghdad, sought to illustrate their reigns, not only encouraging and rewarding learned men, but by founding establishments wherein their productions and those of their predecessors in the field of instruction and science might be preserved to posterity.

kültürüne dayalı olarak geliştiğini gösterir. Ne var ki, 1258'de Moğolların Bağdat'ı son yağmalamasıyla birlikte Arap kültürünün kaynağı Dar-ül-Hikme'den geriye, yok denecek kadar az yapıt kalmıştır (Baysal 1992: 49). Bununla birlikte, Fatih Sultan Mehmet'in Bursa, Edirne, Şam, Konya ve öteki şehirlerden, özellikle Selçuklular döneminden kalma kitap ve yazmaları toplayarak, İstanbul'un işgaliyle birlikte önce "eski saraya", ardından yaptırdığı "yeni saraya" taşıdığı görülmüştür. Bu kaynakların büyük bir bölümünü ise, sonradan Eyüp, Ayasofya ve kendi adına yaptırdığı camiye bağlı kütüphanelere bağışlamıştır. Fatih'in kısaca değinilen bu tutumu, Porter'in yukarıda Osmanlı Padişahlarıyla ilgili sözlerini doğrular niteliktedir.

2.1.1.1. Yükselme Döneminde Kütüphaneler

Fatih başlattığı bu girişim II. Beyazıt, I. Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve ardından gelen sultanlar tarafından da sürdürülerek, bugünkü Topkapı Sarayı kütüphanesi oluşturulmuştur. Bunu örnek alan ulema ve vezirler de sonraki yıllarda bu geleneği örnek alarak büyük kütüphaneler kumuşlardır. Örneğin, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın kurduğu ilk özel olarak yaptırılan kütüphane binası, vezir ve ulema ve öteki önde gelen bürokratlara örnek olmuştur. Bundan böyle, özellikle çalkantılı dönemlerde önde gelen kimselerin, kütüphane açma gereğini duyarak kendi adlarına kütüphaneler kurdukları görülmüştür. Bunlar arasında Ahmet Salis Paşa dönemindeki Vezir Ali Paşa'nın, Yeni Cami kütüphanesi (1724), Damat İbrahim Paşa (1719) ve Amcazade Hüseyin Paşa'nın (1669)⁶ kendi adlarına kurdukları kütüphaneler örnek olarak gösterilebilir (Balci zade 1931: 468).

Yine bunlar arasında, Fatih Sultan'ın Saray-ı Hümayün Darülkütüb adıyla saray da kurduğu ilk özel kütüphanenin, en zengin dermeye sahip olduğu öne sürülmektedir. Ne var ki, Porter Fatih'in sarayda oluşturduğu kütüphaneden 12000 cilt kitabın, 1465'de İstanbul'da çıkan büyük yangında yandığını öne sürmüştür. (Porter, 1854: 167).Öte yandan, Tekeli ve İlkın, Fatih'in Kurduğu külliye içindeki cami, tetimme medreseleri, darüşşifa, imarethane ve hamamların yanı sıra, özellikle cami ve medreselere bağlı olarak kurdurduğu kütüphaneler ve öteki

⁶ Yukarıda belirtilen tarihler "İstanbul Kütüphaneleri" İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, s. 1129'dan alınmıştır.

onbir kütüphaneye, kendi özel kütüphanesinden büyük sayıda kitapgönderdiği bildirilmiştir(Tekeli & İlkin 1999: 15).⁷ Bununla birlikte, Porter'ın yukarıda yandığını iddia ettiği net cilt sayısı ile öteki kütüphanelere gönderilen kitap sayısı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca, Porter'ın bu bilgiyi hangi kaynaktan edindiği konusunda bilgi verilmemesi, üstelik bu konuda verilen sayılar arasında tutarsızlık olması, konuyla ilgili ayrıntılı yorumda bulunmanın sakıncalı olacağı düşüncesini uyandırır.⁸

Kuşkusuz, Fatih'in kurduğu külliye, beraberinde bu külliye de yer alan kütüphane ve medreselerin ne şekilde işlediği sorusunu gündeme getirir. Kütüphaneler, Osmanlı geleneğinde Arap geleneğinde olduğu gibi, vakfa bağlı kuruluşlar olarak ortaya çıkmışlardır. Bu kurumların işleyişi, kaydı kadınlarda bulunan ve vakfın amacını, işleyiş şeklini, çalışma koşullarını belirleyen “vakfiyeler” (İç talimatları) aracılığıyla düzenlenmiştir. Söz konusu “vakfiyeler”, kütüphanelere sadece kitap sayısı, gelir ve binaların yönetimiyle ilgili bilgi vermekle kalmaz aynı zamanda burada çalışanların, örneğin, ne iş yapılacağı , okuyucuya nasıl davranılması gerektiği konusunda çalışma koşullarıyla ilgili bilgileri içerirdi. Günümüzde, çoğu kez gözardı edilen bu açık iş tanımı ve sosyal hizmet görevinde bulunanların insan ilişkilerini yönlendirici bu vakfiyeler son derece anlamlı olup, bunun temelinde kuşkusuz vakıfların başlangıçta insana hizmet ve hayır amacıyla kurulması yatmaktadır. Bu vakıfların idaresi temelde denetici (Nazır) ve yönetici (Mütevveli) olmak üzere iki kişinin üzerindedir. Denetici vakfın denetlenmesi ve kütüphanedeki işlerin yasal olarak yerine getirilmesinde, devleti temsil etmekte, yönetici ise, doğrudan vakfın yönetimiyle ilgili işlerin yerine getirilmesiyle yükümlü bulunmaktadır (Erünsal, 1999: 99-100). Kütüphanedeki hiyerarşik düzen, sırasıyla kütüphaneyle ilgili kitapların

---

⁷ İslam Ansiklopedisi “İstanbul Kütüphaneleri” başlıklı yazıda Fatih Sultan Mehmet'in Eyüb ve Fatih Kütüphanelerinden birine 2000, ötekine de daha yüksek sayıda kitap bağışladığı öne sürülmektedir.

⁸ Kitap sayısı ile ilgili olarak aşağıda bir kütüphanedeki kitap sayısını bildiren üç farklı kaynaktan verilen örnekten bu sayıların birbiriyle nedenli çeliştiğini gösterir. Kuskusuz, bunda kaynağın yazıldığı tarihte önem taşımaktadır. Örneğin, Süleymaniye Kütüphanesinde Balcı zade'nin 3943 cilt kitap bulunduğu şeklinde verdiği bilgi ile(Balcı zade, 1931: 175, 470), Porter'ın yapıtında yazma şeklinde ortalama 2000 kitap bulunduğu, bunlardan 1750'sinin ciltlenmiş olduğu şeklinde bilgi birbiriyle tutarsızlık göstermektedir.

sağlanması, personelin seçimi gibi görevlerle yükümlü “sahip” adı verilen bir müdür, onun altında “hafız-ı kütüp” adıyla bilgili kütüphaneciler, daha alt sırada ise, Orta Çağ Batı Kütüphanelerindeki kopyacıları gibi işlev gören “müstensihler” bulunmaktadır. Bu personelin yanı sıra, Hafız-ı Kütüp yamağı, ciltçi ve hem kapıcı hem de beççilik görevini başlangıçta birden üstlenen (zaman içinde bu iki görev iki farklı personele verilmiştir) bir personel daha bulunmaktadır.

Bu kütüphanelerde, genelde Hafız-ı Kütüpler az maaşla çalışmakla birlikte, Porter’ın dediğine göre, bu kütüphaneciler aynı zamanda usta hattatlar olup, korumaları altındaki yazmaları kopya ederek, maaşlarına ek gelir sağlamaktadırlar. Ayrıca, her kütüphanede kitap listelerinin yanı sıra, her yapıtın içindekilerini gösteren bir indeks ya da özütünün bulunması, öğrencilere aynen günümüzdeki web bilgi sitelerine benzer bir hizmette bulunulduğunu göstermektedir (Porter, 1854: 167). Öte yandan, Erünsal’ın Fatih külliyesinde çalışan kütüphanecilerin nitelikleri ile ilgili vakfiye’de kütüphanecilerin bibliyografya bilgisinin yanı sıra, medresedeki ulema ve öğrencilerin kullandığı kitaplar konusunda bilgi sahibi olma koşuluyla ilgili bir maddenin bulunması, bu iki bilginin birbiriyle örtüşüğünü göstermektedir. Örneğin Fatih döneminde, kütüphanecilerin maaşlarının, çalıştıkları kütüphane tam ya da yarım gün çalışmalarına göre düzenlendiğini, örneğin, yine Fatih külliyesinde (1470) çalışan kütüphaneciye günde 6 Asper ödenirken, sıradan kütüphanede çalışana günde 1 ya da 2 Asper ödendiği bildirilmektedir (Erünsal, 1999: 110-115).

Bu bölümde, Osmanlı İmparatorluğunda bilgi üretiminin fiziksel koşullarını hazırlayan eğitim ve ona bağlı kuruluşlar olarak kütüphanelerden söz edilmiştir. Ne var ki, bu fiziksel koşulların bilgi üretimine ne şekilde yansdığı, bu kurumların dermesinin incelemesiyle ancak açığa çıkarılabilir. Bundan böyle, Osmanlı toplumsal yapısı ve ona bağlı olarak gelişen eğitim kurumları ve kütüphanelerin ayrıca durağan veya devingenlik derecesine göre de değerlendirilmesi gerekir. Bir kurumun durağanlığı, ancak bilginin üretilmediği ya da yavaş üretildiği, bundan böyle yaratıcı ve yapıcı yeteneklerin giderek kaybolduğu ve sonunda kendini de yok eden yapılar için söz konusudur. Bir kurumun devingenliği ise, düşünceye süreklilik kazandırarak bilgiyi devingen kılan yazılı kayıt ya da yapıtların toplumda işlerlik kazanmasıyla sağlanır. Çağımızda, görsel kayda dayalı bilgiler, gözde konumda olmakla birlikte, bilginin salt görsel yolla edinilmesi, kısa vadeli belleğe işlerlik kazandırarak tüketmelik bilgiyi üretirken, toplumu şekillendirici onun kimliğini geliştirici bilgiler

ancak uzun vadeli bellek olarak kütüphanelerin devingenliği ile sağlanır. Çağın ne derecede yakalandığı ise, ancak öteki ülkelerde üretilen bilgilerden ne derecede yararlanılıp, edinilen bilginin uygulamaya sokulduğuna, ya da ülkenin koşullarına dayalı olarak bundan ne tür bilgiler üretildiğine bağlıdır. Bundan böyle, Osmanlıdaki bilgi üretimini kütüphanelerin dermelerinde bulunan çeviri yayınlardan izlemek bu konuda aydınlatıcı olacaktır.

2.1.1.2. Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Çeviri Etkinliği Yoluyla Osmanlıda Bilgi Üretimi

Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş yıllarında askeri üstünlükleri sayesinde coğrafik olarak Batı'ya yönelmiş olmalarının yanı sıra, Katolik dini baskısından kurtulmak isteyen Yahudi ve Moresk'lerin, Osmanlıların koruması altına sığınmak istemeleri, İmparatorluğu ister istemez Batı ile bilgi alışverişine girmeye zorlamıştır (İhsanoğlu, 1992: 336). Burada önemli olan, Osmanlının söz konusu dönemde hangi bilgiyi hangi amaçla aldığının bulunmasıdır. Örneğin, Batı'da Rönesans hareketini başlatan 16. yüzyılda Leonardo da Vinci'nin mekanik, anatomi ve fizyolojiyle ilgili çalışmalarının yanı sıra, Kopernik'in, Batlamyus'un (Ptolemaios) yer merkezli sistemine karşıt olarak geliştirdiği güneş sistemine dayalı evren anlayışı, Carden'in üç bilinmeyenli denklemlerle ilgili çözümleri ve anatomi ya da tıptaki yeni gelişmeler, eski bilimsel geleneği temelden yıkarken, Osmanlı bu bilgilerle ne derecede ilgilenmiş midir? Ya da Osmanlıda hangi bilgi, kimin ilgisini çekmiştir şeklinde sorular, hem Osmanlının kurduğu toplumsal yapıyı irdeler, hem de bu imparatorluğun ilgi alanını da gözler önüne serer.

Osmanlının başlıca amacının, askeri üstünlük sağlamak olduğu düşünülecek olursa, Batıyla bilgi alışverişinin, özellikle askeri alanla ilgili olarak teknik, coğrafi ya da tıp'la ilgili uygulamaya yönelik bilgilerin edinilmesine dayalı olduğu görülür (İhsanoğlu, 1992: 336). Örneğin, hem Piri Reis'in dünya haritasını çizen *Kitap-ı Bahriye*, hem de Seyd Ali Reis'in *Muhit* adlı yapıtının Batı teknik ve bilgilerinden yararlanarak yazıldığı öne sürülmüştür. Bu, aynı zamanda Osmanlıların bu dönemde amacına uygun olarak, özellikle askerlikle ilgili teknik konularda bilgi alışverişinde tutucu bir tutum sergilemediğini göstermektedir. İhsanoğlu'nun "ihtiyac duyduğu uzman ve teknisyenleri Avrupa'da getirtip, istihdam etmiştir" (İhsanoğlu, 1992: 338) şeklinde verdiği bilgi,

Osmanlı'nın bu konudaki yaklaşımını doğrular niteliktedir. Ne var ki, Tekeli ve İlkin'den edinilen bilgiye göre, hem Piri Reis'in, hem de Seydi Ali Reis, medrese ya da Enderun'a gitmemiştir. Bu edinilen bilgi, sınırlı da olsa, Osmanlının eğitim kurumlarının, bilgi tetikleyici olmaktan uzak olduğunu, bunun yanı sıra, Osmanlının, İslam kültüründen esinlenerek yarattığı "kulluk" anlayışına dayalı toplumsal yapının ve ona bağlı kurumların, bireysel gelişimi engellediği görülür. Bu ise, toplumun okumuş kesimini uygulama alanıyla ilgili konulara yöneltmiştir (Tekeli&İlkin, 1999:23).

Kuşkusuz, bu yukarıda öne sürülen savda, Türklerin, İslamiyeti 8.yüzyılda kabulüyle birlikte, başlangıçta göçebe bir topluluk olarak savaşçı yeteneklerinin gelişmiş bulan Arapların, dini yayma görevini Türklere bırakması sonucu uzun süre yerleşik bir toplum olma fırsatını bulamayışı da önemli rol oynamıştır (Lewis, 1987: 10-15). Öyle ki, 16. yüzyılda ulusal diller halk dili olmaktan çıkıp bilim dili olarak kullanılmaya başlarken, Osmanlı Anadolu'da Hıristiyan topluluklar da dahil Türkçe konuşulurken, hatta kimi tıp kitapları Türkçe'ye çevrilmiş olmasına karşın, henüz ulusal dilini resmi ve bilimsel dil olarak kullanmayı düşünmemiştir.

Bilgi üretiminde anadilin düşünceyi harekete geçirici özelliği gözönüne alınacak olursa, Osmanlının dil konusundaki kararsızlığı, onun hakla iletişimini koparmış ve içişlerinde olduğu kadar, dış ilişkilerinde de, siyasal çarkın yavaş işlemesine neden olmuştur. Üstelik, bilim dilinin Enderun'da Osmanlıca, Medresede, Arapça olması bilginin üreticisi olduğu düşünülen iki yüksek öğretim kurumu arasındaki bağları koparmakla kalmamış, bu kurumların akli bilimlerden çok nakli bilimlere⁹ yönelmesine de neden olmuştur.

Bu sayılan nedenler, sırasıyla şu gibi sonuçları doğurmuştur: birinci olarak halkın ve artık 16.yüzyılda hanedan haline gelmiş sarayın dilinin birbirinden farklı ve yazılı dilin Arapça alfabeyle yapay olarak zorlanılmış olması, halkın yerleşik toplumların en önemli özelliği olan yazılı kültüre geçişini geciktirmiş ve okuma yazmanın tabana bir türlü yayılamayarak, sadece yönetici sınıfa özgü bir ayrıcalık olarak kalması sonu-

---

⁹ Kanıtları, gözlem ve deneye dayalı akli bilimlerin aksine dine delillere dayalı, bundan böyle de bilgi aktarımına, bir başka deyişle de, aktarıma (nakle) dayalı bilimler anlamında kullanılmaktadır. "Nakli bilimler" terimi aynı zamanda İslami bilimler olarak nitelendirilmektedir.

cunu doğurmuştur. Bu, yönetim açısından halkı, tımar sahiplerinin eline düşürmüş ve feodal sistemin giderek kökleşmesine neden olmuştur.

İkinci olarak, Osmanlıca'nın dış ilişkileri zorlaştırması, resmi yazışmalarda yanlış ya da eksik anlamaya yol açmıştır. Gerçi bu görev, başlangıçta devşirme yoluyla Enderun'da yetişmiş kimselere verilmiştir. Örneğin, resmi il saray Tercümanı sıfatı Fatih Sultan Mehmet döneminde gündeme gelmiş ve bir antlaşma göndermek üzere Venedik'e Rum kökenli devşirme sistemiyle yetişmiş Lütfi Bey (1479) gönderilmiştir. Ne var ki, İmparatorluğun genişlemesiyle birlikte, salt dış işlerinde değil, Rumeli'ndeki eyaletlerin yönetiminde, eğitim kurumlarında, elçilik, konsolosluk ve deniz ve tersanelerde ve askeri eğitim kurumlarında tercümanlara gereksinimini arttırmıştır. Bu ise, beraberinde başka sonuçları da doğurmuştur. Örneğin, öteden beri Venediklilerle ticari ve siyasi ilişkilere giren Osmanlılardaki bu aksaklık, 1551'de Venedik Cumhuriyetinin senato kararıyla ticari ve diplomatik yazışmayı sağlamak üzere Doğu dilleri öğretmek ve çeviri becerilerini geliştirmek amacıyla bir okul açmasına neden olmuştur. Bu okula, İmparatorlukta yaşayan Rum ve Latin kökenli çocukların yanı sıra, dışardan bir grup öğrenci de yollanmıştır (Enfents de Langue 1995: 19-28). Öte yandan, bunu örnek alan Fransızlar, Cizvitleri İstanbul'daki Latin, Rum ve az sayıdaki Yahudileri eğitmek üzere 1583'te İstanbul'a göndererek, St. Benoit okulu kurmuşlardır. Bu okulun, ardından 1587'de yine bir Katolik okulu olan Kapusenler, Pera'da 1587'de Saint Louis okulunu kurmuş, ancak yerleşik Hıristiyan azınlığın, bu okula devam etmesinin amacı, din ve temel eğitimi almak olduğundan, Fransızlar 1673'de İzmir'deki Kapusen okullarına ek olarak, İstanbul'da bir bina daha inşa ettirerek, ticari ve siyasi yazışmada çevirmen yetiştirmeyi amaçlamışlardır. Buraya "dil oğlanı" adıyla öğrenciler göndermeye başlamışlardır. Bu okulun programına, Türkçe, Arapça ve Farsça, başka bir deyişle Osmanlıca'nın temelini oluşturan diller de konulmuştur.¹⁰ Ne

---

¹⁰ Bu okulların programında başlangıçta Hıristiyan öğretisinin yanı sıra, Rumca, Batı'nın bilim dili olan Latince dilbilgisi ve matematik gibi konulara yer verilmiş, ancak 17.yüzyılda ulusal dillerin yazılı dil olarak kullanımıyla birlikte Fransızca, Türkçe Rumca gibi dersler de konulmuştur. (Tekeli & İkin, 1999: 37). Yukarıda Türkçe'nin resmi dilde ya da yazışmada kullanılmadığı ifade edilmekle birlikte, gündelik yaşam ve özellikle yargı gibi mahkemelik konularda Türkçe bilmek yabancı azınlığa en azından ticari davalarda haklarını korumaları için gereklidir.

var ki, bu okullardan çıkanlar da, sözkonusu alanda çevirinin zorluğu ve ağır yükümlülüğü karşısında, Doğu bilimlerine yönelmişlerdir. Bu durum karşısında, İstanbul'daki çeviri işleri Hıristiyan azınlığın eline geçerek, babadan oğula geçme yolla bir tekel oluşturulmaya çalışılmıştır. Vezir-i Azam Fazıl Ahmet Köprülü Paşa'nın 1669'daki Girit Deniz seferinde Karlofça antlaşmasındaki katkılarından ötürü Padua'da yetişmiş bir Rum olan, Panagiotius Nicoussiou Mamounas'ı Babıali'ye Tercüman başı olarak atamasından başlayarak, tercümanlık, Hıristiyan topluluğun eline geçmiştir (Paker 1998: 571-573). Divan-ı Hümayun tercümanlığıyla başlayan, üstelik Divan-ı Hümayun'da Reis-ül-Küttap'ın hemen altında yer verilerek üst kademe bir konuma getirilen bu kesim, öteki Hıristiyanlardan ayrılarak, birtakım rekabete yol açacak ayrıcalıklara sahip olmuşlardır. Örneğin, Divanı Hümayun Tercümanlarından başarılı bulunanların, 18.yüzyılda Eflak, Boğdan voyvodalıklarına tayin edilmelerinin yanı sıra, konsolosluk, liman, tersane vb. tercümanlık görevinde bulunanların da, öteki Hıristiyan kesimin ödediği haraç ve cizyeden (Hıristiyanlara mahsus vergiler) muaf tutulması, en önemli ayrıcalıklardan biridir (Orhonlu, 1997: 180). Bu şekilde, Osmanlılar, büyük bir olasılıkla, Hıristiyan tercümanların kendi aleyhlerine çalışmalarını engellemeye çalışmıştır. Kuşkusuz, başlangıçta sadece Osmanlıca'nın çeviride yarattığı zorluklardan ötürü, son derece haklı nedenlere dayalı olarak başlatılan bu girişimler, özellikle Batı'da ulusal dillerin gelişerek ulusçuluk kavramının gündeme gelmesiyle birlikte, yukarıda belirtilen amaçlardan sapmaya başlamış ve Hıristiyan topluluğun, Osmanlılara karşı örgütlenmesinde aracı rol oynamak durumunda kalmışlardır. Sonuç olarak, Osmanlıların, hem siyasal ve ekonomik, hem de bilgi alışverişi açısından, Batıyla ilişkileri artmasına karşın, eğitim kurumlarındaki yanlış yapılanma, onları Rum tercümanlara bağımlı kılmış ve bu eksiklik, bilgi üretimi bir yana, imparatorluğun temellerini sarsmaya başlamıştır. Öyle ki, 1821'de Rum ayaklanmasıyla birlikte, tercüme işleri, Rumların elinden alınmak zorunda kalmıştır (Bosworth, 2000: 237).

Üçüncü olarak, medreselerde Arapça'nın ve Enderun'da Osmanlıca kullanılması, her iki yüksek öğretim kurumunun yollarını birbirinden ayırmıştır. Oysa, her ikisinin aynı dili kullanması, hiç değilse, ikisi arasında bilgi alışverişinde bulunulmasını sağlayacaktır. Gerçi, her iki kurumunda amacı farklı olmakla birlikte, örneğin, 18. yüzyılın sonunda Levent Çiftliği kışlasındaki Nizam-ı Cedid askerlerine gönderilen

Fransız uzmanlara, “müessese tercümanı” adı altında dilmaçlık yapanların, bilgi aktarıcısı olarak medreselerde de hizmet verebilecekleri hiç düşünülmemiştir (Günyol, 1985: 325). Ne var ki, böyle bir şeyin gerçekleşmemesi, sadece bu iki yüksek öğretim kurumunda eğitim dilinin farklılığından kaynaklanmamıştır. Osmanlılar, Nizam-ı Cedide yabancı uzman getirme gereksinimini, askerliğe verdikleri önemden ötürü duymuşlardır. Öte yandan, örneğin, yargı organında ya da medresede görev alacakların, Batıdan bilgi edinmeleri ya da çağa ayak uydurmaları konusunda hiçbir çaba harcanmamıştır. Oysa, topluma doğrudan hizmet verecek kesimi yetiştiren medreselerdeki öğrencilere de, aynı yöntemle Batıdan bilgi aktarımında bulunulması, kuşkusuz bilimsel görüş açısını genişletecektir. Özetle, aynı ülkede yüksek öğretim kurumlarında iki farklı dilin kullanılması, sadece bilginin homojen olarak dağılmadığına işaret etmekle kalmamış, aynı zamanda bilginin adil olarak da dağılmadığına işaret etmiştir.

Konuya medreselerdeki dil açısından bakıldığında ise, bugün bile bir öğrencinin ana dilinden farklı bir kökten gelen bir Doğu dilini, özel bir konu alanında eksiksiz ya da kusursuz anlayıp, ondan yabancı bir dilde bilgi üretmesi, hemen hemen düşünülemez. Üstelik günümüzün sağladığı dil öğrenme olanaklarında bile, bir yabancı dili bilgi üretecek düzeyde bilip yazabilmek kültürel bilgiyi de gerektiren uzun yıllar isteyen bir süreçtir. Duruma daha ayrıntılı olarak bakıldığında ise, soyut düşünmeyi de gerektiren konularda dilin Arapça olması, bu öğrencilerin öğrenmesini zorlaştırdığı gibi, dili öğrenirken kaybedilen zaman da, halkın gelirinin ve ortalama ömrün düşük olduğu ülkelerde göz ardı edilemez. Bu bilginin yayılma hızını kestiği gibi, ilmiye sınıfına girecek adaylarında eğitim süresini de uzatarak, hizmet süresinin kısalmasına neden olur. Ayrıca yargı, medrese ve din organlarında görev alacak bu kimselerin, dini delillere dayalı olarak görevlerini yerine getirmek zorunda kalmaları, İslami Bilimlerde uzmanlaşmalarını sağlayacak düzeyde Arapça bilmelerini gerektirir. Bu ise, uzun süre ana dilin içinde bulunduğu koşullarda düşünmeyi engelleyerek, beynin sadece belleğe dayalı işlemler aracılığıyla çalışmasını sağlar. Beynin uzun süre bu şekilde çalışması ise, bir kimsenin, gözleme dayalı bulgulandırma, bilgiyi çözümleme ve bundan bir genelemeye varma şeklindeki yetilerini zaman içerisinde kaybetmesine neden olur. Bir başka deyişle, uzun süre salt belleğe dayalı düşünmek, belirli bir konuda odaklanarak, onu inceleyip yaratıcı fikirler geliştirmeyi de engeller. Bu, bir yer de beyni

içi doldurulması gereken boş kavanozlar yerine koymak, anlamına gelir. Oysa, öğrenme yaratıcılık gerektiren aktif bir süreçtir. Bilgi özümsevenin ardından yeni düşünceler üretilmediği sürece, bilgi üretimi sözkonusu olamaz (Papert, 1999: 65).

Ne var ki, eğitimin soyut düşüncenin gelişmesini sağlayacak şekilde felsefe ve kuramsal bilimlere¹¹ ağırlık verilerek yapılandırılmamasının temelinde, Osmanlı'nın ayrışik yapıya sahip toplumu, bir merkez etrafında toplama amacıyla oluşturduğu babaerkil (patromanial) siyasal anlayışın da rolü vardır (Heper, 1985: 295). Halk kesimi, yönetici kesime tımar sisteminden ötürü ağır vergi ödediğinden ve imparatorluğun sivil bürokratlarla ilişkisi de kulluğa dayandığından, böyle bir toplumsal yapıda, medreselerden çıkanların ilgileneceği konular da, gündelik yaşamla sınırlı kalmaktadır. İşte bu nedenle, medreselerde eğitim, ister istemez akli bilimlerden çok, nakli bilimlere kaymıştır.¹² Ne var ki, İmparatorluğun kuruluş yıllarında Fatih Sultan'ın eğitim kurumlarını ve bilgi üretimini Batıya çevirmek amacıyla harcadığı çabaların ne derecede önemli ve başarılı olduğunun incelenmesi gerekir.

Fatih Sultan Mehmet, askeri dehası yanı sıra bilime, bundan böyle medreselere, ona bağlı olarak kütüphane ve çeviri etkinliğine verdiği

---

¹¹ *The New Turks* adlı yapıtta, Türklerin Matematik dışında soyut düşüncüyü gerektiren bilgilere, içinde bulunduğu fakir durumdan ötürü, ilgisinin bulunmadığı, ancak İslam Tasavvufunun, bir nebze de olsa soyut düşüncüyü ilgiyi arttırdığı öne sürülmüştür. (Besbee, 1975: 159, 267). Örneğin, İslamiyet'te 8. yüzyıldan ortaya çıkan tekkelerden, Selçuklular döneminde ileri kademeye varmış olanlar arasında medresede müderrislik yapanlar olmuştur (Tekeli & İlkin, 1999: 14).

¹² Medreselerde dil Arapça olmasına karşın, tekkelerde halkın dilinin kullanılması düşündürücüdür. Şöyle ki, tekkelerde, Medreselere göre dini ve Tasavvufi konulara daha ağırlık verilmeyle birlikte halk dilinin yeğlenmesi, bu kurumlara halkı çekmek anlamına gelir. Öte yandan, halkın adli işlerine bakacak sınıfın, medreselerde yabancı dilde eğitim görmesi, elden geldiğince halkı yönetimden uzak tutmak anlamına gelebilir. Gerçi, bu eğitim diliyle ilgili sorun günümüzde de çözümlenmiş değildir. Genelde yabancı dilde yüksek öğrenim görenler günümüze değin Orta Doğu, Boğaziçi gibi teknik konulara ağırlık veren üniversitelerde kullanılmakla birlikte, son zamanlarda, örneğin, Cumhuriyet Türkiye'sinde hiç akla gelmeyen alanlarda da Avrupa birliğine aday ülke olarak yabancı dilde eğitim gereği doğmuştur. Bunun yanı sıra, kuşkusuz devlet ve özel üniversitelerdeki eğitim dili farklılığının da incelenmesi gerekir.

önem, onun İslam kültürü kadar, Batı kültürü ve uygarlığına da önem verilmesi gerektiği konusundaki düşüncelerini yansıtır. Bunda, Bizans İmparatorluğunun katkısı olabileceği düşünülebilir. Ne var ki, bu dönemde Bizans imparatorluğundaki çöküş, ister istemez bilimsel yaşamı da etkilemiştir. Üstelik İlkin ve Tekeli'nin "İstanbul'dan kaçan bilim adamlarının Avrupa'da Rönesans'ın doğmasına katkısı olmadığı" (Tekeli & İlkin, a.g.e.: 15) şeklindeki görüşü, Fatih'in söz konusu dönemde Batıya ilgisinin Bizans'tan kalan bilimsel ya da kültürel etkinliğe duyduğu hayranlıktan değil, doğrudan onun bilimsel meraklılığından kaynaklandığı sonucunu doğurur. Öyle ki, kendi medreselerindeki ders programını oluştururken bile, Batı'da 12. yüzyıldan başlayarak gelişen üniversite programını inceleyerek, yaptırdığı medreselerde, bu programa uygun dersler koydurtmaya çalışması, başlangıçta Osmanlıların akli bilimlere ağırlık verdiğini gösterir. Avrupa üniversitelerindeki gramer, retorik, mantık-diyalektik derslerinden oluşan Trivium (salus) adı verilen programla ile aritmetik, geometri, astronomi ve musiki derslerinin eklendiği Quadrivium (rabu) programının, medreselerde örnek alınarak, temel hazırlık derslerinin ve Arapça'nın görüldüğü "hariç" ve üst düzey bilimlerin görüldüğü "dahil" şeklini aldığı görülür (Tekeli & İlkin, 1999: 16). Ne var ki, bu şekilde akli bilimlere ağırlık veren bir program, Osmanlıların yükselme ve genişleme döneminde sadece Medreselerde sürdürülmek istense de, uygulamada, bu programlar Enderun'da sürdürülmüştür. Örneğin, Anadolu'da Kayseri'de 1490'da doğup, devşirme olarak Yavuz Sultan Selim zamanında yetişmiş Mimar Sinan'ın medrese, cami, mescit, kervansaray, yol, köprü v.b. şeklinde kendini gösteren mimari dehasının, belki de böyle bir eğitimin sonucu olduğu düşünülebilir (Aslanapa, 1997: 655-660). Fatih'in eğitim alanında bu şekilde yüzünü Batıya çevirmesi, Batıdaki askeri üstünlüğünü, kültürel ve bilimsel alanda gösterme isteğinin de bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Fatih'in bilime verdiği önem, salt medreselerle sınırlı kalmamıştır. Örneğin, dini bir ayırım gözetmeksizin her türlü bilim adamını bir araya getirerek, ulemanın önünde Rum-Ortodoks patriği olarak atadığı, aynı zamanda patrikhanedeki okulu yönetme izni verdiği Gennadius'u Hıristiyanlığı tartışmak üzere bir tercüman aracılığıyla tartışmaya çağırması, üstelik bunun bir de yazıya geçirilmesini istemesi, onun, bilgi aktarıcı olarak çevirmene ve yazılı kültüre verdiği önemi gösterir (Paker, 1998:

576).¹³ Bunun yanısıra sözkonusu dönemde biri Yunanca, biri İtalyanca'dan iki çeviriden söz edilebilir. Bunlardan ilki, Bizans'tan kalan yazmalar arasında bulunduğu Ptolemaios'un "*Coğrafya*" adlı yapıtını Rum Pontus İmparatorluğunda tanınmış bir bilim adamı olan Giorgius Amerikus'a Arapça'ya önceden çevrilmiş olmasına karşın, yineden Arapça'ya çevirtmiş olması düşündürücüdür. Kuşkusuz, Türkçe yerine Arapça'ya niçin yeniden çevrilme gereği sorusu, o sırada Osmanlıda bilimsel dilin Arapça olmasının yanı sıra, Fatih'in Arapça ve Farsça'yı çok iyi bildiğini ve Arap yazılı kültür geleneğinde yetişmiş bir kimse olarak bilimsel konularda Arapça düşünüp, tartıştığını gösterir. Ne var ki, Arapça'ya çevrilmiş bir yapıtı, tekrardan istemesi, onun bilginin doğruluğu konusunda gösterdiği titizliğe işaret eder. Örneğin, bu bilim adamını sarayında 1461'den 1475'de ölümüne dek ağırlamasının nedeni de, bilimsel konuları açıklamak üzere derinine tartışabileceği bir kimseye gereksinim duymasından ötürüdür. Fatih'in bilime ilgisi, yukarıdaki bölümlerde anlatıldığı gibi, yaptırdığı medreselerden, saray da kurdurduğu kütüphanelerden ortadır. Ne var ki, askeri yönünün mü, bilim adamı yönünün mü ağır bastığı sorusu gündeme geldiğinde, bilim adamı kimliğinin de en az askeri kimliği kadar Osmanlı tarihinde önemli olduğu ortaya çıkar. Bu en açık olarak, Bizans'tan kalan yazmaları yok etmeyip, kendi dermesi içerisinde yer vermesinden de anlaşılır.¹⁴ Başka bir deyişle, bu dönemde tıpkı Romalıların kendilerinden önce gelen

---

¹³ Söz konusu kaynakta, bu yapıtın kısmen *Mecmua-i Ebuzziya*, İstanbul, 1911'de yayınladığı belirtilmektedir.

¹⁴ Osmanlılarda, Bizans'tan kalma Latince ve Rumca yazmalar, Saray kütüphanelerinde tutulmuştur. Bunların, sonraki dönemlerde kimi yangın, kimi deprem doğal afetler yanı sıra, tutuculuk nedeniyle de yok edileni kuşkusuz olmuştur. Ne var ki, bu yazmaların hangi dillerde olduğu ve ne olduğuyla ilgili künyesi konusundaki bilgiler de ya yok edilmiş ya da saklanmıştır. Bundan böyle, Osmanlı kütüphanelerinde Arapça, Farsça ve Eski Türkçe yapıtların bibliyografyası bulunmakla birlikte, öteki dillerdeki yapıtlarla ilgili veya Arapça'ya çevrilmiş yapıtlar konusundaki bilgiler bile ya kataloga girmemiş, ya da farklı adla kataloga işlenmiştir (Porter, 1854: 178) Öte yandan, Balcı zade'nin *Tarihi Medeniyette Kütüphaneler* adlı yapıtındaki yazmalarla ilgili bölümde Yunan ve Latin yazmaları konusuna hiç değinilmemiş, ama Batı dillerine ve Türkçe'ye çevrilen Arapça ve Farsça ve Osmanlıca yapıtlara yer verilmiştir. Bu saray kütüphanelerinin, başta yabancı olmak üzere yerli bilim adamlarına da kapalı olduğunu göstermektedir (Balcı zade, 1931: 528-555).

Yunanlıların kültürel üstünlüğünü kabul edip, Latince'ye çeviri yapmaları gibi, Fatih'te benzer bir tutum sergileyerek, Batı dillerinden biri olan Yunanca'dan çeviri yapılmasını desteklemiştir (Tekeli & İlkin, 1999: 22). Fatih'in, Plutarch'ın *Hayatlar* adlı yapıtının da, Arapça'ya çevrilmesini istemesi de hakkında verilen bu bilgiyi destekler niteliktedir. Bu, onun dinin etkisinde kalmadan, Batıdan gelen bilgiye de sahip çıkıp, bilginin kaynağını herkese açık tutmak istediğinin de bir kanıtıdır.

Yunan felsefesinin, Romalılar döneminde olduğu gibi doğrudan alınmayıp, İskenderiye okulundan felsefenin İslamiyet'le bağdaştırılmış Neo-Platonculuk adı verilen farklı bir yorumla alınması, Fatih'in bu atılımının yeterince etkili olamamasına neden olmuştur. Başka bir deyişle, Yunan felsefesi, Osmanlı'ya, Gazali'nin felsefeye karşı çıkan tutumuna tepki olarak, dini ve felsefeyi birbiriyle uzlaştırmaya çalışarak Aristoteles'in ilahi felsefesini örnek alan Farabi, İbn-i Rüşd ve İbn-i Sina gibi düşünürler tarafından girmiştir. Buradan, Arap bilim adamlarının bilgi aktarımında Osmanlı'daki önemi de ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, Fatih, salt Batıyla sınırlı kalmamıştır. Örneğin, Ali Kuşçu gibi astronomi ve matematik alanında uzman bir bilim adamının Farsça'dan iki makalesini, bilim dili Arapça'ya çevirtmiş ve onu, Semerkant'tan İstanbul'a getirterek medreselerin oluşumunda görev verdiği gibi, Endurun'da yüksek ücret karşılığında da çalıştırmıştır (Paker, 1998: 575).

17. yüzyıla kadar, Fatih'in kişiliğine bağlı bu gelişmeler, Katip Çelebi'yle (1608-1657) birlikte bilimsel kimlik kazanmaya ve ürün vermeye başlar. Osmanlı hanedanının kendi kimliğini gelecek kuşaklara tanıtmak üzere, sarayda resmen tarih yazıcısı olarak bir vakanüvisti atamasının yanısıra, çevirilerin ve "yeniden yazma" denilen özellikle Arapça öykülerin, çeviri yoluyla değil de, onlardan esinlenerek yeniden yazılan öykülere yer verilmiştir. Bunun yanı sıra, askeri açıdan önem taşıyan tarihsel olay ve kişilerle ilgili yazıların, tasavvuf veya din ile ilgili önde gelen kişi ya da ahlakla ilgili makalelerin, Osmanlıca düz yazı dil geleneğine katkıda bulunarak, bilimsel yapıtların temel koşulu olan düz yazının yerleşmesine katkısı olmuştur. Bu bir yerde, ağıdalı ve süslü bir dil olan Farsça ve Arapça'nın giderek kaybolup, Türkçe'nin daha egemen olduğu ve düz yazıya daha yakın bir dil olan Osmanlıca'nın artık yerleşmeye başladığını gösterir. Bu ise, Osmanlı kimliğinin benimsendiğinin bir kanıt olarak da değerlendirilebilir. Bir başka deyişle, bilgi üretiminde dilin ağıdasız olması, birbirini tetikleyen bilgiler

arasında bağlantının kopmamasına neden olduğu için, Osmanlıca bilgi üretiminin, Arapça ve Farsça'ya göre daha kolaylık sağladığı düşünülebilir.

Bu yukarıda öne sürülenlerin geçiş döneminde ilginç bir örneği, Katip Çelebi'nin *Fezlekesi*'nde (1642) görülür. Bu yapıt, çeviri olmamakla birlikte hem dilsel hem de bilimsel yöntem açısından tarihi süreci yansıtmaları bakımından ilgi çekicidir. İslam tarihi ve Osmanlı tarihi olmak üzere iki kitaptan oluşan bu yapıtın, dört bölüm şeklinde düzenlenen I.kitabı İslam dünyasına seslendirildiği için Arapça yazılırken, Osmanlı tarihi ile ilgili 2. kitap Osmanlıca yazılmıştır. Bu yapıt, İslam geleneğine uygun olarak evrenin doğuşundan başlamasına karşın, tarihteki önemli olay, peygamber, hekim, bilim adamı şair veya sultanları gibi kişiler, kronolojik sıraya dizilerek kaleme alınmışlardır. Üstelik bu yapıta, hangi kaynaklardan yararlandığını gösterir bir bibliyografya da eklenerek, Osmanlı bilimsel geleneğine farklı bir bakış açısı getirilmiştir. Öte yandan 2. kitap 1591-1654 arasında Osmanlı tarihinde geçen olaylar ve her yılın sonunda ölen bilim ve devlet adamlarının öz yaşam öyküsü ve yapıtları yanı sıra, özellikle Revan¹⁵ seferiyle ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bilgi üretimi açısından, Katip Çelebi'nin bu yapıtının önemi, kaynakça göstermesi, ayrıntılı bilgi vererek betimleyici yöntemi kullanması ve bununla da kalmayıp kendi konuyla ilgili görüşlerini dile getirerek yapıtına açıklayıcı nitelik kazandırmasından kaynaklanmıştır. Çelebi'nin bu eleştirel yöntemi, aynı zamanda günümüzdeki gözlem ve kaynakçaya dayalı gerekçelendirme şeklinde de yorumlanabilir (Gökyay, 1997: 432-439).

Katip Çelebi'nin bir özelliği de, Batı kaynaklarından yararlanmaktan çekinmemesi ve bu şekilde özellikle *Mizan-ül-hak*'da belirttiği şekilde İslam'daki skolastik düşünceye ve medreselerdeki pozitif bilimlere karşı tutumla ilgili görüşlerini çekinmeden yazıya geçirebilmesidir (Ülken, 1997: 309). Bu, onun Fatih'in başlatmak istediği akli bilimlere öncelik verilmesi görüşünde olduğunun da bir kanıtıdır. Örneğin, Fatih'in,

---

¹⁵ Katip Çelebi babası Enderundan çıkmış bir silahdarın oğludur. Bu nedenle babasıyla birlikte bir çok sefere katılmış ve eğitimini medreselerde görmüştür. Bu babasıyla birlikte katıldığı seferlerden biri de IV. Murad'ın Revan (Erivan) seferidir. Bundan sonra kendini bilime vermiştir (Tekeli & İlkin 1999: 43). Bundan böyle, Revan seferini bu denli ayrıntılı bilgi verebilmesi doğrudan kişisel gözlem ve deneyimine dayanmaktadır.

Gazali'nin akıl ve felsefeyi dışlayarak dinin üstünlüğünü öne çıkaran *Tehafüt'ül Felasifa* adlı yapıtı üzerine, Fatih Hoca zade ve Alaeddin Tusi'ye risaleler yazdırmasının nedeni, akıl ve felsefenin gerekliliği konusunda tartışmayı başlatmak ve medreselerde akli bilimlere öncelik vermektir. (Tekeli & İlkin, 1999: 11-16).

Ne var ki, Fatih'in başlatmak istediği bu akım, ancak Katip Çelebi'nin iki kez kaleme aldığı *Cihannüma*'da yeniden ortaya çıkmıştır. İlk 1648' de Çelebi'nin kitabını yazmadaki amacı, klasik İslam coğrafyasında varolan yapıtların, akli bilimlere, özellikle astronomiyle ilgili bilgilere başvurmamasından ötürü ortaya çıkan bilgi eksikliğini gidermektir. Çelebi'nin bu yapıta, "astronomi bilmeyenin Tanrı'ya tanımakta yetersiz kalacağı" ("Katip Çelebi", 1992: 6511) şeklinde bir hadisi eklemesi, dinle, akıl ve felsefeyi uzlaştırmak istediği konusundaki görüşünü de ortaya koyar.

Osmanlı Avrupa'sı, Anadolu, İspanya ve Kuzey Afrika'yla ilgili bilgilerin verildiği ilk kitabı ardından, 1654'de Japonya ve Asya ülkeleri tanıtılmıştır. Bu kitabın bilgi üretimi açısından önemi, ilk kez Batlamyus'un (Ptolemaios) görüşünü yıkan Kopernik'in dünyanın yuvarlak ve güneş merkezli olduğu görüşüne yer vermesidir. Ayrıca, Kristof Kolomb ve Magellan'ın dünyayı keşiflerinden de söz etmiştir. Ne var ki, güneş merkezli ya da dünyanın "armut" şeklinde olduğu konusunda Kopernik'e atıfta bulunulmamış olması, dikkat çekicidir. Kopernik sistemiyle ilgili doğrudan atıfta bulunularak verilen bilgi ancak Müteferrika'nın bu yapıta 18. yüzyılın başında yaptığı eklemelerde verilmiştir. Bununla birlikte, İslam coğrafyacıların, harita kullanmadaki yanlışlara değinerek, her iki yapıtına haritalar eklemesi, bununla da kalmayıp, Aristoteles, Ortelius, Cluverius ve Lorenz gibi Batı'daki kaynaklarından çeviri yoluyla bilgi aktarması ve alıntıda bulunması dikkat çekici olduğu gibi, bu kaynakların, kiminin yeni basılmış kaynaklar olması, onun çağdaş ve güncel bilgiyi yakalamadaki ustalığına işaret eder. Örneğin, Cluverius'un *Evrensel Coğrafya* adlı yapıtı 1624'te basılmıştır (Tekin & İlkin, 1999: 51). Bütün bu özellikler, *Cihanünnüma*'nın bilgi üretimi açısından tek yönlü değil, iki yönlü bir işlev görmesine neden olmuştur. Başka bir deyişle, Batı'dan Osmanlıya bilgi akışını sağlamakla kalmamış, başka dillere de çevrilerek Doğudan Batıya bilgi akışının gerçekleşmesine neden olmuştur.

17. yüzyılda çeviri açısından dikkati çeken ve Kopernik adını ilk duyuran yapıt Zigetvarlı Tezkereci Köse İbrahim Efendinin, 1660'da eklemelerle önce Arapça, ardından Türkçe'ye çevirdiği Noel Duret'in "*Ephemeridess Motuum Celestium Richelieuse ex Lannnsbergi Tabulis*" (1651) adlı yapıtıdır. Bu yapıt, *Secence-tü'l Eflak* adıyla çevrilmiş olup, iki yönden bilgi üretimi açısından dikkat çeker. Birincisi, Kopernik sistemi hakkında bilgi, birinci kaynak yerine, ikinci kaynaktan verilmiş olması ;ikincisi ise, önce Osmanlıda bilim dili kabul edilen Arapça'ya, sonra da Arapça'dan Türkçe'ye (Osmanlıca'ye) çevrilmiş olmasıdır. Bu yapıtın çevrilmesinde, büyük bir olasılıkla, Katip Çelebi'nin atıfta bulunmadan *Cihanünnüma*'da evrenle ilgili verdiği farklı bilgilerin de payı olmuştur. Bir başka deyişle, bilgi üretimi açısından, çeviri yapıt, telif yapıtı değil, telif yapıt, çeviriye yol açmıştır (İhsanoğlu, 1992: 339).

Osmanlının, askeri üstünlüğünü kanıtlamış bir imparatorluk olarak dikkatini çeken ve Batıdan bilgi almak istediği en önemli konu, astronomi olmakla birlikte, bu alanda kuramsal çevirilerden çok, astronomik tabloların çevirisinden bilgi edinmek yeğlenmiştir. Bu, onun kuramsal alandan çok uygulama alanındaki bilgiye ilgisini göstermektedir. Örneğin, 1660'da Duret, 1772'de Cassini 1839'da *Lalende Tablolarının* (Ziçlerinin) çevirisinin yapılmış olması, Osmanlıların geleneksel olarak uygulama alanındaki bilgiye ilgisini gösterir.

Ne var ki, Osmanlıda 1726 yılına dek matbaaya izin verilmemiş olması, bu bilgilerin tabana yayılarak duyulmasını engellediği gibi, bilgi üretiminin de gecikmesine neden olmuş, ancak Lale devrinde Müteferrika gibi kimselerin bireysel çabaları sonucu, İmparatorluk içinde ve dışında üretilen bilgidan haberdar olunmaya başlanmıştır. Hıristiyan azınlığa Matbaa izni verilirken, Müslüman tebaaya bu iznin verilmemesi, hem medreselerdeki eğitimin gittikçe akla dayalı bilimlerden uzaklaşarak, taassuba kaçtığını, hem de İmparatorluğun 16. ve 17. yüzyılda kültürel kimlikten çok askeri üstünlüğe öncelik verdiğini gösterir.

2.2. Lale Devrinden Tanzimat'a Bilgi Üretimi

Whorf ve Sapir'in¹⁶ her topluluk kendi içinde yaşadığı dile göre düşünür şeklindeki savından yola çıkarak bu dönemi anlatmak, dil kültür ve bilgi üretimi üçgeni arasındaki eytişimsel (diyalektik) ilişkileri açıklamak ve ulusal kimliklerin dilin geçirdiği evrelere bağlı olarak nasıl değişikliğe uğrayıp, bilgi üretim sürecindeki akışı değiştirdiğini göstermek açısından önem taşır.

Lale Devri olarak anılan III. Ahmet'in (1703-1730) hüküm sürdüğü bu dönem, İmparatorluğun askeri, ekonomik ve siyasal nedenlerle Batıyla ilişkilerinin yoğunlaştığı, temeli İslam felsefesindeki "kanaate" dayalı basit tüketim alışkanlıklarından vazgeçilerek, saray hanedanlığını oluşturmak üzere "safahata" dayalı bir düzenin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, bu dönem aynı zamanda göçebe bir imparatorluktan, daha yerleşik bir imparatorluğa bir geçiş dönemi olarak da düşünülebilir. Gerçi, saray hanedanlığının oluşması, günümüz demokratik anlayışında halkla iktidar arasındaki uçurumun daha da açılacağı anlamına gelmekle birlikte, Osmanlı kimliğini daha saygın bir konuma getirmek amacıyla Arap ve Fars kültürel etkilerini yazınsal olduğu kadar, bilimsel alanda da azaltarak, kendi kimliğine özgü ürünleri yaratma çabalarının da, bu dönemde filizlenmeye başlayıp, özgün bilgi üretimini kolaylaştırdığı da yadsınamaz. Kuşkusuz, böyle bir sefahat döneminde Osmanlı üstünlüğünü öncelikle yazınsal alanda kanıtlayarak, Arap ve Fars kültürel tema ve motiflerini daha az kullanıp, Türk kimliğinin özelliklerini daha öne çıkaracak yapıtlara değer verilmiştir. Örneğin, Nedim (1681-1730) gibi, bir Divan edebiyatı şairinin ortaya çıkması, saray edebiyatı olarak Divan edebiyatının yazınsal çoğul dizgede saygın bir konuma oturmasına neden olmuştur (İz, 1989: 43). Gerçi, Divan edebiyatı saraya özgü bir edebiyat olarak, çoğunluğu temsil

---

¹⁶ Sapir, bu konudaki görüşleri en açık şekilde şu sözlerle dile getirmiştir; No two languages are ever sufficiently similar to be considered as representing the same reality. The worlds in which different societies are distinct worlds, not merely the same world with different labels attached (Sapir, 1956: 69). (İki hiçbir dil, aynı sosyal gerçekliği ifade edecek derecede birbirine benzer olamaz. Toplulukların birbirinden farklılığı, sadece aynı dünyayı paylaşmakla birlikte, birbirinden farklı etiketler taşımasından değil, birbirinden farklı dünyalar yaşamasındanır.) (Çeviren. Mine Yazıcı).

eden halkın, kültürel kimliğini oluşturmada bir payı olduğu düşünülemez. Bununla birlikte, sarayın, Arap ve Fars etkisinden kurtulmak üzere, sözkonusu dönemde başvuracağı ya da besleneceği tek kaynak, Anadolu’da yerleşmiş bulunan halk olduğundan, ister istemez yazılı kültürün temelini oluşturmada, onun sözlü kültüre dayalı geçmişinden yararlanacaktır. Bu ise, Türkçe konuşan halkın imgelem (hayal) gücünün yarattığı yazınsal ürünlerden yola çıkarak, ulusal belleğin kaçınılmaz olarak yazıya dökülmesini sağlayacaktır. Osmanlı kültürel yaşamındaki bu değişim, bir yandan dil ve kültür ikilisinin sorgulanmasına yol açarken, öte yandan da İmparatorluğu “göçebe” bir topluluk olmaktan kurtarıp, daha “yerleşik” bir toplum olmaya zorlayacaktır. Bundan böyle, imparatorluğun saray hanedanlığını oluşturmak üzere başlattığı bu hareket, tıpkı her insanda varolan nöronlar arasındaki bağlantıyı kurarak ona özel kimlik kazandıran sinir sistemindeki nöron yapısını oluşturan lifler gibi, Türkçe düşünme sürecini başlatarak, başta Osmanlı kimliği olmak üzere, Türk kimliğinin de yapı taşlarını oluşturmaya başlayacaktır.

Hem dil, hem de bilginin temeli düşüncenin, bilginin ilk üretim aşamasında¹⁷ birbirine bağlı dinamik kavramlar olduğu göz önüne alınacak olursa, yazınsal alanda dilde başlayan Türkçe sözcük ve dil yapısını daha ortaya çıkaran Lale Devrinin yarattığı ve Tanzimat’a kadar uzanan bu akım, ister istemez yazınsal olduğu kadar, bilimsel akışın da yönünü değiştirmeye başlayacaktır. Tercüme Heyetine ilk gereksinimin duyulması, Müslüman çoğunluğa, ilk kez matbaa izninin verilmesi ve yeni eğitim kurumları ve ona bağlı olarak yeni kütüphanelerin kurulması,

---

¹⁷ Burada dil ve düşüncenin, özellikle başlangıç aşamasında birbirine bağlı kavramlar olduğu belirtilmiştir. Bunun nedeni ise, bilginin toplumsal yönüne karşılık, dilin geliştiği bireysel yönünün artmasıdır. Şöyle ki, dil geliştiği bilgi aynı kalsa da, bireysel ifade şekilleri birbirinden ayrılır. Bir başka deyişle, dil zenginliği bilgiye bakış açısını etkileyerek düşüncenin sıralanmasına, ayrıntılara girilmesine, bilginin eksiksiz aktarılmasına neden olduğundan, düşüncenin mi bilgiyi ürettiği yoksa, dilin mi bilgiyi ürettiği şeklindeki bir ikilemin bir kez daha gözden geçirilmesi gerekir. Bu aynı zamanda, “düşünce ve dilin” bir kaynaşık bir bütün olmayıp, her ikisinin de, farklı bir gelişim süreci olduğuna işaret eder. Başka bir deyişle, Vygotsky’nin dilin bireyselliğinin, ya da dilin bireysel yaratıcılığını öne çıkaran görüşü, bilgi üretiminde, dilin önemine dikkati çeker. (bkz. Vygotsky, L, Dil ve Düşünce. çev. Semih Koray. İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985)

toplumsal yapıdaki geçiş sürecinin somut örnekleri olarak değerlendirilebilir. Bundan böyle, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bilgi üretim sürecinin akışı, ancak onu tetikleyen toplumsal yapının anlaşılmasıyla birlikte, anlam kazanıp toplumsal bilincin uyanmasına aracı olur.

2.2.1. Batıdan Gelen Bilginin Kültürel ve Toplumsal Yapıya Etkisi

Osmanlı İmparatorluğunun bu yeni tutumu, Osmanlının toplumsal yapısını belirleyen bürokratik işleyişi değiştirdiği gibi, onun alt yapısını oluşturan eğitim anlayışını ve uzantısı kurum kuruluşları da etkilemiştir. Genel çerçeveyi çizmek açısından konuya, bürokratik değişiklikleri anlatmakla başlamak, bu çarkın yarattığı yeni bilgi üretim mekanizmalarının hangi koşullar altında ortaya çıktığını açıklamak açısından kaçınılmazdır. şöyle ki, sarayın hanedan olma yolundaki kararı, siyasetin saraydan Babıali'deki Veziriazamlık konağına taşınmasına ve Saray Divanının yerini, Veziriazam Divanının almasına neden olmuştur. Bu durumda, Osmanlı toplumsal yapısında yönetici konumunda bulunan ilmiye sınıfının yerini de kalemiye almıştır. Kuşkusuz, hiyerarşik sıralamadaki bu değişiklik rastlantı olmayıp, yönetimin el değiştirmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle, Medreseden çıkan ilmiye sınıfının toplumsal işlevinin medreselerde görülen eğitime bağlı olarak yetersiz kalması, kalemiye'nin farklı bir eğitimden geçmesine neden olmuştur. Bu dönemde kalemiye'den kişilerin hizmet içi eğitimden geçerek uygulamalı eğitimin pratik hayatta başarıyı nasıl etkilediğinin anlaşılması, medreselerdeki eğitimin de sorgulanmaya başlamasına yol açmıştır. Ayrıca bu sınıfta çalışanların başına Reis-l Küttap getirilerek Divan-ı Hümayun Kalemi, amedi kalemi ve tercüme Kalemi şeklinde birimlere ayrılması, konu alanlarına göre uzmanlaşmanın önemini de gündeme getirmiştir. Başlangıçta katip, çırak şeklinde belirlenen kadrolaşmaya zaman içerisinde şerhli ve mülazım kadroları da eklenerek, sistem daha da genişlemiştir (Tekeli & İlkin, 1999: 25-28). Kuşkusuz, bu şekilde yeniden yapılanma, bir yandan bürokratik işleyişin daha yetkin kılınması amacını taşırken, öte yandan da alt yapıda değişikliklere de neden olmuştur.

Kalemienin eğitimi, geleneksel olarak medrese tekke ve özel konaklarda sürdürülmekle birlikte, başarısının temelinde hizmet verilen

birimdeki usta çırak ilişkisine dayalı eğitim anlayışı yatmaktadır. Bu şekilde eğitim almış Reis-ül Küttap'ların, her geçen gün sayılarının artırılarak eyalet valilikleri, elçilik, hatta sadrazamlık makamlarına kadar yükseltilmeleri, medreselerdeki eğitimi etkilememişse de, askeri alanda yenilgilerin ortaya çıkmasıyla birlikte, uygulama ve kuramın bir arada yürütülmesinin önemine dikkat çekilmiş olmuştur. Bundan böyle, medreseleri olduğu gibi bırakarak, yeni eğitim anlayışını destekleyecek yeni eğitim kurumları oluşturulmaya başlanmıştır. Ne var ki, kalemiye, bir yandan Batıyla ilişkilerin sürdürülmesinde Tercüme Kalemi açarak, Osmanlı'nın Batıyla siyasi olduğu kadar, kültürel olarak da daha sıkı ilişkiye girmesine neden olurken, öte yandan da, bürokratik sınıfın alt yapısını, tamamıyla Osmanlı'nın iç işleyişinin oluşturduğu bir eğitim sistemine dayalı olarak değiştirmeyi başarmıştır. Bir başka deyişle, kalemiye'de uygulamalı öğretim, doğrudan Osmanlı'nın kendi bünyesine bağlı olarak şekillenmiştir. Oysa, ilerde tarihsel sıralamaya göre daha ayrıntılı olarak anlatılacak yeni askeri eğitim kurumlarında, uygulamalı eğitim doğrudan yabancılara bırakılmıştır.

2.2.1.1. Çeviri Etkinliği ve Matbaa: İlk Tercüme Heyeti (1717)

1717'de Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın, şair Nedim'in başkanlığında, hem Doğu, hem de Batı dillerinden çeviri yapmak üzere dönemin bilginlerini bir araya toplayarak kurduğu ilk Tercüme Heyetinin, hem İslam kültürüyle ilgili kimliği kaybetmemek, hem de Batının teknolojik gelişmelerinin gerisinde kalmamak şeklinde birbiriyle çelişen iki farklı amacı vardır. Başta, bu heyetin kurulmasındaki amaç, öncelikle Batıdaki bilgiyi aktarmak olmakla birlikte, felsefe ve edebiyatla ilgili yapıtlar Arapça ve Farsça'dan Osmanlıca'ya çevrilirken, teknik ve tıpla ilgili bilimsel yapıtlar Osmanlıca'ya değil, bilim dili Arapça'ya çevrilmiştir. 25 kişiden oluşan kurulda Arapça'dan Osmanlıca'ya çevrilen yapıtlar arasında özellikle İbrahim Paşa'nın ilgisini çeken, İslam tarihiyle ilgili Bedrüddin Mahmut Ayni'nin *İkd-ül Cüman fî Tarih-i Ehl iz-Zaman* ve Huvandmar'ın *Habib üs-Siyer* adlı yapıtları ve dönemin en gözde çevirmenlerinden Ahmet Vefik Paşa'nın da dedesi olan Yanyalı Esat Efendinin çevirdiği İbni Sina'nın *Şifa* adlı yapıtı, Suhreverdi'nin *Hikmet ül-İşrak*'ı ve ilk kez Eski Yunanca ana kaynaktan Aristoteles'in *Physika*'sının *Kıtab üs-Semaniye* adıyla Arapça'ya, Yanyalı Esat Efendinin tarafından yapılan çevirisi

bulunmaktadır (Günyol 1985, a.g.e.: 325). Ne var ki, Yanyalı Esat Efendinin, Batı kültürüyle ilgili olarak Fransızca yerine, ölü bir kültürün ürünü, üstelik de Farabi ve İbni Rüşd'ün üzerinde Arapça yorumlarının bulunduğu bir yapıtı, yeniden Arapça'ya çevirme gereğini duyması, bir yandan Osmanlının bilimsel olarak Arap bilimini kendine rakip gördüğünü, öte yandan da Fransız dil ve kültürünün henüz yeterince tanınmadığı gibi, kabul edilmediğini de da gösterebilir.

Öte yandan, Tercüme Heyeti dışında yapılan çevirilerde, bu geleneğe uygun bir tutum sergilemişlerdir. Örneğin, 28 Mehmet Çelebi'nin Şhrezuri'nin *Seretül İlahiyesinin* fizik kısmını Türkçe'ye çevirmiş olması, Tercüme Heyetinden farklı olarak fen alanında bir yapıtı, Arapça'ya çevirmek yerine, Osmanlıca'ya ye da Türkçeye çevirmesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte, özel girişim olarak da Batıdan bir kaynak çevrilmemiştir (Tekeli & İlkin 1999: 42). Ne var ki, özel girişimin, hiç değilse fizik gibi bir alanda Tercüme Heyetinin aksine, Arapça bilim dili yerine, Osmanlıca'yı bilim dili olarak seçmesi, onun Tercüme heyetinden bir adım daha ileri olduğunu gösterir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi, başta heyetin kurulmasındaki, özellikle Batı'daki bilginin aktarılması konusundaki amaca, ulaşamadığı görülmektedir.

2.2.1.2. Babialı Tercüme Odası (1833)

III. Selim döneminde kurulan Babialı'deki Tercüme Odası, yukarıda belirtildiği gibi, Fener Rum ailelerinin tekeli altındaydı. Ne var ki, Rum ayaklanması ile birlikte, sarayın Fener Rum ailelerine güvenini yitirmesi, II.Mahmut döneminde son Rum tercümanın da görevinden atılmasına neden olmuştur. Oysa, sarayın varlığını sürdürmede, dış ilişkilerinin ve yazışmaların önemi her geçen gün artmaktadır. Bununla birlikte, bu alanda eleman yetiştirilmemiş olması, bu işlerin 1821'den 1833'e dek vardiya usulü Mühendishanelerdeki öğretmenler tarafından yürütülmesine neden olmuştur. Gerçi, bu döneme kadar Osmanlının sözkonusu alanda kendi elemanının yetiştirmemiş olması ve çoğu konuda dışardan gelen yardımın kısa erimli olacağını göz önünde bulundurmaması, siyasal bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Buna karşın, bu işe

atanacak öğretmenlerin de yine Rum kökenli Yahya Efendi¹⁸ ve Musevi kökenli İshak Efendi¹⁹ gibi azınlık olmakla birlikte, Osmanlının kültürel kimliğini kabul etmiş, ona bilgisel katkıda bulunmuş kimseler olması, Osmanlının hepten peşin hükümlü davranmayıp, sınırları geniş, çok milletli bir imparatorluğun bakış açısını hala koruduğunu gösterir. Öte yandan, bu kişilerin 1833'te resmi olarak kurulacak Tercüme Odasında, Osmanlı Aydınını, Batıyla tanıştırmadaki ustalıkları, Osmanlının eğitim alanında başaramadığı Batı'dan Doğu'ya bilgi aktarımını, onların başardığını gösterir. Kuşkusuz, bunda, hem öğretmen, hem de çevirmen kimliklerinin payı olmuştur.

Çevirmen kimlikleri, onların ilk kez resmi yazışmalarda çeşitli dillerde koştur metinler oluşturmalarına neden olurken, eğitici kimlikleri, bu odanın aynı zamanda bir dil öğrenim merkezine dönüşmesine yol açmıştır. Ali Saffet Paşa, Münif Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Şinasi, Namık Kemal gibi Tanzimat döneminin önde gelen kişilerinin, hem Fransızca'yı öğrenmesi, hem de Fransız kültürüyle tanışıp, Fransız edebiyatı ve felsefesi hakkında bilgi edinmeleri, bu oda sayesinde olmuştur. Öyle ki, bu etkinlik sonunda, Türk Aydınlanma hareketinin doğmasına neden olmuştur (Berkes, 2002a: 253-266). Öte yandan, Tanzimat döneminde elçiliklerde çalışacak bürokrat sınıfının da daha sağlam temeller üzerinde yetişmesine aracılık etmiştir. Ayrıca, bu görevde çalışacakların özgeçmişlerinde Tercüme Odasında hizmet verdiğini bildirenlere öncelik tanınması, hem bu odanın görevini beklenenin üzerinde yerine getirdiğini, hem de çağdaş, dışa dönük bürokrat profilini çizmede katkıda bulunduğunu gösterir. (Zürcher, 1997: 46-47)

2.2.1.3. Matbaa (1726-1742) ve Çeviri Yayınlar

Osmanlıda kültürel olarak bir değişikliğin yaşandığının en büyük kanıtı, Müslüman çoğunluğa Matbaa' ya izin çıkmasıdır. Lale devrinde 1726'da İbrahim Müteferrika ve Paris elçisi 28 Sait Çelebi (Tekeli & İlkin, 1999: 31), dönemin Şeyhülislamından sadece din dışı yayınların basılması koşuluyla izin almışlardır. Dilden edebiyata, edebiyat'tan

---

¹⁸ Mühendishanedeki derslerde kullanılmak üzere, Fransızca ve İtalyanca'dan çeviriler yapmaktadır.

¹⁹ Mühendishanenin matematik ve fen bilimleri alanında önde gelen öğretmeni ve ulum-i Riyaziye'nin yazarı olarak tanınır.

bilime uzanan yelpaze içerisinde, Müteferrika'nın öncelikle 1729'da Arapça'dan Türkçe'ye *Vankulu* adlı bir sözlükle, Türkçe dilbilgisiyle ilgili *Grammaire Turque* adlı yapıtı 1731'de basmış olması, yukarıda sözü edilen kültürel değişikliğin ilk olarak dilden başlatılmak istendiğini gösterir. Öte yandan, ilk basılan bilimsel kitabın yazarının, bir önceki dönemden olmakla birlikte, din bilimlerine ağırlık veren çağdaşlarından farklı bir bilimsel kimlik sergileyen Katip Çelebi'nin seçilmiş olması, dille başlayan bu akımın bilimsel alanla tutarlılık gösterdiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Ne var ki, Katip Çelebi'nin *Cihanünnüma*'da yazıya döktüğü bilgiler, ancak 1734'te basılarak yayınlanmıştır. Bununla birlikte, Müteferrika'nın bu yapıtı Tekeli'nin deyişiyle “bir ölçüde yenileyerek yayınlamış” (Tekeli & İlkin, 1999: 42) olması, o dönemde bilginin güncelleşmesi gereksiniminin bilincine varıldığını gösterir. Örneğin, Müteferrika'nın 1650'de Galileo-Kepler'in sistemiyle ilgili bilgi veren *Cihanünnüma* ile neredeyse aynı zamanda çıkan Varius'un *Genel Coğrafya* adlı yapıtındaki bilgileri ve Descartes'in görüşlerini, Katip Çelebi'nin bu yapıtına eklemiş olması böyle bir gereksinimin sonucudur.

Öte yandan, Batıdan çevrilen kitapların çoğunun, bir önceki yükseliş dönemine ait siyasal amaçlı coğrafya alanında olması ve bunlar arasında Wilhelm & John Blaeu'nun 11 ciltlik *Atlas Major*'unun, 17. yüzyıl sonunda Behram-üd Dimişki tarafından yapılan eklemeli çevirisinin de bulunması, matbaanın güncel bilgiyi yakalamak şeklindeki amacından saparak, bir dönem öncesine ait yapıtları okura ulaştırmak zorunda kaldığını gösterir. Kuşkusuz, matbaanın geç izni, bilgi üretim mekanizmasını yavaşlattığından, Müteferrika'nın ilk kuruluş aşamasında III. Murad için, Lopez de Gomara, Oviedo ve Zarate'nin kaynaklarından derlenerek yazılan *Hind-i Garbi*, Mercator'un *Atlas*'ı gibi hazırda bulunan el yazması çeviri ya da örtük çevirileri basmayı tercih etmesi, son derece doğal ve haklı bir gerekçedir (Burke, 2001: 79). Burada sorun yaratan, Avrupa'da bilimsel alanda 16. yüzyıldan başlayan bilimsel alandaki devrimin, Osmanlıya içine kapalı bir imparatorluk olarak geç erişemesinden kaynaklanır. Başka bir deyişle, bilginin üretilmediği bir ortamda, eskimiş bilgi basılmak zorunda kalmıştır. Üstelik, 1726-1742 yılları arasında matbaada basılan 17 kitaptan, sadece altısının pozitif bilimlerle ilgili olması da, bu alanda önceden çok az sayıda çeviri yapıldığını göstermektedir (Tekeli & İlkin, 1999: 41-42).

2.2.1.3.1. Matbaa 1784-1830 ve Çeviri Yayınlar

1742’de kapatılan Matbaa’nın III.Selim döneminde yeniden düzenlenerek canlanması, doğrudan III. Selim’in iktidar olarak Batıya dönmek bakış açısının bilgiye yansımalarıdır. Bu dönemin çevirmeni Asım Efendinin, Necdüddin Firuz Abadi’nin *Kamus*’unu *Okyanus* adıyla çevirmesi ve 60.000 sözcüğe halk dilindeki metinlerden karşılıklar bulması, bilginin halka yayılmasının önemini gündeme geldiğini gösterir. Bu çalışma, bilimsel etkinlik olarak I.dönem Matbaa etkinliğindeki sözlüğe ve dilbilgisine dayalı çalışmalardan, araştırmacılığı da öne çıkaran daha özgün bir çalışmadır (Adıvar, 1991: 206-213).

Bu dönemde, ilk dönemden farklı olarak Arapça ve Farsça’ya Fransızca’da eklenmiştir. Özellikle askeri alanda Batının bilgisine ulaşma özlemi, örneğin, Konstantin İpsilanti’nin *Fenni harp, Fenni lağım, Fenni Muhasara* adlı yapıtları Türkçe’ye çevirmesine neden olmuştur (Günyol, 1985: 326). Bu, belki de Türkçe özel alan terminolojisiyle ilgili bilimsel dili zorlayan ilk çeviri olmuştur. Bu dönemle ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa, yapılan çevirilerin çoğu yine Doğu kaynaklarından olmuştur. Yapılan çevirilerin amacı kültürler arası alışverişten çok askeri alanda teknolojik olarak bilgi alışverişe dayanmaktadır. Bu aynı zamanda, Batıdan kültürel olarak etkilenmemeye özellikle özen gösterildiğinin de, açık bir ifadesi olarak düşünülebilir.

Özetle söylenecek olursa, Müteferrika döneminde Batı dillerinden (dönemin gözde dili çoğunlukla Fransızca’dan) yapılan çevirilerin çoğu, bilgi aktarma niteliğindedir. Bu dönemde, sırasıyla en çok askerlik, ardından fen, tıp ve doğa bilimleri alanında çeviri yapılmıştır. Yukarıda sözü edilen Asım Efendinin dışında, bu dönemde, Batı kökenli sözcüklere ya Arapça karşılıklar bulunmuş, ya sözcük Türkçe ses uyumuna uygun düşecek şekilde aynen korunmuş, ya da anlamca dengi olmamakla birlikte yabancı sözcüğü çağrıştıracak kulağa hoş gelen Türkçe bir sözcükle karşılanmaya çalışılmıştır (Berkes, 2002 a: 253-256)

2.3. Çağdaş Eğitim Kurumları ve Elçilikler

Kalemiye'nin ülkenin koşullarına uygun olarak yetişmesi, onları bir yandan idari üs makamları taşıırken, öte yandan da, Osmanlının onların sayesinde kapıları Batıya açılmış olmuştur. Ne var ki Batıya açılma, bir taraftan, askeri sınıfta, önce Lale devrinin yeniliklerine karşı, örneğin, 1730'da Patrona Halil isyanının çıkmasına neden olurken, öte yandan da, 18. yüzyılın sonunda hendeshane ya da mühendishane adı altında yeni eğitim kurumlarıyla birlikte teknolojik bilginin doğrudan alınması için yabancı kaynaklara ve eğitimcilere yer verilmesine neden olmuştur.²⁰

Askeri alandaki üstünlüğünü kaybetmek istemeyen Osmanlı İmparatorluğu, yenilgilerle birlikte teknolojik alanda eksikliğini fark etmiş ve bu alanda bilginin temelini fen bilimlerinin oluşturduğunu göz önünde bulundurmakla birlikte, Batı biliminin sunduğu teknolojik olanaklara en hızlı ve kolay ulaşmanın yolunun, Batıdan uzmanlar getirerek eğitim vermek olduğunu düşünmüştür. Osmanlının geleneksel askeri eğitiminin uygulamaya dönük olduğu düşünülecek olursa, yabancı kaynaklı da olsa, bu şekilde uygulama ağırlıklı bir eğitim şekli Osmanlıya ters düşmemiştir. Öte yandan, bu eğitim kurumlarının oluşmasında kalemiye'nin yarattığı yeni görevlerin de payı olmuştur. Kalemiye'nin güç kazanmasıyla birlikte, geçici konsolosluklar yerini kalıcı elçiliklere bırakmış ve bu elçilikler aracılığıyla Batıyla ilişkiler kuvvetlenerek, sözkonusu eğitim kurumlarına yabancı uzmanlar getirme kolaylaşmıştır.

1734'de **I Mahmud (1730-1754)** döneminde Üsküdar'da kurulan hendesehane'nin başına sonradan Müslüman olan Comte de Bonneval getirilirken, bu yeni eğitim şekline destek olmak üzere elçi Sait Paşa'nın 22 Fransız topçusunu da beraberinde getirmesi, bu dönemde elçilerin kültürel alışverişe verdiği önemi gösterir. Öte yandan, bu ilişkinin tek taraflı değil karşılıklı olduğu, Fransız elçisi DeVergennes'in topçu subay öğretmen damadı De Tott'un önce **III. Mustafa (1757-1773)** zamanında Sütlüce'deki hendesehanede hizmet vermesi, ardından 1784 de **I. Abdül-**

---

²⁰ Burada askeri alanda yeni eğitim kurumlarının iktidar tarafından oluşturulmasında, sadece kalemiye'nin etkisi olduğu söylenemez. Kalemiye bu konuda aracılık etmiş olmakla birlikte, bu kurumların oluşturulması ile ilgili kararlar, Osmanlının savaş alanlarında başarılı olsa da, zorlanmaya başlamasıyla birlikte alınmıştır. Bu konuda, 1716'da Fransız subay Rocheford'a bir rapor bile hazırlanmıştır.

hamit (1774-89) döneminde, Fransız elçisi Comte de Choiseul-Gouffier'in desteğiyle hendesehanelerin Mühendishane-i Bahri Hümayun adıyla yeniden düzenlenmesinde katkıda bulunması, kalıcı elçiliklerin eğitimin Batılılaşmasında oynadıkları rolü gösterir. Üstelik, sözkonusu elçiliklerle ilişkiler salt dışardan uzman getirilmekle sınırlı kalmamış, az sayıda da olsa Türk subaylarının Fransa'ya gitmelerine de olanak sağlamıştır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Fransa ile bu şekilde kültürel ilişkilerin pekişmesinde dönemin padişahlarının kimliğinin de rolü olmuştur. Örneğin, **I. Abdülhamit**'ten sonra gelen **III. Selim'in (1789-1807)** öncekilerden farklı olarak dışa dönük yetişmiş olması, onun Batıyı daha yakından tanıyarak Fransız kültürüne hayranlık duymasına neden olmuştur. Onun bu hayranlığı, Fransa'dan eğitimciler getirerek, yeni orduyu oluşturacak yeni eğitim kurumlarını oluşturma kararı vermeye zorlamıştır. Yeniçerilere karşı, Nizam-ı Cedid ordusu kurmaya ve bu amaçla eski okullardaki yetenekli öğrencilerin yetişeceği "Mühendishane-i Sultani" adında bir okul açmaya karar vermesi, onun geleneksel askeri eğitimin yetersizliği konusundaki düşüncesini gösterir. Ne var ki, Bonaparte'ın Hint yolunu ele geçirmek üzere Mısır'a hücum etmesi III. Selim'i güç duruma düşürmüş, bir süre İngiltere ve Rusya ile ittifak yapmak zorunda kalmıştır. Bu durumdan yararlanan Ruslar, Fransızların imparatorluktan çekilmesi konusunda bir yandan baskı yaparken, öte yandan da kimi eyalet valilerini Babıali'ye karşı ayaklandırarak, yeniçerilerin, saraya muhalif eyaletlerden destek almasına ve gün geçtikçe ilerleyen Nizam-ı Cedide karşı isyanlar çıkmasına neden olmuşlardır.

Özetle, Batıdaki bilgiye erişme gereksinimi, III.Selim'le birlikte öncelikle toplumsal yapının ve özellikle bürokratik yapının değişmesi sonucu duyulmaya başlamıştır. III.Selim'in dışa dönük kişiliği sonucu, gençliğinde ve hatta tahta çıktığının ilk yıllarında yazdığı XVI.Louis mutlakıyetçi monarşisine duyduğu hayranlık, onun orduyu yeniden yapılandırmada Fransız eğitimcileri görevlendirmesine ve başta Londra (1793) olmak üzere, Viyana (1795) ve Paris'te(1796) sürekli elçilikler açmasına neden olmuştur. Sözkonusu Fransız eğitimciler aracılığıyla orduda Fransızca öğrenenlerin giderek sayısının artması ve elçilikler Osmanlının, Batıya açılmasında etkin bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, 1789'daki Fransız İhtilalinin temelinde yatan "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" gibi yurttaşlık haklarının, bundan böyle de bireysel düşümenin gelişmesine neden olan soyut kavramlardan İslamiyet'in

baskısıyla halkın etkilenmediği görülür. Bundan böyle, Fransız kültürüne yaklaşımla birlikte, Fransız İhtilalini hazırlayan yurttaşlık haklarına dayalı “özgürlük” kavramının, Osmanlıda zaman içerisinde anlam değiştirerek “ulusal bağımsızlık” kavramına dönüşeceği düşünülebilir.

Batının, Osmanlıyı etkileyen yanı, daha çok rejimin iktidar gücünü artıracak askeri alandaki teknolojik ilerlemeler ve Batının bürokratik işleyişi olmuştur. Başka bir deyişle, Osmanlıyı bilginin pratik yaşama getirdiği kolaylıklar ilgilendirmiştir (Zürcher, 1997: 27-31). Bununla birlikte, III. Selim’in Fransız kültürüne yaklaşması, ona bir yandan, eski padişahlardan farklı olarak yenilikçi sıfatını kazandırırken, öte yandan da, Fransız İhtilalinin çıkması, onun siyasi iktidarını zayıflatmıştır. Şöyle ki, Fransız İhtilaliyle birlikte, yukarıda da değinildiği gibi, ulusal bağımsızlık kavramı gündeme gelmiş ve bu da azınlıkların ayaklanmasına neden olmuştur. Üstüne üstlük, bürokratik yapının, Batıdan ülkenin koşullarının gözönüne alınmadan örnek alınması, bu kadronun giderek şişmesine neden olduğu gibi, maaş sistemine de geçilmiş olması, ekonomik krize yol açmış ve bu tablo, III. Selim’in sonunu hazırlamıştır

Bu şekilde yenilikten yana olan III. Selim ve ordusu, Kabakçı İsyanyla birlikte 1807’de sona ermiştir. Öte yandan, bu yenilik hareketi herşeye karşın, sonlanmamış ve 1795’de Mühendishane-i Berr-i Hümayun kurulmuştur. Yine, bu kara mühendishanesinin kurulmasında, Avusturya elçisi Ebubekir Ratip Efendi’nin İmparatorluğa sunduğu “Akademya Enjeniyor” başlıklı 46 sayfalık elçilik raporunun da etkisi yadsınamaz (Tekeli & İlkin, 1999: 31).

2.3.1. Yeni Eğitim Kurumlarının Akademik Niteliği ve İç İşleyişi: Mühendishaneler

Bu yeni eğitim kurumlarında ilk sistemli eğitimin 1795’te olduğu söylenebilir. Başlangıçta bu kurumların amacı, teknik bilgiye sahip subaylar yetiştirmektir. Bundan böyle, kültürel kimliğin kaybolmadan Osmanlı-Batı sentezi bir eğitim anlayışı egemen olmuştur. Osmanlı kanadına, kalemiye örnek alınırken, Batı kanadının oluşmasına şekil verenler yerli elçiler olmuştur. Bu iki kanadın ne şekilde uzlaştığının en basit örneği, hiç değilse şekilsel olarak bu kurumların yapılanmasında benimsenen modelden anlaşılır. Bununla ilgili olarak, iki örnek bu karma

modeli açıklığa kavuşturur: birinci olarak medreselerdeki hocadan “icazet alma”, bir yandan yerini, Batı örneğine bakılarak sınıf geçmeye bırakırken, öte yandan, bir üst sınıfa geçebilmek için yerin boşalmasını beklemek zorunda kalmak, Enderun geleneğinin devam ettiğini gösterir. İkinci olarak ise, sınıfların derecelendirilmesinde Batı üniversitelerinde, kilisedeki örgütlenmeden esinlenerek kullanılan Latince kökenli sözcükler kullanılmadığı gibi, geleneksel medreselerdeki alt kademedeki öğrencilere verilen “softa” (suhte) ya da üst kademe öğrencilere verilen “danişment” gibi sözcüklere de yer verilmediği, bunun yerine, Osmanlının yeni bürokratik yapısında gözde konuma çıkan kalimiyedeki kademeleri gösterir mülazım, şakird, halife ya da hâce sözcüklerinin yeğlendiği görülür. Bu ise, aynı zamanda, Osmanlının kendine özgü yenilikçi bir eğitim şekli yaratma çabası içerirsinde olduğunu gösterir (Karş. İhsanoğlu, 1992: 350; Tekeli & İlkin, 1999: 46). Öte yandan, bu eğitim kurumlarında medreselerden farklı olarak, Türkçe araştırma yazma, ya da Doğu dillerinden bir yapıtı Türkçe’ye çevirme gibi bir koşulun yanı sıra, hocalık için Fransızca bilmenin ön koşul olması, sözkonusu dönemde henüz bilgi aktarım aşamasında bulunulduğunu ve henüz özgün bilgi üretimine geçilmediğini gösterir. Bununla birlikte, İhsanoğlu’nun bu dönem öğretmenlerinin arka plan eğitimiyle ilgili olarak “Osmanlı toplumunun koşulları içinde Avrupa dillerini ve Doğu dillerinin bilen Batı’daki gelişmeyi aktarabilecek biçimde yetişmişlerdir” (aktaran Tekeli & İlkin, 1999: 45)²¹ şeklindeki sözleri, İmparatorluğun eğitim konusuna gerçekte önem verdiğini gösterir. Ne var ki, başhocalığa tayinde özel konu alanında uzmanlaşma yerine, her konuyu bilme koşulu, ister istemez hocayı her konu alanında temel bilgiler edinerek, bilgi üretecek düzeyde özel alanda uzmanlaşmasını engellemiştir. Bu açıdan, 17 ve 18. yüzyılda, bu yeni eğitim kurumları, medreselere bu konuda benzemekle birlikte, ana dilde araştırma yazmayı ve çeviri yapmayı koşul olarak öne sürmeleri, hiç değilse, ana dilde yazılı kültürün başlamasına neden olmuştur.

2.3.1.1. Mühendislik Okulu Kütüphaneleri

²¹ Bu bilgi, Ekmelleddin İhsanoğlu, *Başhoca İshak Efendi*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1989, s.9’dan aktarılmıştır.

Eğitim kurumlarının işleyişiyle ilgili bu fiziksel s¼recin, s¼z konusu kurumlarda ders malzemesi olarak kullanılan yayınlara da yansıdağı g¼r¼lmektedir. Kuşkusuz, burada bilgi ¼retimini tetiklemede, Osmanlının hangi konu alanlarında yayınlara se¼tiđinin, hangi dillerden hangi konulara g¼re se¼imde bulunduğunun ¼ıkarılması yukarıda s¼z¼ edilen kurumların fiziksel işleyişiyle eğitim anlayışının ne derecede koşutluk g¼sterdiđini anlamak ve Osmanlının d¼nyaya bakış a¼ısını k¼¼¼k de olsa bu eğitim kurumlarındaki bilgi ¼retiminde kullanılan somut bir malzemenin ¼ıkartmak a¼ısından ¼nem taşır. İhsanoğlu'nun 1797'deki Baş Muhasebe dersleri arasında M¼hendishane Hocası Abdurahman Efendinin listesinden yola ¼ıkararak yaptığı incelemede kaynak kitapların astronomi, geometri ve coğrafya ile ilgili yapıtlar olduğu bildirilmekte ve bunların bir b¼l¼m¼n¼n klasik İşlam, bir b¼l¼m¼n¼n yeni telif, bir b¼l¼m¼n¼n ise Avrupa kaynaklı olduğu bildirilmiştir. S¼z konusu kitaplar arasında Ptoleme'nin klasik İşlam d¼nyasındaki *El-Macesti*, Katip ¼elebi'nin M¼tefferika tarafından eklerle basılan *Cihann¼ma* ve *Atlas Minor* gibi eski bilgiyi taşıyan kitaplar bulunmaktadır. ¼te yandan harp tekniğiyle ilgili bilgiyi taşıyan ¼eviri yapıtlar hem Avrupa k¼kenli hem de daha yeni bilgi i¼ermektedir (İhsanoğlu, 1992: 351).

Bu listeye g¼re kaynakların k¼keninin konu alanlarına g¼re dağılımına bakıldığında ise, matematik ve astronomiyle ilgili yapıtlar İşlam kaynaklarına, coğrafya, harp tekniği ve askeri bilimler Batı kaynaklarına dayanmaktadır. Kullanılan dil Arap¼a ya da Osmanlıca olup, Batı dilinde hi¼bir kaynağa rastlanmamıştır. Bu ise m¼hendishanelerde hen¼z Batıdaki kuramsal bilgiyle tanışılmadığını, ge¼miřteki pratiğe dayalı eğitim şekline ters d¼řmeyecek bir eğitim anlayışının egemen olduğunu g¼sterir. Ne var ki Batıdaki teknolojik olanaklara en kolay ve en hızlı yoldan erişimi sağlayacak bir eğitim reformunun ka¼ınılmazlıđı karşısında ister istemez doğrudan olmasa da dolaylı olarak ¼rneđin, ¼rt¼k ¼eviri şeklinde ¼eviri ile telif yapıtların ortadan kaldıran kaynaklar ¼retme gereği doğmuştur. Burada ama¼ Batı bilimini yakalamaktan ¼ok teknolojik olanaklar aracılığıyla askeri ¼st¼nl¼đ¼ s¼rd¼recek bir eğitim verme olduğundan, program yukarıdaki listeden de anlaşılacağı ¼zere fen bilimleri ağırlıklı olarak d¼zenlenmiřtir. Osmanlıların fen bilimlerinde Arap bilimsel geleneğine dayalı olarak geleneksel olarak geometri, astronomi ve matematik konularına iliğisi onları kuramsal derslerde, ¼rneđin, Gelenbevi İsmail Efendi gibi bilgide

tutucu olmayan Medreselerdeki hocalardan yararlanmaya, bundan böyle kuramsal bilginin Arapça kökenli bilgiye dayanmasına, öte yandan uygulama derslerini dışardan (Batıdan) gelen konunun uzmanı kimselere bırakmaya yönelmiştir. Uygulama derslerine giren kimselerin üniversitelerden değil de savaş alanlarında kendini kanıtlamış kimselerden seçilmiş olması ise Osmanlının İhsanoğlu'nun ifadesiyle “pratik ihtiyaca cevap verecek” bir eğitim reformunun gerçekleştiğini göstermektedir (İhsanoğlu, 1992: 348-350).

Bu ise uygulama derslerine ağırlık verilerek kuramsal derslerin uygulamaya yönelik olarak hazırlandığı anlamına gelmektedir. Örneğin, topçuluk alanında uzmanlık yabancı uzmandan öğrenilirken, matematiğe topçuluğun gerektirdiği kadar kuramsal bilgiye yer verilmiştir. Bu uygulamadan bir yandan Osmanlıda “bilimsel meraklılığın” henüz uyanmadığı gibi bir çıkarımda bulunulabileceği gibi, Osmanlının Batıdaki yüksek öğretim modelini kopyalamak yerine bilgiyi edinmede kendi geleneksel yapısına uygun bir eğitim reformu gerçekleştirmeye çalıştığı da düşünülebilir. Bilgiyi algılama ve üretmenin etkin olduğu kadar bireysel yönü de düşünülecek olursa bu gerçeğin toplumsal yapıya göre de değiştiğinin kabul edilmesi gerekir. Ne var ki Osmanlıda ki bilgi üretimi konusunda en büyük eksikliğin ana dilde bilgi edinme ve üretme geleneğinin uzun süre Arap kültürel egemenliği altında kalması sonucu Batıdaki bilimsel devrimi en az 200 yüz yıl sonra yakalamaya çalışmasından kaynaklanmış olabilir. Bir başka deyişle aradaki zaman farkını kapatmak amacıyla bilgiyi sorgulamadan ödünç alma geleneği bilimsel yaşamı durgunluğa itmiştir. Bir başka deyişle “neden, niçin” sorularına fırsat bırakmayan günümüzde “know-how” (nasıl sorusuna dayalı bilgi) adı verilen bilgiyi edinmeye yarayan bir yöntem kullanılmıştır.

Öte yandan bu kaynaklardan Batı kaynaklarına dayanılarak yazılan telif yapıtların ya da Arapça kaynakların Osmanlıca olduğu göz önüne alınacak olursa, bu kurumlarda bilim dilinin Osmanlıca olarak kabul edildiği anlaşılır. Üstelik bu bilgiler yukarıda matbaanın yayımladığı kitaplarla ve Tercüme heyetinin etkinliği ile örtüşmekte olup, bilim dilinin Osmanlıca olması sözkonusu okulların Enderun'un bir devamı olarak algılandığını ve Türkçe'ye daha yakın bir dil olarak Osmanlıca'nın bilim dili olarak daha ağırlıklı kullanılması ise özgün bilgi üretimine bundan böyle daha kolay geçilebileceğini gösterir. Bu durumda ise Arapça bilim dili konumu ikinci yabancı dil konumuna bırakacaktır.

Zaman akışı içerisinde eğitimin Doğudan Batıya iyice yönlendiği ise Hüseyin Rıfki Tamani (1806-1817) adlı baş hocanın döneminde III. Selim'in Mühendishane'ye 1806'da bağışladığı 300 kitaplık listenin içeriğinden anlaşılmaktadır. Bu listedeki kitapların tümünün Batı kökenli olması Avrupa'nın bilimsel üstünlüğünün başta padişah olmak üzere kabul edildiğinin de bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Listedeki kitapların çoğu Fransa'da kullanılan kitaplar olup matematik, fizik, astronomi yanısıra askerlik ve denizcilik alanlarında yapıtlardır. Bu yapıtlar arasında 147 ciltlik Rousseau, Diderot, d'Alembert gibi dönemin önde gelen düşünür ve bilginlerinin de yazılarının bulunduğu bir ansiklopedinin bulunması Batı kültürüyle tanışmaya olanak sağlaması açısından önem taşır. Ayrıca bu listede bulunan Bezout'in dört ve altı ciltlik eserinin 1830-1836 yılları arasında baş hocalık yapan İshak Efendi'nin dört ciltlik *Mecmua-i Ulum-i Riyaziye* adlı yapıtına ana kaynak olması hem Batıdaki bilginin daha özümsemiğinin, hem de bu bilgiyi zaman kaybetmeden daha yakından izlendiğinin de bir göstergesidir. Öte yandan İshak efendinin *Usul-i Siyaga*, *Usul-i İstihkamet* ve Hüseyin Rıfki Tamaninin *İmtihan'l-Mühendis* adlı yapıtlar eğitimin ağırlığının pratiğe yönelik olduğunu, kitapların başlığındaki "usul" sözcüğünden de anlaşılacağı gibi neden niçin'den çok nasıl sorusuna yanıt verecek bilginin halen geçerli olduğunu göstermektedir. Bu bir yerde Batı kaynaklarına başvurulmakla birlikte henüz Batıyla düşünsel olarak iletişime geçilemediği anlamına da gelebilir. Ne var ki bu dönemde hiç olmazsa bilgi üretimini harekete geçirecek etkin ortam yaratılmıştır. Örneğin, Batı kaynaklarının çevrilmesine Hüseyin Rıfki Tamani'nin başhocalığı zamanında başlanmış, bu etkinlik ardından gelen baş hoca Seyyid Ali bey (1817-1830) tarafından biraz yavaşlatılmakla birlikte İshak Efendiyle yeniden canlanmıştır. Üstelik bu ders kitabı ya da çevirilerin Mühendishane-i ber-i Hümayunun kendi matbaasında basılma olanağının bulunması bilimsel üretkenlikte fiziksel koşulların daha o günden önemine işaret etmektedir (İhsanoğlu, 1992: 352-353)

Özetle söylenecek olursa, medrese ve halka açık Umumi Kütüphanelerle, Mühendislik okulu kütüphaneleri karşılaştırıldığında sınırlı sayıdaki Batı kaynağının bile bilgi üretimini etkilediği görülmektedir. Oysa sadece Arapça, Farsça ve Osmanlıca yapıtların bulunduğu vakıf kütüphanelerden yararlanan kesimde bu şekilde bir girişim söz konusu olmamıştır.

2.3.1.1.1. Bilgi Kaynağı Mühendislik Okulu Kütüphaneleri ve Bilgi Üretim Süreci

Mühendislik okullarında yayınlanan kitapların çoğu, ders kitabı niteliğinde derleme ya da çeviridir. Bu dönemde henüz bilgi birikimi olmadan, yazarların özgün yapıt vermesi de düşünülemez. Bir başka deyişle, bu sadece Osmanlılara özgü bir durum olmayıp, genelde evrensel olarak bilgi üretim sürecinin geçtiği aşamalar olarak kabul edilmesi gerekir. Kitap listelerinden yola çıkarak çıkartılan bilgilerde, Osmanlıların bu süreci izlediğini gösterir. Daha da açılacak olursa, bilgi üretim sürecinin geçtiği evreler genel olarak şöyle sıralanabilir:

- 1) Bilginin erek ekinde kabulü evresi
- 2) Bilginin özümşenerek aktarılma evresi
- 3) Bu bilgidен içinde bulunulan koşullara uygun özgün bilgi üretme evresi

Bu listelerdeki kaynakların yanı sıra, Tercüme Heyeti ve Matbaa'nın yayınladığı kaynaklara bakıldığında, Osmanlı'nın bu dönemde (18. yüzyılın sonu) ikinci evreyi, bir başka deyişle de, bir geçiş dönemini yaşadığı görülmektedir. Bu dönemde, yukarıda belirtilen konu alanlarına uygun yabancı kaynaklardan doğrudan beslenerek Türkçe sözcükler türetilmeye çalışılmış, bununla birlikte, Osmanlıca gibi yapay bir bilim dilinde özgün bilgi üretiminde bulunmak yine de kolay değildir. Üstelik kaynak olarak Arapça'nın yanı sıra, Fransızca kaynakların egemenlik kurmaya başlaması, bilim dili olarak yeni kimliğini bulmaya çalışan iktidarın zorlanmasına neden olmuştur. Bu kez de, Batıdan gelen yabancı bir kültürün boyunduruğu altına girme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Ne var ki, III. Selim'in başta Fransız kültürüne tüm hayranlığına karşın, XVI. Louis'in saltanatının Fransız İhtilaliyle sona ermesi ve bunun sonucunda mutlak monarşi anlayışının yıkılması ve Bonaparte'ın Mısır'a girerek İslam ülkelerini tehdit etmesi, onun Fransızca'yı eğitim dili olarak kabul etmesini önlemiştir. Bu kararda, Fransız İhtilalinin uyandırdığı bireysel özgürlük ve ulusal kimlik kavramlarının etkisi olmuştur. Bir başka deyişle, Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş döneminde Arapça'yı bilim dili olarak sorgulamadan kabul etmesindeki hataya yeniden düşülmemiştir. Üstelik, Tanzimat öncesi düşünür bilginlerinden Kethüdazade Mehmet Arif Efendi'nin kendi bilimini okumadan yabancılara özgü bilimi okumanın, bir kimseyi kendi

kültürüne yabancılaştırarak, onu dilinden yararlandığı kültürün bireyi yapabileceği şeklindeki uyarısı, ulusal bilincin ilk tohumlarının da, bu dönemde atıldığını gösterir (İhsanoğlu, 1992: 354). Buna göre, mühendishanelerde Fransızca kaynaklar yerine çevirinin teşvik edilmesi de, iktidarın benimsediği resmi dili önde tutarak, ulusal kültüre sahip çıkma düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir. Ne var ki, iktidarın askeri okullardaki bu kararlılığı, 1827’de ordunun gereksinimini karşılamak üzere açılan Tıbbiye mekteplerinde sürdürülemediği görülmüştür.

2.3.1.2. Tıbbiye Mektepleri

Bu dilsel değişimi başlatan ilk yüksek öğretim kurumu olması açısından “Mektep-i Tıphane-i Amire” dikkati çeker. Bu okulda, yabancı dil derslerine ek olarak, kimi derslerin de yabancı dilde yürütüldüğü öne sürülmüştür. Buna göre, eğitim dili başta Osmanlıca olmak üzere Fransızca ve İtalyanca’dır. Okulun başına getirilen ve çoğu ders yükünü üzerine alan Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ders kitabı olarak Paris’ten getirilen dört nüsha fizyoloji ve terapi kitabını, altı nüsha anatomi kitabını ve iki cilt büyük tıp sözlüğünü kullanmıştır. Bu okula ek olarak, aynı yılda bir de Cerrahhane açılmış, 1831-1832 yıllarında ise, bu okul Şehzadebaşından Topkapı Sarayının yanına taşınarak başına da müdür olarak Fransız Cerrah Sat de Gallière getirilmiştir. Bu okulda bilim dili olarak Osmanlıca kullanılmıştır. 1836 yılında bu iki okul birleştirilmiş ve 1839 yılına kadar etkinliğini sürdürmüştür. (İhsanoğlu, 1992: 354-355)

Bu eğitim şeklinin yetersiz bulunmasıyla birlikte 1839 yılından Gülhane’den Galatasaray’a taşınan okulun başına Avusturyalı Doktor C. Ambroise Bernard getirilmiş ve okulun adı Mektep-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane olarak değiştirilmiştir. Eğitim dili olarak da, Fransızca kabul edilmiştir. Öyle ki, Bernard bu okulda kullanılacak ders kitaplarını²² bile Fransızca olarak hazırlayarak İstanbul’da bastırmıştır. Bu mesleki ders-

²² Bu kitapların adları sırasıyla *Elements de Botanique a l’usa.g.e des eleves a l’ecole de Médecine Imperiale de Galata Serai ve Precis de Percussion et d’Auscultation a l’usa.g.e de ses leçons* olup, dikkati çeken, her ikisinin de ders kitabı olarak, özellikle Galatasaray için kullanılacağına daha başlıkta bildirilmesidir. Bu kitaplardan birincisi, botanik, ikincisi ise, kulakla kalp muayenesiyle ilgili bilgiler içermektedir (İhsanoğlu, 1992: 355).

lere ek olarak Fransızca yabancı dil derslerinde Fenelon'un *Télémaque* adlı yapıtı okutulmuştur. Bu şekilde, yabancı dilin dilsel amaçlı da olsa, kaynak kültürü tanımadan öğrenilemeyeceği düşüncesi akla getirilerek, Osmanlıdaki dilbilgisine dayalı yabancı dil öğretimine, yeni bir boyut kazandırılmıştır. Bir başka deyişle, bilginin üretildiği kültürel ortamın önemi, gündeme gelmiştir.²³ Bu kitabın Türk çeviri tarihi açısından esas önemli noktası, amaçlı olarak saptırılmış olmasıdır. Şöyle ki, Fenelon'un (1651-1715), tahta çıkacak Burgondiya Kralına "hükümdarın halk için varolduğu" düşüncesini vurgulayan bir hükümdarlık dersi vermek üzere yazdığı roman, Sadrazam Yusuf Kemal Paşa tarafından 1699'da saray edebiyatının saygınlığına uygun düşecek şekilde bir aşk öyküsü olarak çevrilmiş ve çeviri, sarayın onayını almıştır (Berkes, 2002 a: 359). Öte yandan, gerçekte adalet kavramını iktidar açısından sorgulayan böyle bir yapıtın seçilmiş olması, eğitimin her alanında, bu yabancı eğitimcilerin bilinçli adım attığını da göstermektedir. Bununla birlikte, tıp alanında eğitim dilinin bu şekilde yabancı dil olması, çeviri yoluyla bilgi aktarımını engellediğinden, bilgi üretimi açısından tekrardan yabancı kültüre bağımlı olma tehlikesini yaratmaktadır. Başka bir deyişle, bu hem çevirilerin erek ekin ürünü olarak özgün bilgi üretme işlevini ortadan kaldıracak, hem de bilgi üretiminde kendi koşullarından çok yabancı bir kültürün ortamından yola çıkıldığından, ortaya çıkacak ürün kendi ortamına yabancı kalacaktır. Öte yandan, bu durum telif yapıtlarda yabancı kaynaklara yapılan atıfların sayısını artıracaktır.

Osmanlıda telif yapıtlarda, Batı kaynaklarına ilk atıfta bulunma, tıp alanında gerçekleşmiş olup, bu konuda ilginç bir yol izlenmiştir. Tıp'ta kimya konusunun önemini 16. yüzyılın ilk yarısında gündeme getiren Paracelsus'un, yapıtının 17. yüzyılda Halepli Salih bin Nasrullah tarafından Arapça'ya çevrilmesiyle birlikte, Batı kaynaklarına atıfta bulunmaya başlanılmıştır. Paracelsus'a Türkçe kaynakta ilk atıfta bulunan

---

²³ Bu yapıtın seçilme nedeni, konu olarak Doğuda yaygın örneklerine rastlanan bilge devlet adamının başından geçenleri anlatan bir öykü olmasıdır. Sarayın saygınlığını ön plana geçirecek şekilde Sadrazam Yusuf Kemal Paşa tarafından 1699 da, İnşa denilen bir düzyazı koşuk biçimi seçilerek çevrilmiştir. Saraya ters düşecek kimi bölümler çıkarılmıştır. Sözkonusu çevirinin bu özellikleri, onun 1862 ilk kez olmak üzere, 1863, 1867 ve 1870'de yeniden basılmasına neden olmuştur. Ne var ki, bu kısaltılmış ve aşırı ağırdalı çeviriye karşı, 1881'de Ahmet Vefik Paşa düz yazıyla kısaltılmamış bir çeviri yaparak Kemal Paşa'nın çeviri yöntemini eleştirmiştir (Paker, 1991: 17).

18.yüzyılda Ömer Şifai'dir. O da, bu Batı kaynağına değil, yukarıda sözü edilen Arapça çeviriye atıfta bulunmuştur. Başka bir deyişle, kendi özgün yapıtını üretirken, kültürel ve dilsel olarak kendisine daha yakın hissettiği Arapça çeviriye atıfta bulunmayı tercih etmiştir. Oysa, Adnan Adıvar “*Osmanlı Türklerinde İlim*” adlı yapıtında, Paracelsus’un Halepli Salih bin Nasrullah tarafından yapılan çevirisinin, III. Selim ve I. Abdülhamit döneminde Hekimbaşıliğa kadar yükselen Gevrekzade Hasan tarafından *Mürşid-ül-etibba fi terceme-i ispagiriya* adıyla Osmanlıca’ya çevrildiğini belirtmiştir. Ne var ki, çevirmenin bile aslı Paracelsus tarafından Almanca yazılan, sonradan Latince’ye çevrilen bu yapıtın, Yunanca olduğunu öne sürmesi, o dönemde Batı kaynaklarıyla gerçek anlamda tanışılmadığını, bununla birlikte Batı kaynaklarına atıfta bulunmanın moda olduğunu göstermektedir (Adıvar 1991: 211).

Öte yandan, bu Arapça çeviri yapıtın örnek alan Hayatizade Mustafa Fevzi ise, *Hamse-i Hayati* adlı yapıtında Batı kaynaklarına atıfta bulunmuştur. Özetle, Batılı kaynaklara atıfta bulunma, Arapça çeviri yapıtla birlikte gündeme gelmiş ve bilgi üretiminde, çeviri yapıt Doğudan Batıya yön değıştirici bir rol oynamıştır. Ne var ki, burada da Arap biliminin gösterdiği yoldan, Batıya bakılmıştır. Arap biliminin yüzyıllar süren Osmanlı bilimindeki egemenliğı, Osmanlının coğrafik olarak kendine daha yakın olan Batı’dan çeviri yapma fikrini bile aklına getirmemiştir. Öte yandan, bu şekilde dolaylı yoldan Batıya atıfta bulunma, ya da Türk bilimsel geleneğinde henüz Batı kaynaklarından çeviri yapılmaya başlamadığından, Batıdan gelen bilgi başlangıçta gecikmeli olarak Arapça çeviriler yoluyla gelmiştir. Örneğin, Batı kaynaklarına 18. yüzyılın başında en çok atıfta bulunan Abbas Vesim’in *Düstur-ül Vesim* adlı yapıtında, 1664’de kan dolaşımında akciğerlerin önemini ortaya çıkaran Harvey’in ne kendisinden ne de buluşundan söz etmemesi dikkat çekicidir (Tekeli & İlkin, 1999: 50). Üstelik Padua üniversitesinde tıp eğitim görüp, bu konuda araştırma yapmış olmasına karşın, Boğdan voyvodası Alexander Mavrocordata’da bu bilgiyi Osmanlıya taşımamıştır. Bu, aynı zamanda farklı dinlerdeki Osmanlı buyruklarının, sadece dinsel olarak değil, kültürel olarak da birbirlerinden nasıl yalıtılmış olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, İhsanoğlu’nun Osmanlıların, Rönesans tıbbıyla ilgili bilgiyi İspanya’dan kaçan ve Osmanlı’ya sığınan Yahudi kökenli hekimler aracılığıyla edindiklerini belirtmesi (İhsanoğlu, 1992: 358), yüzyıllardır Osmanlı toprakları içinde yaşayan buyrukların birbirinden kopukluğuna

karşın, yeni gelenlerin ilk heyecanla bilgiyi paylaşmadaki isteklerini ve Osmanlı kültürüne katkılarını gösterir. Bu bir yerde, Osmanlıların yeni kültürlerle açık olduğunu göstermekle birlikte, toplumsal alt yapının yeterince kuvvetli oluşturulamaması, İmparatorluğun dışardan gelen tesirler karşısında zayıf kalarak, buyruklarıyla ilişkilerinin kopuk olduğunu gösterir.

2.3.2. Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşundan Tanzimat' a Kütüphaneler

Kütüphaneler, bir ülkenin kültürel belleğidir. Bundan böyle, kütüphanelerin oluşumu ve şekillenişinin yanı sıra, içindeki dermeden kültürel olarak ne gibi bir süreçten geçildiği ve hangi etkiler altında kalarak özgün yapıtların üretildiği konusunda bilgi edinilebilir. Ancak, burada sorun kültürel etkinlik açısından çeşitli tipte karşımıza çıkan kütüphanelerin neye göre sınıflandırılacağıdır. Örneğin, Balcı zade *Tarihi Medeniyette Kütüphaneler* adlı yapıtında, kütüphaneleri, saray kütüphaneleri, İstanbul kütüphaneleri, Bursa, Edirne ve Konya kütüphaneleri şeklinde sınıflandırmıştır (Balcı zade, 1931: 464-478). Bu ise, kütüphanelerin, saray ve şehir kütüphaneleri şeklinde seslendikleri kitleye göre iki sınıfa ayrıldığına işaret eder. Ne var ki, bu şekilde basit bir sınıflama, farklı kesimlere hizmet veren vakıf kütüphanelerinin, kültürel etkinlikteki işlevinin göz ardı edilerek, dikkati kütüphanenin iç ve dış yapısına çeker.

Bu açıdan bakıldığında, kütüphanelerin zaman içerisinde değişen iç ve dış yapısından çok, verdiği hizmet ve seslendiği kitleye göre bir sınıflandırma yapmak, kütüphanelerin insan ürünü kültürel etkinlikteki payını anlamak açısından daha anlamlı olur. Özer Soysal'ın “tek objektif ölçüt olarak hizmet faktörünü” değişmez bir ölçüt olarak ele alıp, yaptığı sınıflamada, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan 19. yüzyılın sonlarına doğru şöyle bir tablonun ortaya çıktığı görülür:

a) Eğitim gerekleri düşünülerek cami medrese mektep içi veya yanındaki kütüphaneler

b) Varlık nedeni doğrudan doğruya ve oldukça kapsamlı toplumsal bir yarar amaçlı başlı başına ya da bir tesis içi veya kütüphaneler (cami ve zaviye gibi); veya bedesten, hastane gibi yerlerde özel ihtiyacı karşılayan kütüphaneler

c) Belli bir inanç ya da dünya görüşünü paylaşmak üzere cami, türbe, dergahlarda oluşmuş sınırlı amaca hizmet eden kütüphaneler

d) Ulema, devlet adamı ve saray erkanı tarafından konak ya da saraylarda kişisel amaçla kurulmuş kütüphaneler (Soysal 1973: 20-21).

Bu şekilde hizmet ve hedef kitle arasında ilişki kurularak bir sınıflama yapıldığında, özetle mescid, medrese kütüphanelerinin müderris ulema ve öğrencilere; cami, tekke türbe kütüphanelerinin ise, cemaate açık kütüphaneler olduğu ortaya çıkar. Bu kütüphanelerin belli bir hedef kitlenin hizmetine açık olması, onların halk kütüphanesi sıfatını alması konusunda da kuşku uyandırır (Keseroğlu, 1989: 82-86). Ancak hedef kitle farklı olmakla birlikte, hizmet açısından öğretimin tamamlayıcısı şeklindeki ortak amaç, halk kütüphanelerinin halkı eğitmek şeklindeki temel amacıyla örtüşür. Bu ise, Maarif-i Umumiye Nizamnamesine kadar yönetim şekli vakıf olan, kendine ekonomik bakımdan yeterli devletten bağımsız bu kütüphanelerin, halkın eğitim gereksinimini karşılamak üzere kuruldukları sonucunu doğurur. (Soysal, 1973: 102) . Ne var ki, yukarıdaki sınıflamada aralarında eşit bir dağılım sözkonusu olmadığından, halka verdiği hizmet açısından bir derecelendirme yapıldığında, bu kütüphane türleri arasında Müjgan Cumber'un cami kütüphanelerinin, günümüz halk kütüphanelerine daha benzediği şeklindeki saptaması, seslendiği geniş kitle açısından cami kütüphanelerinin, Osmanlı kültürünü belirlemede payı olduğu düşüncesini akla getirir (Cumber, 1963: 113). Bununla birlikte, başlangıçta cami kütüphaneleri halka okumayı sevdirmek açısından büyük rol oynasa da, medrese gibi bilgi ortamının yarattığı kütüphanelerin, işlevsel olarak bilgi birikimine ve bilginin sistemleşmesine daha uygun olduğu düşünülebilir.

Bu konuyla ilgili olarak İsmail Erünsal da, Medreselerin özgün yapıt üreterek, ulusal kültürü şekillendirme şeklindeki işlevlerinin, kütüphanelerin oluşumu ve sistemleşmesinde daha etkin bir rol oynadığını belirtmesi, yukarıda ne sürülen savı destekler (Erünsal, 1988: 4). Üstelik, kütüphanelerin kültürel etkinliğin somut bir ifadesi olduğu düşünülecek olursa, kültürel etkinlik olmadan kütüphanelerin ortaya çıkması da beklenemez. Bu araştırmanın kapsamında, vakıf kütüphanesi olarak özellikle medrese kütüphaneleri üzerinde durulmasının nedeni de bilgi üretimi ve kütüphane arasındaki ilişkiyi çıkartmak içindir. Ayrıca bu ilişkinin karşılıklı olduğunun unutulmaması gerekir. Osmanlı İmparatorluğunda kütüphaneler, medreselerde sürdürülen kültürel

etkinliğin yerleşmesi sonucunda ortaya çıkmakla birlikte, kütüphaneler olmadan da medreselerdeki kültürel etkinlik sürdürülemez. Erünsal'a göre, kütüphaneler medreselerin kopmaz bir parçası haline ancak 16. yüzyılda gelebilmiştir (Erünsal,1988: 279). Bununla birlikte, zaman içerisinde, Medrese kütüphanelerinin, vakıf kütüphanesi olarak hem üniversite, hem de halk kütüphanesi işlevini gördüğü düşünülecek olursa, kültürel açıdan cami, tekke, türbe ve şahsa ait vakıf kütüphanelerine göre daha geniş bir yelpazeye seslenme potansiyeline sahip olduğu ve ulusal kültüre özgü özellikleri, özgün yapıtlar aracılığıyla daha iyi yayıp, duyurabilecekleri öne sürülebilir

Osmanlı İmparatorluğunda ilk medrese 1331'de Orhan gazi tarafından kurulmakla birlikte, kütüphane konusunda vakfiye ve muhasebe kayıtlarında bir bilgi bulunmamaktadır. Bu dönemde Selçuklulardan ve Anadolu Beyliklerinden örnek olarak medreseler kurulmakla birlikte, henüz bu aşamada özgün bilgi üretimine geçilememiştir. Bu ise, sözkonusu kurumlarda bilgi eksikliğinin, dışardan karşılanacağı anlamına gelmektedir. Öğretim kadrosu, başta Anadolu'da Konya ve Kayseri gibi kültür merkezlerinden olmak üzere, İran, Suriye ve Türkistan'dan gelecek bilim adamlarından oluşmuştur. Medreselerdeki bu yabancı çok kültürlü karma eğitimin, Osmanlılara özgü kültürel yapıyı oluşturması , kuşkusuz zaman alacağı gibi, uzun bir süre sonra kurulacak kütüphanelerin dermelerinin de, İslamiyet'in etkisiyle Arap kültürünün ürünleri olacağı yadsınamaz. Bu yabancı kaynaklardan bilgi üretimine ise, ancak Türkçe düşünüp, Arapça'yı ana dili kadar iyi yazmasıyla geçilebileceği ortada bir gerçektir. Osmanlılarda bilgi üretiminde gecikmenin, en önemli nedenlerinden biri olan farklı dilde bilgi üretiminde bulunmaktır. Gerçi, Batı kültüründe Latince'nin bilim dili olarak kullanılması, bilgi üretimine bir engel teşkil etmemiştir. Bununla birlikte, Arapça ve Türkçe'nin farklı dil ailesinden gelen diller olmasına karşın, Latince'nin Batı dillerinin bir uzantısı, üstelik de yapay bir dil olduğu düşünülecek olursa, Osmanlılar açısından, Arapça'nın bilgi üretimini geciktirecek bir engel olduğunun kabul edilmesi gerekir. Ne var ki, farklı diller, Osmanlıların bilgi alışverişinde bulunmak üzere farklı ülkelere gitmesine neden olmuştur. I. Murad dönemine (1362-1389)gelindiğinde Edirne'nin ve Anadolu'daki beyliklerin alınmasıyla birlikte, hem bu beyliklerden bilim adamları İmparatorluğa akın etmeye başlamış, bundan böyle Anadolu'daki kitaplar Osmanlı'ya taşınmaya başlamış, hem de İmparatorluktan Horasan ve Maverünnehr'e giden Bursa kadısı Mev-

lana Mahmud ve eğitim amacıyla Mısır'a giden örneğin, Molla Fenari²⁴ gibi bilim adamları da bu ülkelerden kitap toplayarak, kendilerine ait derme oluşturmaya başlamışlardır. Bu yoğun bilgi trafiği, Erünsal'a göre Osmanlıdaki bilim adamlarının özgün yapıt üretmesine, bu eserlerin kopyalarının çıkarılarak, sonunda kitap birikimine neden olmuştur (Erünsal, 1988: 5.) Öte yandan, Yıldırım Beyazıt dönemine (1389-1421) gelindiğinde, Kütahya, Manisa ve Kastomonu gibi beyliklerin de Osmanlıya katılmasıyla birlikte, bu bilim merkezi medreselerde üretilmiş bilgi, Osmanlının kültür merkezi Bursa'ya taşınmış, bununla da kalmayıp Bursa'da Ebu İshak, Eyne Bey, Subaşı Molla Fenari gibi medreselerde kurulmuştur. Ne var ki, Timur istilası, derme ve kütüphanelerin, bundan böyle ilgili kayıtların kaybına neden olmuştur.

II. Murad dönemine (1421-1451) gelindiğinde ise, hükümet merkezinin Edirne'ye taşındığı ve 1430'da Tunca nehri kenarında Darü'l-hadis medresesi kurulduğu görülmektedir. Bu medresenin ötekilerden farkı, vakfiye ve muhasebe defterinin bulunmasıdır. Bu medrese, ilmiye sınıfından olanlara açık olup, dermesinde sadece 71 cilt Arapça kitabın bulunmaktadır. Bu ise, medresede bilimsel olarak Arapça'nın ve Arap kültürünün bilimsel olarak Osmanlıların kuruluş ve yükseliş döneminde egemen olduğunu göstermektedir. Bu dönemde, vakfiyesi bulunan öteki kütüphaneler ise, Bursa Umur bey camii kütüphanesi ve Üsküp İshak Bey medresesi kütüphanesidir. Bunlar arasında en ilginç olan vakfiye, 1454'te son düzenlenmiş haliyle Umur Bey'e ait olup, bu Arapça vakfiyenin aynı yıl içerisinde Türkçe'ye çevrilip taş üzerine kazınmış olması ilginçtir. Bu ise, Arapça'nın resmi dil olmasına karşın, Türkçe'nin uygulama alanında henüz silinmediğini göstermektedir. Özellikle yazıya geçmiş olması, dikkat çekicidir. Öte yandan, örneğin, Bursa'daki camide 33 Türkçe kitap bulunması, halk arasında Türkçe'nin varlığını sürdürdüğünü kanıtlamaktadır. Bu dönemdeki en açık niteliğe sahip olan Umur Bey'e ait bu son vakfiyede, 300 cilt kitabın yanı sıra, kimlerin bu kitaplardan yaralanacağından, kitaplardan kimin sorumlu tutulacağına ve nerede nasıl saklanacağına varıncaya dek Türkçe bilgini bulunması, gerçekte günümüzde ülkemizdeki en büyük eksiklik olan yazılı olarak görev tanımını, Umur

---

²⁴ Molla Fenari'nin 10000 ciltlik bir derme bıraktığı öne sürülmekle birlikte, Veliüddün kütüphanesindeki bazı kitaplar dışında, bunu belgeleyecek yeterince kanıt olmadığından, sadece nakle dayalı bilgi olarak kalmaktadır (aktaran Erünsal, 1988: 5)

Beyin yaklaşık altı yüzyıl önce akıl ettiğini gösterir. Kuşkusuz, vakıf kütüphanelerinin yozlaşmasını önleyecek en büyük etkenlerden birinin, vakfiyedeki koşulların açık seçik dile getirilmesi olduğunun gözden kaçırılmaması gerekir. Bu kısa bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlıların kuruluş döneminde derme sayısının 500'ün altında olduğu ve dermenin çoğunun, Arapça olduğu anlaşılmaktadır (Erünsal 1988: 3-19).

Bu şekilde bir sınıflandırma, tarihi sıralamaya göre ele alınacak olursa, İstanbul'un Fatih Sultan tarafından alınmasının ardından, Manisa'dan Edirne sarayına taşındığı kitapları, önce Beyazıd'da yaptırdığı Eski Saraya ardından Yeni Saray'a taşıdığı görülür. Bu, Balcı zade'nin yukarıda sözünü ettiği ilk saray kütüphanelerine örnek olarak gösterilebilir. Ne var ki, henüz yeni kurulmuş, daha alt yapısı oluşturulmamış, savaşımlardan yeni çıkmış bir imparatorlukta, henüz yerleşik olmanın getirdiği kültürel etkinlikleri başlatmak olanağı olmamıştır. İlk dönem de geçici çözüm olarak Ayasofya, Semaniye, Zeyrek gibi medreseler oluşturulmakla birlikte, I. Mahmut'un Ayasofya'yı yeniden düzenlerken verdiği katalogun önsözünde geçmişten sadece bir kitap kaldığını belirtmesi dışında, bu medreselerde kütüphane olduğuna dair ,hemen hiçbir kayıt bulunmamaktadır. İşte bu yüzden, Fatih Sultan Mehmet'den kalan en eski olarak 1472-1473 yıllarında düzenlenmiş olan ve dört medreseye vakfedilen kitapların listesinin bulunduğu vakfiyeden yola çıkarak, Fatih külliyesindeki kütüphanelerin varlığından söz edilebilir. Ne var ki, burada da şöyle bir sorun çıkmıştır: 1596 tarihli II. Beyazıd'ın Fatih'in vakfiyesinin yeniden düzenlenmiş kopyasında, medreselerdeki kütüphaneler yerine, "mescid'in Batısında medreselerdeki müderris ve öğrenciler için bir yer yaptı" denilmesi çelişki yaratmaktadır (aktaran Erünsal,1988: 25). Öte yandan, Fatih Külliyesinin II. Beyazıd dönemindeki 1489-1490 tarihli muhasebe bilançosunda, hafız-ı kütüb'e rastlanmaması, bu görevin cami vazifelileri arasında görüldüğüne işaret etmektedir. Buna bağlı olarak, bir başka varsayımda, medreselerdeki kütüphanelerin ya camilere taşındığını ya da medreselerdeki kimi kitapların nüshalarının, cami kütüphanelerinde de bulunduğudur (Erünsal, 1988: 25-27). Ne var ki, İstanbul'da medrese kütüphanelerinde böyle bir göreve, II. Beyazıd döneminde yer verilmezken, Fatih'ten kalan Topkapı sarayında özel olarak bir hafız-ı kütüb'ün görevlendirilmesi, buna karşılık medreselerde, kütüphane görevlisi bulunmadığı gibi, giderek kütüphanelerinde kaybolması İstanbul'daki medreselerde gerçek anlamda bir eğitim verilmediğini veya

sarayın, bilginin halka yayılmasında köprü vazifesi görecek medreselere yeterince özen göstermediğini ortaya çıkarmaktadır. Ne var ki, II. Beyazıd'ın Edirne külliyesi vakfiyesinde tam karşıtı bir tavır sergilediği görülmektedir (Erünsal, 1992: 30-40). Vakfiyede medrese için gerekli dini eserlerin yanı sıra, tıp'la ilgili yapıtlarında bulunması, II. Beyazıd'ın medreselerdeki eğitime ve eğitimin can damarı olan kütüphaneye özellikle önem verdiğini göstermektedir. Ayrıca dikkat çeken bir başka noktada vakfiyelerin hem Fatih hem de II. Beyazıd döneminde Arapça olmasıdır. Bu ise, vakfedilen kitapların Arapça olduğu ve Arapça'nın giderek yerleştiğinin bir göstergesidir.

XVI. yüzyılın ilk yarısı I. Selim'in kısa ve seferlerle süren saltanatı yüzünden, kütüphaneler açısından durağan geçmiş, Kanuni Sultan Süleyman'ın döneminin ilk yılları da geçmiş dönemin yarattığı sosyal ve ekonomik krizden ötürü, kültürel açıdan geri kalmıştır. Ancak Kanuni'nin saltanatının II. Döneminde, devletin önde gelen kişilerinin evlerinde ya da vakfettikleri konaklarında yaptırdığı kütüphanelerin, İstanbul'da kültürel yaşamı yeniden canlandırdığı söylenebilir. Bu yüzyıldaki en önemli diğeri bir özellik de, artık Anadolu'da ve İstanbul'daki külliyelerin medreselerinde, kütüphanelerin eğitimin kopmaz bir parçası haline gelmesidir. 16. yüzyıldaki bu durum, günümüzle karşılaştırıldığında, devlet okul ya da üniversitelerinde olduğu kadar, özel okul ve üniversitelerinde de kütüphanelere yeterince özen gösterilmediği ortadır. Bir başka deyişle, bu hareketin 16.yüzyılda sadece İstanbul'la sınırlı kalmayıp, Anadolu'da da yaygın bir gelenek haline almasına karşın, günümüzde artan okul sayısına karşılık kütüphane sayısı ve dermesinin düşük kalması, geçmişteki bu olumlu geleneğin zayıfladığını göstermektedir.

III. Murad döneminde ise, özellikle dikkati çeken ihtisas kütüphanelerinin kurulmaya başlamasıdır. Örneğin, Topkapı sarayındaki tıp'la ilgili kitapların liste ve korumasının, hekimbaşının denetiminde olması ya da İstanbul'daki rasathaneyi kuran Takiyüddin'in (1525-1585) rasathanenin yanında astronomiyle ilgili kitapların bulunduğu bir kütüphane oluşturması dikkat çekicidir. 17. yüzyılın başında ise. kütüphaneler İstanbul'un dışında da çoğalmaya başlamıştır. Kütüphanelerin dermesinin medrese eğitime yönelik olması ise, Erünsal'a²⁵ göre

---

²⁵ Bu dönemde Anadolu'da özellikle 17. yüzyıl sonunda, sadece medrese kütüphanelerinin değil, cami kütüphanelerinin de arttığı görülmektedir.

medrese eğitiminin yaygınlaştığını göstermektedir (Erünsal, 1988: 64-68). Bu dönemde yeni kurulan kütüphanelerin yanı sıra, eskiden kurulmuş kütüphanelere bağışta bulunanların artması, derme sayısını yükseltmiştir. XVII. Yüzyılın sonunda, kültürel etkinliğin zirveye çıktığı, kurulan üç büyük medrese kütüphanesinden anlaşılmaktadır. İkisi, Köprülü ailesi tarafından kurulan bu medreselerde, kütüphanelerin vakfiyelerinden, hem personel, hem de derme sayısının arttığı görülür. Bütün bunlar, aslında Osmanlı kimliğinin de şekillendiğinin bir kanıtıdır. Öte yandan, özellikle bu hareketin devlet eliyle değil de, o ülkede yaşayan bireyler tarafından benimsenip, uygulanması Osmanlı kültürünün baskıyla değil, toplumun kendi içinden oluşarak şekillendiğini göstermektedir.

1718'deki Pasorafaçça anlaşmasıyla birlikte, Lale Devrine girilmiştir. III. Ahmet, bu dönemde halka açık kütüphanelerin sayısını arttırdığı gibi, Topkapı sarayında da biriken kitaplar ve özellikle de yazmaları korumak üzere saray okulunun bir uzantısı olarak yeni bir kütüphane açılmıştır (Tekin & İlkin, 1999: 31). Bu dönemde, özellikle ilginç olan konu, Şeyh-ülislam İsmail Efendinin tarih, felsefe edebiyat gibi kitapların, vakfının caiz olmadığıyla ilgili fetva vermesine karşın, Ali Paşaya ait zengin bir kitap koleksiyonunun III. Ahmet'in kurduğu bu saray kütüphanesinde (1719) üç yıl sonra yer almasıdır (Erünsal, 1988: 73-77). Bu ise, savaş yoluyla da olsa, Batıyla ilişkilerin Osmanlı hanedanını, bir yandan safahata sürüklerken, öte yandan da onu tutuculuktan kurtardığını ve ufkunu açarak yerleşik bir toplum olmanın inceliklerini aramaya yönelttiğini gösterir. Örneğin, henüz kütüphanenin temeli atılmadan hangi kitapların kütüphaneye konulacağı saptanmış, kitaplar ciltlettirilmiş ve kütüphane personelinin bile önceden tayin edilmiştir. Öte yandan, II. Beyazıt döneminde kurulup, III Ahmet dönemine kadar birkaç kez açılıp kapanan Galatasaray mektebinin yeniden düzenlenmesi de, hanedanın eğitime verdiği önemin yanı sıra, gittikçe yerleşerek kendine özgü kimlik ve geleneğini kültürel yolla kurma yoluna girdiğini gösterir (Erünsal, 1988: 95). İstanbul'daki bu kültürel etkinlik ve kütüphane kurma girişimlerine karşın, Anadolu'daki kütüphane kurma etkinliğinin durgunlaşması, yönetimle halk arasında kopukluğun daha da

---

Örneğin, Hüseyin Ağa Kütüphanesi (Amasya), İbrahim Efendi Kütüphanesi (Urfa, 1689) Musli Efendi Kütüphanesi (Kastamonu 1699) gibi kütüphaneler, Anadolu'da halkın bilgiye gereksiniminin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir (Erünsal, 1988: 66)

arttığı şeklinde değerlendirilebilir (Erünsal, 1988: 78-82). Bununla birlikte, İbrahim Paşa'nın da katkılarıyla yabancı dilde yazılmış kaynakların Türkçe'ye çevrilmesi için bir komisyon kurulması, matbaa ve çeşitli kaynaklardan kitap biriktirme isteğinin duyulması, hanedanın yerleşik bir toplum olma yolunda attığı ilk adımlardır. Ayrıca, medreselere bağlı kütüphanelerin ve vakfedilen kitapların sayısı da artmaya devam etmiştir.

I. Mahmud dönemi, Patrona Halil isyanı nedeniyle, içte çıkan kargaşalığın ve dışta İran, Avusturya ve Rusya'da çıkan savaşların yaşandığı bir dönem olmasına karşın, I. Mahmud'un Yalova kağıt fabrikası yanı sıra, matbaa'yı da yeniden harekete geçirmesi, onun kültürel etkinliğe verdiği önemin somut ifadesi olarak düşünülebilir (Erünsal, 1988: 83). Fatih Sultan Mehmet'ten sonra gelen padişahlar tarafından ihmale uğrayan ve III. Selim döneminde Patrona Halil isyanıyla birlikte iyice zarar gören, örneğin, Ayasofya kütüphanesi (1744), I. Mahmud döneminde yeniden inşa edilip düzenlenerek, Topkapı Sarayı kütüphanesinden sonra en önemli dermeye sahip kütüphanelerden biri durumuna yükselmiştir (Porter, 1854: 174). Buna ek olarak, Fatih ve Galatasaray mektebindeki kütüphaneleri de aynı dönemde kurulmuştur. Galatasaray mektebi kütüphanesinin kuruluşuna neden olarak özellikle Erünsal'ın deyişiyle "öğrencilerin kitaba şiddetle ihtiyaç duymaları olarak gösterilmesi" ise, I. Mahmud'un kütüphane ve eğitim arasında köprü kurulması gereğini özellikle vurgulaması şeklinde değerlendirilebilir. Ancak bütün bunların üstünde III. Ahmet döneminden farklı olarak, Anadolu'nun en uzak köşesindeki kalelere kadar kütüphane kurma girişiminde bulunması hem ülkesi için, hem de etrafındaki devlet adamları, bilim adamları ve başka sınıftan gelenlere erk sahibi olarak örnek olması açısından büyük önem taşır (Erünsal, 1988: 83). I. Mahmut'un içinde büyük bir kütüphanede kurmak istediği ve içine konulacak dermenin bazı kitapların bile hazırlattığı, ancak tamamlayamadığı külliye, 1754'de ölümü üzerine kardeşi III. Osman tarafından 1755'te tamamlanmış ve Nur-i Osman adıyla kurulmuştur (Erünsal, 1988: 100). İçinde 3000 yazma olduğu bildirilen bu kütüphanede, Cassini'nin Türkçe'ye çevrilmiş Astronomi tabloları bulunmaktadır (karş. Porter, 1854: 174; Erünsal, 1988: 100).²⁶ Ayrıca III.

---

²⁶ Bu sayı, İsmail Erünsal tarafından kütüphanenin açılışında 5031 olarak bildirilmiş, ne var ki, ileriki yıllarda sayının pek artmadığı da ifade edilmiştir.

Osman ve III. Mustafa döneminde sadrazamlık görevinde bulunan Koca Ragıp Paşa'nın kurduğu kütüphanenin temeli ilk Sadrazam Köprülü Ahmet²⁷ tarafından atılmakla birlikte, onun başarılı bir selefi olması ve 1837 de *Divan-ı Ragıp* adıyla basılan felsefe ve ahlaki görüşlerini topladığı yapıtına ek olarak, ölümünden bir yıl önce mektep, kütüphane ve şadırvandan oluşan bu yapıyı tamamlamasından ötürü, bu kütüphaneye 1762 de Koca Ragıp Raşa Kütüphanesi adı verilmiştir (karş. Erünsal, 1988: 101; Porter, 1854: 174-176). III. Selim döneminde ise, İstanbul dışındaki kütüphanelerin sayısı artmıştır. 1780'de I. Abdülhamit tarafından kurulan kütüphanede de Porter'ın deyişine göre 1600 basma ve el yazması yapıt bulunmaktadır. Özellikle, 1788 de D'Ohsson'nun *Osmanlı İmparatorluğunun Genel Tablosu* adlı yapıtında, İmparatorluktaki kütüphanelerdeki kayıp ya da eksik dermeyle ilgili eleştirileri ve bu dermenin günün gereksinimlerini karşılamadığı şeklinde "bu eserlerin büyük bir kısmının şimdiki halkın mütalaaasına uygun bulunmadığı hiss olunmaktadır" (aktaran Baysal, 1992: 54) verdiği bilgi, kütüphanelerin o günkü durumunu göstermektedir. Kuşkusuz bu yazılanlar, yönetimi ,kütüphanelerdeki yazmaların korunması ve ilgili olarak kütüphanelerin yönetimine daha özen gösterilmesi konusunda bilgilendirme amacını taşımaktadır. D'Ohsson'un eleştirileri ve uyarıları doğrultusunda hemen harekete geçilmemekle birlikte, bu sonunda II.Mahmut'un kütüphaneleri denetlemesine yol açarak, 1826'da **Evkaf-ı Hümayün** nezaretinin kurmasına neden olmuştur (Karş.D'Ohsson, 1957: 51-60; Baysal., 1992; 52-54). II. Mahmut'un bu hareketi, aynı zamanda imparatorluğun dizginleri her alanda eline geçirmek amacıyla merkezîyetçi politikasının kültürel alana da yansımaları, ya da iktidarı elinde tutabilmek için kültürel alanda hakimiyet kurmasının

²⁷ Bu kütüphanenin temelini Ahmed Köprülü attığı şeklindeki bilgi, Porter'dan alınmış olup, bu konuyla ilgili sözleri şu şekildedir:

The Library of Raghıb Pacha was originally founded by Kiuprili Achmed, the second of the three celebrated Vizirs of that time, and the greatest statesman of whom Turkey can boast. Raghıb Pacha, the worthy successor of the illustrious Kiuprili, added largely to it.(Porter, 1854: 176)

Ragıp Paşa Kütüphanesinin temeli aynı ad'daki üç ünlü vezirden Türkiye'nin onur duyabileceği ikincisi tarafından atılmıştır. Ünlü Köprülü'nün değerli selefi ona büyük çapta ilavelerde bulunmuştur (çev. Mine Yazıcı) (çn. Metnin orijinali 1854 de yazıldığından bazı sözcüklerin İngilizce imlaları günümüzden farklı yazılmıştır Bu konuyla ilgili bilgi hem eski hem de konunun uzmanı İsmail Erünsal tarafından belirtilmediği için, doğruluğu konusunda araştırma yapılması gerekir.)

gerektiğinin farkına varması şeklinde değerlendirilebilir. Bu şekilde vakıfların da, devletin denetimi altına girmesi, iktidarı yeniden merkezîyetçi bir yönetimle ele geçirme düşüncesinden kaynaklanabilir. Sonuç olarak, Çavdar'a göre "özden çok biçim ile ilgili bu değişme kütüphanelerin statü ve niteliğini değiştirmemiştir" (Çavdar, 1995: 27). II. Mahmud dönemine (1808-1839) dek, kütüphaneler, kasaba ve köylere kadar uzanmış, bununla birlikte tekkelerdeki kütüphanelerin sayısı da artmıştır. Bu bir yerde, hem merkezîyetçi yönetimin baskısından bir kaçış olarak değerlendirilebileceği gibi, öte yandan da inançla sınırlı konularda bile olsa, halkın okumaya gereksinim duyduğunun önemli bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Öte yandan, Batı kökenli yapıtlarda anlatıldığı şekilde, 1796'daki Mühendishane-i Berri-i Hümayün kütüphanesinde toplanmaya başlamıştır.

2.4. Tanzimat Öncesi Genel Değerlendirme

Osmanlı imparatorluğunun Lale devrinden başlayıp, Tanzimat'a kadar uzanan bu dönemde, bilimsel geleneğinin geçmişteki gibi çoğunlukla Arap bilimine dayandığı, öte yandan Batı'da 16. yüzyılda doruğa eren evrenin sırlarını bilimsel bir tabana oturtmaya çalışan bilimsel devrimin, ne Tercüme heyeti ve matbaa yoluyla, ne de yeni oluşan eğitim kurumları aracılığıyla Osmanlı'ya yansıdığı söylenebilir. Batı'da Aydınlanma hareketi denilen bilimsel alt yapının temelini, deneye dayalı bilimlere dayandıran bilimsel yaklaşımını tanımadan yapılan başıboş çevirilerde, bilgiyi doğrudan aktaran kaynaklar yerine ikinci elden aktaran kaynaklardan aktarıldığından, zaten sınırlı sayıda olan bu çevirilerin de bilgi üretimine büyük bir katkısı olmamıştır.

Bilimsel gelenek, sistemi oluşturacak yöntemlerin saptanmasıyla ancak oluşur. Bundan böyle, öncelikle bilimsel sistemi yerleştirecek yöntemlerin öncüleri olan Kopernik (1473-1543), Galileo (1561-1626), Bacon (1561-1626) ve Descartes (1596-1650) gibi bilim adamlarının bilimsel devrime yol açan yöntemlerinin çeviri yoluyla hedef kültüre girmesi gerekir. Oysa bu bilgiler, ülkemize yüzeysel olarak ya çeviri /telif arasındaki ikincil kaynakların örtük çevirileri aracılığıyla, ya da Müteferrika'nın Katip Çelebi'nin *Cihannüma'yı* basarken yaptığı şekilde, eklemelerle Osmanlı'ya girebilmiştir. Bu ise, aktarılan bilginin yazarın süzgecinden geçerek, telif olarak öne sürdüğü yapıt içerisinde eksik, ya da kendi amacına uygun olan aktarıma tehlikesini yaratır.

Başka bir deyişle, bu şekilde telif adı altındaki yapıtlar, bilginin saptırılması tehlikesini de beraberinde getirebilir .Bundan böyle, telif ve çeviri yapıt arasındaki sınırların çizilmiş olması, başta bilimsel etik olmak üzere, telif yapıtlarda doğru bilgi kaynağından yola çıkarak özgün bilgi üretiminin sağlanması açısından da önemlidir.

Bununla birlikte, II. Mahmud'un (1808-1839) Tanzimat dönemindeki reformları hazırlayan ve eğitim alanında geçmişten farklı olarak, ilk kez eğitimin yüksek öğretimden değil de, tabandan başlayarak düzenlenmesi gerektiğini öne süren,²⁸ bununla da kalmayıp, ülke idaresinde eyaletler arası iletişimin öneminin farkına vararak ilk posta hizmetini, yol yapımını gündeme getiren ve Takvim-i Vekai (1831) adıyla ilk resmi gazeteyi çıkaran kişi olarak tarihimizde önemli bir yeri olduğu unutulamazdır. Ne var ki bu dönemde bile *Lallende Astronomi Tablolar'ının* çevirisinin öncelikle yapılmış olması, bilgiyi kolay yoldan sorgulamadan aktarma eğiliminin hala değişmediğini gösterir (İhsanoğlu, 1992: 340-341). Oysa, Batı'da sistemi harekete geçirecek Doğa'dan yola çıkarak gözlem ve deneye dayalı bir takım bulguların ortaya çıkarılması, Bacon'ın *Novum Organum'da* tüme varımlı yöntemini öne sürmesine neden olurken, Rene Descartes'ın da, ona karşı olmakla birlikte, yine gücünü Doğa'dan alan tümünden gelimli bilimsel yöntemini *Discourse sur la Méthode'da* bilim dünyasına tanıttıma olanağını yaratacaktır. (Forti, 2000: 33). Bu temel sistematik bilgilerin, Osmanlı geleneğine, hiç değilse eğitim kurumları aracılığıyla gelmesi beklenirken, eğitim kurumlarındaki neden, niçin'den çok, uygulama

---

²⁸ II. Mahmut'un 1824'te İstanbul'da oturanlara Sıbyan okullarına devam zorunluluğu getirmesi, eğitimde üstten değil de, tabandan eğitimin öneminin bilincine vardığını gösterir(Tekin & İlkin,1999: 62). Ne var ki, böyle bir talebin, tabandan gelmemesi, ya da tabandan gelecek kültürel ortamın yaratılmamış olması, bu kararın bir türlü uygulamaya geçemeyen bir buyruk olarak kalmasına neden olmuştur. Ayrıca 1838'de sıbyan okullarının ardından, Rüşdiye okullarını açmaya karar vererek, bunları Mekatib-i Rüşdiye nezaretine bağlamayı öngörmesi, onun, bir yandan eğitimde merkezîyetçi yaklaşımını sergilerken, öte yandan da bilginin derecelendirilmesi konularını tartışmaya açtığını gösterir. Burada, merkezîyetçi zihniyetin iki şekilde algılanması gerekir: birincisi, iktidarın gücünün eğitime uzanması; ikincisi ise, eğitimin eşit şekilde sağlamak üzere, tek merkezden denetim altına almak olarak değerlendirilebilir. Ne var ki, II.Mahmut döneminde, genellikle birinci anlamında kullanıldığı düşünülebilir.

alanına dönük amaçlardan ötürü, ne bilinçli bir çeviri hareketini, başlatabildiği, ne de Osmanlının temelde İslam kültürüne dayalı bilimsel geleneği değiştirebildiği söylenebilir. Bilimsel geleneği, Osmanlıdaki yeni eğitim kurumları ve kültürel oluşumlarının değiştirememesi karşısında, ilk 1830'da II. Mahmut'un dışarıya öğrenci gönderme girişimi de yetersiz kalmıştır. Başta dışarıya gönderilen öğrenciler arasında tıbbiye ve Enderun'dan 150 öğrenci bulunurken, 1834-1838 yılları arasında sadece Mühendishane ve Harbiye'den öğrenci gönderilmiş olması, sadece askeri alanda teknik bilginin Osmanlıya gelmesine neden olmuş, öte yandan bilimsel alanın alt yapısını temsil eden felsefe başta olmak üzere sosyal bilimler ve fen bilimleri alanında Batıdan doğrudan bilgi akışına olanak sağlayacak bir girişimde bulunulmamıştır (Tekeli & İlkin, 1999: 61).

Sonuç olarak, bu dönemle ilgili olarak bilimsel çalışmaların bireysel çabalara dayalı olarak ortaya çıktığı, bu bireysel çabaların da, hiç değilse Batıdaki bilimsel geleneğin varlığını ortaya çıkardığı söylenebilir. Osmanlıdaki yeni eğitim kurumları, Batı kaynaklarına başvurmayı ve Arapça kaynaklar kadar Batı kaynaklarının da önemine dikkati çekmeyi sağlayarak, başta bilim dili olmak üzere, yazılı dilde devrim yaratmayı başarmış ve çeviri ağırlıklı bu kaynaklar sonunda ulusal bilincinde gelişmesine yardımcı olmuştur. Eğitim, dil ve çeviri konusundaki girişim ve çabalar ancak Tanzimat Fermanı ile yönünü Batı'ya çevirerek hız kazanacaktır.

III. BÖLÜM

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ VE KÜTÜPHANE İLİŞKİSİ (1836-1920)

3.1. Tanzimat Dönemi (1839-1876) Bilgi Üretim Geleneğine Toplumsal Bakış

Tanzimat'a kadar Batı'dan gelen bu dağınık ve kısıtlı bilgi, üstelik İmparatorluğun hem içte, hem de dışta gittikçe azalan itibarı, onu ister istemez yeni kararlar almaya zorlamıştır. II. Mahmut'un ölümüyle tahta geçen büyük oğlu Abdülmecit (1839-1861) 1839'da ilk iş olarak Tanzimat Fermanı'nı çıkartarak, babasının merkezileştirme ve modernleştirme konularında başlattığı hareketi sürdürüleceğinin müjdesini vermiştir. Bu fermanla birlikte, Osmanlının yarattığı toplumsal yapı da değişmek zorunda kalmıştır. Prigione'nin "Bilim şiddetin gerekmediği bir uygarlık ütopyasını, eşitsizliğin toplumsal bir zorunluluk olmadığı bir dünya ütopyasını yaşatmamızı sağlamaktır" (Prigione, 2000: V) şeklindeki sözleri, bilim ve toplumsal yapı arasındaki bağı açıkladığı gibi, bu kadar küçük çapta bilgi akışının bile Osmanlı toplumsal yapısını etkileyeceği düşüncesini de akla getirir. Kuşkusuz, 18. yüzyılın ilk yarısında başlayan bu hareket, henüz nicel olarak yaygınlaşmamakla birlikte, nitelik açısından hem geleneksel Osmanlı eğitiminden geçerek, Doğu bilimlerinde uzmanlaşmış, hem de birkaç Batı dilini öğrenerek Batı'daki bilimsel anlayışa açılmış, çok iyi yetişmiş bir öbek aydın arasından örneğin, Mithat Paşa gibi sadrazamların çıkmasına olanak sağlayarak, toplumsal yapıyı etkileyecek kararlar alınmasını sağlamıştır (İhsanoğlu, 1987: 43-48).

Bu aydınların yetişmesinde geleneksel Osmanlı eğitim anlayışından kalma konaklarda sürdürülen bilimsel toplantıların büyük payı olmuştur.

Böyle bir gelenek aynı görüşte olan kimseleri bir araya getirerek tartışma olanağı yarattığı gibi, az sayıda da olsa onlara birlikteliğin verdiği kuvvetten seslerini duyurabilme olanağını da yaratmıştır. Bu şekilde, her iki kültürün bilgisine sahip bu kimseler, Doğu-Batı, eski-yeni, din-bilim gibi temel konularda tartışmaları başlatarak, Osmanlının iç ve dış siyasetinin sorgulanmasına neden olmuşlardır. Tarihçiler, bu bilimsel toplantılardan ötürü yürütülen etkinliğin adını Beşiktaş-ı Cemiyet-i İlmiye adını vermişlerdir (Tekeli & İlkin, 1999: 62-63). Bu etkinlik, gelecekte kurulacak tüzel kişilik niteliğini taşıyan bilimsel derneklerin kurulmasına da önayak almakla birlikte, esas önemli yanı, toplumsal reformları hazırlayacak dönemin aynı zamanda aydın kimliğini taşıyan siyaset adamlarının yetişmesinde katkısı olacaktır (İhsanoğlu, 1992: 378). Ne var ki, 1826'ya değin etkinliğini sürdüren bu dernek, Mısır valisi Mehmet Ali'yi örnek alarak reformları ilk başlatan II Mahmut'un, Yeniçerilerin Yunan seferlerindeki tutumundan rahatsız olup, Nizam Cedid gibi Asakir-Mansure-i Muhammadiye adıyla bir ordu kurmaya karar verdiği sırada Yeniçerileri ortadan kaldırıp, ardından onların yakından bağlı olduğu düşünülen Bektaşî tarikatını kapatmasıyla birlikte, derneğin bilimsel etkinliğine de son verilmiştir. Bir başka deyişle, derneğin bu tarikatla ilgisi olduğu öne sürülerek kapatılmış, bununla da kalmayıp, Bektaşî tarikatına bağlı olduğu öne sürülen üyeleri de İstanbul dışına sürülmüştür (karş. Zürcher, 1997: 40-44; Tekin & İlkin, 1999: 63).

Tanzimat'ı hazırlayarak Osmanlı'ya yenilikleri getiren II. Mahmut'un bu konuda reformcu yönüyle aldığı ivedi kararlar, kökten çözümler gibi görünmekle birlikte, zaman zaman birbiriyle çelişkili görünür. Şöyle ki, zaman içerisinde, bu şekilde kesin ve ivedi kararların, bilimselliğin getirdiği yapıcı ve geniş ölçekli çözümlerden çok kısa erimli çözümler olduğu anlaşılır. Şöyle ki, Bilimsel sistemin yerleştiği toplumlarda örneğin, çok sayıda kendi yetiştirdiği yeniçeriyi bir anda kışkırtarak ateşe vererek yok etmek yerine, bu kişileri bireysel olarak değerlendirerek topluma katkısı olacak şekilde yönlendirmek ya da yukarıda dernek örneğinde olduğu gibi, derinine araştırma yapmadan bu derneğin üyelerini bir komploya maruz bırakarak, dağılmalarına neden olmak yerine nesnel ve soğukkanlı davranarak iyi yetişmiş bu kişi ve bilim adamlarının ülkeye katkısını artırmak, başta kültürel olmak üzere bilimsel geleneğin kesintiye uğramadan süreklilik kazanmasına yol açar.

Kısacası, Tanzimat'ın eşiğinde bilimin, Prigione'nin dediği gibi, şiddeti ve haksızlığı ortadan kaldıracak ve uygarlık ütopyasını yaratacak

düzele geldiği söylenemez. Bilimsel anlayış, sadece pratik hayata yönelik kolaylıkları sağlayıcı bir araç olarak görüldüğünden, toplumsal hayatı etkileyecek reformlar yüzeysel kalmıştır. Gerçi, derneğın üyelerine bir süre sonra haksızlık yapıldığı anlaşılmış ve İstanbul'a geri dönmeleri sağlanmıştır

Bütün bu tarihsel olaylara karşın, bu iyi yetişmiş bir avuç aydının bilimsel etkilerinin, **Tanzimat Fermanına** da yansıdığı görülmektedir. Başta “kulluk” kavramının bu fermana yer almaması, yerini Osmanlı “tebaa' ya” bırakması ve dini ve etnik kökene bakılmaksızın, bu tebaada olan herkese mal ve can güvencesinin verilmesi, bununla da kalmayıp, yönetici sınıfın, halkın fazla ürününe el koyup geçimini sağlama olanağını ortadan kaldırarak, onları maaşa bağlaması, yönetici ve reaye ayırımının ortadan kalkarak, daha eşitlikçi bir toplumsal yapıya gidileceği anlamına gelir.

Bu kararlar, Osmanlının toplumsal yapısını temelden değiştiren, onu Batı'ya daha yaklaştıran kararlar olmakla birlikte, uygulamada geçmişten kalan alışkanlıkların yarattığı aksaklıklar, bu reformların bir türlü uygulamaya geçememesine ya da kötüye kullanılmasına neden olmuştur. Örneğın, bürokratik yapının gereğinde fazla şişirilmesi sonucu Osmanlının ekonomik yükünün daha da artmasına, ya da bürokratik kadroya girmek üzere rüşvet ve büyük hediyelerin verilmesi sonunda devletin işlerini yürütecek kadronun yozlaşmasına neden olmuştur.

Bürokratik sistemdeki değişikliğın bütün bu olumsuz yanlarına karşın Hegel'in diyalektik felsefesine dayalı olarak öne sürdüğü sivil bürokrasiye dayalı “ideal devlet” kavramı, Osmanlıya Tanzimat fermanıyla birlikte girmiş olmuştur. Hegel'in sivil bürokratlara yüklediği “eğitim yoluyla genel çıkarların savunuculuğu” rolü, yukarıda belirtildiği şekilde Tanzimat öncesi yetişen aydınların sivil bürokratlar sınıfına girerek, bir yandan yönetici sınıfta yer almalarına neden olurken, öte yandan da padişahın özel çıkarlarına karşı bir cephe oluşturmalarına neden olmuştur. Hegel'e göre, bürokratik sınıf ve Padişahın özel çıkarlarının bu şekilde çatışması, genel çıkarın gözetilmesine yol açarak, bilgi ve eğitim açısından daha eşitlikçi bir toplum yaratılmasına neden olacaktır (Heper, 1985: 291-296). Örneğın, Darülfünun'un kurulurken ilk hedefi, bürokratik sınıfa memur yetiştirmek olmakla birlikte, bürokratik sınıfın güçlenmesi, bu hedefin İhsanoğlu'nun deyişıyla “Darülfünun'dan beklenen fenlerin ve ilimlerin halk tarafından tanınması, öğrenilmesi ve

buna bağılı olarak cehaletten kurtulması” (İhsanoğlu, 1992: 369) şekline dönüşmesine yol açmıştır. Bu sözler, Hegel’in diyalektik felsefe anlayışının Osmanlıda ne gibi bir süreçten geçerek, genel çıkarı koruma aşamasına geldiğini gösterir. Bu gelişmeler, II. Mahmut döneminde ket vurulan bilimsel derneklerin yeniden kurulması düşüncesini akla getirir.

3.1.1. İslahat Fermanından (1856) II. Meşrutiyet Dönemine: Maarif-i Umumiye Nizamnamesi(1869) ve Münif Paşa’nın Rolü

İslahat Fermanının, Tanzimat fermanından farklı olarak en önemli özelliği, tek madde ile bile olsa, eğitime değinilmiş olmasıdır. Eğitimin bilgi üretimini ilk başlatan kurum olduğu düşünülecek olursa, bu konunun resmen dile getirilmesi, bilimin toplumsal yapıyı üst kademedeki de olsa, etkilemeye başladığını gösterir. “Osmanlı tebaasında bulunanlar” diye başlayan bu madde de, ilk dikkati çeken Müslüman, Hıristiyan ayrımı yapılmaksızın, Osmanlı kimliğini kabul eden herkese, yaş ve sınıf koşullarını yerine getirmek koşuluyla, askeri ve sivil yüksek okullara girme hakkının verilmesidir. Bunun yanı sıra, her cemaate kendi okulunu açma hakkı, eskiden olduğu gibi her kesime verilmekle birlikte, bu okulların izlek ve öğretmen atamaları, Padişahın temsilcisi Maarif Meclisi tarafından yapılacağı bildirilmiştir. Ancak, bunlar arasında nizamnamede eğitim açısından en önemli madde, geleneksel sıbyan okullarından farklı olarak yeni eğitim şekli uygulanan “İptidai”den başlayarak, Darülmualim ve Darülfünun’u da ilgilendiren okul kütüphanelerinin kurulması ve idari örgütlenmesi konularının resmen ele alınmış olmasıdır (Çavdar, 1995: 31). Bu, bilginin bir merkezden denetim altına alınmak istendiğini göstermektedir. Ne var ki, bu madde de öne sürülenler, Müslüman tebaadan çok Hıristiyan tebaayı ilgilendirmekte olup, Batı ülkelerinin bu maddede geçenlerin uygulanıp, uygulanmadığını sorgulamalarına neden olmuştur. Örneğin, 1867’de Fransız dışişlerinin sunduğu nota, buna örnek gösterilebilir. Bu nota , Osmanlının içişlerine müdahalede bulunmakla birlikte, içindeki öteki öneriler 1869’da hazırlanacak Maarif-i Umumiye Nizamnamesine (Abdülaziz dönemi) ışık tutmuştur (İhsanoğlu, 1992: 370-371). Nota’da yer alan öneriler arasında başta yer almamakla birlikte, eğitimin temeli Müslüman ilkokullarının geliştirilmesi konusu, bir yandan tabanda bilginin, hiç değilse okuryazarlık düzeyinde yaygınlaştırılmasına, öte yandan da, iptidai, rüştiye, idadi ve sultani şeklinde derecelendirilmesine

yol açmıştır(Tekin & İlkin, 1999: 75-76). Böylelikle, önceden yüksek öğretim kapsamına giren temel eğitimin, yüksek eğitimden ayrılarak yüksek öğretimde uzmanlaşmaya fırsat tanınmış olmuştur. Ayrıca, Osmanlının bu notayı dikkate alarak, 1869'da çıkardığı Maarif Nizamnamesinin en önemli özelliklerinden birisinin, kütüphanelerin ilk kez eğitim kapsamı içerisine alınması olduğu söylenebilir. Bu nota, bir yerde yüksek öğretimin amacı belirlemiş ve özel alanda uzmanlaşma kavramının gelişip, yeni bilim dallarının açılmasına, örneğin, tıp ve mühendishane yanısıra hukuk, tarih gibi alanlarda yeni disiplinlerin kurulmasına neden olmuştur. Eğitimin bu şekilde yaygınlaşması ise, bilgiye gereksinimi artıracığından, notada bulunan halk kütüphanelerin geliştirilip artırılması şeklindeki madde de, kaçınılmaz olarak Maarif Nizamnamesinde yer almıştır. Bütün bu siyasal ilişkiler, yönetimi geleneksel olarak vakfiyelere bağlı vakıf kütüphanelerinin yanı sıra, yeni kütüphane türlerinin de doğmasına neden olmuştur. Bir başka deyişle, başlangıçta Osmanlının içişlerine müdahale olarak kabul edilecek bu nota, sonunda Osmanlı yönetimini kurumsal olarak olumlu yönde etkilemiştir. Bundan böyle, Tanzimat'tan sonra bu gelişmeler, kütüphaneleri de etkileyerek, başta okul kütüphaneleri olmak üzere, resmi daire kütüphaneleri ve bilimsel dernek kütüphanelerinin kurulmasına aracı olmuştur (Çavdar, 1995: 29-53). Bu ise, nizamnamenin sadece eğitimi değil, yönetimle ilgili iç işleyişi de etkilediğini göstermektedir. Örneğin, Meclis-i Mebusan'da resmi kütüphanenin kurulmuş olması, yazılı belgeye dayalı yönetim şekline geçildiğini ve yönetim de keyfi değil de, bilgiye dayalı karar almanın önemsenmeye başladığının bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Geriye dönüp bakılacak olursa, 1788'de D'Ohsson'un kütüphanelerin gerek derme, gerekse yönetim açısından günün gerisinde kaldığı şeklindeki eleştirilerine yanıt, 1826'da II. Mahmut döneminde Evkaf-ı Hümayun nezaretinin kurulmasıyla verilmiştir (D'Ohsson, 1957: 51-60). Ne var ki, bu nezaret İstanbul'daki kütüphanelerin kataloglarının hazırlanması konusunda bile çok geç kalmış ve İstanbul'daki kütüphanelerin kataloglarının hazırlanmasına ancak 1862'de başlanabilmiştir. İlk taş basma katalogu hazırlanan kütüphane "Damat İbrahim Paşa Kütüphanesini", 1868'de Ragıp Paşa Kütüphanesi izlemiştir. Ne var ki, eski yöntemlere göre hazırlanan bu kataloglar da yetersiz kalmıştır (Kayaoğlu, 1998: 152). 1869'da ise, geçmişteki bu eksik ve aksaklıklar, kütüphanelerin eğitim kapsamına alınmasıyla birlikte, bir ölçüde

giderilmeye çalışılmıştır (Baysal 1992: 54). Kuşkusuz ,burada Fransızların verdiği notanın etkisi de yadsınamaz. Bununla birlikte, Tanzimat'tan bu yana yetişen aydınların, bu eleştirilere tepki göstererek bildirilen eksiklikleri görmezden gelmek yerine, bunları ülke yararına kullanmaları devlet politikası açısından büyük bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Örneğin, Cemiyet-i İlmîyeyi Osmanîye'nin de kurucuları arasında yer alan Münif Paşa'nın, aynı zamanda 1869-1871 arasında Maarif başkanlığı sırasında herkesin yararlanabileceği "Millet Kütüphanesi" adı altında ilk genel kütüphaneye kurulması konusunda öneride bulunması, aydınların önemi kadar, aydınlanma hareketinde kütüphanelerin önemine de işaret eder (karş. Baysal, 1992: 54; Keseroğlu, 1989: 91-92).¹ Bu, aynı zamanda medrese, okul, cami tekke kütüphanelerine karşı yeni bir kütüphane modeli arayışı olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca, bununla da kalmayıp, Maarif Nazırlığı sırasında² vakıf kütüphanelerinin yeni yöntemlere uygun katalog defterlerinin hazırlanması konusunda bir emir vererek komisyon kurması, onun bilginin yayılmasında bilimsel dernekler aracılığıyla çeviri etkinliği kadar, kütüphanelerin işleyişine de önem verdiğini gösterir.

Öte yandan, 1879'da Maarif-i Umumiye nezaretinin bir komisyon aracılığıyla İstanbul'daki 69 vakıf kütüphanesinin 40 ciltlik bir katalog dizisinin çıkması, kütüphanelerde örgütlenme gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Öyle ki, 1882'de kütüphanelerin yönetimiyle ilgili bir yönerge çıkarılmakla kalmamış, ayrıca Maarif Nezareti Telif ve Tercüme daire-sine³ bağlı bir Kütüphaneler Müfettişliği de oluşturularak, kütüphanelerin yönetimi, eğitim kapsamı içersinde yayınlarla ilgili bir bölüme bağlanmıştır. Böyle bir birime, belki de yukarıda anlatılan katalog çalışması sonucu, yayınların dokümantasyonu ile ilgili bilgiye doğrudan

---

¹ Münif Paşa'nın bu önerisinin ardından, 1882 Beyazıt Kütüphanesi-i Umumi, 1901 Balıkesir Umumi Kütüphanesi, 1913 Kadıköy Kütüphanesi-i Umumi, 1918'de Süleymaniye ve 1923'de Ankara Umumi kütüphaneleri kurulmuştur (Alpay, 1976: 69)

² Münif Paşa, 1877; 1878-1881; 1884-1892 yılları arasında Maarif Nazırlığı yapmıştır (Kayaoğlu, 1998: 190).

³ Kurultay'ın verdiği bilgiye göre, bu daire II.Abdülhamit'in baskıcı yönetimi yüzünden kısa bir süre sonra yerini, Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyetine bırakmıştır. Bundan böyle, kütüphane ve çeviri etkinliğini biraraya getirerek kültürel gelişmeyi olumlu yönde etkileyebilecek bir girişim, siyasal anlayış yüzünden sona ermiştir (Kurultay, 1998: 20-21).

erişmenin getireceği kolaylıktan yararlanma amacıyla, bağlanma gereksinimi duyulmuş olabilir. Daha da açılacak olursa, vakıf kütüphanelerindeki katalog çalışması sonucu elde edilen bilgiden, başka bir bilginin eksikliği (kaynaklara erişebilirliğin zorluğu) ortaya çıkmış ve bu da, kütüphanelerin genel bir başlık altında değil de, Kütüphaneler Müfettişliği adı altında daha özel bir başlıkta yer alması düşüncesini akla getirmiştir. Bununla da kalmayıp, ilk kez 1881’de Münif Paşa’nın Nazırlığı sırasında 19 maddelik Telif Tercüme Dairesi yönetmeliğinin çıkarılmış olması ve bu yönetmelikte kütüphanelerle ilgili iki maddenin de bulunması, Osmanlıda eğitim ve onun uzantısı kuruluşların, yasa ve yönetmeliklerle kurumsal kimlik kazanmasının, ülkenin kalkınmasında önemli rolü olduğu düşünülebilir. Gerçi, yönetmelikteki bu iki madde kütüphanelerdeki katalogların önemine işaret etmekle birlikte, ayrıntılara girilmemiş ve sadece kütüphanelerin yönetimi ve denetimi kapsamı içerisinde ele alınmıştır. Bu konuyla ilgili olarak, iki maddeden ilkinde geçen Kayaoğlu’nun *Tercüme Müesseseleri*⁴ adlı yapıtından aktarılan şu sözler bu yukarıda söylenenleri kanıtlar niteliktedir:

“Kütüphaneler Müfettişliği tarafından her kütüphanenin mevcut ne kadar kitabı var ise, bade-i muayene hafız-ı kütüblere tutturulacak defter-i mahsusun bir aynı bu kere Telif ve Tercüme Dairesi’nde müceddeden açılan sicil-i umumiye kayd olunacak....bu sicil-i umumide her kütüphanenin kütüb-i mevcudesi yazıldığı sırada hafız-ı kütübüyle müfettişliği tasdikleri bulunacaktır.” (aktaran Kayaoğlu., 1998: 152-153)

Sonuç olarak, toplumda aydınların yaratıcı fikirlerinin öneminin yadsınamayacağını, bununla birlikte bu yaratıcı düşüncelerin hayata geçirilmesinde, Münif Paşa örneğinde olduğu gibi, kurumlar arası ilişkileri doğru bağlamda kurmanın (başka bir deyişle eğitim bağlamında) kurumsal işleyişi hantallıktan kurtaracağı öne sürülebilir.

---

⁴ Kitabın adından da anlaşılacağı gibi, Osmanlıdaki çeviri kurumlarını ilgilendiren bir yapıtta, Osmanlıda çeviri ve kütüphane konusunun iç içe ele alınmış olması, iki bilim dalı arasında doğal bir ilişki olduğuna dikkati çeker. Bu aynı zamanda her iki disiplin arasındaki ilişkinin yapay olmadığını ve bu araştırmada savunulan çeviribilim ve kütüphanecilik alanındaki ilişkinin günümüzde de sürdürülmesinin tarihsel olarak haklılığını kanıtlar.

3.1.2. Maarif-i Umumiye Nizamnamesine Bağlı Bilimsel Dernekler ve Çeviri Etkinliği: Encümen-i Daniş (1851-1862)

Encümen-i Daniş, 1851’de ileride kurulacak yüksek öğretim kurumu Darülfünun’a ders kitabı hazırlamak üzere, Darülmâarif binasında yerli yabancı 33 üyeden oluşan resmi bir bilim akademisidir (İhsanoğlu, 1992: 369). Bu derneğin kurulmasında Ahmet Cevdet Paşa (1822/1823-1895) önemli rol oynamıştır. Önde gelen üyeler arasında ise, Ahmet Vefik Paşa, Hayrullah Efendi, Hoca İshak Efendi gibi Osmanlı kimliğini taşıyanların yanı sıra, JV Hammer, Redhouse ve Bianchi gibi Doğubilimci, tarihçi yabancılar uzmanlar da bulunmaktadır (Tekin & İlkin, 1999: 74)

Ahmet Cevdet Paşa’nın bu bilim akademisini kurmak istemesindeki temel neden, Arapça ve Farsça’daki sözcüklerin daha az yer aldığı, Türkçe sözcüklerin daha ağırlık kazandığı bir bilim dili yaratmaktır. Bu yukarıda belirtilen bilginin halka inmesi şeklindeki amaçla örtüşmektedir. Bilginin, halka inmesi kuşkusuz öncelikle ortak bir dilde karar kılınmasını gerektirir (karş. İhsanoğlu, 1992: 370; Tekeli & İlkin, 1999: 130). Akademinin ilk kurulduğu gün, Cevdet Paşa’nın, Fuad Paşa’yla birlikte yazdığı Osmanlıca dilbilgisi kitabı “*Kavaid-i Osmaniye’yi*” Padişaha sunmuş olması, onun bu konudaki duyarlılığını olduğu kadar, akademinin de temel amacını gösterir. Söz konusu dernek, buna ek olarak Osmanlı tarihini de yazmayı üstlenmiştir. Ne var ki Cevdet Paşa’nın hazırladığı *Tarih-i Cevdet* dışında, bu konuda bir kitap yayınlanmamıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi, bu akademi çalışmalarını, başta dil ve sözlük olmak üzere bir yüksek öğretim kurumuna uygun düşecek, örneğin, tarih, jeoloji, politika iktisat gibi özel konu alanlarında toplamak istemiştir. Ne var ki, Darülfünun’a malzeme olacak nitelikte çok az sayıda kitap yayınlanmıştır.

Kurultay’ın verdiği bilgiye göre, yayınlanan kitap sayısı 21 olup, bunun 15’i çeviri, 6’sı teliftir. Çevirilerin dillere göre dağılımı ise, 7’si Fransızca, 3’ü Arapça’dır. Bu yapıtlar, ansiklopedik nitelikte ve yukarıda belirtilen konu alanlarındadır (Kurultay, 1998: 20). Edebiyat ve felsefe alanlarına girilmemiş olması ise dikkat çekicidir. Oysa, Batı’da kurulan yüksek öğretim kurumları, en başta bu konu alanlarıyla öğretime başlayıp, özel alanlarda serpilme olanağı bulabilmiştir. Ne var ki, dönemin reformcu olmakla birlikte, düşünce de baskıcı tutumu, kültürel gelişmeyi sağlayacak temel konu alanlarında aydınların çekimser

kalmasına neden olmuştur. Örneğin, dil ve kültürün kalbi edebiyata girmeden, dili geliştirmek üzere dilbilgisi ve sözlük çalışmalarıyla sınırlı kalmak, bu şekilde siyasal ve toplumsal bir anlayışın ürünüdür. Gerçi bu anlayış, bireysel düşünceleri dile getiren yapıtlar yerine, çok ciltli ansiklopedik çalışmalara yönelmesinden de anlaşılabilir. Bununla birlikte, sözkonusu dönemde dünyada bilgiye ansiklopedik gözle bakma akımının yaygın olduğu da yadsınamaz. Öte yandan, edebiyat ve felsefe alanında çalışma yapılmamış olması, Arapça çevirilerin sayısını azaltmış, ister istemez Fransızca çevirilerin sayısını çoğaltmıştır. Bunda, Cevdet Paşa'nın kişisel tercihi kadar, Tanzimat döneminde kurulan eğitim kurumlarının da payı olmuştur. Ne var ki, böyle bir eğilim sonunda, Arapça'dan sonra Fransızca'nın, Osmanlı'nın bilim diline girme tehlikesini yaratmış ve özellikle Cevdet Paşa'nın Osmanlıca bilim dili yaratma konusundaki titizliği, 1869'da Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmani* adı altında Fransızca'dan Türkçe'ye geçen sözcükleri içine alan bir sözlük yayınlamasına neden olmuştur. Daha da açılacak olursa, bu dil bilinci, derneğin çalışmaları yetersiz de olsa, hiç değilse önceki dönemlerde Arapça'nın bilim dili olarak sürdürdüğü uzun egemenliği, Fransızca'nın sürmesine izin verilmemiştir. Bununla birlikte, Berkes dil konusunda yapılan çalışmaların Osmanlıca'yı, bilim dili olarak kabul ettirmeye yaradığını, halk dili olan Türkçe'nin henüz bilim dili olması için bir çaba gösterilmediğini vurgulamıştır Halk dili Türkçe'nin, resmi yazılı dil olması konusunda ilk girişimde ise, Encümen-i Daniş üyelerinden, James Redhouse bulunmuştur. Anadolu'dan topladığı halk sözcüklerini hazırladığı sözlüklerde yer vererek, Tanzimat dönemi çoğu aydının savunduğu Osmanlıca'ya karşı, Türkçe'yi getirmiştir (Berkes 2002 (a): 260). Onun bu çalışmaları, hem ilk kez Fransızca'dan farklı bir dilin (İngilizce'nin), Osmanlı kültürüne girmesi, hem de Osmanlıca yerine Türkçe'yi bilim dili olarak öne sürmesi açısından önemlidir.

Encümen-i Daniş'in temelde amacı, bir ekip çalışması sağlayacak bilimsel ortamı yaratmak olmakla birlikte, burada ekipten çok, Cevdet Paşa'nın bireysel olarak bilimsel kimliği ortaya çıkmıştır. Bu, Cevdet Paşa'nın bilimsel kimliğinin baskın olmasından çok, Osmanlı'nın genelde ekip çalışmasını başaramamasından kaynaklanmıştır. Bundan böyle, Cevdet Paşa'nın bireysel çabalarıyla on yıl süren bu dernek, kapatılmak zorunda kalmıştır. Burada ilginç olan, devletin böyle bir girişimde bulunmasına karşın, akademik çevrenin böyle eşit paylaşım gerektiren bir çalışmaya hazır olmamasıdır. Bu ise, böyle olumlu başlayan bir

derneğin, verimsiz ve yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bir başka deyişle, bilim bugün olduğu gibi sözkonusu dönemde de, aydınları bile eşitlikçi paylaşımın söz konusu olduğu bir etkinlikte bir araya getirecek düzeye erişememiştir. Gerçi, bunda, devletin bu dernekleri kendi eliyle kurmakla birlikte, temelde amacının siyasal iktidarını bilimsel yolla sağlama düşüncesi olduğundan, bu düşüncenin yarattığı baskının, bu aydınları uzun süre kendi kabuklarına çekilmesine yol açtığı ve sonunda bilimin temel koşullarından ve gereklerinden biri olan ekip çalışması ruhunu kaybettirdiği olasılığını da unutmamak gerekir. Günümüzde de bu geleneğin sürdüğü, disiplinlerarası ilişkiler bir yana, disiplin içindeki bilimsel alışverişlerde bile zorluk çekildiği görülmektedir. Ne var ki, İnternet gibi teknolojik olanakların ister istemez bu bilimsel yalıtılmayı yıkacağı düşünülebilir.

Sonuç olarak, 1863'te Darülfünun'da okutulacak malzeme hazır olmamakla birlikte, hiç değilse herkesin ortak olarak anlayabileceği daha sade ve daha açık bir bilim dili⁵ oluşturma konusunda toplumsal bir bilinç kazanılmıştır. Bu dil bilinci, Osmanlı tarihinde bilgi üretimi açısından geçmişe göre bir adım daha ileri gidildiğini gösterir. Bunun da, bilgi üretimi açısından tarihsel sürecin bir ileri aşaması olarak kabul edilmesi doğru olur. Özetle, Osmanlı'da bilim tarihi, ağır ilerleyen bir süreçten geçmiştir. Üstüne üstlük, bu süreçte, bazı evreleri, çağı yakalama kaygısıyla atlayarak Batı'daki bilgiye erişme arzusu, iyi niyetle başlayan girişimlerin bir kısmının da başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Her şeye karşın, böyle bir etkinlik, başka bilimsel derneklerin kurulmasına örnek oluşturmuştur.

3.1.2.1.Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (1861-1867) ve Münif Paşa: Çeviri etkinliği ve İlk Dernek Kütüphanesi

Bu dernek, Encümen-i Daniş'teki fen bilimi alanındaki eksikliği, tamamlamak üzere kurulmuştur. 1861'de Petersburg Elçisi Halil Bey tarafından din ve politika dışında, her türlü çevirinin yayınlanması ve

---

⁵ Gerçi bu dönemde Tanzimat aydınlarının Osmanlıca'yı bilim dili olarak geliştirmeye çalıştıklarının akıldan çıkarılmaması gerekir. Ne var ki Osmanlıca'nın Arapça etkisinden daha arındığı ve Türkçe'nin dilbilimsel yapısının daha baskın bir duruma girmesinden ötürü yukarıda dilin daha sadeleştiği öne sürülmüştür.

halka açık dersler verilmesi amacı olan bu derneğin başına medresede yetişmiş olmakla birlikte Mısır'da ve Batı'daki gelişmelerle tanışma olanağını bulup dönüşünde Mühendis Emin Efendi'den ders alarak Fransızca öğrenen Münif Efendi gelmiştir. Bunun üzerine Kemal Paşa'nın katibi olarak Berlin'e gitmiş ve orada Fizik ve Hukuk eğitimi görmüştür. Dönüşünde ise Babiali tercüme odasında görev almış ve bu cemiyetin kurulmasına Fuad Paşa'nın desteğini alarak yardım etmiştir. Encümen-i Daniş üyesiyken Osmanlıca'yı bilim dili yapma görüşünde olan Cevdet Paşaya karşı çıkararak okuma yazmanın yaygınlaştırmak amacıyla Arap harflerinin kolaylaştırılması görüşünü savunan Münif Paşa,⁶ Cevdet Paşayla düştüğü görüş ayrılığı sonucu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kurulmasına öncülük etmiştir. (Berkes (a) 2002: 260-263).

Bu derneğin üyelerinin Encümen-i Daniş'in üyelerinden farkı ise Encümen-i Daniş 73 üyesinden 16'sı Medrese eğitimi çıkışlı olmasına karşın Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de medrese çıkışlılara hiç yer verilmemiştir. Bu aynı zamanda mektep ve medrese çıkışlılar arasında farklılığın giderek derinleştiğini ve bu konuda tartışmaların başladığını da gösterir (İhsanoğlu, 1992: 366). Bir başka deyişle bu laik ve dini eğitimin tartışılması anlamına gelmektedir. Encümen-i Daniş'le ortak yanı ise yine devlet eliyle kurulmuş olmasıdır.

Bu yeni heyecanla kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye adlı dernekte Batı'daki bilimsel gelişmeleri tanıtmak üzere "*Mecmua-i Fünun*" adında ikinci bilimsel dergi 1862'de çıkarılmış ve 1867'de 47.sayıya geldiğinde derginin basımı sona erdirilmiştir. Öte yandan 1849'da Mektep-i Tıbbiye-i Şahane tarafından çıkarılan ve bilim dallarının oluşumunun ilk müjdecisi dergi *Vakayi-i Tıbbiye* adlı dergiden farklı bir çok konu alanıyla ilgili yazıyı içermesidir (Bahadır 2001: 11-16). Bundan böyle, sanayileşmiş bir toplumun kuramsal olarak alt yapısını oluşturmak amacıyla başta iktisat⁷ olmak üzere, felsefe, coğrafya ve fen bilimleri ile il-

---

⁶ Berkes, Münif Paşa'nın Latin harflerinin kabul edilmesini gerçekte istediğini, bununla birlikte toplumsal yapıyı göz önünde bulundurarak bu şekilde kökten bir değişimi ne aydın ne de yönetici sınıfın kaldıramayacağını düşünerek hiç değilse Arapça harfleri daha kolay okunur kılacak bir yöntem bulunmasıyla ilgili yazılar yazdığını belirtmiştir. Bununla birlikte iki farklı kökten gelen dilde yine Arapça harflerle devrim yapmaya çalışmak ister istemez başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

⁷ İktisat alanında başta yazı yazanlar arasında Münif Paşa ile Tercüme Heyetinden Mehmet Şerif Efendi vardır (Ülken, 1992: 343).

gili konu alanlarını içeren bu dergi hem düzyazı bilim dilini geliştirmesi (Ülken, 1992: 340-350; Pakar, 1991: 19), hem de içerdiği konu alanları açısından ilk ansiklopedik çerçeveyi oluşturan dergilerden biridir.

Bu derginin Batı bilimini örnek olarak her konuyu bilimsel bir dayanağa oturtma gereğini başta aydınlar olmak üzere topluma duyurmaya çalışması pozitif bilim kavramının Osmanlı da kabulünü sağlamıştır. Öyle ki siyasal yönetim şeklinin bile bilimsel bir tabanı olması gerektiği konusunda bile yazılar çıkararak ilk kez bilimselliğin önemi anlatılmaya çalışılmıştır. Bundan böyle “*Mecmua-i Fünun*” için “maddeciliğin” topluma girme aracı olduğu söylenebilir (Hanioglu, 1985: 346). Bununla da kalmayıp, *Cemiyet-i Kitabetçe* ve *İber-i İtibah* gibi bilimsel dergilere de örnek olmuştur.

Öte yandan, Münif Paşa’nın fen bilimleri ile ilgili çevirilerine koşut olarak felsefe alanında da çeviriler yaptığı görülmektedir. Bu önceki bölümde öne sürülen, fen alanındaki çevirileri doğal olarak felsefe alanındaki çeviriler izlediği şeklindeki savın da doğrulanması olarak görülebileceği gibi (bk.II.Bölüm), Münif Paşa’nın, Aydınlanmayı ne derecede özümsemişinin de bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. *Muhaverat-ı Hikemiye* (1859) (Felsefi Konuşmalar) adlı yapıtında, Voltaire, Fénelon ve Fontenelle’den, alıcı kitleyi (okur kitlesini) göz önünde bulundurarak seçilmiş parçalar, bir antolojide toplanmıştır (Berkes (a), 2002: 264). Bununla birlikte, bilimsel yazılarda kullandığı düzyazı biçiminden farklı olarak, felsefenin okuyucu açısından anlaşılabilirliğini kolaylaştırmak amacıyla, bu yapıtta söyleşi biçimini seçmiştir.

Bu biçem şekli, henüz tam anlamıyla yazılı kültüre geçilemediğini gösterdiği gibi, İslam felsefesinden sonra Batı felsefesini Osmanlı’ya daha kolay ve kendine daha yakın hissettirmek için de kullanılmış olabilir. Münif Paşa’nın antolojisinde’de dönemin felsefe akımlarından Voltaire’in “Yaradancılık” (Deism)⁸ felsefesini seçmesinin de, bir rastlantı olmadığı gerçektir. Şöyle ki, dini deneysel bilimlerle uzlaştırarak, dinlerin varlığını mucizelere değil, doğanın varlığına dayandıran, vicdan özgürlüğü ve hoşgörüyü savunan Voltaire’den çeviri yapılmış olması, Münif Paşa’nın hem dilsel, hem de felsefi açıdan

---

⁸ Yaradancılık, Tanrıtanımsızlık olmayıp, Tanrının evreni yarattıktan sonra, kendi işleyişine bıraktığı savını öne sürer. Bu durumda Tanrı’nın varlığını kabul etmekle birlikte, belli bir dinin, inanç, ilke ve dogmalarını kabul etmez (Akarsu, 1975: 184).

buyurganlıktan uzak, okuyucuyu bilgiye davet edici bir tutum sergilediğini gösterir.

Münif Paşa'nın içinde bulunduğu kültürü bu denli yakından tanıması, onun iktidar tarafından da benimsenmesine yol açmıştır. Onun bu özelliği, Cemiyet-i İlmiye Osmaniye'nin kurulmasında devlet desteğinin alınmasının yanısıra, Aydınlanma'nın yol açtığı aklın üstünlüğü, eğitimin önemi gibi düşüncelerin de yayılmasını kolaylaştırmıştır.

3.1.2.2. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Kütüphanesi

Bu bilimsel dernek, *Mecmuai-Fünun'da* çıkan on maddelik kütüphane yönetmeliğiyle, kütüphanelere “düzen” kavramını sokarak, onun işleyişini etkileyecek daha çağdaş anlamda bir kütüphane anlayışını da beraberinde getirmiştir (Keseroğlu, 1989: 91).⁹ Bununla da kalmayıp, sonradan kurulacak Kütüphane-i Umumilere, Türk Ocakları kütüphanelerine de örnek oluşturmuştur. Ne var ki, bu kütüphanenin sadece, dernek üye ve yöneticilerine açık olması, onun genel kütüphaneden çok, bir derneğe ait “araştırma kütüphanesi” özelliğini taşımasına neden olmuştur. Geleneksel kütüphanelerden farklı olarak, bu tip kütüphanelerin, “dernek kütüphanesi” olma özelliği, gazete, dergi gibi gündelik yayınlar ve sosyal ilişkileri pekiştirecek ortamın sağlanmasından ileri gelmektedir. Öte yandan, yardımcı araçlar, laboratuvar, dil öğrenme ve yabancı kaynaklardan çeviri olanağı yanı sıra, Arapça ve Farsça kaynaklara ek olarak, Fransızca, İngilizce Almanca gibi Batı dillerinden bilimsel kaynakların da bulunması, bu kütüphaneye “araştırma kütüphanesi” olma özelliği katmıştır (Keseroğlu, 1989: 91-92). Bununla birlikte, söz konusu kütüphanenin herkese açık olmaması ve ücretli olması, ileride kurulacak kütüphanelerin de hizmet vereceği okuyucu kesimine sınır getirilmesi fikrini akla getirmiştir. Gerçi başlangıç aşamasında, derneğe üye olma, sadece küçük bir ücret karşılığında hizmet alanının genişletmek amacını taşımaktadır.

---

⁹ Keseroğlu bu yönetmelikle ilgili olarak, amaç ve işlevleri konusunda bir madde bulunmadığını belirtmiştir. Ne var ki, kuşkusuz bir sistemin kurulması zaman isteyen uzun bir süreçtir. Bu şekilde, hiç olmazsa, yazılı olarak ilk adım atılmış olmuştur (Alpay, 1987: 263; Keseroğlu, 1989: 91-92; Akın, 1999: 90-92).

3.1.2.2.1. Tevaün-i İçtimai Cemiyeti Kütüphanesi (1911) ve Türk Ocakları Kütüphanesi

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Kütüphanesini örnek alarak, 1911’de kurulan Tevaün-i İçtimai Cemiyeti Kütüphanesinin, dernek üyeliği için ödenen ücret karşılığında, derneğe ait kitap ve dergi satışları, bedava kütüphane hizmeti, bununla da kalmayıp bedava sağlık muayenesi gibi sunduğu hizmetler, onun, “sosyal yardımlaşma” anlamına gelen adıyla, işlevinin örtüştüğünü gösterir. Ne var ki, derneğin kuruluşunda amaçlarının, Batı uygarlığına ulaşmak, ülke eğitimine hizmet vermek şeklinde belirtilmesine karşın, günümüz bir kısım sosyal yardımlaşma derneklerinde olduğu gibi, bu derneğin de toplumsal amaçlardan çok, bireysel amaçlara hizmet ettiği ortaya çıkar. Bununla birlikte, Osmanlının sosyal yardımlaşmayı algılayış şekli, doğrudan toplumsal yapı ve kendi geleneksel anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu şekilde çok yönlü fedakarlık gerektiren bir uygulama, gerçekten de toplumsal kaynaşma ve ülke eğitimi açısından bir katkıdır. Ne var ki, ilk 1912-1918 yılları arasında kurulan Türk Ocakları derneklerinde, Tevaün-i İçtimai Cemiyeti Kütüphanesinin ve Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Kütüphanesinin Münif Paşa’nın öne sürdüğü şekilde, Batının uygarlık düzeyine ulaşma şeklindeki temel amacı, I. Dünya savaşının da etkisiyle aşırı milliyetçi akımların doğması sonucu “yurt dışı da dahil olmak üzere bütün Türkler arasında kültürel bilinç uyandırma amacı” şeklinde değişmiş ve derneğin, ister istemez hizmet vereceği kesim sınırlanmıştır (Keseroğlu, 1989: 91-102).

Bu durumda Türk Ocakları Derneği Kütüphanesi, evrensel bilgiyi yakalamak üzere Doğu kaynaklarının yanı sıra, Batı kaynaklarına da yer veren ve bilginin ulusal bilinci uyandıracığına inanan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Kütüphanesindeki anlayışın gerisinde kalmıştır. Örneğin, Münif Paşa’nın *Mecmuai-Fünun*’da “Dersaadet’de yabancı dilde kitabı bulunan hiçbir umumi kütüphane yoktur” (aktaran Baysal, 1985: 1307) şeklindeki yakınması, onun evrensel bilgiyi yakalama konusundaki eksikliğin ne derecede farkında olduğunu gösterir. Bu ise, Batı kaynaklarının bu eksikliği gidereceği konusundaki görüşünü dile getirdiği gibi, bilgi ve bilimde tutuculuğun¹⁰ karşısında olduğunu da

---

¹⁰ Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kitablığında, sadece Batı kaynaklarına değil, Doğu dillerinde kaynaklara da yer verileceği şeklindeki Baysal

kanıtlar. Ne var ki, Türk Ocakları Derneğinin yukarıda belirtilen üye ve kaynak konusundaki tutuculuğu, dünyadaki milliyetçilik akımlarının ülkemize de yansması sonucu, farklı dinlerde olanlar bir yana, aynı dini paylaşmakla birlikte farklı etnik kökenlerden gelenlerin bile, kendi kültürlerini yaşatmak uğruna özerk bir devlet kurma isteğinin gündeme gelmesiyle birlikte ortaya çıkmış olabilir (Keseroğlu, 1989: 101).

3.1.2.3. Tercüme Cemiyeti (1865)

Münif Paşa'nın yabancı kültürü olduğu kadar, kendi kültürünü de tanıması sonucu oluşan bu hoşgörülü ve esnek yaklaşımı, onun başkanlığında Maarif Nezaretine bağlı Telif ve Tercüme Cemiyetinin de kurulmasına neden olmuştur. Bu cemiyetin amacı, Encümen-i Daniş'in görevini üstlenerek, eğitim alanına hizmet vermek üzere sadece çeviri ya da telif okul kitaplarını yayınlamakla sınırlı kalmamış, halka seslenen çeviri ve telif yapıtları da yayınlamayı hedeflemiştir. Bir başka deyişle, bu cemiyetin amacı, Encümen-i Daniş'in uluslararası akademik iletişim kurmaya yönelik amacı yerine, yurtiçi eğitim düzeyini artırma amacını taşımaktadır (Ülken, 1992: 50). Örneğin, Meclis-i Maarif tarafından yazılıp, Meclis-i Vala tarafından düzeltilen nizamname müsveddesinden yola çıkarak, Kayaoğlu'nun kaleme aldığı raporda geçen "Padişah *bütün tebaasının* eğitim ve terakkisi yolunda" şeklinde kullanılan ifade, ilk kez hedef kitleye eğitim konusunda ayırım gözetilmeksizin seslenildiğini gösterir (aktaran Kayaoğlu, 1998: 121). Bundan böyle, sözkonusu cemiyetin Encümen-i Daniş yerine kurulmayıp, daha geniş bir kesime hizmet vermek üzere kurulduğu anlaşılır.

Konuya, bir de "çeviri etkinliğine", merkezi otoritenin bakış açısını değerlendirmek açısından bakılacak olursa, yönetimin çeviriyi seçme nedeni, yukarıda sözü edilen müsvedde rapordan şu şekilde özetlenebilir: birincisi, azınlık ve yabancı okullarında yabancı dilin zorunlu olması, siyasal yönden tehlikeli bulunmakta, bundan böyle, yabancı dilde eğitimi önlemek amacıyla çeviriye başvurmanın daha doğru olacağı düşüncesi yaygınlık kazanmış; ikincisi ise, bilimde Batı dillerine başvurmanın, o günkü resmi dil Osmanlıca'nın bilimsel alanda terminolojisinin geri kalmasına yol açacağı gibi, Arapça, Farsça yanı sıra, bir Batı dilini daha

---

tarafından aktarılan ifade, onun tutuculuktan uzak ve bilimsel olarak geniş ufuklu olduğunu gösterir. (Baysal, 1985: 1307)

öğrenmenin zaman kaybına yol açarak özgün dilde bilgi üretimine ket vuracağı düşüncesini akla getirmiştir. Bundan böyle, çeviri yayınları artırarak, ulusal dilin dinamiklerini zorlamak gereği ortaya çıkmıştır. (Kayaoglu, 1998: 119-123). Çeviri hareketini destekleyici bütün bu düşüncelere karşın, bu cemiyetin de yeterince verimli olmadığı görüşü ise (Tekin & İlkin, 1999: 75), kuşkusuz çevirinin zor ve zaman alan bir etkinlik olmasından özellikle kaynaklanmıştır.

3.1.2.4. Daire-i İlmiye (1870)

1870’de Maarif nezaretine bağlı olarak kurulan bu daire bilimsel anlayışın gelişmesiyle birlikte, Avrupa’daki üniversitelerle iletişim kurmak amacıyla kurulmuştur. Abdülaziz (1861-1876) döneminde kurulan bu daire’nin ötekilerden en büyük farkı da ilk kez Yunanca ve Latince’den çeviri yapılmasının önerilmesidir. Kurultay’a göre bu “pratik yararın ötesinde bilgi gereksinimi” duyulduğuna işaret etmektedir (Kurultay, 1998: 20). Bunda Batı’daki üniversitelere giden öğrencilerin oradaki üniversitelerdeki eğitimde Yunan ve Latin dili ve kültürüne verilen önemin ulusların kalkınmasındaki etkisiyle ilgili aktardıkları bilgiler de önemli rol oynayabilir. Özellikle Ortaçağda üniversitelerde eğitim diline Yunanca ve Latince başlandığı göz önüne alınacak olursa, Hıristiyan felsefesinden farklı olarak Yunan ve Latin felsefesine dayalı bir eğitim görmenin Batıyı gözleme dayalı bilimlere döndürmedeki etkisinin Osmanlı içinde geçerli olabileceği düşünülebilir. Öte yandan örneğin, Encümen-i Daniş döneminde yaşayan bir dil Fransızca’dan çeviriler yapılması özellikle istenirken, Ahmet Mithat’ın (1844-1913) döneminde Latince ve Yunanca’dan çeviri yanlısı olması dikkat çekicidir (Tekin & İlkin, 1999: 133). Bunun ileride anlatılacak olan Pozitivist felsefeyle ilgisi olduğu kadar temelde amaç Batının geçtiği yollardan geçerek ülkeyi kötü durumdan kurtarmaktır. Öyle ki önceki çeviri derneklerinde sadece Arapça ve Farsça’dan bir Doğu dili yanı sıra her ne olursa olsun bir Batı dili bilmek yeterli bir ölçüt iken, bu daireye girecek elemanlarda Latince yada Yunanca bilme koşulu aranmıştır.

Encümen-i Daniş (1851) ve Tercüme Cemiyetinden (1865) sonra kurulan bu dairenin kendinden öncekilere göre görev tanımı ve amacı daha açık olarak ifade edilmiştir. Şöyle ki Encümen-i Daniş hem okul hem de halkın okuyabileceği kitapları çevirmeyi hedeflerken, Maarif Nezaretine bağlı Tercüme Cemiyeti sadece halka seslenecek kitaplar çevirmeyi

yeğlemiştir (Ülken, 1992: 50-56). Daireyi-i İlmiye gelindiğinde ise görev tanımları içerisinde bu dairenin okul kitapları çevirmekle yükümlü olduğu açıkça belirtilmiştir. Bunun yanı sıra 1870’de Telif ve Tercüme Nizamnamesi hazırlama görevi de bu daireye verilmiştir (Kayaoğlu, 1998: 135-138).

3.1.2.4.1. Telif ve Tercüme Nizamnamesi (1870)

Otuz beş maddeden oluşan açık ve sade bir dille yazılmış bu nizamnamede, sıbyan okullarında başlayarak yüksek öğretime kadar yayınlanacak kitapların içeriğiyle ilgili olduğu kadar, tipografik özellikleriyle de ilgili koşullara yer verilmiştir. Örneğin, dilinin açık, içeriğinin bilgiye merak uyandırıcı olması, ya da yapıtın büyüklüğüne veya yazımının güçlüğüne göre yazar/çevirmene zaman tanınacağı şeklinde koşullar öne sürülmüştür. Bu ise, bir yandan devletin denetimi artırdığını gösterirken, öte yandan da tipografik özelliklerle ilgili koşulları bulunması, yazılı kültürün Osmanlıya girdiğini göstermiştir. (Kayaoğlu, 1998: 138-142).

3.1.3. Türk Bilimsel Kimliğinin Oluşumunda Çeviri Yoluyla Bilgi Aktarımının Rolü

Batıda gözleme dayalı bilimlerin yarattığı bilimsel devrimin sonucu ortaya çıkan yeni toplumsal anlayış, Tanzimat’tan başlayarak Mithat Paşa, Ahmet Vefik Paşa gibi yönetici kadroda bulunan kimi aydın kesim tarafından topluma çeviriler yoluyla kazandırılmaya çalışılmıştır Ne var ki, bu anlayışın yerleşmesi, öncelikle rasyonel düşünceyi olgunlaştıracak gözleme dayalı bilimlerin gelişmesine bağlıdır. Oysa, söz konusu dönemde bu bilgiyi Osmanlıya taşıyacak yeterince telif ve çeviri yapıt bulunmamaktadır. Aydınlanma hareketini temsil eden felsefi düşüncenin Rousseau, Fenelon gibi öncülerinden yapılan çeviriler de ne kültürel, ne de toplumsal yapıyı da birden etkileyecek güce sahip değildir. Bununla birlikte, felsefe alanındaki çevirilerin, fen alanındaki çevirilerden sonra yer alması, bilimsel geleneğin kendine özgü bir süreci olduğunu göstermektedir. Böyle bir süreç izlendiğinin en büyük kanıtı ise, felsefe alanındaki çevirilerin, Fen alanındaki çevirilerin bir toplumdaki soyut düşünce yeteneğini geliştirmesinin sonra yer almasıdır. Başka bir deyişle

gözleme dayalı bilimler sınıfına giren fen bilimleri alanında çeviriler Tanzimat döneminden başlamasına karşın, fel alanındaki çevirilere 1908 II. Meşrutiyet'ten sonra rastlanmaktadır (bkz. Tablo 1.1).

Bu süreç biraz daha geniş bir zaman yelpazesi içinde ele alındığında ise, Matbaanın kuruluşundan Tanzimat'a (1727'den 1839'a) kadar 9 fen kitabı basılmış, Tanzimat döneminde ise (1840-1875), bu sayı 68'e yükselmiştir. (Baysal, 1968: 29-45). Fen bilimleri alanındaki kitapların, yeni açılan eğitim kurumlarına göre sayısının az olduğu ortada bir gerçektir. Öte yandan, bu dönemde çeviri ve telif arasındaki farkın iyice ayırt edilmemiş olması, çeviri yayın sayısının net olarak verilememesine neden olmuştur. Üstelik, bu kadar sınırlı sayıdaki ikincil kaynaklara dayalı bilgilerin verildiği çevirilerden, toplumun tabanı bir yana, eğitim görmüş kimselerin bile gözleme dayalı yetilerini geliştirmesi ve buradan yola çıkarak rasyonel düşünceye dayalı kararlar vermeyi başarması, kuşkusuz kolay değildir. Bununla birlikte bu kadar az bilgi kaynağından bilgi bile yukarıda sayılan özelliklere sahip kişiler yine de ortaya çıkmıştır.

Kuşkusuz bu durum, sadece bireysel özveriyle bilgiyi etkin bir süreç olarak algılayıp, yaratıcı güçlerini içinde buldukları topluma uyarlayabilen doğuştan üstün yetenekli kimseler için geçerlidir. Oysa, eğitimin her dönemde olduğu gibi, Matbaa'dan Tanzimat dönemine amacı, bilgiyi her nitelik ve her kesimdeki insana yaymaktır. Öte yandan Baysal'ın, 1729'dan 1875'e uzanan dönem için verdiği "basılı yayınlarla" ilgili sayılarla, Meral Alpay'ın "çevirilerle" ilgili sayısal dökümlerin karşılaştırılması ortaya şöyle bir tablo çıkarmaktadır (Baysal, 1968: 53; Alpay, 1976,50-51; Akbayar, 1985: 450-451):

Tablo: 1. Telif ve Çeviri Dağılımı

Dönem	Toplam Sayı	Çeviri	Çeviri Yüzde
1)Dönem 1729-1875	3074	203	6.4
2)Dönem 1876-1907	7527	1776	23
3)Dönem 1908-1928	13766	1555	11.9
Toplam	27367	3534	

Alpay'ın verdiği bilgiye göre, 1729'dan 1928 harf Devrimine uzanan dönemde kütüphane kataloglarında kitap sayısı 27367'yi bulmakta olup, 3534'ü ise çeviri olduğu bildirilmiştir (Alpay, 1976: 84). Ayrıca 1876'dan sonra, Batı dillerine dönülmesiyle birlikte, yukarıda tablodan da anlaşılacağı gibi, kitap sayısında artış olmuştur.

Tablo: 1.1. Konu Alanlarına Göre Çeviri Dağılımı¹¹

Dönem	Siyaset	Fen Çeviri	Askerlik Çeviri	Felsefe Çeviri	Din	Halk Kitap	Edebiyat
1)Dönem 1729-1875	-						
2)Dönem 1876-1907	-	142	139		175		887
3)Dönem 1908-1928	55	67	209	56	48	114	506
3.1) 1908- 1917	55		74	56			299
3.2)1918- 1928		67	135		48	114	207

Tabloda temel olarak üç zaman kesiti ölçüt alınmıştır. Bunlardan ilki, Matbaa'dan Tanzimat'a kadar uzanan dönem, ikincisi Tanzimat'tan II. Meşrutiyete kadar, sonuncusu ise II. Meşrutiyetten Harf Devrimine dek olan dönemdir. 1727-1875 arası I. Dönemde çeviri yoluyla bilgi edinilmekle birlikte, çeviri sayısının kesin olarak çıkartılamamış olması, açık olarak çeviri yoluyla gelen yabancı bilgiyi, toplumun kabul etmeye daha hazır olmadığını, bununla birlikte, telif adı altında örtük çeviriyle gelen bilginin toplumda daha kabul gördüğünü ortaya çıkarmaktadır. Bu ise, çevirilerin sadece bilgi aktarım aracı olarak kullanıldığına işaret

¹¹ Bu Tablo, Baysal'ın ve Alpay'ın verdiği sayılara dayanılarak derlenmiştir. Boş bulunan kutularda ilgili konularda sayı verilmediği için boş bırakılmıştır. Bunun bir nedeni de, Alpay'ın ölçüt olarak en çok çeviri yapılan konuları saptamasından kaynaklanmış olabilir. Bu şekilde en çok çeviri yapılan konulara göre bir değerlendirme, aynı zamanda bilginin hangi yönde toplumu etkilediği konusunda da ipucu vermektedir.

etmektedir. Örneğin, Baysal'ın bu dönemle ilgili olarak örneğin, fen için 77, askerlik için 146 şeklinde telif yapıt sayısını verirken bu alanda çeviri sayısına değinmemesi çeviri ve telif arasında kesin sınır bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Buna karşın, özellikle 1840 ve 1868 dönemine “İlk Edebi Batı Çevirileri” şeklinde başlık atması, toplumda çevirinin varlığının, ancak edebi eserler aracılığıyla 1840'dan sonra kabul edildiğini göstermektedir. Üstelik, bu başlığın ardından, 1869-1875 dönemi için “Tiyatro ve Roman devri” şeklinde bir başlığın atılması, yeni bir tür tiyatronun da 1869'dan sonra benimsendiğini göstermektedir. Bu ise kültürel gelişmede edebiyatın önemine işaret ettiği gibi, yeni yazınsal türlerin bir topluma kazandırılmasında çevirinin önemine de işaret etmektedir (Baysal, 1968: 65-74).

Öte yandan Matbaa'dan, Tanzimat dönemine kadar olan dönemle (1729-1875), Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemi (1876-1907) arasında Batı'ya göre bilgi eksikliğinin kabul edilerek, özellikle yeni açılan öğretim kurumlarında giderek artan bilgi gereksinimini karşılamak üzere, çeviri sayısının 203'ten 1726'ya yükseldiği görülmektedir (bk.Tablo: 1). Bu birikimin sonunda, II. Meşrutiyet'ten Harf devrimine uzanan kısa dönem aralığında ise, çeviri sayısının (1555) nerdeyse II. Dönemdekine yakın olduğu görülür. Üstelik, III. Dönemde yukarıda öne sürüldüğü şekilde, felsefe alanında da çeviriler (toplam 114) yapılmaya başlandığı görülür (bkz.Tablo:1.1.). Bu aynı zamanda, çevirilerin konu alanlarına göre de bir süreç izlediğini kanıtlamaktadır. Alpay'ın konu alanlarına göre verdiği tabloda, fen bilimleri ve askerlik bilimlerinin birbirinden ayrıldığı görülür. Oysa Matbaadan Tanzimata kadar fen bilimleri askerlik kapsamı içerisinde ele alınmıştır. Bu askeri mekteplerle başlayan fen bilimleri kavramının, bilimsel dernekler ve darülfünunla birlikte yeni bir şekil alması anlamına da gelebilir. Bu bir yerde özel alanda uzmanlaşma gereksinimi duyulduğunun da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir(bkz. Tablo:1.1.).

Özetle başta (I. Dönemde) fen bilimleri ve askerlik alanındaki telif ve çeviri yapıt sınırının belli olamaması nedeniyle, çeviri sayısı verilemezken, ikinci dönemde, fen bilimleri ve askerlik konularındaki çeviri ve telif sayısının sınırlarının birbirinden ayrıldığı görülür. Son dönemde ise (1908-1928), bir önceki dönemde (1876-1907), fen bilimlerinden çeviri yoluyla edinilen bilginin (142) ve çeviri edebi eserlerin sayısının (887) artması sonucu, rasyonel düşünce yeteneklerinin geliştiği ve 1908-1928 yılları arasında felsefe alanında 56 adet çeviri

yapıldığı görülmektedir (Alpay, 1976: 46-52). 1908-1917 arasında Fen bilimleri ile ilgili çevirilerin yerini askerlikle ilgili çeviriler (74) aldığı görülmür. Bunda, kuşkusuz savaş yıllarının etkisi olmuştur. Yine bu dönemde savaşa rağmen, fen alanında çeviri yokken, 56 adet felsefe çevirisinin bulunması ilginçtir. Öte yandan yine bu son dönemde siyaset alanında 55 adet çeviri bulunması, felsefe ve siyaset arasındaki bağlantıyı gösterdiği gibi, düşünsel evrim olmadan, toplumsal gelişme olamayacağı düşüncesini de akla getirir. Bir başka deyişle, salt çeviri yoluyla teknolojiyi model almak, toplumsal kalkınmayı sağlamaz. Bütün bunlar, çeviri yoluyla da olsa bilimsel birikiminin yeni bir konu alanlarına merak uyandırdığı ve bu konu alanlarının da kimi zaman ulusal bilinci uyandırarak, toplumsal değişiklik ya da başkaldırlara neden olduğu görülmür. Bundan böyle yayınların konulara göre dağılımıyla ilgili tarihsel süreçten kuşkusuz toplumsal yapının geçirdiği evreler de kolaylıkla anlaşılabilir. Bu durum, sadece çeviri yapıtlarla ilgili olmayıp, genelde toplumdaki bilimsel üretkenlik derecesiyle de doğrudan ilintilidir. Örneğin, Aykut Kazancıgil'in *Türk Bilim Tarihi Bibliyografyası* adlı yapıtında 1850 ve 1908 tarihleri arasında bilimsel üretkenliğin yok denecek kadar az olduğunu öne sürülmüştür. Bu bilgiler, söz konusu dönemde çıkan bilimsel dergilerden¹² izlenerek çıkartılmıştır. Buna karşın, 1908'den sonra II. Meşrutiyetle birlikte, genelde yayın sayısının birden arttığı belirtilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşunun hemen ardından özel konu alanlarıyla ilgili ayrı ayrı yayın organlarının kuruluşu ve Servet-i Fünun, İkdam, Vakit, Cumhuriyet, Yeni Sabah gibi günlük gazetelerde, bilimsel konu ve tartışmalara eğilinmesi siyasal değişikliklerle bilgi üretimi arasındaki ilişkinin doğru orantılı olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Kazancıgil, 1981: IX-XVII). Toplumsal yapının özgürlük derecesine göre, bilimsel üretkenlik derecesinin arttığı ve bilginin tabana yayılma hızı ve araçlarının çoğaldığı görülmektedir. Bundan böyle, Kazancıgil'in farklı nitelikte yayın türlerinden ve telif çeviri ayrımı gözetmeden yaptığı bu değerlendirmenin, yukarıda bilimsel çevirilerle ilgili olarak öne sürülen bilgilerle örtüştüğü görülmektedir.

---

¹² Bu dönemde Mecmua-i Fünun ve birkaç tıp dergisinden başka bilimsel dergi bulunmadığı belirtilmiştir. Bu bilgi adı geçen yapıtta 7 numaralı dipnotta verilmiştir. (Kazancıgil 1981: XV).

Özetle, telif olduğu kadar, çeviri yapıtların da dağılımından, askerlikle ilgili çevirilerin her dönemde en çok çeviri yapılan bilimsel alanlar arasında yer alması, iktidarın gücünü askeriye den aldığı, ne var ki, listeye her dönemde farklı konu alanlarının girmesiyle birlikte toplumda da yeni arayışlara yönelindiği görülür. Örneğin, 1908-1917 arasında siyasetle ilgili çevirilerin artması, toplumsal olarak demokratik yapıya kavuşma özleminin de habercisi olarak da yorumlanabilir. Bununla birlikte, 1918-1928 arasında Tablo1. 1’den de anlaşılacağı gibi, en çok çevrilen konu alanları arasında, siyasetin yerini 48 adet dinle ilgili çevirinin alması, siyaset alanında Cumhuriyetin kuruluş aşamasında laiklik ilkesi konusunda bir ikilem yaşandığını gösterir. Alpay bu konuyla ilgili “Cumhuriyet düzeninin içinde dinin yerini tespit işi yeniden önem kazanıyor” (Alpay 1976: 51) şeklinde bir çıkarımda bulunmuştur. Ne var ki, bu konuda akla bir de dinle ilgili çevirilerin sayısının artması din, bilim ve toplum arasındaki ilişkilerin daha derinden sorgulanarak, bu konuda tartışma gereğinin doğduğuna da işaret edebilir. Bu durum, fen bilimleriyle başlayan çeviri hareketinin dinle sonlandığından çok, fen bilimleri ve Batı’daki felsefe akımlarının biraz daha tanınmasıyla birlikte, Doğu-Batı kültürü arasındaki farklılıkları karşılaştırma gereksiniminin duyulmaya başladığını da gösterebilir. Bundan böyle, uzun süre “tefekfüre” dayalı bir eğitim anlayışından sonra, çevirilerin, hiç değilse, konuyu sorgulamayı hatırlatması, yine de ileri bir adım olarak değerlendirilebilir. Burada çeviri etkinliği açısından önemli nokta, tartışmanın bastırılması yerine, etraflıca tartışılarak bilginin açılmasına olanak vermesidir. Ne var ki, böyle bir ortam ancak toplumların içerde ve dışarıda her türlü sorununu çözmüş ve belirli bir refah düzeyine ulaşmış olmasını gerektirir. Oysa dönemin gerek ekonomik, gerekse dış ülkelerle ilişkileri ve eğitim alanındaki alt yapısı bu kadar geniş bir konuda kapsamlı bir tartışmaya olanak vermemiştir. Bu durumda ise, çevirilerin işlevi hepten yadsınmamakla birlikte, kültürel açıdan ileri adımlar, toplumsal tartışmadan çok, bireysel girişim ve yaptırımlarla sağlanabilmektedir.

Bilimsel akışın yönü, kuşkusuz dillere göre yapılan çevirilerin dağılımından da çıkarılabilir. Örneğin, bu konuda yine Alpay’ın verdiği bilgiler, hem fen bilimleri hem de felsefe akımları açısından Tanzimat’tan Cumhuriyetin kuruluş yıllarına (harf devrimine dek) hangi kültürlerin etkisi altında kaldığını gösterir (Alpay, 1976: 56):

Tablo: 2. Dillere Göre Çeviri Yayınların Dağılımı

1876-1907	1908-1917	1918-1928
Fransızca	Fransızca	İngilizce
Arapça+Farsça	İngilizce	Fransızca
İngilizce	Arapça+Farsça	Almanca
Diğer Avrupa Dilleri	Diğer Avrupa Dilleri	Arapça+Farsça

1876'dan II. Meşrutiyet'e kadar Fransızca'nın en çok çeviri yapılan dil olması, sadece Osmanlılara özgü bir özellik olmayıp, Batı'da gözde bir dil olarak en yaygın çeviri yapılan dillerden biri olması, Osmanlı'nın Batı'daki bilgiyi yakalama çabasının, bir kanıtı olarak da değerlendirilebilir. Bunda, elçiliklerin, dışarıya gönderilen öğrenci ve yeni eğitim kurumlarının etkisi yadsınamaz. Ne var ki, Fransızca'dan yapılan çevirilerin, genellikle ikinci kaynaktan ya da kısaltılmış metinlerden yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, çoğu zaman kaynak metnin kime ait olduğu bile bildirilmemiştir. Kimi zamanda, Almanca ya da İngilizce kaynakların, ikinci dil Fransızca'ya çevirilerinden yararlanılmıştır. 1876-1907 döneminde Arapça ve Farsça'dan Osmanlıca'ya çeviri yayınların çokluğu, İslam kültürünün yüzyıllar boyu etkisi altında kalan bir imparatorluk için, son derece doğal bir sonuçtur. Burada önemli olan bilimsel dilin Arapça kalmayıp, Osmanlıca'ya çevirme gereğinin duyulması ve ulusal bilinçle birlikte, ana dilin resmi dil olması konusunda ilk adımların atılmış olmasıdır. Gerçi II. Meşrutiyetten sonraki dönemde Arapça Farsça'dan çevirilerin son sıralarda yer alması, Osmanlı aydınının bu dönemde zaten bu dilleri medrese eğitimi sonucunda öğrendiğinden çeviri yapıtı yerine ana kaynaktan beslenmeyi yeğlediğini de gösterebilir. Ayrıca, yeni bilginin Batı kaynaklarında

bulunması, ister istemez Batı kaynaklarından çeviri sayısını hızlandırdığı gibi, bu kaynaklardan yararlanarak derleme türü ortaya çıkan yapıtlarında sayısında da artma olmuştur. Ne var ki, bu dolaylı olarak Batı kaynaklarından edinilen bilgi, Osmanlı bilimsel geleneğinde devrim yaratacak güçte değildir. Çevirilerde bile Arap bilimsel geleneğinin sürdüğü, en küçük örnek olarak, çeviri yapıtlarda kaynak adının bile verilmediği görülmektedir. Öte yandan son dönemde 1908-1928 yılları arasında Arapça ve Farsça çevirilerin son sıralarda olmakla birlikte, hepten ortadan kalkmaması, üstelik Alpay'ın Tablo 1.1.de belirttiği gibi bu dönemde dini çevirilerin sayısının artması, bir yandan gericilik tehlikesi olarak görülmekle birlikte, öte yandan da Osmanlıca'daki Türkçe sözcük ve dil yapısının giderek etkisini göstererek, artık bu dilleri bilen ve kullananların sayısının azaldığına, bundan böyle de, Arapça ve Farsça çeviriye gereksinim duyulduğuna işaret edebilir. Harf devriminin 1928'de kabulü ve halk tarafından benimsenmesi de işte böyle bir sürecin sonucudur.

3.1.3.1. Tanzimat'tan II. Meşrutiyetin Sonuna Dek Bibliyograf-yalar

Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'in sonuna kadar Fransız etkisinin gittikçe kendini hissettirmesine karşın, Derleme Yasası konusunda hiçbir adım atılmamış olması dikkat çekicidir. Oysa kütüphanelerin yönetimi ile ilgili yönergeler (talimatnameler), kütüphanelerin vakıflara bağlı olduğu zamandan beri bilinmektedir. Buna karşın, kütüphanelerin içeriğiyle ilgili bir yasaya ya da yönetmeliğe yer verilmemiş olması, sözkonusu dönemde kütüphanelerin devlet açısından bilgiden çok, yapı olarak değeri olduğunu ortaya çıkarır. Kütüphanelerdeki kitapların fen ve bilimden çok dinle ilgili olduğu şeklinde kütüphanelerin içeriğiyle ilgili ilk değerlendirme ise, yukarıda da değinildiği gibi, Münif Paşa tarafından verilen rapor'da (la-yiha) ortaya çıkmıştır. Ne var ki, Münif Paşa'nın üç yıllık (1869-1871) Maarif Nezareti başkanlığı, onun bir derleme yasası çıkarmasına olanak vermediği gibi, II. Abdülhamit döneminde sunduğu talimatnamede de bibliyografya ile ilgili bir kayıtn bulunmamaktadır. Şöyle ki, II. Abdülhamit döneminde 1881'de Münif Paşa'ya kütüphanelerin yönetimiyle ilgili olarak "Kütüphanelerin Suret-i İdaresi Hakkında Talimatname" hazırlatılmasına karşın, ne Münif Paşa'nın derleme yasası ile ilgili bir ön-ride bulunduğu, ne de Abdülhamit'in Fransız örneğinden yola çıkarak

böyle bir girişimde bulunduğu görülür. Sonuç olarak, kütüphanelerdeki kitapların basılı fihristleri¹³ ile yetinilmiş olup, Mizancı Murad'ın 1870-1890 yılları arasında İstanbul'da yayınlanan telif ve çeviri basmalarla ilgili bibliyografyası dışında, yeni yayınlarla ilgili hiçbir kayda rastlanmamıştır. Bu durum ise, II.Abdülhamit'in baskıcı iktidar anlayışının, yeni yayınlara sansürcü bir şekilde yansındığını gösterir (Keseroğlu, 1989: 92-93).

Münif Paşa'yla başlatılan kütüphane kataloglarının hazırlanmasıyla ilgili çalışmalar bile, bu sansürcü rejim karşısında duraklamıştır. Tanzimat'tan (1845), 1918'e dek uzanan çeviri yapıtlar listesini çıkarmak isteyen Cumhuriyet dönemi Tercüme Dergisi ekibinden Şerif Hulusi'nin bile, *Tanzimattan Sonraki Tercüme Faaliyeti* adlı yazısında, çeviri alanında yayınlanmış sadece edebiyat alanında çok fakir bir liste bulunduğuyla ilgili eleştirisi, Osmanlının bilginin dizgeleştirilmesi konusunda bir türlü yerleşik bir sisteme geçemediğini gösterir (Hulusi, 1999: 203-207). Hulusi, sözkonusu dönemde, gazete ve dergi koleksiyonlarının bulunmamasını, derleme yasasının bir türlü çıkarılmamasına ve devletin, kütüphane ve matbaalara koyduğu hacizlere bağlamıştır. Hulusi'ye göre, bu ihmal, telif kaynaklar kadar çeviri yayınların da eksiksiz bir bibliyografyasının çıkartılmasını engellemiştir. Bununla birlikte, söz konusu dönemdeki çeviri yayınlarla ilgili ilk bilgiler Fransız Doğu bilimcilerin 1845'ten sonra çıkarmaya başladıkları *Journal Asiatique* aracılığıyla yayınlanan *Bibliography Ottomane*'dan elde edilmiştir. Bu bibliyografyayı hazırlayanlar arasında dönemin önde gelen Doğu bilimcilerinden Hammer, Bianchi, Belin ve Cl. Huart bulunmaktadır. Anımsanacağı gibi, adı geçen Doğu Bilimciler, aynı zamanda Encümen-i Daniş'e seçilmiş kimselerdir. Ne var ki, böyle bir bibliyografyanın hazırlanmasına katkıda bulunmalarına karşın, Encümen-i Daniş'te bu şekilde bilimsel bir işbirliğine gidilememiştir. Şerif Hulusi'nin dağınık bulunduğu bu çalışmayı, Leipzig'deki Otto Harrossowitz kütüphanesinin 1917'de Türkçe yapıtlar için hazırladığı katalog izlemiştir. Söz konusu katalogda, felsefe, fen bilimleri, din bilimleri, tarih ve edebiyat alanlarında 61 çeviri yapıt saptanmıştır. Sayı az olmakla birlikte, sağlam kaynaklara dayalı bir katalog olması açısından bu alanda çalışacaklara ışık tutmuştur. Öyle ki, Otto

---

¹³ Bu fihristler arasında Münif Paşa'nın 1878'de kurduğu komisyonun üyelerinden Selim Sabit Efendinin, yeni yöntemlere uygun olarak hazırladığı Hamidiye Kütüphanesi fihristi örnek gösterilebilir (Kayaoğlu, 1998: 152)

Hachtmann bu katolağa dayanarak, 1918’de yine Leipzig’de hazırladığı *Europäische Kultureinflüsse in der Türkei* adlı yapıtı yayımlanmıştır. Burada kitap kataloglarından, dergi ve gazete koleksiyonlarından saptanan çeviri yapıt ve makale sayısı, 141’dir. Bu sayıda, tam olmamakla birlikte, yazarın bu çalışmayı yapmasının temel nedeni, ilgi çekicidir. Yazar, çeviri yayınlar aracılığıyla Avrupa kültürünün Osmanlı’daki etkisini araştırmak istemiştir.

Onun, bu çalışması iki nedenden ötürü önemlidir; birincisi, çeviri tarihi açısından; ikincisi ise geleceğe yönelik olarak çeviri ve kültür araştırmaları arasındaki bağı yakalama açısından önemlidir. Birincisiyle ilgili olarak, Osmanlı’daki çeviri yayınlara başvurusu, her ne kadar Şerif Hulusi tarafından 1914-1918 arasında süren I. Dünya Savaşı nedeniyle siyasi amaçlı olarak görülse de, Otto Hachtmann’ın tarihle ilgili saptamaları, günümüz içinde geçerliliğini korumaktadır. Bu saptamalar, kısaca Fransızca’dan çevirilerin çokluğuna karşın, Almanca’dan çevirilerin azlığına, İngilizce ve Yunanca’dan çevirilerin bile, ikinci dilden, bir başka deyişle, yine Fransızca’dan çevrildiğine, Fransız İhtilalinin Türklerin Avrupalılaşmasında etkisi olduğuna işaret etmektedir. Bu saptamalar, görüldüğü gibi, günümüzde bu dönemle ilgili olarak verilen bilgilerle çelişmemektedir (Hulusi, 1999: 204). İkinci olarak çeviri yayınların incelenmesinden yola çıkarak öne sürdüğü “Türk karakterinin Fransız karakteriyle uzlaşıp uzlaşmayacağı” tartışması ise, günümüzdeki çeviribilim ve kültür araştırmaları arasındaki yakınlaşmaya işaret etmektedir.

Sonuç olarak, yukarıda örneği verildiği şekilde, kütüphanecilik alanındaki bibliyografya çalışmalarının, çeviri etkinliği ve kültür araştırmaları arasında köprü vazifesi göreceği ve disiplinlerarası araştırmada bibliyografyaların önemi ortaya çıkmaktadır.

3.1.3.2. Milli Kütüphane Kavramının Oluşumu

Fransız kültürüne açılan İmparatorluğun, II. Meşrutiyet dönemi 1908’e kadar Fransa’yı kendine örnek almaya çalışması, 1789 Fransız İhtilali sonucunda uyanan “ulusal bilinci” kendi sınırları içersinde yerleştirmek amacını taşımaktadır. Bu nedenle, İmparatorluğun kalıtı gördüğü kütüphanelere, bir yenisini, “Milli Kütüphane’yi” eklemek istemiştir. Bu amaçla, 1912-1918 yılları arasında İzmir, Kayseri, Bursa

gibi çeşitli illerde “milli kütüphaneler” kurulmuş, ancak gerek fiziksel koşullar, gerekse derme ve dokümantasyon konusunda, hiç bir değişiklik, ya da yenilik ortaya atılmamıştır. Bu yeni kütüphaneler, sadece o dönemde yaygın bir ideolojinin adının kurumlara takılmasıyla sınırlı kalmıştır. Bir başka deyişle, Fransız Milli Kütüphanesinin, bir ulusun kültürel kalıtını en sistemli şekilde aktarım amacıyla konu alanlarına göre bir sınıflandırma bile çalışma yapılmamıştır. Öyle ki, 1909’da Mısır Nazırlar Meclisi ikinci katibi Ahmet Zeki Beyin, Sadrazam Hilmi Paşaya verdiği doksana altı maddelik rapordan anlaşıldığı kadarıyla, vakıf kitapları arasında imparatorluğun kalıtı olan yazma kitapların bile Milli Kütüphanelere aktarılmadığı, konu alanlarına göre sınıflandırmanın doğru olarak yapılamadığı bildirilmiştir. Üstelik, Evkaf Nazırının kendisinin bu kitapların Paris kütüphanelerinde gördüğünü bildirmesi şeklindeki bilgi Milli Kütüphanelerin bir kültürün kimliğinin yazılı belleği olan kitaplara sahip çıkamayarak, Fransız milli kütüphanesinin amacına ulaşamadığını gösterir (Ötüken 1956: 206-226). Kuşkusuz, bu durum, genel kütüphanelerin gündeme geldiği bir önceki döneme göre, milli kütüphanelerin de ulusal mirası koruyup, gelecek kuşaklara aktaracak bilgisel donanımı bir türlü oluşturamadığını ortaya koyar .

Burada kütüphanelerini geri kalma nedeni, sadece Evkaf ve Maarif Nezaretine bağlanamaz. Bu kurumların işleyememesi, öncelikle bilimsel geleneğin yerleştiği çözümleyici ve birleştirici yeteneklerin sorun çözecek düzeyde bir sistem oluşturamamasından kaynaklanır. Bilginin, tabandan başlayarak en üst kademeye kadar toplumsal kurumlara işlerlik kazandıracak düzeyde yayılamaması, kurumsal anlayışı da etkilemiş ve günümüze değin, çoğu devlet kurumunda süren kaos durumundan sistemli bir alt yapıya geçmekte her zaman zorlanılmıştır. Bir başka deyişle, “ulusal bilincin” oluşması da, iktidarın zorlamasıyla değil, bilgi birikimiyle oluşur. Bu şekilde, evrensel kültüre yeni bir boyut, yeni bir renk katacak düzeyde dışa açık ulusal bilinç anlayışı oluşturulmadan, Milli Kütüphanelerin kurulması ise, yüzeysel bir çaba olarak kalmıştır. Örneğin, günümüzdeki Milli Kütüphane anlayışıyla karşılaştırıldığında, o dönemde Milli Kütüphane adı verilen kütüphanelerin, gerçekte halk kütüphaneleri işlevini yerine getirdiği görülür. Ne var ki, Baysal’ın “Cumhuriyetimizin hemen öncesindeki yıllarda, kütüphanelerimizin durumunu açıkça çağdışı olarak niteleyebiliriz” (Baysal, 1992: 55)

şeklindeki saptaması, Osmanlının Batı'ya açılmasına karşın, uygulamada geri kaldığı sorusunun biraz daha açıklanmasını gerektirir.

Aydınlanma hareketinin Osmanlıya ilk yansıması, bir başka deyişle, Fransız İhtilalinin yarattığı ulusal bilinç, halk tarafından öne sürülüp, onun tarafından sahiplenilmesine karşın, Osmanlıda bunun iktidarı temsil eden “merkez” tarafından öne sürülmüş olması, bürokratik yapıda olduğu gibi, kütüphanelerde de hiyerarşik bir düzenin kabul edilmesine neden olmuştur. Bu durumda, kütüphanelerde başta padişahın örgütü verimli kılmak şeklindeki amacını yerine getirmek üzere atanan yöneticiler ve yöneticilerin emirlerini yerine getirmekle yükümlü personel bulunmaktadır. Yontar'ın tanımlamasına göre bu yönetim şekli “hat ve kurmay” tipi örgütlemedir (Yontar, 1995: 122). Üst konumdaki yönetici kesim “hat'ı” temsil ederken, personel “ast” konumundadır. Kütüphane yönetimindeki eşgüdüm, yukarıdan aşağıya dikey bir süreç izlemektedir. Bu durumda, “hat” konumundakiler padişahın amacını yerine getirmek ve ona hesap vermek durumundayken, temelde kütüphanelerin işleyişini sağlayacak “kurmay” konumundakiler, hiç sorgulamadan, sadece verilen emirleri yerine getirmek zorundadır. Bu klasik yönetim şekli, o dönemde sadece Osmanlılara özgü bir yönetim şekli değil, genelde sözkonusu dönemde yaygın olan bir yönetim şeklidir. Kuşkusuz, bu yönetim şekli, eşgüdüm ve iletişim eksikliği açısından ideal bir yönetim şekli olmamakla birlikte, Osmanlı'nın bu konuda çağdışı kalmasının, sadece yönetim şekliyle mi ilgili olduğu sorusu akla gelir. Bu, sadece klasik yönetim anlayışının eksikliğinden değil, aynı zamanda temelde eğitimin, bireyin öncelikle “toplumsal bir varlık” olarak yaptığı işin amacını irdelemeden, bir başka deyişle, akılla eylem arasındaki bağlantıyı kuracak bir eğitim anlayışının henüz yerleşmemesinden kaynaklanmaktadır. Bundan böyle, Osmanlıda kütüphanelerin son dönemde çağdışı duruma gelmesi, sadece klasik anlayışa göre genelde yönetim ve personel arasında çıkan çatışmalardan değil, henüz devlet yönetiminde ve eğitim sisteminde “kulluk” anlayışının yıkılmayıp, yapılan işin ulusal gelişmeye katkısının değil, padişaha yararının ön plana çıkmasından kaynaklanmıştır.

Özetle, Aydınlanma hareketinin, bilimsel devrimle yarattığı devletin, Tanrının bir kurumu olmayıp, bireyin yararına bir kurum olduğu şeklindeki düşüncenin, bundan böyle de, dini bilimden olduğu kadar, devletten de ayıran düşüncenin, henüz yerleşmemesinden kaynaklanmıştır. Örneğin, Rousseau'nun “*Toplum Sözleşmesi'nde*” yer verdiği, devletin,

bireyin özgürlüğünü güvence altına alan hukuki bir kurum olduğu şeklindeki düşüncenin, Batıda eğitim yoluyla yaygınlaşmasıyla birlikte, bireyin, toplumdaki kurum ve örgütlerin konum ve işlevini sorgulamaya başlayıp, toplum içinde kendi varlığını sürdürmesini kolaylaştıracak sistemler oluşturmaya ve bu sistemlere bilinçli olarak katkıda bulunmaya başladığı görülür. Osmanlıda bu şekilde bilgi birikimine dayalı “sistemlilik” anlayışının yerleşmesi, ancak Cumhuriyet’in eşliğinde, bir başka deyişle, II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e kadar uzanan dönemde duyulmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet’le birlikte, Batı’dan çeviri yayınların çoğalması, hem bir ulusun uyanışına, hem de yönetici konuma yükselmeye çalışan aydınların seslerini duyurarak, Maarif Nezaretinin yeniden yapılanmasına neden olmuştur.

3.1.4. Abdülhamit Döneminde Batı Felsefesi, Devlet Politikası ve Çeviri Yayınlar Arasındaki Etkileşim

Devletin eliyle “ulusal kültür politikasını” oluşturmak üzere kurulan bu bilimsel derneklerin başarısız olmasının başlıca nedeni, bilimsel gelişmeyi yakalama kaygısıyla, sistem yaratma kaygısının birarada bulunmasıdır. Zira, ulusal kültürü oluşturacak sistemi yaratma düzenlilik, sistemlilik ve önceden planlanmış hedefleri gerektirirken, gelişme süreci, yaratıcılık ve özgürlük gerektirir. Babıali Tercüme Odasından başlayarak, üstelik de devletin de desteğiyle kurulan bu derneklerin başarısızlığı, başındakilerin ya da üyelerinin (içinde buldukları ülkenin koşulları da gözönüne alındığında) yetersizliğinden çok, bu yukarıda anılan iki sürecin, birbiriyle çelişmesinden kaynaklanabilir. Bir başka deyişle, Münif Paşa gibi kendini kanıtlamış kişilerin, bu kurumların bilimsel gelişme sürecindeki beklentilerini karşılayamamaları, bir yerde resmi kimlikle, bilimsel kimliğin çatışmasından kaynaklanmaktadır. Bilimsel olarak üretkenliğin bu derneklerde düşüşünün bir nedeni de, içinde yaşadığı kültürün sınırlarını aşmış kişilerin, ekonomik bağımlılıktan ötürü devletin siyasal görüşüyle uzlaşacak bilgi üretiminde bulunma kaygısına da bağlanabilir.

İktidarın kendi desteklediği ve eliyle kurduğu derneklerden, iktidar aracı olarak yararlanmak istemesi ne kadar doğalsa, bu koşullarda bilimsel verimliliğin düşmesi de o kadar doğaldır. Bu konuda, Kurultay’ın devletin oluşturmak istediği devlet politikasıyla ilgili olarak “Değişim süreci açısından asıl gelişmeler, kişisel girişimlerle ortaya çıkan yenilikçi

ruhtan kaynaklanan çok düzenli olmayan ve zamana yayılan çalışmalarında aranmalı” (Kurultay, 1998: 22) şeklindeki görüşleri, devlet ve bilimsel gelişmedeki çelişkidenden çok, bilimsel gelişmenin siyasal baskıdan uzak özgür ortamda gelişebileceği düşüncesini vurgular.

Burada şu sorular akla gelebilir; ulusal kültür politikasının oluşumunda devletin rolü ne olmalı? Ulusal kültür politikamızın Osmanlıdan bu yana bir türlü oluşamaması, devlet ve hükümet kavramlarının içice girmiş olmasından mı kaynaklanıyor? Bu iki sorunun yanıtı, birbirisiyle son derece ilintilidir. Şöyle ki, ulusal kültür politikasının, gelip geçen hükümetlerin siyasal kararına göre değil, devletin çağa ayak uydurma, evrensel bilgiye ortak olma şeklinde ulusun yararına, onu kültürel açıdan devingen bir sürece sokacak temel ilkelerine göre saptanabileceği şeklindeki bir açıklama, devletin “ulusal kültürü” oluşturmadaki işlevini ortaya koyar. Bu ise, düşünülenin aksine, devletin ulusal kültür politikasını belirlemekten çok, bilginin yayılımı ve çağdaş bilgi üretimini kolaylaştırıcı temel ilkeleri saptamakla yükümlü olduğu, bununla birlikte, devlet ve hükümet kavramlarının içice girmesinin ulusal kültür politikasını amacından saptırdığı düşünülebilir.

Osmanlıdan bu yana, bilginin bu şekilde devlet-hükümet ikilisinin himayesinde kalması, bilim adamı ve düşünürlerin, ancak hükümetin siyasal görüşüne koşut bilgi üretmek koşuluyla varlığını sürdürebilmesine neden olmuştur (Lewis, 1982: 415-421). Bu iki kavramın bu şekilde örtüşmesi ise, bir yerde ulusal kültür politikasının resmen oluşumunu önlemiştir. İşte bu yüzden, Münif Paşa gibi hükümetle uzlaşarak bilgi üretimine yapıcı ve somut katkıda bulunmak isteyen kimselerin kurdukları dernekler de, bilimsel üretkenlik açısından bireysel çabaların ötesine geçememiştir. Oysa, hedefleri belirlenmiş bir kültür politikasında üretilmiş her türlü bilginin dizgeselleştirilmesi, bir yandan yeni bilgilerin sağlam bir zemin üzerinde üretilmesine yol açarken, öte yandan da geçmişteki bilginin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlar. Bu şekilde, ulusal kimlikle, çağdaşlığın aynı çatı altında toplanması, evrensel kültüre yeni bir bakış açısı kazandırır.

Münif Paşa ve onun gibi yetişmiş yönetici sınıfından düşünürlerle başlayan bilim ile hükümet politikasını uzlaştıran bu bilim adamı kimliği, sonunda bilimi her şeyin üzerine çıkaran Pozitivist felsefenin benimsenmesine yol açmıştır. Bu felsefenin yayılmasında, Fransız okullarının ve 1863’de Fransa’ya öğrenci olarak gönderilen Şinasi gibi

aydınların etkisi olmuştur. Ne var ki, bu felsefenin benimsenmesinde August Comte'un kendi çabalarının da payı yadsınamaz. Örneğin, Abdülmecit zamanında Sadrazam Reşit Paşa'ya 1854'de, İstanbul Büyükelçisi eliyle gönderdiği mektubun da, bu felsefe akımının tanınmasında etkisi olmuştur (İhsanoğlu, 1992: 391). Dini, bilimle özdeşleştiren bu felsefe anlayışı, Hıristiyan ve Müslüman ayrımını ortadan kaldırarak, temelini doğa ve insana dayandıran Yunan felsefesini kendine örnek almıştır. Kuşkusuz, bu felsefe anlayışının, Osmanlı tarafından daha kolay kabul edilmesinde, Katip Çelebi'den¹⁴ kalma İslamiyet'in Yunan'dan gelen Rasyonel bilimlerle çatışmadığı şeklindeki görüşünün de etkisi olduğu düşünülebilir (Ülken, 1997: 309). II. Abdülhamit'in aşırı denetimci ve tutucu yönetimi sırasında, Yunanca ve Latince'den çeviri yapılması fikri, belki de dayanağını, Katip Çelebi'den almış olabilir. Öte yandan, örneğin, Ahmet Mithat'ın, Cevdet Paşa'ya karşı Yunanca ve Latince'den çeviri yapılmasını savunması, Osmanlı'nın kabul ettiği bildik bir felsefe anlayışından yola çıkarak, Pozitivist felsefeyi aşılacak düşüncesinden de kaynaklanabilir.

Sonuç olarak, toplumsal yapıyı olduğu kadar, bilimsel yaşamı da etkileyecek bu felsefe akımları, Batı'da, Sanayi Devrimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı'nın bilimsel gelişmeler sonucu ortaya çıkan bu devrimi yaşamadan, üstelik de az sayıda ve genellikle ikincil kaynakların çevirisi aracılığıyla gelen bu felsefe akımlarından etkilenecek, yeni bir kültürel kimlik ve toplumsal düzen yaratacağı düşüncesi, kuşkusuz bir düşünmekten öteye geçememiştir.

3.1.4.1. II Abdülhamit (1876-1909) ve Ahmet Mithat (1844-1913)

II. Abdülhamit yönetimine, çeviri etkinliği açısından bakıldığında, bir yandan Doğu dillerinden çevirilerin artması, öte yandan yukarıda değinilen Pozitivist akımı temsil eden çeviri yapıtların artması, birbirine karşıt iki farklı dünya görüşünün birarada bulunduğunu gösterir. Bir başka deyişle, Abdülhamit'in tutucu ve sansürcü rejimi, ister istemez karşıt eğilimlere karşı merak uyandırarak muhalif bir grup yaratmış ve tüm baskılara karşı farklı bir kültürel görüşün doğmasına neden olmuştur. Öte yandan, Abdülhamit yanlısı olarak bilinen Ahmet Mithat'ın,

---

¹⁴ Bu şekildeki görüşünü, özellikle *Mizan-ül hak*'da Skolastik düşüncüyü eleştirerek dile getirmiştir.

yaşayan dillerden çeviri yapmak yerine (örneğin, yaşayan dil Arapça kaynaklardan çevirileri bulunmasına karşın), Yunanca ve Latince'den çeviriden¹⁵ yana olması, akla iktidarın denetimi altında İslamiyeti daha derinden sorgulayan, daha kökten bir devrim mi yapılmak istendiği sorusunu getirir. Bu soruya yanıt, bir ölçüde Ahmet Mithat'ın iki evreden oluşan bilimsel bakış açısının yapıtlarına yansımından anlaşılabilir. Bu yapıtlar arasında, özellikle I.Meşrutiyet döneminde çıkardığı *Dağarcık* (1872) ve *Kırkanbar* (1873) adlı dergilerde Pozitivist felsefeye uygun olarak materyalist ve dini sorgulayan bir tutum sergilerken, II. Abdülhamit döneminde çıkarttığı *Tercüman-ı Hakikat'te* (1878) iktidarı destekleyecek görüşlere rahatlıkla yer verebilmesi, onun,, gerçekte Eski Yunan'ın temel öğretilerinden biri olan karşı savdan yola çıkarak fikir yürütmeyi öğreten söylev sanatının inceliklerini, yazıya dökme yeteneğine sahip olduğunu gösterir. Kuşkusuz, böyle bir yöntem, soyut düşünce yetilerinin geliştirerek, yazılı kültüre geçişi kolaylaştırır. Onun bu diyalektik düşünme yeteneği, bir yandan, John William Draper'ın 1875'te *History of Conflict between Science and Religion* adlı dinin bilimle çatıştığı şeklindeki görüşlerine yer verdiği yapıtı, *Nizai-İlm ü Din* adıyla ikinci dil Fransızca'dan 1896'da çevirmesine neden olurken (Tekeli & İlkin, 1999: 167-168), öte yandan da, "*Divardan Bir Seda*" adıyla bu görüşleri eleştirecek bir makale yazmasına neden olmuştur. Bu durum, bir yandan Abdülhamit'in görüşlerine katılmak düşüncesiyle, bu makaleyi yazdığı fikrini akla getirirken, öte yandan da onun diyalektik düşünce şeklinin kendini çeviri sınırları içerisinde kapalı tutamayıp, bir makaleyle dışarı vurması şeklinde de değerlendirilebilir.

Ahmet Mithat, hem çeviriyi yapıp, ardından eleştiri yapma gereği duyması, iki şekilde algılanabilir. Bunlardan birincisi, çeviri yapıtı, yeni ve farklı bir bilginin gündeme gelmesine neden olmuştur; daha geniş ölçekli düşünüldüğünde ise, Ahmet Mithat'ın diyalektik düşüncenin ülkenin kalkınmasındaki öneminin farkında olduğunu, ne var ki, ülkenin kendi koşul ve özelliklerine uygun olarak denetim altında kalkınmayı savduğunu gösterir. Ahmet Mithat'ın gerek birbirine karşıt iki evreden oluşan yaşamı, gerekse yukarıda değinilen yapıttaki görüşe karşı olmakla birlikte, onu çevirme gereği duyması ve buna karşı bir sav niteliğinde bir makale geliştirebilmesi, onun Hegel'in (1770-1831) diyalektik felsefesine koşut

---

¹⁵ Ahmet Mithat'ın, aynı zamanda Batı klasiklerinin çevrilmesinin sıkı bir savunucusu olduğunun akılda tutulması gerekir.

bir çizgi de yürüdüğünü gösterir (Akarsu, 1994: 70-74). Nasıl ki, Hegel'de bir araştırma, karşı bir savı doğurarak sonunda bir birleşime (senteze) ya da bir uzlaşmaya varılıyorsa, Ahmet Mithat'ın, Abdülhamit yanlısı olarak tanınması, böyle bir birleşimin sonucu olarak da düşünülebilir (Bryan, 1988: 191-208). Üstelik, Adivar'ın "*Bilim ve Din*"¹⁶ adlı yapıtında Ahmet Mithat'ın yaptığı bu çevirinin eksik olmakla birlikte, içinde bir de İslamcılık ve İlimler adlı bir yapıt oluştuğu şeklindeki düşüncülerine ek olarak, "Ahmet Mithat'ın kendi reddiyelerine mi, yoksa Draper'ın düşüncelerine mi inanmış olduğuna henüz karar vermiş değilim" şeklindeki sözleri, ardından da "bu vesileyle halkımıza konmuş kurallar dışında düşünmek olanağını göstermiş olacağı" şeklindeki savunması, yukarıda öne sürülen savları kanıtlar niteliktedir (Adivar, 1994: 8-9).

Ahmet Mithat'ın, bu ikilemi, sadece din-bilim alanında değil, ekonomi alanında yaptığı çevirilerde de görülür. Örneğin, B. Say'ın Liberalist düşüncüyü savunan kitabının kolaylaştırılmış şekline 1880'de *Ekonomi Politik* adlı çeviride, başlangıçta liberal görüşü savunan düşünceleri olduğu gibi çevirirken, açık gümrükler konusuna gelindiğinde, çeviriye müdahale ederek Osmanlı İmparatorluğunun koşullarının buna uygun olmadığını, bundan böyle, Osmanlı'da serbest ticaretin söz konusu olamayacağını dile getirmesi (Tekeli & İlkin, 1999: 186), bir yandan hem çeviri ve telif yapıtın nasıl iç içe girdiğini gösterirken, öte yandan da çağdaş çeviribilimci Vermeer'in amaca göre çeviriyi savunan "Skopos Kuramına" ülkemizle ilgili tarihsel bir gerekçe daha oluşturur (karş. Nord, 1997: 26-38; Vermeer, 1989: 173-180).¹⁷ Bir

---

¹⁶ Adivar, *Bilim ve Din* adlı yapıtı, aşağıda da belirtildiği gibi Ahmet Mithat'ın adı geçmese de, derleme fikrinden yola yaptığı düşünülebilir.

¹⁷ Skopos, sözcük olarak "amaç" anlamına gelirken, kuramsal olarak en basit şekliyle, çeviriyi verenin (iş verenin), amacı doğrultusunda çeviri yapmak anlamına gelir. Çeviri'yi amacı olan bir eylem olarak tanımlayan Vermeer, "Skopos Kuramını" tarihsel gerekçelere dayandırarak kanıtlamaya çalışmıştır. Bu kurama göre, "çeviri", çevirmenin hedeflediği son nokta "erek'e" varmak üzere yerine getirmek istediği bir dizi amacı olan eylemin sonucudur. Bundan böyle, çevirmen işveren arasında çeviri süreci öncesinden başlayarak, çeviri süreci sırasında alınan kararların ve yerine getirilen eylemlerin tümünün bir amacı olup, bu amaçlar zinciri, çeviri eyleminde erek'e ulaşmada geçilen evreler olarak değerlendirilir. Buna göre İngilizce'deki "Purpose" terimi Türkçe'de "amaç", "aim" sözcüğü de "hedef" ya da "erek" olarak karşılanabilir.

başka deyişle, “Skopos”un amaç anlamına geldiği göz önüne alındığında, burada Ahmet Mithat’ın amaca uygun olarak çeviri yaptığı, bu amaç çerçevesinde de, alıcı kültürde daha sade ve daha kabul edilebilir bir ürün öne sürdüğü ortada bir gerçektir.

3.1.5. I. Meşrutiyet’ten II. Meşrutiyete İttihat ve Terakki Cemiyeti: Ahmet Rıza Bey (1859-1930) ve İlericilik Akımı

1889’da parlamento ve anayasayı geri getirmek üzere, Mektep-i Tıbbiye’den dört öğrencinin kurduğu bu dernek, Abdülhamit’in baskıcı yönetiminde çok yavaş büyümekle birlikte, baskıdan kaçarak Fransa’ya sığınan mültecilerle kuvvet bularak, sesini ve varlığını Osmanlı başta olmak üzere Batı’ya da duyurmuştur. Kuşkusuz, bunda 1895’ten başlayarak, Türkçe ve Fransızca olarak İttihat ve Terraki’nin Paris şubesi başkanı Ahmet Rıza Bey’in önderliğinde yayınlanan *Meşveret* gazetesinin de büyük payı olmuştur (Zürcher, 1997: 90-91). Bu cemiyetin, II. Meşrutiyet’ in kurulmasında ve ulusun bağımsızlığını kazanmasında siyasal, kültürel ve toplumsal ilkeleri saptaması açısından büyük bir yeri olmakla birlikte, Osmanlının bilimsel anlayışını, Batı’ya yöneltmesi açısından da önemi yadsınamaz (Işın, 1985: 357).

İttihat ve Terraki Cemiyeti adı altında Batı’da yetişen aydınların Osmanlı bilimine en büyük katkısı, medreselerdeki “tefekfüre” dayalı eğitime karşın, Pozitivist felsefeyi, yurt içinde ilk bilimsel dergiler arasında ikinci sırayı alan *Mecmua-i Fünun* ve yurt dışında çıkan gazeteler aracılığıyla sokmasıdır (Tekin & İlkin, 1997: 168-169). 1850-1908 yılları arasında birkaç tıp dergisi ve *Mecmua-i Fünun* dışında çıkan bilimsel dergilerin sayısının azlığı, göz önüne alınacak olursa, bu derginin bilginin yayılmasındaki önemi anlaşılır (Kazancıgil, 1981: XV).

Yukarıda da değinilen bu felsefe anlayışının, İttihat ve Terakkiciler kadar iktidar açısından da nasıl algılandığı, bu yaklaşımın bilimselliği Osmanlı’ya ne ölçüde taşıdığı ya da taşıyamadığının anlaşılması, öncelikle Comte’un Pozitivist felsefe anlayışının ortaya çıkışını ve gelişimini, ardından da Osmanlı’yı Cumhuriyet’e taşıyan Batı’dan çeviri yoluyla gelen düşünce akımlarının aydınları nasıl etkileyip, onlara Cumhuriyet’in kurulmasında etkin bir rol yüklediği ilk akla gelen sorular arasında yer alır.

Aydınlar arasında yayılan Rasyonalizm'in etkisiyle yeniden düzen oluşturma düşüncesi, ilericileri, Pozitivizm'in ışığında Osmanlıda "varolan ilişkileri" inceleyerek, "varlığı zorunlu" toplumsal yasaların, neden, niçin çıktığını araştırmak yerine, nasıl gelişmiş bir toplum yaratılabileceğiyle ilgili, kimi zaman aşırı materyalizmle sonuçlanan arayışlara sokmuştur. Batı'daki din ve bilim çatışması, sonunda bilimsel yöntemleride ve buna bağlı olarak toplumsal yapıyı etkilemiştir. Bundan böyle, laik hukuk anlayışı ve toplumsal ilişkiler, Pozitivist anlayışın öngördüğü ampirik (görgül) yöntemle incelenerek önce bulgulandırılıp, sonra da gerekçelendirilmiştir. Bir başka deyişle, Batı'da uygulanan temeli hukuka dayalı yasaların, Tanrının koyduğu yasalar olmayıp, toplumsal ilişkilerin yarattığı zorunluluk sonucu ortaya çıkan yasalar olduğu anlaşılmiş ve laik düzenin daha sağlam temellere dayalı olarak işlemesine neden olmuştur. Oysa, Osmanlı'da Katip Çelebi'den bu yana gelen, İslamiyet'in bilimle çatışmadığı görüşü, çoğu Fransa'da bulunan İttihat ve Terakkicilerin bile toplumsal ilişkileri incelemeyen, önerilerde bulunmasına neden olmuştur. Bundan böyle, Pozitivist felsefeden geriye, toplumsal gelişmede, "düzen ve disiplinin" önemi kalmıştır. Batı'da bilimsel devrim, laik hukuk düzenini getirirken, Osmanlı'da İslamiyetçi Cumhuriyet anlayışı egemen olmuştur. Örneğin, İttihat ve Terakki'nin 1895'te Paris başkanı olacak Ahmet Rıza Bey'in (1859-1930), Pierre Latiffe'in Paris'teki Pozitivist çevrenin toplantılarına katılmasına karşın, 1890'da *Revue Occidentale'de* çıkan yazılarında, iktidara hepten ters düşmemek amacıyla, başta İslamiyet'in, Hıristiyanlığa göre sosyal gelişmeyi engellemediği görüşünü savunurken, ardından bu gelişmenin ilahi yasalarla değil, hukuki yasalarla sağlanabileceği görüşünü dile getirmesi, ister istemez Pozitivist¹⁸ (Olguculuk) felsefenin ürünü olan dini düzene karşı, laik düzen kavramlarını tartışmaya açmıştır. Bu ise, İslamiyetçi Cumhuriyet kavramını da gündeme getirmiştir. Bununla birlikte, laik bir eğitim ve yönetimi savunan Ahmet Rıza Bey'in Pozitivizme bu ılımlı ve uzlaştırmadan yana yaklaşımı, ya doğrudan kaynaklar yerine örneğin, 1887'de Dr. Robinet'in, Comte üzerine yazdığı bir kitabından öğrendiği kadarıyla ikincil kaynaklardan, veya Fransa'da Pozitivistlerin başında bulunan Pierre Latiffette'in devam ettiği derslerinden öğrendiği kadarıyla tanınmasından kaynaklanabileceği gibi,

---

¹⁸ TDK Felsefe Terimleri Sözlüğü'ne göre, kısaca araştırma ve olguları gerçeğe ve deneye dayanan felsefe akımı olarak tanımlanabilir.

yüzyıllar boyu İslam kültürüyle beslenmiş bir imparatorluğa ters düşmemek kaygısından da kaynaklanabilir.

Ahmed Rıza'nın "Etik Pozitivizm" kavramını öne sürmesi de, gerçekte Comte'un Pozitivist felsefeden yola çıkarak öne sürdüğü siyaset felsefesinde, düzen (ordré) ve ilerleme (progress) sloganını, Osmanlıya uyarlamak içindir. Özetle, ilerlemenin temelinde düzen yattığı ve bu düzenin de ancak toplumu dengede tutacak, onun bütünlüğünü koruyacak bürokratik örgütlenmeyle sağlanabileceğini savunmaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi, Rıza'nın Batılılaşma adı altında gerçek amacı, dağılan imparatorluğu, Osmanlılık ülküsü etrafında toplayarak, onu geleneksel bürokratik işleyişten kurtarıp, akılcılığın egemen olduğu sağlam bir bürokratik sistem kurmaktır. Onun, Cevdet'ten farkı, belki de Batılılaşma başlığı altında İslamiyet ülküsünü değil, Batılılaşmanın uzantısı milliyetçiliğin etkisiyle, Osmanlılık ülküsünü öne sürmesidir. Bunun altında ise, Batı emperyalizmine karşı kendini koruma düşüncesi yatmaktadır. Örneğin, *Meşveret*'te Herbert Spenser'in¹⁹, Batı'dan uzak durmaları konusunda Japon devlet başkanına gönderdiği mektubu çevirme gereksinimini duymuş olması, Osmanlılık şeklinde aşırı milliyetçilikten çok, "millet" olma yolunda atılan ilk adımlar olarak değerlendirilebilir (Tekeli&İlkin, 1999: 169). Ne var ki, onun bürokratik örgütlenmeye verdiği önem, "bürokratik elit" kavramını gündeme getirmiş, bu durumda bürokratik kesimin seçkinliğini, bilimsel bir gerekçeye dayandırmak amacıyla, Le Bon'un düşüncelerine başvurmuştur (bkz. 3.2.3 :s. 155). Bu şekilde, Osmanlıda yüzyıllar boyu süren yönetimdeki askeri egemenliğin, bürokratik elite geçmesi konusunda bir görüş öne sürülmüş olmuştur.

Özetle, onun, bir yandan yeni Osmanlılardan farklı olarak, doğa yasaları ya da toplumsal yasaların, Tanrının koyduğu yasalar olmayıp, Pozitif bilimlere (neden sonuç ilişkisine dayalı olarak) dayalı ortaya çıkan yasalar olduğunu savunurken, öte yandan birleştirici ve itici bir güç olarak İslamiyet'in bilimle çelişmediğini öne sürmesi, ortaya "etik pozitivizm" diye bir kavram çıkarmıştır.

---

¹⁹ Darwin'in "Biyolojik Evrim" Kuramını, sosyolojiye uygulayarak 1873'te "Betimleyici Sosyoloji" ve 1876-1896 yılları arasında "Sosyolojinin like-leri" adlı bir yapıt yayınlamış ve Pozitivizmin sosyoloji alanına girmesine yol açmıştır (Szacky, 1979: 248-252).

3.1.5.1. İttihat ve Terraki ve Pozitivist Düşünce

Yukarıda öne sürülen akımların, İttihad ve Terraki'ye esin kaynağı olduğu düşünülecek olursa, Pozitivist felsefenin kurucusu Comte'un felsefi anlayışı ve onun İttihad ve Terraki'ye etkisine kısaca değinmek gerekir. August Comte'un (1830-42) yılları arasında yayınladığı *Pozitivist Felsefe Dersleri* adlı metafiziği kabul etmeyen yapıtı "Üç Hal Yasası" adını verdiği bir yasaya dayanmaktadır. Buna göre, üst bilim dalı olarak Sosyolojinin de, her bilim dalı gibi, gözleme dayalı (Ampirik) yöntemler aracılığıyla toplumda "varlığı zorunlu yasaları" çıkarması evresinde, Pozitivist aşamaya gelinmiş olacaktır. Bundan böyle, özgürlük de, bu yasalara uyma şeklinde değerlendirilecektir (Adıvar 1994: 331-340). Özgürlüğü, toplumsal yasalarla kısıtlayıcı bu anlayış, 1851-1854 yılları arasında çıkan *Pozitivist Politika* dersleri adlı yapıtta, felsefenin neredeyse dine dönüşmesiyle sonlanmıştır. İlke olarak sevgi, temel olarak, "düzen" ve amaç olarak, "ilerlemeyi" hedef alan bu siyaset felsefesi, Osmanlıya ters düşmemiştir (Tekeli & İlkin, 1997: 141). Ne var ki, Pozitivizm'in temel kavramlardan yüzeysel olarak Osmanlıya girmesi, Pozitivist felsefenin "düzenin korunmasına" şeklindeki ilkesine odaklanan iktidarı, düzenin sağlanmasında hak sahibi ederken,²⁰ onun ikinci amacına, bir başka deyişle de "ilerlemeye" odaklanan muhalefeti de (İttihad ve Terakki), toplumsal düzeni yeni baştan kurmaya itecektir.

3.2. Cumhuriyeti Hazırlayan Batılı Düşünce Akımların Bilgi Üretimiyle İlişkisi

Osmanlıdaki bilimsel geleneğin ve bu felsefe akımlarının, Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki yeni rejimle etkileşimini, bir önceki döneme başvurarak açıklamak, bu geçiş dönemindeki bilimsel etkinliğin kültürel olduğu kadar siyasal yaşama da ne gibi etkisinin olduğunu anlamak açısından önemlidir. Bir başka deyişle, Cumhuriyet rejiminin kurulmasında, ya da alt yapısının hazırlanmasında, niçin aydınların rolü olduğu, bunda hangi yabancı kaynaklardan doğrudan etkilenildiği, ya da çeviri yayınların etkisi olup olmadığı sorusu, Cumhuriyet kavramının temelleri arasında yer alan hürriyet, eşitlik, ulus gibi kavramların, hangi

---

²⁰ Kuşkusuz böyle bir hak, İstibdat'la (despotism) ister istemez sonuçlanmıştır.

yolla yeni kurulacak Cumhuriyete girdiğinin araştırılmasını da gerektirir. Bunun için ise, öncelikle II.Meşrutiyetten Cumhuriyete kadar olan geçmiş döneminin incelenmesi, hem Baha Tevfik' in de dediği gibi, geleceğin bilimsel anlayışını, hem de bu bilimsel anlayışın Cumhuriyetin kurulmasındaki etkisini açıklığa kavuşturmak açısından önemlidir.

Aydın materyalizmiyle sonuçlanan Pozitivist düşüncenin, ülkeye belli başlı olarak dört şekilde girdiği öne sürülmektedir. Bunlardan birincisi, bir önceki bölümde de belirtildiği gibi, August Comte'un Pozitivist kuramı, ikincisi Claude Bernard'ın "Fizyolojist kuramı", üçüncüsü Darwin'in "Evrım Kuramı", sonuncusu ise Ludwig Buchner'in "Biyolojik Kuramı'dır" (Işın, 1985: 363). Bir başka deyişle, fizyoloji, sosyoloji ya da biyoloji gibi her özel alan kendinin öteki bilim dalından üstünlüğünü, insanın varlığını kendi bilim dalı içerisindeki ilişkilere dayalı olarak açıklayarak kanıtlamak istemiştir. Toplumsal bir varlık olan insan, sonunda materyalizmin etkisiyle biyolojik bir varlık olarak ele alınmaya başlamıştır. Ne var ki, bu dört kuram gerçekte birbirini bütünler nitelikte olup, hepsinde ortak yan, "seçiciliktir". Bununla birlikte, "seçicilik", Aydın kesimi, devlet yönetiminde hak sahibi etmiştir. Bu bilimsel kuramlar, Aydınlara, yeni siyasi rejimde, özellikle de halkın yönetimi anlamına gelen Cumhuriyeti kurmada, uzun süre başta eğitim olmak üzere, toplumsal olanaklardan yoksun bırakılmış reaye'ye karşı bilimsel bir dayanak yaratmıştır. Bir başka deyişle, "aydının seçkinliği" kavramı, aydının halktan kopukluğu da gerekçelendirilmiş olmuştur. Madalyonun aydın açısından öteki yüzü ise, aydının kabuğundan çıkarak, halkı ve onun eksiklerini saptayıp, halkı Cumhuriyet rejimine uygun bireyler olmalarını sağlayacak çareler arama görevini üstlenmiş olmalarıdır. Gerçi, bu bir yerde aydın despotizmine yol açmakla birlikte, söz konusu koşullarda ortada başka bir seçenek de kalmamıştır.

Cumhuriyet rejimi, aydınlanma felsefesinin ürünüdür. Bu döneme gelindiğinde, Ulusçuluk, Batılılık ve İslamcılık şeklinde üç akımın baş gösterdiği görülür. Ne var ki, İslamcılığın, Cumhuriyetin temel ilkelerinden biri laikliğe aykırı olması, bu akımı tutan aydınların ister istemez geri plana atılmasına neden olmuştur. Bu durumda geriye ulusçuluk ve Batılılık akımları kalmış, İslamcılık akımı ise, geçiş döneminde hiç değilse, İslamiyet'in bilime karşı olmadığı görüşüyle, Batı'dan gelen bilginin toplum tarafından kabulünü kolaylaştırmıştır.

Ulusçuluk, Batılılık akımının bir uzantısı olmakla birlikte, kavramsal olarak sorun yaratan ulusçuluk başlığı altında, Osmanlı ya da Türk hangi kimliğin seçileceği olmuştur. Batı’da ulusçuluk, genellikle aynı din ve etnik kökenden gelinmesinden ötürü sorun yaratmazken, çok milletli bir İmparatorluktan gelme yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş aşamasında Osmanlılık ülküsüyle, Türkçülük ülküsü arasında bir ikilem yaşanmıştır. Örneğin, Namık Kemal (1840-1888) yazılarının çoğunda “Osmanlı” sözcüğünü kullanırken, bir kısmında “Türk” sözcüğünü kullanmıştır. Osmanlı sözcüğünü kullanmasının temelinde ise, “vatan” olarak Hıristiyan Batı’ya karşı, Müslüman Osmanlı topluluğunu görmesidir (karş. Mardin, 1985: 348-349; Berkes, 2002: 56-58). Ona göre, bu topluluk ya da camianın tek eksiği, uygarlıktır. Buradan da anlaşılacağı gibi, Namık Kemal “vatan” kavramını, aydınlanma felsefesinin bir uzantısı olarak görmemiştir. Zaten o dönemde söz konusu felsefe hakkında doğrudan bilgi edinilecek, dönemin çağdaş felsefe anlayışını doğrudan aktaracak bir çeviride ortada yoktur. Aydınlanmayla ilgili bilgiler, genellikle dolaylı olarak ikincil ve üçüncül kaynaklardan edinilmiştir. Darwin’in 1865’de yazdığı *The Origin of The Species* (Türlerin Kökeni) adlı yapıtı, ancak 1925’ten sonra yayınlanabilmiştir. Öte yandan, Namık Kemal’in Müslüman birliğine dayalı vatan kavramının içersine, Türk ırkı kavramı, gerçekte Polanyalı bir mülteci olan Mustafa Celaleddin’in Fransızca olarak yazdığı *“Les Turcs Ansiens et Modernes”* adlı yapıtındaki, özellikle dil reformunun önemini vurgulayan düşüncelerin etkisiyle girmiştir. Ne var ki, bu yapıtta Darwin’in biyolojik materyalizmle sonuçlanan Pozitivist yönteminden çok, A. Gobineau’nun *Essai sur l’ingalite des Races Humaines* (1853-1855) adlı tarih, felsefe ve antropolojiye dayanarak yazdığı denemenin etkisi vardır (Larouse, 1992: 4613). Bu yapıta göre, örneğin, “Germenlerin” en saf ırk olduğu öne sürülmüştür. Kuşkusuz böyle bir yapıtın, ileride ancak Nazizmi tetikleyecek özellikte olduğu öne sürülebilir. Bununla birlikte, Osmanlı’da da bu yapıtların Türk kavramını gündeme getirerek “vatan”ın oluşumunda dinsel faktörün yanında, ırk birliğinin de bir faktör olduğu gündeme gelmiş, bu ise, hem aydınlanma felsefesiyle yetişmiş, hem de İslam kültüründen geçmiş yönetici aydın sınıfta, ırkçılıktan çok Türkçe dil reformunu akla getirerek, ülkenin birliğinin sağlanmasında dilin önemini ortaya çıkarmıştır. Bir başka deyişle, Osmanlı kültüründen kalma hoşgörü sayesinde, vatan kavramıyla, Almanya’daki Nazi ya da İtalya’daki Faşist akımların etkisiyle ırk ayrılığının üstüne giderek ülkeyi

bölme yerine, herkesin kolayca okuma yazma öğrenebileceği ortak resmi bir dilde buluşarak ülkenin bütünlüğün sağlanması düşünülmüştür.

Bu şekilde, aynı dilin paylaşılması etnik kökene dayalı iletişim kopukluğundan doğan yalıtılma durumunu ortadan kaldırarak, etnik ya da dinsel farklılıkların, ülkenin bütünlüğünü bozmaktan çok ona kültürel zenginlik katması olanağı yaratılmış olmuştur. Bu aşamada sorulacak sorular ise, sırasıyla gerçek anlamda Pozitivizmin ve ona bağlı olarak aydınlanma felsefesinin, söz konusu dönemde ülkeye ne şekilde hangi kaynaklardan girdiği ve Cumhuriyetin kurulmasıyla aydınların Pozitif bilimlere niye başvurduğudur.

Teknolojiyle birlikte gelen Batılılaşma eğilimi, hemen ardından kendi felsefesini de getirmiş olmakla birlikte, genelde sağlıklı kültürel bir devrimde önce felsefe, ardından da teknolojik olanakların gelmesi, toplumun geniş kapsamlı sağlam temeller üzerinde oturmasını sağlar. Bununla birlikte, Japonya, Rusya gibi ülkelerin Batı'nın teknolojik olanaklarından yararlanarak ulusal kalkınmayı sağlamakla birlikte, Batı felsefesinden etkilenmedikleri şeklindeki savın altında, uygarlık ve kültür kavramları arasındaki ilişki de yatar. Şöyle ki, Japonların Batı uygarlığından yararlanmakla birlikte, ulusal kültürlerini korumuş olmaları, uygarlığın kültürden yalıtıldığı anlamına gelmeyip, uygarlığın kültürel dokuya nasıl işlediği sorusunu akla getirir.

Uygarlık, akılcı ve bireysel olmasına karşın, kültür ulusaldır. İkinin ortak yanı, devingenlik olmakla birlikte, her iki kavramın ayrı ayrı ele alınması ulusal kültürü durağan bir sürece sokar. Bir başka deyişle, uygarlığın milletçe kabul edilmesi, onun toplumla kaynaşmasını ve toplumun kendi koşul ve özelliklerine göre yeniden yapılanmasını gerektirir. Bu ise, bir topluma “ulus olma” niteliğini katarak, onun bir yandan kültürel kimliğinin oluşmasına neden olurken, öte yandan da, çağdaş toplumlar arasında yer alarak devingen bir sürece girmesi sağlar. Oysa, uygarlık ve kültür arasında iletişim kuramayan toplumlar, ulustan çok, bir topluluk olarak kalmaya mahkum olurlar. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçiş döneminde ise, Namık Kemal ya da Ziya Gökalp gibi toplumculuğu savunanların en büyük sancısı, uygarlığın maddeci yanının, kültürün tinsel yapısıyla uzlaşmamasıdır. Bu ise, toplumun salt varolan kültürel yapısının korunarak, ulus olunabileceği düşüncesinin yaygınlık kazanmasına neden olmuştur (Berkes, 2002: 92-93). Uygarlık ve kültür arasında bu dönemde yaşanan ikileme karşı, bu iki kavramın

çekişmesi, sonuçta ulus kavramını ortaya çıkarmıştır. Üstelik, bu teknolojiyi ortaya çıkaran felsefeye karşı da bir merak uyandırmıştır.

3.2.1. Şinasi (1826-1871)

Uygarlık ve kültür konusunu, 1862’de çıkarttığı *Tasvir-i Efkar* adlı gazete aracılığıyla ilk irdeleyen kişi ise, Şinasi (1826-1871) olmuştur. Bundan böyle, Cumhuriyetin ilk temellerinin de yüzyılın sonundan başlayarak atıldığı, söylenebilir. Reşid Paşa tarafından iktisat ve maliye okumak üzere Avrupa’ya gönderilen Şinasi, orada tanıştığı Sylvester de Sacy gibi Doğu Bilimcilerden etkilenecek, Batı’dan gelen endüstrinin, ülkenin ulusal kimliğini bulmasında yeterli olmayacağı, bunun için de, öncelikle dil, yazı, basın gibi yazılı iletişim araçlarıyla kültürel kimliği oluşturmanın gerekliliğine inanmıştır. Gerçi, başlangıçta Şinasi, maliye ve iktisat alanında yetiştirilmek üzere devlet tarafından gönderilenler arasında yer almıştır. Bu, devletin, ekonominin, ulusal kimliği oluşturmada ve kalkınmadaki rolünün farkına vardığını ve Adam Smith’in *İlm-i Servet-i Milel* (Ulusların Zenginliği)²¹ adlı yapıtının ülkenin ekonomik sorunlarını çözmeye yetmediğini anladığını göstermekle birlikte, Şinasi’nin bireysel olmak koşuluyla ulusal kimliği oluşturmanın, sanayi devriminden önce geldiğini savunması düşündürücüdür. Onun bu görüşü, hem aydınlanma felsefesinin, hem de bireysel yönüyle romantizmin bir bireşimidir. Şinasi’nin bireyselliği algılayışı, bireysel ilişkilere dayalı bir düzende düşündürücü olabilir. Şinasi, ilk kez Batılı anlamda “bireyselliği”, aydınlara seslendiği *Tasvir-i Efkar*’da, araya kitap kavramını sokarak, bireyselliği karşılıklı ilişkilerde değil de, yazılı iletişim araçlarında sorgulamanın önemine işaret etmiştir. Bundan böyle, ilk kez hürriyetin temel ilke olduğu, bireysel ilişkilere dayalı olmayan, bir toplum düzeni kavramını gündeme getirmiştir. Bu, merkezi toplumsal bir yapıdan, bireyin ön plana geçtiği özgür bir rejim arayışı anlamına da gelebilir. Ne var ki, kitabın metinsellik özelliği, akla bir yandan metinsel bütünlük kavramını getirirken, öte yandan da toplumsal bütünlüğün önemini getirir. Şinasi’nin, ileride kurulacak Cumhuriyet’te maliye ve

---

²¹ Adam Smith’in Meşrutiyet döneminde Hüseyinzade Ali tarafından *Servet-i Milel* adıyla, çevrilip, yayınlanmayan yapıtını, Tercüme Heyeti, 1925’te *İlm-i Servet-i Milel* (Ulusların Zenginliği) adıyla Ağaoğlu Ahmet Bey’e teklif etmiştir. (Karş. Ülken, 1997: 337; Kayaoğlu, 1998: 239).

iktisat alanında yetişip, bu alanda çeviri yapmak yerine, edebiyatın milli bir birlik aracı olduğu düşüncesini öne sürüp, yazınsal alanda çeviriler yapmayı yeğlemesi, akıl ürünü edebiyatın doğasındaki soyut “bütünlüğün”, bireyde “birlik”, “bütünlük” kavramlarını oluşturacağı düşüncesinden kaynaklanabilir. Zamanla, Şinasi’nin başta ağırlık verdiği “bireysel hürriyet” kavramının, milli birlik düşüncesi içerisinde eriyerek, yerini ulusal bağımsızlık kavramına bıraktığı görülür. Örneğin, Namık Kemal, Şinasi’nin ortaya attığı bireysel özgürlük savına karşılık, ilerleme uğruna bireysel özgürlükten vazgeçilebileceği düşüncesini öne sürmesi, toplumda farklı görüşlerin hakim olduğunu gösterir. Bu durum ise, Şerif Mardin’e göre, hürriyet kavramının, kamu ve özeli ayıracak ölçüde gelişmemesinden kaynaklanmıştır. Namık Kemal’in parlamenter demokrasiden yana olmakla birlikte, ulusal bağımsızlığa kavuşmada milli kültüre öncelik vermesi, milli birliği sağlamada ulus ya da “vatan” kavramına verdiği önemden kaynaklanmıştır (Mardin, 1985: 342-350). Buradan Şinasi ve Namık Kemal her ikisinin de hürriyet’ten yana olmakla birlikte, ilerleme konusunda düşünce ayrılığına düştükleri ortaya çıkar. Şinasi, ilerlemeyi önce bireyin akılsal olarak gelişmesine, bundan böyle çağdaş uygarlığa, ancak aklın eleştirel bir işlev kazanmasıyla ulaşılabileceği inancındadır. Akıl ise, hem nesnel gerçekliği kavrayıp, hem de bundan “adalet” gibi soyut değerler üreten bir araç olarak, uygarlığın etrafında döndüğü bir merkezdir. Ona göre, aklın, bir yandan bir kavramı üretirken, öte yandan toplumsal işlevi olan bir yasayı üretebilmesi, toplumsal düzenin tanrısal olmayıp, insanın aklını kullanarak kurduğu bir düzen olduğunu gösterir. Bu ise, onun aydınlanma felsefesinden, ne denli etkilendiğini gösterir. Şinasi ile birlikte, ilk kez aklın, Doğu kültüründeki sezginin yerini aldığı ve onun sayesinde Rasyonalizm akımının ülkeye girdiği söylenebilir. Ancak, Şinasi, aklın gelişebilmesi ve toplumsal bir işlev kazanabilmesini, öncelikle bireyin gelişmesine bağlı bulduğundan, Batı kültürünü tanıtan ve okumayı halka sevdiren edebiyat aracılığıyla akli geliştirmenin doğru olacağı kanısındadır.²² Edebiyatın, soyut düşünce yeteneklerini geliştirerek, bireyin

---

²² Şinasi, bu amaçla Paris’ten döndüğünde, Fransız şairlerinden La Fontaine, Lamartine, Gilbert ve Telemaque’tan şiire dönüştürdüğü bir paragrafı, *Tercüme-i Manzume* adı altında bir yapıtta toplamış ve Batı şiirini, okura sevdirebilme ve kabul ettirebilmek amacıyla, üstelik de Aruz vezninde çeviri yaparak, ilk kez Batı’dan koşuk çevirisi örneği

rasyonel düşünmesine katkısı olduğu yadsınamaz. Bununla birlikte, olay ve gerçeklere, sadece aklın sınırları içerisinde bakma, bireyin giderek toplumdaki yalıtılmasına neden olur. Edebiyatın, toplumsal birliği sağlayıcı işleviyle, bireyin rasyonel düşünme yetisinin gelişimine etkisi, kimi zaman birbiriyle çelişebilir. Örneğin, her şeyi akla dayandırma eğilimi, “maddeci pozitif” adı verilen bir anlayışla da sonlanabilir. Bu ise, tarihi ve toplumsal yapıyı yadsıyacak derecede pozitif bilimlere sarılma olarak da tanımlanabilir. Örneğin, Hanioglu’nun “Bilim ve Osmanlı” başlıklı yazısında belirttiği gibi, “geçmişimizi anlamak için tarihe mi, jeolojiye mi başvurmalıyız” şeklindeki bir soruya, maddi ve gerçek olduğu için jeolojiye başvurulması gerektiği şeklinde verdiği bilgi, pozitif bilim anlayışının, bir toplumun alt yapısını ve ulusal kimliğini temsil eden sosyal bilimlere yadsıyacak ölçüde abartıya kaçıldığını gösterir²³ (karş. Işın, 1985: 355; Hanioglu 1985: 346-347). Oysa, bu görüşe tepki olarak, Namık Kemal, “ilerlemeyi”, Batı’dan endüstri yoluyla sağlanacak maddi zenginliğin, Batı’ya karşı Osmanlıya bağımsızlık kazandıracağı, bundan böyle de, Batı’dan kültürel olarak etkilenmek, ya da bilgi alışverişinde bulunmak yerine, milli kültürü koruyarak Batı’ya karşı bağımsızlığını korumak düşüncesi egemendir. Bir başka deyişle, Şinasi’nin aklı ve bireysel özgürlüğü öne çıkaran ulusal bağımsızlık kavramı, aydınlar arasında ikilem yaratmıştır. Bu ise, aydınlar arasında sosyal ve fen bilimleri arasında olduğu kadar, eskiden toplumsal yapının temeli din ve bilim arasında da tartışma ve görüş ayrılıklarına yol açmıştır.

---

vermiştir. Onun bu hareketi, düşüncelerinin eylemiyle örtüştüğünü gösterir (karş. Parker, 1991: 21; Akünal, 1985: 452).

²³ Gerçi Pozitif bilim için, örneğin, Jeoloji alanında tarihi açıklayacak düzeye gelmek bir yana, yaşanan depremlere ve büyük kayıplara karşın, ülkenin deprem haritaları daha yeni hazırlanmaktadır. Ayrıca, pozitif bilimlerden farklı olarak, tarihin verileri dayalı, yoruma açık yönü, tarihin salt verilerle sınırlı olmayıp, yorum ve çıkarımda bulunmaya da açık olduğunu gösterir. Bu gibi, bilginin bu şekilde işlenmesi ise, onun, zenginleşmesine ve yeni hipotezlerin doğmasına yol açar. Özellikle, kültürel yapının temeli, sosyal bilimlerde, salt gerçekleri saptamak, tarihi, vakanüvistlik düzeyine indirgemek anlamına geldiğinden, yukarıda söylenen sav, olsa olsa kültürel yapıyı zedeler. Üstelik, günümüzde Pozitif bilim yöntemini kullanmak kaygısıyla, salt betimleyici incelemelerde bulunmak, önemini yitirmiş, açıklama, yorum ve varsayımların da ileride yapılacak çalışmalarda bilgiyi tetikleyici yönü olduğu anlaşılmıştır.

3.2.2. Baha Tevfik (1881-1914)

Baha Tevfik, bilimselliği siyasetle bağdaştıran bir kişi olarak, Cumhuriyetin alt yapısının hazırlanmasında büyük payı olmuştur. Onun kendinden önce gelen materyalist akımlardan (maddecilik) etkilenecek, hem materyalizmin ilk kurucusu ve pozitif bilimlerin gözleme ve deneye dayalı yönteminin ilk savunucusu Beşir Fuat'tan (1852-1887), hem de siyaseti pozitivism'le uzlaştırmaya çalışan ve bireyi düşünsel olarak geliştirmenin toplumsal kalkınmaya katkısı olacağı görüşünü öne süren Abdullah Cevdet'ten etkilendiği söylenebilir.

II. Meşrutiyet'in yarı özgür ortamında oluşan ve Batı'dan gelen düşünce akımlarının etkisiyle, Osmanlı'nın kültürel dokusuna bağlı olarak farklı biçimlere bürünen "Osmanlıcı", "İslamcı" ve "Türkçü" şeklindeki akımların ilk sorgulaması, Baha Tevfik tarafından yapılmıştır. Bu akımların, felsefi bir dayanağı olmadığı görüşünü savunan Tevfik, öncelikle felsefe alanıyla ilgilenerek, bilimi, siyaset dışında özümsemenin, ülkenin kalkınmasındaki önemine işaret etmiş ve bu amaçla, ilk özgün ve çeviri yayınların yayınlandığı *Teceddüd-i İlmi ve Felsefi Kütüphanesi Yayınları*²⁴ adlı felsefe serisini çıkarmıştır. Bundan böyle, yukarıda belirtildiği şekilde, Osmanlılarda gelişen akımlara karşın, Batı felsefesini benimseyen Tevfik, daha Cumhuriyet kurulmadan kuramsal olarak felsefenin, (tutarlı kanıtlanabilir soyut düşünce şekli) bilimsel alanla ilişkisinin önemine "Her zaman dünün felsefesi, bugünün ilmi ve fenni, yarının ilmi ve fenni, bugünün felsefesidir" (aktaran: Işın, 1985: 368) şeklindeki sözleriyle dikkati çekerek, dünün felsefesinin, bugünün teknolojik ilerlemesine katkıda bulunacağını savunmuştur. Bir başka deyişle, bireyin eğitim yoluyla gelişmesiyle birlikte, "hürriyet" kavramının oluşacağı, bunun yaratıcılığı tetikleyecek özgür ortamı yaratarak, ülkenin kalkınmasında ya da

---

²⁴ Onbir adet kitap yayınlanmıştır. Söz konusu seride Ovdet Laker'in *Feminizm, Alem-i Nisvan* adlı çevirileri ve yine Ahmet Nebil ile birlikte çevirdiği Alfred Foulle'nini *Tarih-i felsefe* gibi yapıtları da bulunmaktadır. Onun, bu çevirileri toplumun eksikliklerini göz önüne alarak yaptığı ortada bir gerçektir. Örneğin, daha o dönemde feminizmle ilgili bir yapıt çevirmesi eğitim olanağı bile verilmeyen kadının, Osmanlı toplumundaki düşük konumunu hatırlatmak içindir. İlerlemeyi, hedef alan Baha Tevfik'in, kadının toplumdaki önemine, daha o dönemde dikkat çekmesi, onun kendini toplumsal konulardan yalıtılmamış bir bilim adamı kimliği taşıdığını gösterir.

ilerlemesinde büyük etkisi olacağını öne sürmüştür. Bir başka deyişle, bilimi, her alanda kendine ölçüt alan materyalist görüşten yola çıkarak, felsefeyi siyaset dışı olarak ele almakla birlikte, sonunda bilime dayalı bu felsefe anlayışının, Osmanlının monarşik yapısını etkileyeceğini düşünmüştür.

Özetle, Baha Tevfik'in, bir yandan Osmanlıdaki Materyalist akımın öncüsü Beşir Fuad'ın bilimselliğinden, öte yandan da, bilimle siyaseti uzlaştırmaya çalışan Abdullah Cevdet'ten etkilendiği söylenebilir. Bu ise, onun Cumhuriyet rejiminin temel kavramlarından biri olan “hürriyeti”, ilerleme olarak ele aldığını ve bu ilerlemenin de, bilimle sağlanabileceği görüşünde olduğunu gösterir (Işın, 1985: 370). Ancak, Baha Tevfik'in Ahmet Nebil'le birlikte çevirdiği Louis Büchner'in *Madde ve Kuvvet* ya da Ernest Haeckel'in *Vahdet-i Mevcut, Bir Tabiiyat Aliminin Dini* gibi yapıtlara bakıldığında ise, Abdullah Cevdet'ten farklı olarak tarih, antropoloji ve siyaset biliminden yola çıkan Gobineau ya da Toplum ruhbilimini dayanak alan Le Bon gibi sosyal bilimlerden değil de, doğrudan Pozitif bilimlerden yola çıkarak ilerlemeyi savunduğu görülür (Tekin & İlkin, 1999, 173-175).

3.2.3. Abdullah Cevdet (1869-1932)

Baha Tevfik'in, çağdaşı olan Abdullah Cevdet'in siyasete ilgisi, onu sosyal bilimlerle, pozitif bilimleri uzlaştırma yoluna itmiştir. Onun, Gustave Le Bon'un 1895'teki *Les Lois Psychologiques des Peuples* adlı yapıtında bireysel bilincin, toplum ya da kolektif bilince boyun eğdiği şeklinde geçen düşüncesinden etkilendiği ve bu yapıtı 1902'de “*Ruh-ül Akvam*” adıyla çevirdiği görülür. Abdullah Cevdet, cumhur(halk) ruhunu olduğu kadar, bir uygarlığın yükseliş ve çöküşünü de ırk özelliklerine dayandıran Le Bon'un görüşlerinden etkilenmiştir. Bu ise, onun, “Cumhur” psikolojisinin ırktan ırka değiştiğini ve Le Bon'un görüşünün siyasetçi, ahlakçı ve eğitimciye yol gösterdiğini öne sürmesine neden olmuştur (Mardin, 1983: 180-200). Bununla birlikte, çeviri ve telif yapıtlarını yayınladığı *İctihad Kütüphanesi* serisi yayınları arasında çıkan kitapların girişinde, “Aydınlanma felsefesini” tanıtmıştır. Bu ise, Cevdet'in, ilk laiklik tartışmalarını gündeme getirmesine neden olmuştur. Ne var, ki bu felsefe akımını tanıtırken, örneğin, yapıtın ilk kısmında, maddenin varlığının, doğa yasalarıyla belirlendiği şeklinde görüşü öne süren Ludwig Buchner'in “*Nature et Science*” in açıklamalı

çevirisine yer vermiş, ikinci kısımda ise, önde gelen İslam ve Batı felsefecilerinin görüşlerine yer vermiştir. Bu, çeviri ve telif yapıtı arasındaki sınırın bu dönemde daha net olarak çizilmediğini gösterir. Gerçi, bu belirsizlik felsefi bir dayanaktan yola çıkmak isteyen bireysel görüşlerin ifadesinde de ortaya çıkar. Örneğin, dinin dogmatik yönünün dural olmasına karşın, İslamiyet'in kalkınmada itici bir güç olduğunu savunması, ya da Ernest Haeckler'in canlıların evrimden geçme sürecindeki eşitsiz gelişim ilkesinden ve Darwin'in "Doğal Eleme" savından yola çıkarak, bazı insanların eğitim yoluyla seçkinleşebileceğini öne sürmesi, başka bir deyişle de, toplumsal ilerlemenin, ancak yönetimin bu seçkin kadroya bırakılmasıyla sağlanabileceği görüşünü savunması, felsefe ve siyaseti uzlaştırma çabalarının yarattığı çelişkiler olarak da değerlendirilebilir (Mardin, 1983: 60-105).

Kuşkusuz, Cumhuriyete geçiş döneminin sancılarını yaşayan bir bilim adamının, o toplumun bir üyesi olarak toplumsal konuları biyolojik materyalizme dayandırarak açıklamaya çalışması veya bu yukarıda örnekleri verildiği şekilde, ikileme düşmesi, gerçekte aydın kesimde "hürriyetin", ilerleme olarak algılanmasından kaynaklanır. Bu, Abdullah Cevdet'in bilimi, toplumsal kalkınmada bir amaç olmaktan çok, bir araç olarak görmesi şeklinde değerlendirilebilir. Bu açıdan, Baha Tevfik'in bilimsel olarak Abdullah Cevdet'ten daha tutarlı olduğu söylenebilir.

3.2.4. Salih Zeki(1864-1921)

Şinasi ile birlikte başlayan, Baha Tevfik ile filizlenen Rasyonalizm'le (Akılcılık) ilgili düşünceler, fen alanına da yansımıştır. Salih Zeki (1864-1921) gibi 1910 yılında Galatasaray Sultanisi müdürlüğü, 1913 yılında Darülfünun rektörlüğü yapan bir Türk matematikçisinin ilk kez matematiğin salt aritmetiksel bir işlemde oluşmayıp, eğitimin bireyin soyut düşünce yeteneklerini geliştirmedeki rolünü gözönünde tutması, onun "akılcılığın" sağlam temeller üzerine oturmasında, eğitimin önemine işaret ettiğini gösterir. Bu amaçla, öncelikle Henri Poincaré'in yapıtlarını *İlim ve Usul*, *İlmin Kıymeti*, *Felsefe-i İlmiye* (1914 (1330), 281+2 s) *İlim ve Faraziye*, *Felsefe-i İlmiyye* (1916 (1332), 80 s.) matematik felsefesiyle ilgili kitapların çevirisiyle birlikte, bu bilgiyi uygulama alanına da yansıtarak *Usul-i Cebir 1*. Kitap (1915) ve *Usul-i Cebir 2*. Kitap (1915) şeklinde 9 ve 10'uncu sınıflarda okutulmak üzere kitapları yazmıştır. Bunun yanı sıra, yine okullar için Alexy Bertrand'in

Felsefe-i İlmiye ve Ahlakîye adlı yapıtını (1917) çevirmesi, onun bilgi üretiminde kuramdan uygulamaya döngüsel bir süreç izleyerek çağdaş bilimsel yöntemi kullandığı görülür. (karş. Kayaoğlu, 1998: 161-175; Ülken, 1997: 334).

Burada amaç, bilgi üretiminden çok, bilginin yayılması olduğundan, yapıtların çeviri, derleme ya da telif olmasından çok, bilginin edinilmesinde izlenen yol önem kazanır. Salih Zeki'nin, ister telif, ister çeviri olsun, öteki fen alanıyla ilgili çeviri yapanlardan, ya da özgün yapıt yazarlarından üstünlüğü, bilgi aktarımındaki amacını yukarıdaki yapıtlardaki sıralamadan da anlaşılacağı gibi, mantıksal bir akış içerisinde vermesinden kaynaklanır. Özetle, matematik alanında bilim adamı kimliğini, çevirmen kimliğiyle birleştirerek, "Akılcılık" akımının bilimsel alana yayılmasında büyük katkısı olduğu bir gerçektir. Ne var ki, İsmet Özel "Tanzimat'ın getirdiği Aydın" başlıklı yazısında Salih Zeki'nin günümüzde hala önemini koruyan Henri Poincaré'nin yapıtlarını çevirmiş olmasının, Türkiye'de bilim konusunu tartışan bir çevre yaratmadığıyla ilgili düşünceleri, çevrilecek yapıtın bilinçli olarak seçilmesi durumunda bile, alıcı kitlenin bu yapıtı özümseyecek düzeyde bilgi donanımına sahip olmaması durumunda, bireysel girişimlerin bilgiyi tetikleyecek ölçüde kuvvetli olamayacağını gösterir (Özel, 1985: 61-65). Öte yandan, tüm bu yukarıda adı geçen yapıtların Maarif-i Umumiye nezareti yayınları arasında çıkmış olması, 1869'dan 1924'e kadar etkinlik gösteren bu nezaretin, II. Meşrutiyet'ten sonra Cumhuriyetin oluşumundaki etkilerini ve toplumsal işlevini değerlendirmek açısından önemlidir.

3.2.5. II. Meşrutiyet Dönemi Telif ve Tercüme Dairesi (1914-1919)

1914'te yeniden yapılanan Maarif-i Umumiye Nezareti daireleri arasında en etkin rollerden birini, Telif ve Tercüme Dairesi oynamıştır. Bu daire geçmişte Encümen-i Teftiş'in yayınları çıkarmaktan çok, yayınları sansür etme görevinden farklı olarak, çeviri yayınları teşvik etme, yönlendirme görevini üstlenmesinden kaynaklanmıştır. Bundan böyle, temel amacı hem okul hem de halka seslenecek yayınlar çıkarmak olmuştur. Bu şekilde devlet eliyle geniş halk yelpazesine seslenilmek istenmesi, okur yazar halkı, okuyan yazan halk konumuna yükseltme konusunun gerçekten bir devlet politikası olarak benimsendiğini de göstermektedir.

Bu dairenin yayınladığı çeviri kitaplar arasında, tıp, zooloji, kimya, ziraat, tarih, coğrafya, hukuk ve iktisat gibi konulara yer verilmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi, eski konu alanlarına ek olarak, ülkenin gereksinimi olup da, bilimsel olarak ele alınmamış ziraat, veterinerlik, hukuk iktisat gibi konu alanlarında çeviriler yayınlanması, ülkenin bilimsel temeller üzerinde kalkınması konusuna özellikle önem vermeye başladığını göstermektedir. Bu, aynı zamanda, disiplinlerin sınırlarının çizildiğinin ve sayılarının giderek artmaya başladığının da bir işaretidir. Ayrıca, bir toplumun geleceğinin ve devingenliğinin en büyük simgeleri olarak kadın ve özellikle çocuklara yönelik çeviri yayınlara yer verilmesi, aşağıda da anlatılacağı şekilde son derece anlamlı bir adım olarak da değerlendirilebilir.

Çocuklarla ilgili çeviri yayınların, resim, okumayı sevme, ya da örneğin, “Çamur İşleri Nasıl Yapılmalı” adlı çeviri yapıtta olduğu gibi el ve beden becerilerini geliştirici yapıtlar, ya da kadınlara yönelik telif olarak ipekçilik, tavukçuluk vb. gibi konularda yapıtların bulunması, özellikle dikkat çekicidir. Günümüz eğitim anlayışında bile geri plana atılan, gündelik yaşamın temel gereği olan konuların çeviri olarak daha o dönemde yayınlanmış olmasının, iki amacı olabilir: birincisi, gerçek yaşamla, bilgiyi uzlaştırma, bundan böyle, okumanın, gerçek yaşamın bir parçası olduğunu göstermek; buna bağlı gelişen ikinci amaç ise, düşünceyle bedene egemenlik kurmayı ve giderek düşünceyle eylem arasında tutarlılık sağlamayı öğretmektir.

Özetle, devletin geleceğe yönelik olarak bu şekilde çocuklar ve kadınlara özellikle seslenmeyi düşünmesi, çağdaş bir topluma duyulan özlemin bir göstergesi olarak kabul edilebileceği gibi ,bu kitapların hepsine, seri ve cilt numarası verilmesi de, profesyonel yayıncılık konusunda ilk adımların yine devlet tarafından atıldığını gösterir.

3.2.6. II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’ e Bilgi Üretim Geleneği ve Çeviri Etkinliğiyle ilgili Son Değerlendirme

Osmanlılar’daki yaklaşık 600 yıl süren bu tarihsel süreç kuruluş ve yükseliş döneminde İslamiyet’in etkisiyle Arap kültürünün etkisinde kalmış, Lale devrinde Türk kültürünün izlerinin biraz daha çoğalarak, Osmanlı kimliği yaratılmaya çalışılmıştır. Ne var ki, bu dönemde de Arapça ve Farsça’dan çeviri sayısı azalmamıştır. Tanzimat’la birlikte ise,

Batı'yla ilişkilerin çoğalması, özellikle elçilikler aracılığıyla yeni eğitim kurumlarının açılmasıyla birlikte, Fransızca'ya rağbet artmıştır. Tanzimat'tan sonraki dönemde ise, Batı'dan çevirilerin sayısı artmakla birlikte, ana kaynaklardan çeviri sayısı artmamıştır. Batı'yla ilgili temel bilgiler, bu dönemde de Arapça kaynaklar yoluyla elde edilmeye çalışılmıştır. I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e kadar olan dönemde ise, eğitimin yaygınlaşması ve ulusal bilincin artması sonucu, hem geçmişle bağın kopartılmaması, hem de ilerleme isteği bir araya gelerek, Doğu ve Batı'dan çeviriler yapılmaya başlanmış, ancak bütünüyle ele alındığında, yapılan çevirilerin, gerek nicel, gerekse nitel olarak Osmanlıda bilimsel devrimi tetikleyecek güce sahip olmadığı görülmüştür. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete kadar uzanan dönem ise, aydınların Batı'dan etkilenerek, siyasi rejimi şekillendirmede ve ülkenin kalkınmasında büyük bir rol oynadıkları dönemdir. Bu dönemde, bilimsel olarak temel yapıtların çevirilerinin, bizzat aydınlar tarafından yapıldığı ve başta felsefe olmak üzere, toplumbilim konusunda yapılan çevirilerin, fen bilimlerine ya da pozitif bilimlere etkisi olduğu ve buna bağlı olarak, başta tıp alanı olmak üzere, biyoloji ve matematik alanında edinilen bilgilerin, bilimsel yaşama olduğu kadar, toplumsal bilince de katkıda bulunduğu ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetin bu kadar kısa zamanda benimsenmesinde aydınların, gerçi başta Despotizm gibi görünmekle birlikte, toplumu yönlendirici, ona ışık tutucu rolü yadsınamaz. İşte bu bakış açısı çerçevesinde, Batılılaşmanın, önce siyasi otoriteye etkisi, ardından da aydınların toplumsal yapıya, hangi Batı kaynaklarına dayanarak etkileri olduğu görüşü ele alınmıştır.

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, II. Abdülhamit'in ilk ve orta eğitimin yaygınlaştırılması konusu başta olmak üzere, çeviri etkinliğini ve kütüphaneleri ulusal kültür politikası kapsamında ele alıp, onları eskiden olduğu gibi ikincil derecede önem taşıyan kuruluşlar yerine, devletin merkezinde yer alan temel kurumların yanında örgütlenmeleri konusunda aldığı kararların önemi yadsınamaz. Bununla birlikte, bir süre sonra içerde ve dışarıdaki olaylar karşısında, iktidarı kaybetme kaygısının baskın çıkarak, aşırı baskıcı yönetimin benimsendiği görülmüştür. Bu ise, eğitim ve ona bağlı kuruluşların gelişmesini engellemiştir. Öyle ki, yukarıda söz edilen Telif ve Tercüme dairesinin yerini Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti (1881) almış ve bu heyette, başta Türkçe olmak üzere Arapça, Farsça, Fransızca vb. dillerdeki yayınları inceleme ya da gümrüklerde kontrolünü yapma veya okul ve kütüphaneleri

denetlemenin ötesine geçememiştir. Her ne kadar 10 yıl sonra, Telif ve Tercüme Müdürlüğü yeniden kurulmuş (1891) olsa da, merkezi yönetimin geçmişteki bu sansürcü tutumu, uzun yıllar ulusal kültür politikasının vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Bir başka deyişle, ulusal kültür politikası deyince, temel ilkeler arasında birinci sırada akla, yaratıcılığı destekleyerek bilgi üretimine katkıda bulunmak gelirken, aksine “sansür” kavramı ilk sırayı almış ve günümüzde bile bu anlayış etkisini sürdürmüştür (Kayaoğlu, 1998: 155-156). Öyle ki, 1869’da Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde, başta sıbyan okulları olmak üzere rüştiyelere de tarih dersi konulurken, üstelik de, Namık Kemal’in “Tarih yalnız erbabı hükümet için değil, efradı millet içindir” (aktaran Tekin & İlkin 1999: 177) şeklindeki sözlerinden de anlaşılacağı üzere, tarih ve tarih yazma bilinci tam uyanırken, II. Abdülhamid’in Mülkiye’de Tarih dersi veren 1879-1881 arasında 6 ciltlik *Tarih-i Umumi’nin* yazarı Mizancı Murad’ı Rodos’a sürmesi, bununla da yetinmeyip (Tekin & İlkin, 1999: 179), ilk öğretimden, Osmanlı tarihini, orta öğretimden de Genel Tarihi kaldırması, onun, toplumun ilerlemesinden yana olmadığı izlenimini yaratır. Bununla birlikte, örneğin, Mülkiye mektebini (1887) bir yandan yüksek öğretim konumuna çıkarırken, 1878’de Osmanlının koşullarını göz önünde bulundurarak, ilk arazi kanunnamesi ve medeni yasanın çıkmasına ön ayak olan hukuk mektebi, ticaret mektebi ya da sivil mühendislik okulu (1883) gibi yeni eğitim kurumlarını topluma kazandırması (Tekin & İlkin, 1999: 77-78), ya da devletin örgütlenmesi şeklindeki atılımları, onun başta öne sürülen özellikle tarihe karşı olumsuz tutumuna karşın, gerçekte ülkenin ilerlemesinden yana olmakla birlikte, siyasi otoritesini kaybetmeme uğruna, çelişkili davranışlarda bulunduğunu gösterir. Ne var ki, düşüncenin 1892’de Türk-Müslüman öğrencilerin dışarı gitmesini yasaklayacak ölçüde dizginlenmiş olması, bu açılan yeni eğitim kurumlarının da, gerçekten çağdaş anlamda yüksek öğretim kurumu işlevini yerine getirememelerine yol açmıştır.

Batılılaşma sürecinin yavaş olmasının temelinde, İslamiyet’le ilgili değerlerin kaybolarak, ülkede “dayanışmanın” sağlanamayacağı korkusu yatmaktadır. Oysa, seferberlik, çağdaş merkezîyetçi devlet anlayışının bir ürünüdür. Abdülhamit’in bu dayanışmayı sağlamak üzere, eğitimi merkezi bir sistem içersine sokarak “milli bir kültür” oluşturma konusunda attığı adımlar, gerçekte çağdaş merkezîyetçi devlet anlayışı, bundan böyle de, Batılılık yolunda atılan ilk adımlar olarak da değerlendirilebilir. II. Abdülhamit’in, bir yandan, Batılılaşmanın ülkenin

ilerlemesine katkıda bulunacağı düşüncesiyle, Batı'daki merkeziyetçi devlet sistemini yerleştirmeye çalışırken, öte yandan da, yine Batılılaşma etkisiyle gelişen ulusal kimlik bilinciyle, temeli dine dayanan Osmanlı kimliğini kaybetmeden, Batılılaşma sürecine girmeye çalışması onu güç duruma sokmuştur. Bu ikilem, onu sonunda sıkı denetim ve sansürün egemen olduğu istibdat yönetimine zorlamıştır (Mardin, 1983: 343-345). Öte yandan, Abdülhamit'in sıkı sansürüne karşın, gerek aydın, gerekse alt yapı olarak Batılılaşma konusunda en ciddi adımların yine bu dönemde atıldığı, ancak bu kavramın, ileriki yıllarda daha "çarpık Batılılaşma" şeklinde yozlaştığı görülür. Örneğin, bu konuda II. Abdülhamit'e muhalif olan Genç Osmanlılar ve Genç Türklerin bile dini değerleri kaybetmeden, Batılılaşmadan yana olması, bu sürecin yavaş ilerlemesine neden olmuştur. Kuşkusuz, kültürel kimliğini kaybetmeden, böyle bir sürece ayak uydurmak, özellikle sıkı baskının olduğu dönemlerde, ileri sürüldüğü gibi kolay olmayıp, topluma yeni giren bu akımın, önce kültürel kimliğin potasında eritilip, ardından özümsemesini gerektirir. Bir başka deyişle, söz konusu durumda kültürel geçmişi ve varlığını kaybetme tehlikesi de gündemde olduğundan, bu sürecin sindirilerek, ağır ağır ilerlemesinin doğal karşılanması gerekir. Ne var ki, burada, II. Abdülhamit'in de ülkesinin kalkınmasından yana olmakla birlikte, düşünce özgürlüğünü kısıtlayarak, bu fikirlerin özgürce tartışılıp, ülkenin kültürel kimliğine uygun şekilde düzenlenmesine fırsat vermediği ve bu akımın ülkeye yüzeysel olarak girdiği söylenebilir. Tüm bu çelişiklere karşın, iktidarın düşünce özgürlüğü²⁵ dışında, ülkenin yönetimi konusunda aldığı kararlar, Batılılaşma sürecini başlatmış ve tüm baskılarına karşın, II. Abdülhamit'in kendi eliyle kurduğu yeni yüksek öğretim kurumlarında Batı düşüncesinin yavaş da olsa, giderek filizlendiği görülür.

Bu dönemde, Aydınların siyasete bakış açısı ve Batı'dan gelen bilgiyle toplumu çağdaş kılma çabalarının, Cumhuriyetin kurulmasındaki payı yadsınamaz. Türkiye'de Cumhuriyetin alt yapısını hazırlamada, aydınların katkıları ve çağdaş bilgiyi yakalamanın, ulusal kalkınmayı sağlamadaki önemini kavramaları, ülkenin yüzünü çağdaş bilimin kaynağı Batı'ya çevirmiş ve ülkede sadece maddesel değil sosyal

---

²⁵ Gerçi düşünceye getirilen bu sıkı denetim mekanizması, beraberinde bürokrasinin gereğinden fazla şişirilmesine ve imparatorluğun ekonomik açıdan daha da gücünü yitirmesine neden olmuştur.

devrimlerin de gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Aydınların, toplumsal kalkınmada farklı görüşler öne sürmekle birlikte, hepsinin, Batı bilimlerinin, özellikle de pozitif bilimlerin etkisi altında kaldıkları, yukarıda kısaca çevirilerinden yola çıkarak anlatılmaya çalışılan tutumlarından da zaten anlaşılmaktadır.

Özetle söylenecek olursa, Pozitivizm'e karşı yukarıda açıklandığı şekilde, üç çeşit yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Birincisi, temeli düzenden yola çıkıp, toplumsal yasaların Tanrının baştan koyduğu yasalara dayanıp, iktidarlarını da güvence altına almak isteyen II. Abdülhamit ve yandaşlarının tutucu yaklaşımı; ikincisi, Hıristiyanlığa göre, İslamiyet'in kültürel gelişmeye daha açık olduğu görüşünü öne sürmekle birlikte, yasaların toplumsal ilişkiler sonucu ortaya çıktığını savunan Ahmet Rıza Bey gibi ılımlı kesim; ve son olarak da, içinde bulunduğu kültürün geçmişini gözardı edip, pozitivizmin amacı, "ilerlemeyi" kendine hedef seçerek, başta yönetim olmak üzere, eğitim ve toplumsal yapıyı alacağı edip, yeniden bir düzen kurma yanlısı, materyalist kesim. II. Meşrutiyet'te egemen olan bu üç anlayış, çeviri etkinliğini dil açısından şöyle yansıdığı görülür; Doğu dillerinden çevirileri destekleyenler (örn. II. Abdülhamit döneminde bu dillerden çeviri sayısı artmıştır), öte yandan da, Pozitivizm'in temelinde, Doğadan yola çıkan Antik Yunan ve Latin kültürünün etkisine dikkati çekmek üzere, Eski Yunan ve Latince'den çevirileri destekleyenler (örneğin, Ahmet Mithat gibi); en uçta olanlar ise, eğitim dili başta olmak üzere Fransızca'dan çeviriler yapılmasını ve hatta eğitim dilinin Fransızca olması konusunda ısrar edenlerdir (örneğin, Abdullah Cevdet gibi). Çeviri dilindeki bu tartışmalar, beraberinde hedef dilin, Osmanlıca ya da Türkçe olması konusundaki tartışmaları da başlatacaktır. Bu ise, Cumhuriyet döneminde 1928 Harf Devrimiyle sonlanacaktır

3.3. Türkiye' de Cumhuriyet Dönemi Kültür Anlayışında Çeviri Yayınlar ve Bilgi Üretimi Etkileşimi

Cumhuriyetin kuruluş yılları, kültürel açıdan birbirine karşıt düşünce akımlarının birbiriyle uzlaştırılarak, yeni bir Türk kimliği yaratma kaygılarının yoğun olarak yaşandığı bir bocalama dönemidir. Bu birbirine karşıt Türkcülük, İslamcılık, Batılılaşma şeklindeki düşüncelerin birleşiminden, yeni bir Türk kimliği ve buna bağlı olarak, ulusal yeni bir kültür politikası yaratma görevi ise, eğitimin uzun süre yüksek öğretimden baş-

layarak örgütlenmesinden ötürü, aydınlara kalmıştır. Ancak, aydınlardan ulusal birliği sağlamada sesini duyurabilmesi, öncelikle okur-yazar bir halk kitlesini gerektirdiğinden, kültürün en önemli aracı eğitimin yaygınlaştırılması, ilk kez çözümlenmesi gereken siyasal bir gündem maddesi olarak ele alınmak zorunda kalmıştır. Gerçi, II. Meşrutiyet döneminin Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin geçmişten kalma alışkanlıkla eğitimin en üst düzeyden başlayarak yeniden düzenlenmesi savında ısrar etmekle birlikte, onun karşıtı görüşte olan, örneğin, Darülmualim'in müdürü Satı Bey gibi kimselerin, eğitimin İptidai'lerden başlayarak yeniden düzenlenmesi şeklindeki görüşleri, sonuçta her iki uçta da yeni bir uygulamaya gidilmesine neden olmuştur (Tekeli & İlkin 1999: 84-86).

Bu eğitim alanında başlayan gelişmeler, Osmanlıdan miras sözlü kültür geleneğine dayalı toplum yapısının temellerinin, II. Meşrutiyetle birlikte, İttihat ve Terakki döneminde alınan kararların etkisiyle sarsılmaya başladığını görülür. Örneğin, ilk öğretimin, zorunlu ve parasız olması, okuma yazmanın kolaylaştırılması amacıyla Arap harflerinde değişiklikler yapılması, kadınlara eğitim olanağının daha yaygınlaştırılması, Cumhuriyet'in eşiğindeki aydınlardan, eğitim alanında alınan bu yeni kararlarla, seslerini geçmişteki aydınlara oranla halka daha kolay duyuracağı anlamına gelir.(Tekeli, 1985: 471-476). Bu durum, aynı zamanda, hiç olmazsa temel bilgilerin yayılımını hızlandırıp, üstelik de toplumda, hiç değilse, okuma yazma konusunda cinsiyet ayrımını ortadan kaldırarak, bilginin daha geniş bir halk kitlesine yayılmasını kolaylaştırmıştır. Öte yandan, yüksek öğretimde Abdülhamit döneminde kaldırılan tarih, edebiyat ve felsefe gibi konu alanlarının yeniden programa alınıp, programın daha da geliştirilerek Darülfünun-ı Şahane'nin, Darülfünun-ı Osmani (1909) adıyla dördüncü kez yineden önem kazanması, yeni bir rejim arayışının da işaretini verir. Başka bir deyişle, milletin egemenliğindeki devlet biçimi anlamına gelen Cumhuriyet rejiminin temellerinin, İttihat ve Terakki dönemindeki aydınlar tarafından atıldığı öne sürülebilir. Gerçi, halkın rejimi anlamına gelen Cumhuriyet kavramının, halkın kendi içinden gelmesi düşünülebilir. Ne var ki, yukarıda da öne sürüldüğü şekilde, yüzyıllar boyu halkın, eğitim bir yana, ekonomik sıkıntılar içinde olması, üstelik söz konusu dönemde genelde I. Dünya Savaşı nedeniyle dünyada yaşanan ekonomik ve sosyal sıkıntılar, aydınlardan o dönemde etkin bir rol oynamasına neden olmuştur. Bununla birlikte, 1918'den 1923'e değin süren Bağımsızlık Savaşı, hiç değilse yüzyıllar boyu aynı toprağı

paylaşan insanların, ilk kez bir amaçta toplanmasına fırsat vermiştir. Bir başka deyişle, İmparatorluğun buyruğu altında, aynı dini paylaşımlar bile, kendi kültürleri içinde kapalı olarak yaşayan topluluklar, ilk kez “kalabalık” olmaktan çıkmış ve dayanışma ruhunun verdiği güçle “millet” olma yolunda ilk adımlar atılmıştır.

Bu bir yerde, Roma hukukundan kalma, üstelik insanın doğasından kaynaklanan “mülkiyet” kavramının yarattığı bir dayanışma ruhu olarak da değerlendirilebilir. Ne var ki, Cumhuriyet rejimi, sadece mülkiyet’le sınırlı olmayıp, “millet” olma kavramını da beraberinde getirir. Milleti, kalabalıktan ayıran en önemli etmen ise, kültürel dayanışmadır. Ne var ki, söz konusu dönemdeki “dayanışma ruhu”, kültürel kaynaşmadan çok, savaşı ortamının yarattığı bir dayanışma ruhudur. Aydınların, bunun kültürel zemine kaydırılarak Cumhuriyet rejimine geçilmesi aşamasında rolü büyüktür.²⁶ Okur yazar olmayan bir toplumda, aydınların halktan uzun süre kopuk olmasına karşın, bu kadar etkin rol oynaması, gerçekten düşündürücüdür. Aydınların, “Cumhuriyet” kavramını gündeme getirmesindeki başarısı, Cumhuriyetin temel unsuru millet olmakla birlikte, onu ilk aşamada geri plana atıp, devleti ön plana geçirmesine bağlanabilir. Bununla birlikte, bu kadar uzun süre gözardı edilmiş halkın yönlendirilmesinde, ortada başka bir seçenek kalmadığı da yadsınamaz bir gerçektir. Bu dönemde kültürel birliğin sağlanmasında akla gelen sorular ise, ne gibi kültürel bir alışverişin rejimi sarsmaya başladığı, düşünce akımlarının ve bu akımların topluma, başta eğitim olmak üzere, devletin öteki kurumlarıyla ilgili alt yapıya ne şekilde yansıdığıdır.

Aydınların, II. Meşrutiyet’ten başlayan girişimlerinin, başta Cumhuriyetin rejiminin kabulüyle birlikte, hem eğitimin örgütlenerek birleştirilmesi anlamına gelen Tevhid-i Tedrisat (1924), hem de 1928’deki Harf Devrimiyle sonuçlanması ise, en temel konular olarak yukarıda sorulan soruların eyleme geçirilmiş bir yanıtı olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde aydınla halk arasındaki kopukluğun giderilmesi konusunda yasal olarak alınan kararlar, yüz yıllarca sözlü

---

²⁶ Bağımsızlık savaşından sonra ortaya çıkan “seferberlik” (dayanışma) ruhunun, Abdülhamit’in baskıyla gerçekleştirmeye çalıştığı seferberlik ruhudan farklıdır. Bu yeni “seferberlik anlayışı”, toplumun ortak bir amaç uğruna savaş verdiği, kendi iç dinamiğinden ortaya çıkmış bir seferberlik ruhudur. Halkın, her türlü ekonomik, siyasal yoksunluğa karşı varlığını sürdürebilmesi, ona ülkenin kaderinde hak sahibi olma yetkisini kazandırmıştır.

geleneğe dayalı yaşayan toplumun, genelde sözde kalan düşünce ve girişimlerinin yazılı bir taahhüde bağlı olarak eyleme geçirilmesi anlamına gelir. Bu ise, çağdaşlaşma konusunda atılan ilk adımlar olarak da değerlendirilebilir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında iki kavramın ortaya çıktığı görülür: bunlardan biri, Adivar'ın²⁷ gündelik gazetelerde çıkan yazılarını içinde topladığı kitabının ilk makalesindeki adından esinlenerek koyduğu “Bilgi Cumhuriyeti”, öteki ise Azra Erhat'ın kullandığı “Çeviri Cumhuriyeti” (Erhat, 1980: 328). Bu her iki kavram da, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında bilgi ve çevirinin, en azından cumhuriyeti sağlam temeller üzerine oturtmada önemine işaret eder. Bir başka deyişle çeviri yayınlar yoluyla gelecek bilginin, yeni rejime uygun kültürel kimliği oluşturabileceği düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Bu durumda, Ziya Gökalp'in öne sürdüğü Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılığın bireşiminden oluşan ideolojinin, sözkonusu dönemde ulusun gerçek kültürel kimliğini ne ölçüde yansıttığı, ya da yeni Türkiye Cumhuriyeti kültürel kimliğinin, gerçekte bu üç unsurun aritmetik bir toplamından mı oluştuğu ve çeviri yayınlarla kültürel kimliğin ne ilgisi olduğu soruları akla gelir.

Batı'da, “bilgi devrimi” sonucu yaratılan “sanayi devrimi” olarak adlandırılan teknolojik devrim, feodalizme dayalı toplumsal yapıyı alt üst ederek, yeni üretim şekilleri ve buna bağlı yeni bir ekonomik bir düzen getirmiştir. Bundan böyle, Orta Çağların Skolastik düşünce anlayışı, hepten yıkılmış ve yerini, yepyeni “aydınlanmacı” bir düşünce anlayışına bırakmıştır. Bu bilimin tetiklediği yeni üretim ilişkileri, top-

---

²⁷ Adivar “Bilgi Cumhuriyeti” adını, 17. yüzyılda Pierre Bayle'in *La Republique des Lettres* adlı çıkardığı bilimsel dergiden aldığını belirtmiştir. Gerçi, “lettres” Fransızca da 20. yüzyılda yazın/edebiyat anlamında da kullanılmaktadır. Adivar, bu bilgenin yola çıkan çevirmenlerin, sözcüğün geçmişte “kitaplar mütalaasıyla edinilen bilgi” anlamında kullanıldığını bilmediklerinden, genellikle “yazın cumhuriyeti” şeklinde çevirdiklerini belirtmiştir. Adivar, sözcüğün bu şekilde “bilgi” anlamında kullanıldığı bilgisini ise, Descartes'in *Discourse de la Methode*'da yazdığı şu sözlerinden çıkarımda bulunarak ve “lettres” sözcüğünün etimolojik kökenine inerek çıkarttığını söylemiş ve sözcüğü şu örnekle açıklamıştır: “Çocukluğumdan beri “lettres” içinde büyütüldüm; ve bu vasıta ile hayatta faydası olan sarıh ve emin bilgiler kazanmak kabil olduğuna inandırdıkları için onları öğrenmeyi son derece arzu ederdim” (Adivar, 1942: 7)

lumsal yapıyı da etkileyerek sınıf farklarını giderek ortadan kaldıran, bireyi ön plana geçiren materyalist nitelikte yeni düşünce akımlarının doğmasına neden olmuştur. Daha da açılacak olursa, Batı’da teknoloji, dinin yerine, doğayı öne geçiren daha evrensel bir kültürel kimlik yaratmıştır. Buna karşın, Osmanlıdan Cumhuriyete geçişte ve Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında, toplumun, Sanayi Devrimini yaşamadan, sadece teknolojik olanaklardan yararlanmak amacıyla yeni üretim ilişkilerine geçmiş olması, onun eski kültürel kimliğini bırakmamasına neden olmuştur. Bundan böyle, bu dönemde teknoloji, Batı’da olduğu gibi karşısında, doğayı değil, eskiden olduğu gibi yine dini bulmuştur. Daha açıkçası, Pozitivist felsefenin öngördüğü şekilde bilgiyi doğada aramak yerine, bu felsefenin, İslamiyete aykırı olmadığını, bundan böyle de, Batı’daki teknolojik olanaklardan yararlanmanın dine aykırı olmadığını destekleyecek, kaynağını Doğu’dan alan tartışmalarla vakit geçirmiştir. Dinin bilimle uzlaşmadığı görüşünün kabulü için ise, 1940’lı yıllara Adnan Adıvar gibi bilim adamlarının çıkmasına kadar beklemesi gerekecektir. Ne var ki, Adnan Adıvar, ötekilerden farklı olarak, dinin bilimle uzlaşmadığı görüşünü yine Batı bilim tarihiyle ilgili kaynaklardan yola çıkarak kanıtlamak zorunda kalmıştır. Bu ise, Cumhuriyet’in ilk yıllarında da, kültürel kimliğin, Batı’da olduğu gibi, toplumun kendi iç dinamiğinden gelmediğini gösterir. Kültürel kimlik, yine teknoloji alanında olduğu gibi, dışardan getirilmeye çalışılmıştır. Ancak, Adnan Adıvar’ın bu konuda açık davranarak, bir kitabı çevirip, onu telif olarak göstermek yerine (sahte çeviri), açıkça derlemeyi seçtiğini bildirmesi, bilimsel olarak eğitim alanında kurumların yerleşmesiyle birlikte, bir adım daha ileri gidildiğini gösterir. Üstelik, özgün bilgi üretimi açısından, derlemenin (derleme, burada daha çok “yeniden yazma” anlamında kullanılmıştır), çeviriden bir adım daha ileri olduğunun da unutulmaması gerekir. Adıvar’ın derlemeyle ilgili görüşleri şu şekildedir:

“Ben okuyucular hesabına ve kendi adıma ikinci yolu (derleme) daha yararlı buldum. Çünkü Batının bu yolla yazdığı kitaplar yapıtlar aslında bilim ve düşünce tarihini bilenler için yazılmış olduğundan anlaşılması pek kolay değildi. Halbuki ben bu kitabı insanların fizyolojik görevleri yanında bir de düşünmekten oluşan ruhsal bir görevleri olduğuna inanacak kadar öğrenim görmüş herkesin anlayabileceği biçimde yazmak istedim” (Adıvar, 1994: 9).

Bu sözler, onun çeviriyi yadsımamakla birlikte, çevirinin birinci amacı “işlevselliğinin” önemi üzerinde durduğunu ve günümüzde olduğu gibi, okuyucuyu göz ardı ederek yapılan çevirinin, bilginin aktarılıp özümsemesine bir katkısı olmadığı görüşünde olduğunu kanıtlar. Öte yandan, derlemenin, bilim adamının, analitik ve sentez yeteneklerini geliştirerek, dili, daha bireysel olarak kullanma olanağı verdiği yadsınamaz. Bu ise, bilgi üretimini hızlandırır. Bu açıdan bakıldığında, özgün bilgi üretimi açısından, rasgele çeviri etkinliği yerine, derlemeye geçilmiş olmasının bilgi üretimini daha tetikleyeceği ortada bir gerçektir. Daha açıkçası, bilginin doğrudan yabancı kaynaklardan, ya da çeviriden alınması, yerini geçiş döneminde derlemeye bırakmıştır. Özellikle bilimsel alandaki bilgi eksikliğini doldurmak için, doğrudan yabancı kaynaklarla ya da çevirilere başvurmak kaçınılmazdır. Bununla birlikte, derleme yapıldığında, bilginin, içinde bulunulan kültürün koşullarına uygun olarak ana dilde yeniden üretilmesi, ya da seçilmesini gerekir. Üstelik, çevirideki kullanmalık metinlerde geçen mekanik “sözcüğü sözcüğüne” çeviri yönteminin bırakılarak, metnin içindeki bilgiyle iletişim kurma gereği ortaya çıkar. Bu bakımından, derlemenin, çeviriye göre, daha yazılı kültür ürünü olduğu da savunulabilir. Ne var ki, bu, çevirinin yazılı kültüre etkisi olmadığı anlamına gelmeyecek, derlemenin, gönderdiği bilginin seslendiği okuyucu kitlesine erişme oranının ve kültürel yapıya etkisinin, çeviriye göre daha çok olduğu anlamına gelir. Örneğin, yine Adıvar’ın “çevirinin karşısında değilim: ancak ne orijinal ne de komplasyon (derleme) şeklinde daha iyisi yapılamayacak kadar ve ölmez yapıtları elbette çevireceğiz” (Adıvar, 1994: 8-10). şeklindeki sözleri, çeviriye bilim adamı gözüyle yaklaşımını yansıttığı gibi, çeviri yayınların, kültüre etkisi açısından, çeviride, amaç ve seçiciliğin önemine işaret eder. Nitekim, 1960 ve 70’li yıllarda özel yayınevlerinin çoğalmasıyla birlikte, çeviri yayınlardaki patlamaya karşın, kültürel yapıda bir değişiklik olmaması, çeviri yayınların sayısı ile etkisinin birbiriyle doğru orantılı olmadığı, ancak bilinçli bir çeviri yayım politikası izlenmesiyle, çağdaş kültür anlayışına erişilebileceği savını ortaya çıkarır. Bu konuyla ilgili olarak, Ülken’in 1935’lerde söylediği şu sözler, yukarıda dile getirilen çevirinin sayısıyla etkisi arasında bir bağ olmadığını ve çeviri alanındaki başboşluğun daha o yıllarda başladığını gösterir:

“Bizde tercüme, sayı itibarıyla hiçte eksik sayılamaz. Fakat onların meydana getirilmesinde mühim bir prensip eksikliği var: Tercüme bir

medeniyeti nakletmektir. Bu nakil işi, dağınık ve gelişigüzel intihaplarla olmaz” (Ülken, 1997: 348).

Bu durumda, yabancı kültür, çeviri yayınlar aracılığıyla bilgi olarak alınsa bile, bu bilginin, Osmanlıdan kalma kültürel kimliği değiştirmeye gücü yetmez. Bununla birlikte, derlemede (yeniden yazmada) akıl araya girdiği için metnin toplumsal işlevselliği, geleneksel “sözcüğü sözcüğüne” çeviri anlayışıyla yapılmış metinlere göre artar. Bu ise, yabancı kanalla da olsa, derlemenin, ana dilde yeniden üretilme zorunluluğu, bilginin kuşaktan kuşağa aktarılarak, zaman içinde kültürel dokuya işlenmesini ve çağa ayak uydurmasını kolaylaştırır. Oysa, doğrudan geleneksel kaynak odaklı çeviri yönteminin yaygın olarak kullanıldığı durumlarda, yabancı kültürden aktarılan bilginin uygarlığa katkısı azalır. Bu durum, Osmanlı'nın son dönemlerinde olduğu kadar, Cumhuriyet'in kuruluş dönemi içinde geçerlidir. Tercüme Heyetleri bile amaçlarını açıkça saptayıp, sistemli bir çalışmaya giremediklerinden, harcanan emekler beklenen etkiyi yaratamamıştır. Burada, iki etkenden söz edilebilir. Bunlardan birincisi, bilginin topluma yayılamaması sonucu, Cumhuriyetin Batı uygarlığına erişme şeklindeki hedefine, temeli İslam İdeolojisine dayalı Osmanlı bilimsel geleneğine uygun yöntemlerle ulaşılmak istenmesi, Cumhuriyet rejiminin temelinde yatan bireyin gelişmesine olanak sağlayan demokratik yapının bir türlü yerleşmemesine neden olduğu gibi, kültürün halk tarafından değil, devlet eliyle aydınlar tarafından oluşturulmasına da neden olmuştur. Murat Belge'nin “Cumhuriyet kültürünün, bir sanatçı elinden değil mühendis elinden çıktığı” şeklindeki savı da, bu görüşü destekler niteliktedir (Belge, 1985: 1299). İkinci etken olarak ise, çeviri yoluyla bilgi aktarımında, sadece geçmişten kalma kültürel kimliği meşru kılacak yayınların seçilmesi, yeni yönetim şekline karşın, kültürel yapının olduğu gibi kalmasına neden olabilir.

Ulusal kültür tanımının, günümüzde bile açık olarak verilemeyeşinin altında, belki de bu neden gizli olabilir. Ancak her şeye karşın, cumhuriyetin varlığını sürdürebilmesi, beraberinde tanımı açık bir ideolojinin varlığını gerektirir. Taner Kışlalı'nın, “ideolojiyi”, “toplumda benzer koşulları paylaşanların, bu koşullardan doğan gereksinimlerini karşılayan, kendi içinde tutarlı inanç sistemleri” (Kışlalı, 1978: 1) şeklinde tanımlaması, Bağımsızlık Savaşından yeni çıkmış, ekonomik sıkıntılar içindeki bir ülkede, Cumhuriyetin varlığını, ancak bu şekilde ülkenin içinde bulunduğu koşullara uygun üretilen bir ideolojiye borçlu

olduğu söylenebilir. İşte, bu yüzden Ziya Gökalp'in Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık kavramlarından oluşturduğu ideolojinin, dönemin koşullarına en uygun ideoloji olduğu söylenebilmekle birlikte, gerçekte temeli, ulusçuluk, din ve çağdaşlaşmaya dayalı birbiriyle hiç uzlaşmayan kavramlardan bir bireşime gidilmiş olması, sonunda bu ideolojinin de yetersiz kalmasına neden olmuştur. Gerçi, bu ideolojinin, Cumhuriyetin kuruluş aşamasında etkisi kesinlikle yadsınamakla birlikte, Cumhuriyet dönemi kendi kültürel kimliğini ancak birbirine çelişmeyen kavramlara dayalı ve kendi içinde tutarlılığı olan çağdaş bilginin eğitim yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılarak toplum tarafından kültürel kimliği oluşturacak düzeyde özümsemesiyle birlikte bulacaktır. Bu ise, Cumhuriyet dönemi, kültürel kimliğin oluşturmak üzere, aydına verilen yeni rejime uygun ideoloji üretme görevinin, hangi kaynaklardan beslenerek ortaya çıktığı, bunların toplum tarafından ne ölçüde kabul edildiği, ye da edilmediği sorularını akla getirir. Bu sorulara yanıt, aynı zamanda Cumhuriyet rejimine uygun çağdaş kültürel kimliğin gecikmesindeki ya da bir türlü sağlam temellere oturtulamamasının nedenlerini de bir ölçüde açığa kavuşturur.

Bir ülkenin kültürel kimliğinin oluşması, tutarlılığı olan sağlam felsefi bir bakış açısı edinilmesini gerektirir. Cumhuriyet ideolojisini hazırlayan II. Meşrutiyet döneminden başlayan Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık Milliyetçiliği akımları tartışmaları, sözkonusu dönemin materyalist düşünürlerinden Baha Tevfik (1881-1914) tarafından, sağlam felsefi dayanağı bulunmadığı gerekçesiyle şiddetle eleştirilmiştir. Gerçi, halka hepten yabancı olmayan bu akımların, Cumhuriyet rejiminin kurulması aşamasında, ulusal birliği sağlamak üzere tartışılabilmesi, ilk kez aydın ve halk arasında yüzyıllar boyu süren kopukluğu bir ölçüde ortadan kaldırma olanağı yarattığı yadsınamaz. Ne var ki, bu akımların sağlam temele oturtulmadan, yüzeysel olarak gündeme gelmesi, gelecekte Cumhuriyetin varlığını sürdürmesinde sancılar yaratabilir. Cumhuriyetin, bilim ve teknoloji alanında ilerlemiş ülkelerin benimsediği bir rejim olduğu düşünülecek olursa, bilim ve teknolojide geri kalmış ülkelerin, bu rejime sahip çıkmaları zorlaşır. Bu açıdan, bilgi üretimiyle, siyasal rejim arasında doğrudan bir bağ olduğu, bilgi üretimini hızlandıracak özgürlük ortamının ise, ancak Cumhuriyet rejimiyle sağlanabileceği söylenebilir. Ne var ki, hem bilim, hem de Cumhuriyetin, temel ilkesi "özgür düşünce" başıboş bırakılmış düşünce anlamına gelmeyip, kendi içersinde tutarlılığı olan, gerekçelendirilebilen

düşünce, bir başka deyişle sağlam felsefi bir bakış açısını ya da soyut düşünce geleneğini içinde barındıran düşünce anlamına gelir. Oysa, Cumhuriyetin eşliğinde, Batı'dan model olarak rastlantı ya da üstünlükörül alınan düşünce akımlarının, Osmanlı kültürel kimliğine uydurularak aktarılmaya çalışılması, yeni kurulacak Cumhuriyet rejiminin temel ilkeleriyle çelişmiştir. En azından, Cumhuriyetin en temel ilkelerinden biri, laikliğin ya da eşitliğin göz ardı edilerek, Pan İslamcılık ya da Pan Türkçülük şeklindeki birbirine karşıt akımların ulusal birliği sağlamak uğruna, Cumhuriyetin kurulmasında payı olması, yeni kurulacak Cumhuriyetin yukarıda öne sürüldüğü şekilde felsefi bir dayanağa bağlı olmadan, Batılılaşma adı altında ödünç bilgilerle kurulduğunu gösterir. Kuşkusuz, Batı'da Cumhuriyet rejimine karşın, aşırı milliyetçilik akımları da gelişmiştir. Ne var ki, Batı'da görgül bilimlerin, ulusal belleğe iyice yerleşmesiyle birlikte, aşırı dincilik ve aşırı ulusçuluk şeklinde birbirine karşıt iki kavram bir potada eritmeye çalışılmamıştır. Bir başka deyişle, savunulan düşüncelerin kendi içersinde bir tutarlılığı olmuştur. Pozitif bilimlerin etkisiyle başlayan bu tutarlı düşünce geleneği ise, bilgi üretim süreçlerini de etkileyerek, yaratıcılıkta, nedensellik kavramının yerleşmesine neden olmuştur. Oysa, bu şekilde akıl yürütme ve onun uzantısı bilimsel geleneğinin yerleşmediği ülkelerde, Cumhuriyet rejiminin temel amaçlarından biri teknolojik kalkınma da, özgürlük ortamına karşın sağlanamayabilir.

Bu yukarıda anlatılanlar ışığında, Cumhuriyet rejiminin en temel ilkelerinden biri, tarihsel süreç içerisinde Batılılaşma olmakla birlikte, bu kültürel kimliği değiştirmek anlamında kullanılmayıp, "kalkınma" olarak değerlendirilmiştir. Kalkınmadan algılanan ise, toplumun ekonomik düzenini değiştirerek, toplumsal refahı sağlayacak teknolojik bilgiye erişimdir. Bundan böyle, bilgiye, kültürel yapıyı değiştirmekten çok, toplumsal kalkınmayla ilgili, gündelik yaşamı kolaylaştırıcı bir araç gözüyle bakılmıştır. Öyle ki, ülkenin teknolojik kalkınmasına yardımcı olacağına inanılan mühendislik ve askeri mekteplere özel önem verilip, bu konuda yabancı eğitimler getirilirken, sosyal bilimler alanına yatırım, ancak 1930'lu yıllarda yerleşik toplum yapısına girilmesiyle birlikte yapılmaya başlamıştır. Bu ise, yeni kurulan karmaşık kültür yapısına sahip bir ülkede, son derece doğal bir süreçtir.

Devletin eğitime sahip çıkarak, bilginin yayılması konusunda varlığını göstermesi ise, ancak 3 Mart 1924 te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile mümkün olmuştur. Bu şekilde medreselerde dahil olmak

üzere, tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlanarak, özellikle de 1928'den sonra, Latin harflerinin de kabulüyle birlikte, hiç değilse, ana dilde laik ve yazılı bir kültür oluşturma ülküsünün ilk adımları atılmıştır. Bu şekilde, geçmişteki Evkaf Nezaretine ve Maarif Nezaretine bağlı iki başlı eğitim sisteminin, toplumu bölmesi de engellenmiş olmuştur. Kuşkusuz, bu önemli adımın, Cumhuriyet Türkiye'sindeki en büyük kanıtı, 1933 Üniversite reformuna kadar Medrese adını taşıyan yüksek öğretim kurumlarında üretilen bilgi kaynaklarıdır (Akyüz, 2002: 1-11). Bu konunun çerçevesi açısından, çeviri yayınlar aracılığıyla yüksek öğretim kurumlarında üretilen çevirilere bakılacak olursa, bu kurumlarda 1923'ten başlayarak 1980'e kadar olan dönemde, büyük sayıda çeviri yayından söz edilememekle birlikte, kuruluş aşamasında dışarıdan getirilen yabancı öğretim üyelerinin sayısı göz önüne alındığında, gerçekte bilgi olarak yabancı kaynaklardan doğrudan beslenildiği ortaya çıkar.

Öte yandan, sosyal bilimler alanında ilk sıçramaların, özellikle 1933 ve öncesinde ilk Üniversite Reformuyla birlikte ülkemize sığınan Yahudi kökenli Alman bilim adamları sayesinde gerçekleştiği yadsınamaz. Yeni disiplinlerin kurulması, ya da varolanların yeniden Batı normlarında oluşturulması ve akademik düzeylerinin yükseltilmesinin yanında, yüksek öğretimin varoluş nedeni kütüphanelerin yeniden yapılanmasında büyük katkıları olmuştur. Bu iki şeye işaret eder: alıcı kültürün tutucu davranmayıp, bilgi aktarımına açık olduğunu; ikincisi ise, geleneksel kültürün, evrensel bilgiye ulaşarak çağa ayak uydurabileceğini, bundan böyle de, teknolojik kalkınmanın, alt yapısının, kültüre dayalı olduğunun anlaşıldığını gösterir. Ne var ki, bu alanda da büyük sayıda çeviri yapıt, resmi olarak yüksek eğitim kurumlarında çıkarılmamış, onun yerine özgün adı altında derleme yapıtlar tercih edilmiştir.

3.3.1. Cumhuriyetin Kuruluş Dönemindeki Çeviri Etkinliğinin Bilgi Üretimine Yansıması

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında çeviri etkinliği, yazınsal çeviriyle sınırlı kalmıştır. Cumhuriyetin kuruluş aşamasındaki heyecanla birlikte, , Batı'dan gelen her türlü yazınsal eseri çevirerek ülkemizin kaderinin değişeceği düşüncesine kapılmıştır. Bu durumda, kültürel, sosyal ve siyasal yapısı göz ardı edilerek, her türlü çeviriye kapılar açılmış ve çeviri etkinliğine ülkenin kaderini değiştirecek sihirli bir tılsım olduğu düşünülmüştür. Arada az sayıda da olsa, hem kaynak dil ve ekin, hem de erek dil ve ekin konusunda yetkin niteliğe sahip birtakım çevirmen ve yazarların ortaya çıkarak, ülkenin çeviri politikasının bir an önce belirlenmesi gerektiği yolundaki görüşlerini açıkça dile getirmesi, onların, günümüzde bile aydınlatıcı bir rol oynamasına neden olmuştur. Ne var ki, bu dönemde de çeviri etkinliğikonusunda bir başıboşluk yaşanmadığı söylenemez (Bozok, 1943: 36-37). Ereğ kültürü gözetmeden, ya da toplumun hangi bilgiye gereksinimi olduğunu düşünmeden girilen çeviri etkinliğinin, toplumu değiştirme gücüne sahip olmadığı konusunda o dönemin önde gelen simalarından Bozok'un görüşünün, günümüzde yazınsal alanda olduğu kadar, sosyal ve fen bilimleri alanında da tartışma konusu olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Ülkemiz tarihi açısından, Cumhuriyet tarihinin ilk kuruluş yıllarına çeviri tarihi açısından bakılacak olursa, çeviri denince, akla ilk edebiyat alanında yapılan çeviriler gelmiştir. Bir başka deyişle, II. Meşrutiyet döneminde devlet eliyle kurulan Telif ve Tercüme dairelerinde yapılan çeviriler, genellikle yukarıda da değinildiği gibi, bilgi aktarım amaçlı olmasına karşın, Cumhuriyet döneminde çeviri etkinliği, kültürle bağlantısı açısından değerlendirilmiştir. Tarihteki bu düşünce şekli, günümüzde Mütercim Tercümanlık bölümlerinin, Kültür Araştırmalarına yönelmesinin haklılığını da ortaya koymaktadır.

Konuya, kültürel açıdan yaklaşıldığında, bir ulusu bir araya getiren en önemli etmenlerden birinin, dil birliğinden sonra, kültürel birlik olduğu yadsınamaz. Aynı topraklarda yaşamış, aynı tarihsel yazgıdan geçmiş bir toplumda, insanlar arasındaki karşılıklı ilişkiler, etnik ya da dini köken ne olursa olsun, onları aynı dili paylaşmaya zorlar. Bu ise, aynı ülkeyi paylaşan insanların, sonunda ortak bir kültür yaratmalarını da kaçınılmaz kılar. Bu koşullar altında, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında

Berkes, Batıcılık Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler adlı yapıtında üç çeşit ulusçuluk anlayışının egemen olduğunu öne sürmüştür. Bunlar sırasıyla:

1. Varolmayan bir ulus olma özlemi
  2. Varolan ulusu yok ettirmeme azmine dayalı devrimcilik
  3. Kan ya da din birliğine dayalı ulusdışı birlik olma özlemi.”
- (Berkes 2002 b:103).

Bunlardan birincisi, Ziya Gökalp’in milliyetçilik anlayışıyla örtüşürken, ikincisi, Atatürk’ün milliyetçilik anlayışıyla örtüşür; üçüncüsü ise II. Meşrutiyet döneminde İmparatorluğun devamını isteyen kesime uygun düşmektedir. Gerçi bu son öne sürülen anlayış, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, varlığını kaybetmiştir. Burada sorulması gereken, baştaki bu iki anlayışa göre, çevirinin bir araç olarak kültürü oluşturmada payının ne olduğu, ya da daha başka deyişle, yukarıda öne sürülen başlıklara uygun olarak ne gibi bir çeviri politikası izlendiğidir.

23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla birlikte, biri İstanbul’da Osmanlı’nın devamı Maarif-i Umumiye Nezareti, öteki Ankara’daki Maarif Vekaleti olmak üzere iki başlı eğitim anlayışına koşut olarak, birbirinden farklı iki kültür politikasının hüküm sürdüğü görülmektedir. Ne var ki, Osmanlıdaki Maarif-i Umumiye’ye bağlı Telif ve Tercüme dairesi, Prusya Eğitim Bakanlığı Müşavirinin önerisi sonucu kaldırılırken, bir yandan, Bağımsızlık savaşı veren, öte yandan bir yeni bir ulus yaratma kaygısı içinde bulunan Büyük Millet Meclisi, Maarif Vekaletine bağlı Telif ve Tercüme Encümenini kurmada hiç zaman kaybetmeden karar vermiştir. Örneğin, Fevzi Çakmak’ın başkanlığındaki Geçici İcra Vekilleri programında, eğitimin yaygınlaştırılarak ulusal birliğin sağlanması görüşünün yanı sıra, amaçlardan birinin de, “garb ve şarkın müellefat-ı ilmiye ve fenniyesini dilimize tercüme ettirmektir” (aktaran Kayaoğlu, 1998: 199) şeklindeki sözler, ulusal kalkınmanın daha başlangıç aşamasında, çeviriye önem verildiğini ve Doğu’dan çevirilere alışıktır bir ülkede “Doğu-Batı” sıralamasının, “garb ve şark” şeklinde değişerek, Batı’dan çevirilere ağırlık verileceğinin de işareti de verilmiştir.

3.3.2. Telif ve Tercüme Encümeni (1921-1926): Ziya Gökalp(1876-1924)

1921 yılında Samih Rifat başkanlığında kurulan Telif ve Tercüme Encümeni, ülkenin içinde bulunduğu koşullar altında ancak bu encümenin işleyişiyle ilgili birtakım yönetmelikler çıkarabilmiştir. Samih Rifat'ın, 1923'te Maarif vekaleti müsteşarlığına getirilmesiyle birlikte, Ziya Gökalp 1923'te onun yerini almıştır. Kuşkusuz, yukarıda Berkes'in öne sürdüğü Ziya Gökalp'in "varolmayan bir ulus olma özlemi" şeklindeki milliyetçilik anlayışıyla, bu resmi görevinde kendi ülküsüne uygun ne gibi bir çeviri politikası izlediği merak konusudur. Osmanlı'nın Türk kimliğini uzun süre geri plana atmış olması, Gökalp'in Türk ulusal kimliğini yaratacak ve ulusun yüzyıllar boyu geri plana atılan kimliğine özgüvenini artıracak bir çeviri politikası izlemesine yol açmıştır.

Ziya Gökalp'in (1876-1924) dört aylık süren başkanlığı ve Encümenin kuruluşundan itibaren üyeliği sırasında kendi ülküsüne uygun olarak Türk tarihi, sosyoloji ve felsefe alanında çevirilere ağırlık ve önem verdiği görülmektedir. Yeni oluşan bir ulusta, Gökalp'in bu alanlara yönelmesi, yeni kurulan Cumhuriyetin kimlik kazanması ve toplumun, bir ülkü etrafında toplanması amacını taşımaktadır. Ne var ki, zaman içersinde dünyadaki aşırı milliyetçilik akımlarının etkisiyle, onun gerçek amacının, yanlış anlaşılmasına neden olmuştur. Oysa, Gökalp'in ülküsü, yukarıda da değinildiği gibi, yepyeni çağdaş bir toplum yaratmak olduğunun akıldan çıkarılmaması gerekir. İşte bu bilgiler ışığında, Hüseyin Cahit Yalçın'a, Joseph de Gumes'in *Historie Generale des Mongols et des Autres Tartares Occidentaux Avant et Depuis Jesus-Christ Jusgu'à Present* adlı yapıtını "Hunların Türklerin Moğolların ve daha sair Garbi Tatarların tarih-i Umumisi" adıyla Malta'da yaptığı Devlet Matbaasında bastırtmıştır. Bunun yanı sıra, yine aynı çevirmene Herald Hoffding'in *Tecrübe Üzerine Müesses Psikolojisini* ve Emile Durkheim'in *Din hayatının İbtidai Şekilleri* adlı yapıtlarını çevirterek, bu kez de Tanin matbaasında basılmalarını sağlamıştır. Bu yapıtlardan ilki, 1923-1925 yılları arasında sekiz cilt halinde yayımlanmış; ikincisi, iki cilt halinde 1924'te; üçüncüsü ise, yine iki cilt olarak 1923 ve 1924 yıllarında yayımlanmıştır.

Çeviri etkinliği açısından bu çevirilerin önemi, bilimsel çevirilerde birincil kaynaklardan çeviriye başvurulmuş olması ve bu şekilde, bilginin ana kaynağına inilmesidir. Gökalp, bu şekilde birincil

kaynaklara inmenin önemine dikkati çekmesidir. Üstelik Gökalp'in bununla da kalmayıp, "İlimde Ana Kitapların" çevrilmesi konusunda ilan verdirerek, bilim adamlarını çeviri etkinliğine davet etmesi, bu araştırmada savunulan çevirinin bilgi üretimindeki öneminin, bilincinde olduğunu göstermektedir. Örneğin, Darülfünun hukuk müderrislerinden Mithat Bey'in Emile Durkheim'ın toplumsal iş bölümüyle ilgili yapıtını "İçtimai Taksim-i Ameli"²⁸ adıyla çevrilmiş olması ya da Montesquieu'nunu "De l'esprit de lois" adlı yapıtının, "Ruhü'l-Kavanin" (Kanunların ruhu) adıyla, yine Darülfünun müderrislerinden Hüseyin Nazım Bey'in çevirmiş olması ve Gökalp'in bu çevirileri ilk partide basmaya karar vermesi, onun çeviri etkinliğine verdiği önemin bir işaretidir (Kayaoğlu, 1998: 217-224). Çeviri etkinliğine, sosyal bilimler alanında bu şekilde önem verilerek, devlet tarafından desteklenmesi, "millet" olma yolunda, bilim adamları ve devlet arasındaki işbirliğinin, ilk aşamada çeviriler aracıyla sağlanmaya çalışıldığını gösterir. Bu, aynı zamanda, bilgiye dayalı toplum yaratma özlemi şeklinde de değerlendirilebilir. Üstelik, bilim adamlarına sözkonusu yapıtların çevirilerinin özellikle halk diliyle yazılması konusunda uyarıda bulunmuş olması, Gökalp'in, bilgiyle halkı buluşturarak, yeni bir ulus yaratma şeklindeki ülkesine uygun kararlar aldığını gösterir. Gökalp'in, çeviri alanında Darülfünun'la yapmaya çalıştığı işbirliği, günümüzde bile zor başarılan ekip çalışmasına dikkati çeker. Örneğin, Ernest Lavisse ve Albert Ramboud'un başkanlığında çıkarılan 12 ciltlik Tarih kitabının, *Tarih-i Umumi* adıyla, darülfünun tarih müderrislerinin özel alan konularına uygun olarak çevirmeye başlamaları, yine Gökalp döneminerastlar.. Gökalp' in bu encümendeki üyeliği ve 14 Nisan 1923 ve 11 Ağustos 1923 yılları arasında süren kısa başkanlığı döneminde aldığı kararlar ve getirdiği teklifler Cumhuriyet dönemindeki Telif ve Tercüme dairesine'de işık tutmuştur.

---

²⁸ Bu yapıtın ikinci baskısı, Türkçe'ye İngilizce'den önce çevrilmiş olup, sözkonusu dönemde çevirinin, bilgi aktarımında ne denli önemli rolü olduğunu göstermektedir (Toprak, 1997:168)

3.3.2.1. Cumhuriyet Dönemi Telif ve Tercüme Heyeti ve Kütüphaneler: John Dewey Raporu

Cumhuriyetin ilanından sonra, 11 Ağustos 1923 yılında milletvekili seçilen Gökalp'in ardından, Telif ve Tercüme Heyeti, Maarif Vekaleti tarafından yeniden düzenlenerek, bir talimatnamesi çıkarılmış (24 Ocak 1925) ve bu talimatnamede hangi yapıtların çevrileceği konusunda, bir listeye de yer verilmiştir. Bu listede, yeni Cumhuriyetin, çağdaş uygarlığı ve evrensel kültürü yakalamasına katkısı olacağı düşünülen iktisat, sosyoloji, hukuk ve dil, edebiyat gibi özel alanlardaki dünyadaki baş yapıtların ve ders kitaplarının konu alanlarına göre bir dağılımı çıkarılmıştır.²⁹ Bu heyetin görevleri arasında, Maarif Vekaleti tarafından açılan yarışmalarda, hangi yapıtların derece alacağına karar vermek, yapılan çevirileri incelemek, çeviri ders kitaplarının uygulama alanında işlevselliğini denetlemek, bilimsel terimlerin yerleşmesi konusunda Darülfünun'la işbirliğinde bulunmak, yabancı ülkelerdeki Milli Eğitim örgütlenmesi ve programlarıyla ilgili raporlar vermek gibi görevler yer almaktadır. Ne var ki, bu heyet'te sürekliliğini koruyamamış ve zamanın Maarif Vekili Vasıf Bey tarafından bu kadar ağır yükün başarılamayacağı düşüncesiyle 1926'da kaldırılmıştır (Kayaoğlu, 1998: 233-246). Bununla birlikte, söz konusu karar alınırken, o günün koşullarında ağır yükümlülüğü olan bu tür heyetlerin, şekil almasının zaman alacağı gözden kaçmıştır. Bu şekilde bireylerin, özellikle de devletin iyi niyetle başlayan çalışmalarının geliştirilmesi yerine, ani kararlarla yine devletin kendi eliyle kapatılmasının, devletin sürekliliğine ve yapıcılığına zarar vereceği ortadadır. Örneğin, bu heyetin özellikle özel alanlarda başlattığı çeviri hareketinin devam ettirilmesinin, bilginin ülkeye çok daha kısa zamanda akışını sağlayacağı bugün daha iyi anlaşılmaktadır.

Yeni heyetin örgütlenmesinde 1923 yılında ülkemize davet edilen Columbia Üniversitesi profesörlerinden John Dewey'in önemli payı olmuştur. Onun, 1924'te sunduğu raporda iki unsur özellikle dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi, eğitim; ötekisi ise, kütüphanelerdir. Dewey'in, her iki öğeyi de, Telif ve Tercüme Heyeti kapsamı içerisinde görmesi, bir yandan, eğitim alanında o günün koşullarında çeviri yayınların güncel bilgiyi yakalamadaki önemine işaret ederken, öte

---

²⁹ Bu listede, tarih, coğrafya dil ve edebiyat başta olmak üzere, 96 kitap teklif edilmiştir.

yandan da bu yayınların, yine bu heyet tarafından örgütleneceğine işaret etmektedir. Örneğin, kitapların, seyyar kütüphaneler aracılığıyla dağıtılması, bilgiye doğrudan erişimi sağlamıştır. Bununla birlikte, Dewey’in çeviriler konusunda kuramsal yapıtlardan çok, uygulama alanına yönelik bilgiyi taşıyan yayınların çevrilmesi konusundaki önerisi, özellikle teknolojik kalkınmayı hedefleyen ülkelerde haklı bir nedene dayalı olmakla birlikte, ulusal bilinci teknolojik kalkınmaya hazır duruma getirecek kültürel alt yapıyı hazırlayan kuramsal yapıtların bir kenara atılmasına neden olabilir. Ne var ki, Telif ve Tercüme Heyetinin aşağıda değinilen çeviri yapıtlardan da anlaşılacağı gibi, kuramsal yapıtların çevirilerine yer vermesi, bu konuda heyette bulunanların bilinçliliğini göstermektedir. Öte yandan, Dewey’in halka okumayı sevdirmek üzere öne sürdüğü içinde 25-50 kitap bulunan sandıkların okullara, kiraathanelere ve köylere birkaç aylığına dağıtılması şeklindeki “gezici kütüphaneler” önerisi, bilgiyi tekel altından çıkarmak açısından son derece pratik bir öneri olarak değerlendirilebilir. Bu öneri, Telif ve Tercüme Dairesi tarafından kız ve erkek liseleri, öğretmen okulları, Darülfünun fakülteleri, Türk ocakları ve Vilayet Kütüphanelerine vb. düzenli olarak bedava kitap verme şeklinde gerçekleşmiştir (Kayaoğlu, 1998: 229-233). Özetle, Dewey’in bilgiyi gerçekte toplumun en aşağı tabakasına kadar götürmek şeklindeki önerisi 1925’te Telif ve Tercüme Heyetinin kurulmasıyla yerine getirilmiş gibi görünse de, bunun çok kısa sürmesi, sözkonusu heyetin ileriye yönelik işlevini yerine getirememesine neden olmuştur.

3.3.2.2. Çeviribilim Açısından Telif ve Tercüme Heyetinin İşlevi

Çeviribilim açısından, bu heyetin işlevi doğrudan çağdaş çeviribilimci Vermeer’in uygulama alanına yönelik Skopos Kuramı çerçevesinde değerlendirilebilir. Heyetin yaptığı işler, Vermeer’in³⁰ kuramında geçen çevirileri, erek ekinde işlevsel kılma şeklindeki

---

³⁰ Metinde adı geçen “süreç öncesi”, öncül” ya da “çeviri süreci” normları Toury tarafından adlandırılıp tanımlanmıştır. Bir başka deyişle, Vermeer’in kuramında çevirmene yüklediği görevler, Toury’nin kuramının sonunda yer verdiği normlarla örtüşmektedir (Bengi, 1995: 9-29). Yeni oluşan bir bilim dalı olarak Çeviribilimde “görevler” yerine Toury’nin metinde geçen normlarının kullanılması, bu bilim dalının jargonunun oluşturulması açısından önemlidir .

“amacına” uygun düşmektedir. Ne var ki, Vermeer’in uygulama alanına yönelik çevirmen davranışı üzerinde odaklanan bu kuramında, çeviri sürecini belirlemede, uzman kişi olarak karar verme yetkisi “çevirmendeyken”, burada karar yetkisi, Tercüme Heyetine bırakılmıştır. Bundan böyle, Tercüme Heyetinin amacı, çevirmenlerin “çeviri süreci sırasında” alacakları kararları belirlemektir. Örneğin, hangi yapıtların çevirileceği ile ilgili “süreç öncesi” normları saptamak, üstelik, çevrilecek metinlerin, halkın diliyle yazılması şeklinde bir kısıtlama getirerek, kaynak ya da erek kutuptan, hangisinin seçileceğine (öncül normları) karar vermek, Tercüme Heyetinin görevleri arasında yer almaktadır. Bu şekilde, ortaya işlevsel çeviriler çıkarılması hedeflenmiştir (Bengi, 1990: 167-169). Özetle söylenecek olursa, Vermeer kuramında, Toury’nin betimlediği “süreç öncesi” ve “öncül” normları ve bu normlara bağlı olarak çeviri süreci sırasında oluşturduğu normlar, uzman olarak nitelediği çevirmenlere bırakırken, Tercüme Heyeti de, uzman bir ekip olarak çeviri sürecini yönlendiren konumda bulunmaktadır. Bu şekilde, çeviri süreciyle ilgili normların ilk iki aşamasında karar yetkisinin, Telif ve Tercüme Heyetinin bırakılması, Vermeer’in uzman olarak nitelediği çevirmenlerin kendi kültürleri konusunda eksik bilgiye sahip olmasından değil, kültürel kimliğini yeni bulmaya çalışan bir ulusta, yetkinin, iktidarın elinde bulunmasından kaynaklanır.

Bu çerçeve içerisinde, 1925’te çıkarılan yönergenin ilk maddesinde “yayınlanması uygun görülen yapıtlarla” ilgili çevirilerin, sosyoloji, iktisat, tarih-coğrafya, Türk sanat tarihi, biyoloji, felsefe, dil ve edebiyat alanlarında olduğu ve bu alanlardaki temel yapıtların çevirisine yer verildiği görülür. Kayaoğlu’nun verdiği sayılara göre, konu alanlarına göre çeviri yayın sayısı şöyledir (Kayaoğlu, 1998: 244):

Sosyoloji:	6
İktisat:	2
Tarih-Coğrafya:	20
Hukuk:	6
Sanat tarihi :	3
Biyoloji :	6
Felsefe :	38
Dil ve Edebiyat:	14

Toplam 95 yapıt bulunmaktadır. Dewey'in uygulama alanında çeviri yapılması konusundaki önerisine karşın, toplumsal, siyasal, ekonomik, hukuki ve kültürel alanları kapsamına alan sosyal bilimler ağırlıklı çeviri listesinin ortaya çıkması, üstelik de, çeviri sayısının en çok felsefe alanında olması, devletin kendi kurumları aracılığıyla ülke kalkınmasında öncelikle kültürel alt yapının oluşumu konusunda aldığı önemli kararlara işaret etmektedir. Çoğu, dönemin aydınları tarafından yapılan bu çevirilerin, akademik amaç kadar ulusal devlete geçişte de etkin bir rolü bulunmaktadır. Sonuç olarak, 1926 yılında, Latin Alfabesine giden yolda Dil Heyetinin kurulmasıyla birlikte, sosyal bilimler alanındaki çevirileri yönlendirecek yetkinlikteki başarılı heyetin işlevinin artırılarak sürdürülmesi yerine kaldırılması, ulusal kültür açısından bir eksiklik olduğu kadar, sosyal bilimler alanında da bilginin bir türlü sistemlilik kazanamaması açısından bir kayıp olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz, bu son sözler, akla sosyal bilimler alanındaki çeviri etkinliğinin toplumsal etkisinin biraz daha irdelenmesi düşüncesini getirir.

3.3.3. Sosyal Bilimler Alanında Çeviri Yayınların Toplumsal Etkisi

Batıda, aydın çeviriyi günceli yakalamak üzere kullanırken, Türkiye'deki aydın, çeviriyi toplumu değiştirme aracı olarak kullanma yoluna gitmiştir. Anglo-Sakson kökenli normların, çeviri etkinliği aracılığıyla özümsemesi ve bu normlar ışığında Türkiye'nin kendine özgü bilgisini üretmesi, 1910'lu yıllardan 1970'li yıllara uzanmaktadır. Örneğin, "Sosyal Bilimlerde Alternatif Bir Paradigma Gerekli mi, Mümkün mü?" başlıklı *Defter* dergisinde Zafer Toprak'ın görüşlerine yer verilen söyleşi de, I. Dünya Savaşı ve 1933 Üniversite Reformundan sonra, Türkiye'ye göç eden Yahudi kökenli Alman Bilim adamlarının Türk Üniversitelerine katkısından söz ederek, Keynes'in eski Türkçe makalelerinin, Alman iktisat normlarını, Türkiye'ye tanıttığını söylemekle birlikte, bu bilginin, devletin 1930 krizinin üstesinden gelmesine yaramadığını öne sürmesi, çevirinin etkisi konusunun biraz daha irdelenmesini gerektirir (Toprak, Zafer, Başak Tuğ, Ferda Keskin vd. 1997: 169-173). Bu ise, güncel de olsa, sosyal bilimler alanında yapılan her çevirinin, aynı anda toplumsal işlevi olmadığını ve bir çevirinin işlevsel nitelik kazanması için, bazen zaman gerektiğini, bir başka deyişle, her gelen bilginin, toplumun gereksinim duyduğu anda

kullanılmadığını göstermektedir. Nitekim, Keynes'in öne sürdüğü normlar, Batı'da II. Dünya Savaşının hemen ardından uygulamaya geçirilirken, bu bilginin ülkemizde işlevsellik kazanması, ancak 1940'lı yıllarda mümkün olmuştur. Kuşkusuz, bu gecikmenin bir nedeni de, Batı dinamiklerinden yola çıkarak üretilen bilginin, içinde yaşanılan toplumun sorunlarına yabancı kalmasından da kaynaklanabilir. Ancak bu, çeviri yayınlara gerek olmadığı düşüncesinden çok, çeviri yoluyla gelen bilginin özümsemekle toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak özgün bilgi üretimine etkisi olması gerektiği düşüncesini akla getirir. Bu şekilde, aydınının rolü de çevirilerle toplumu değiştirme misyonundan çıkarak, asıl görevi özgün bilgi üretmeye dönüşür.

Sonuç olarak, 80'lı yıllardan sonra üniversitelerdeki sosyal, ekonomik ve bilgi yığılmasına dayalı tıkanmadan sonra, bilim adamının toplumu değiştirme misyonunu bırakarak, Batı normlarında tarihi sorgulamak yerine, eşzamanlı bir yaklaşımla güncel bilgiyi yakalama çabasına girdiği görülmektedir. Ancak, bilgi çağının kaçınılmaz sonucu, telif ve çeviri yayınların çokluğu, aydının çağdaş bir yana, güncel bilgiyi de çeviri yoluyla yakalayamamasına ve hele yabancı dil bilmiyorsa, bilginin gerisinde kalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, ülkemizde güncel bilgiyi yakalamada, üniversitelerden çok yayınevlerinin işlevsellik kazandığı öne sürülebilir. Bundan böyle, söz konusu dönemde "Akademia" oluşturmada, "üniversiteler" değil, yayınevlerinin yayınladığı çeviriler önemli rol oynamıştır. Ne var ki, yayınevlerinin, Cumhuriyetin Kuruluş yıllarındaki Telif ve Tercüme heyetlerinde olduğu gibi, bilinçli ellerde bulunmaması, bilginin sistemlilikten uzaklaşarak, başboş kalmasına neden olmuştur.

3.3.4. Yazınsal Alanda Tercüme Bürosunun İşlevi (1940-1966)

Latin Harf devriminin onuncu yılı dolayısıyla 2 Mayıs 1939'da toplanan Birinci Türk Neşriyat Kongresi nedeniyle, gündeme gelen çeviri konusu, dönemin Maarif Vekillerinden Hasan Ali Yücel'in çabalarıyla yeniden devlet politikası kapsamında ele alınmaya başlamıştır. Öyle ki, konuyla ilgili olarak Maarif Vekaleti tarafından oluşturulan Tercüme Encümeni Kongresinin, üç ve dördüncü gününde, bir Tercüme Bürosunun kurulmasına karar verilmiş, bununla da kalmayıp, ne gibi görevleri yerine getireceğini de saptanmaya çalışılmıştır. Tercüme Encümeninin, bu denli ivedi karar alabilmesi, hem evrensel kültür

mirasına ortak olmak, hem de dilin dinamiklerini zorlayarak, onu geliştirip, zenginleştirmek amacını taşımaktadır. İşte bu amaçla, bir tercüme bürosunun kurulmasına karar verilmiştir. Bu büro da, önceki tercüme daire ya da encümenleri gibi klasik eserlerin, çeviri listelerini hazırlamak, yapılan çevirilerini planlı olarak denetleyip yayınlamak ve buna ek olarak, süreli tercüme dergilerinin ve çeşitli dillerde sözlüklerin çıkartmakla yükümlü tutulmuştur. Buradan da anlaşılacağı gibi, Tercüme Bürosunun başlıca amacı, bu dönemde halka okumayı yazmayı sevdirmektir. Bundan böyle, eğitim alanında öğrenci ve akademisyenlere seslenen çevirilerden çok, daha geniş tabana yayılan bir halk kitlesine seslenme hedef seçilmiştir. Tercüme Bürosunun yaptığı işler arasında en başarılı olan **Tercüme Dergileridir**.

1940'lardan 66'lara dek süren H. A. Yücel'in başlattığı *Tercüme Dergileri*, "Sayısal Verilerle Türkiye'deki Çeviri dergileri" başlıklı *Metis* dergisinde çıkan yazıda, beş döneme ayrılmıştır (Ayav & Dolanoğlu, Gürsoy vd. 1992: 136-139). Söz konusu dönemler yapılan çevirilerin telif yazılara oranı, dil dağılımı ve Antik Çağ, Çağdaş ve Yakın Çağ olmak üzere hangi dönemlere ait yapıtların çevirileri olduğu konusunda önce sayısal, ardından yüzde olarak değerleri bildirilmiştir. Yakın çağla ilgili yapıtlardan "klasik yapıtlar" kastedilmiştir. Bu yazıdan çıkartılan bilgilere göre, aşağıdaki birtakım sonuçlara ulaşılabileceği gibi, bilgi üretimi açısından bu verilerin anlamı, aşağıda çizilen tabloyla daha da açıklığa kavuşur:

Tablo: 3.Tercüme Dergileriyle İlgili Yüzde Olarak Toplu Veriler

	1.Dönem 1940-1945	2.Dönem 1945-1951	3.Dönem 1953-1959	4.Dönem 1953-1959	5. Dönem 1964-1966
Çeviri Oranı	%59	%72	%70	%74	%78
Dil Dağılımı	Fransızca %34	Fransızca %38	Fransızca %35	Fransızca % 51	Fransızca %28
	Almanca%25	Almanca %29	Almanca %29	Almanca %25	Almanca %24
	İngilizce %17	%12	%11	%4	%19
	Latince+Yunanca %20	%5	%11	%7	%10
Çağ Göre Metin Türü	Yakın Çağ %58 (Klasikler)	%58	%52	%25	%49
	Çağdaş %6	%27	%24	54	34
	Antik %26	%6	%16	%11	%10

1. dönemde, çeviri etkinliği hareketinin başlıca iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi, evrensel kültüre ortak olma kaygısı; ikincisi ise, Harf Devriminin 1928’de kabul edildiği göz önüne alınacak olursa, sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte, özellikle yazınsal metinlerin çevirisine ağırlık vererek, ulusu bir araya getiren en önemli etmen, ortak resmi bir dilde anlaşmak ve o dilde düşünüp yazan yerleşik bir toplumun alt yapısını kurmaktır. İşte bu amaç çerçevesinde, Yunanca ve Latince çevirilerin, öteki dönemlere göre en üst düzeyde olduğu dönem, 1. dönemdir. Bu ise, Batı’daki kültürel ve teknolojik kalkınmanın temelinde, Antik Yunan ve Latin kültürünün yattığı düşüncesinden kaynaklanmıştır. Öte yandan, Yunanca ve Latince’den yapılan çevirilerin ileriki dönemlerde giderek düştüğü görülür. Bir başka deyişle, teknolojik kalkınmanın Batı’daki hızı karşısında, bu inancının zamanla sarsılarak, çeviri dili olarak, gelişmiş ülkelerinin dilinde yazılmış yayınların seçildiği görülür. Örneğin, 1940-1966 yılları arasında, dünyada gözde bilim dili, Fransızca olduğundan, ülkemizde de en çok çevirinin, bu dilden yapıldığı görülür. Ayrıca, Tanzimat’tan bu yana siyasal ve ekonomik nedenlerden ötürü, Fransız dili ve kültürüyle yakın ilişkiler, Fransızca’nın bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de en çok kullanılan yabancı dil olmasına neden olmuştur. Öte yandan, 1. Dünya savaşı 2. Dünya Savaşları sırasında ülkemize sığınan Yahudi kökenli Alman bilim adamlarının, Almanca’nın hiç değilse akademik alanda ülkemize girmesine neden olmuşlardır. Üstelik Almanya ile olan siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkiler de, ister istemez 1940’dan 1966 yıllarına kadar Almanca’nın, Fransızca’dan sonra en yaygın dil olmasına neden olmuştur. 1940-1966 yılları arasında üçüncü sırada yer alan İngilizce’den ortalama çeviri oranı, ortalama %14 olmakla birlikte, 60’lı yıllardan başlayarak İngiliz edebiyatından çevirilerin arttığı, bunda ise, Amerika’dan gelerek, çağdaş bilim dallarını üniversitelerde kuran Amerikalı akademisyenlerin, ya da kültürel antlaşmayla Amerikada yetişip, ülkesine dönen yerli akademisyenlerin büyük payı olmuştur. Bir başka deyişle, Amerika’yla olan kültürel değişim antlaşmaları, Amerika’da doktora ya da yüksek lisans yapanların sayısını artırarak, Anglo-Saxon kültürün daha yakından tanınması olanağını yaratmıştır. Bu son dönemde, İngilizce’nin ve İngiliz edebiyatının tanınmasında, Amerika’nın bizzat kendisinin aracı olduğu da düşünülebilir. Bu tablo, Çağa göre metin türü açısından tekrar incelendiğinde ise, klasiklerin

çevirilerinin, Yakın Çağ kapsamında ele alındığı ve en çok çevirinin “klasiklerden” yapıldığı görülmektedir. Bunun nedeninin, yazınsal metinler aracılığıyla, hem yazılı dili zorlamak, hem de okumayı sevdirmek olduğu düşünülebilir. Ne var ki, 60’lı yıllardan başlayarak, çağdaş yapıtların çevirilerinin oranı, birden artmıştır. Bu ise, iletişim oluklarının artmasıyla birlikte, çağdaş ve güncel konulara ilginin arttığını göstermektedir.

Bu şekilde, sadece belli bir kesime mal edilen okur-yazarlığın ve evrensel bilginin, Milli Eğitim Bakanlığı başkanlığında Tercüme Dergileri ve Milli Eğitim Bakanlığı yayınları aracılığıyla topluma yayılmaya başladığı görülür. Bu ise, bir yandan bir ülkenin kültürel kimliğinin oluşumunda son derece önemli bir adım olarak değerlendirilebileceği gibi, öte yandan da dönemin çevirmenlerine para olmasa da, saygın bir kimlik kazandırması açısından da büyük önem taşır. Kuşkusuz, burada çevirmenlerin, dönemin önde gelen yazarları olarak saygın bir kimliğe sahip olmalarının da büyük payı olmuştur. Yazarların, özellikle çevirmen olması, Milli Eğitim Bakanlığı’nın başlattığı hareketin amacına ulaşmasına, daha geniş anlamıyla da, dil birliğinin sağlanmasına neden olmuştur. Örneğin, Sabahattin Eyüboğlu, Nurullah Ataç gibi önde gelen yazar-çevirmenlerin, çeviri süreci sırasında aldıkları kararlar, kaynak kültür odaklı da olsa, onların, yazar olarak baskın çıkan kimlikleri, erek dil ve kültür konusunda hepten teslimiyetçi bir tutum sergilememelerine neden olmuştur. Üstelik, sözkonusu yazarların çevirilerinin, özellikle de klasiklerin çevirilerinin, günümüzde bile okunuyor olması, bunun en büyük kanıtıdır.

Tercüme Dergilerinin bir diğer önemi ise, ülkemizde çeviri konusunda kaynakçalara, ilk kez *Tercüme* dergilerinde yer verilmiştir. Örneğin, 1940 ve 1966 yılları arasında kesintilere uğrayarak beş yayın dönemi şeklinde yayınlanan derginin 1940 dan 1951’e kadar uzanan birinci ve ikinci döneminde, yabancı dilden Türkçe’ye çevrilen, çoğunluğunu klasiklerin oluşturduğu yapıtların listesi, ya "*Son Altı Ayın Tercümeleri*" ya da "*Klasikler Listesi*" başlığı altında, kaynakça olarak yayınlanmıştır. Derginin 3. ve 4.döneminde ise, Behire Abacıoğlu'nun 1958 ve 1959 yıllarında “yayınlanan”, 1960 yılında ise, “yayınlanmamış çevirilerle” ilgili olarak derlediği kaynakça, sözkonusu derginin sırasıyla 12, 14 ve 15.inci ciltlerinde yer almıştır (Demircan 1989: 142) Ne var ki, *Tercüme* dergilerinde yer alan bu kaynakçalar, söz konusu yayınların daha çok yazınsal alanla ilgili çeviriler olduğunu, Çeviribilim açısından

doğrudan çeviri konusunu ilgilendiren yayınlara yer verilmediğini gösterir. Bu ise, söz konusu dönemde “çeviri” denince akla, yazınsal alanla ilgili çeviriler geldiği ve çeviriye, bir üst bakış açısının henüz yerleşmediğini gösterir. Çeviribilim açısından konuya yaklaşıldığında ise, bu dergilerde, Sabri Esat Siyavuşgil, Orhan Burian gibi dönemin önde gelen yazarlarının "*İncelemeler ve Toplamalar*" başlığı altında çıkan çeviri üzerine düşünce ve görüşleri, bilimsel dayanaktan yoksun oldukları için, sadece çeviri sorunlarını dile getirmekle sınırlı kaldığı öne sürülebilir. Bununla birlikte, henüz varlığı yeni kabul edilmiş bir bilim dalı için ülkemizin bu önde gelen yazarlarının, bireysel deneyimlerinden yola çıkarak, hiç değilse çeviri sorunlarını dile getirmeleri, bilimsel süreci başlatmaları açısından son derece büyük önemi taşır.

Özetle söylenecek olursa, *Tercüme Dergileri*, hem günümüzdeki adıyla çeviribilim gibi yeni bir disiplinin ülkemizdeki ilk habercisi olarak değerlendirilebileceği gibi, öteki bilim dallarına da çeviri üst bilinci kazandırmak konusunda örnek teşkil etmiştir. Bundan böyle, *Tercüme Dergilerinin* bilgi üretimine katkıları şu şekilde sıralanabilir: birincisi, bilgi kaynağı olarak tek dille beslenmeden çıkarak, başka dil ve kültürlerin varlığını ortaya çıkarmış ve bu farklı dil ve kültürlerden de bilgi edinileceğini akla getirmiştir; ikincisi, bilgi edinmede çeviriye saygınlık kazandırarak, özgün bilgi üretimi ve çeviri metin arasındaki muğlak çizgiyi belirginleştirmiştir; üçüncüsü, yazılı dilin çeviri yoluyla gelişmesi sonucu, bilim adamının kendi içinde bulunduğu kültürün dilinde bilgi üretebilmesini kolaylaştırmıştır ve sonuncu olarak da, yazınsal alanda da olsa, büronun sistemliliğini gösteren liste ya da kaynakçalar aracılığıyla bilimde sistemliliğin önemine dikkat çekmiştir. Ne var ki, yazınsal alanla sınırlı olması, bu konunun dışında kalan özellikle fen bilimleri alanında bilimsel dilin yerleşememesine neden olmuş ve bilginin Tanzimat'tan başlayarak çeviri yoluyla sadece bilgi almak amacıyla “sözcüğü sözcüğüne” aktarılması, Türkçe bilimsel dilin kendini zorlayarak zenginleşememesine neden olmuştur.

Aşağıda daha ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi, fen bilimleri alanında yapılan çevirilerin sayısının yanı sıra, bilgi üretimine katkısının azlığı, devlet eliyle de olsa, fen bilimleri alanında böyle bir büronun bulunmamasına bağlanabileceği gibi, Türkiye’de bilim dilinin bir türlü yerleşememesi açısından da bir şansızlık olarak değerlendirilebilir.

3.3.5. Fen Bilimleri Alanında Yapılan Çeviriler (1928-1981)

Bu alanda çeviri yayınları incelemek üzere hazırlanan bibliyografyalardan, özellikle Tıp alanındaki akademisyenlerden Prof. Aykut Kazancıgil ve Doç. Dr. Vural Solok'un hazırladığı *Türk Bilim Tarihi Bibliyografya'sı* seçilmiştir (Kazancıgil & Solok, 1981). Bu bibliyografyanın özellikle seçilmesinin birinci nedeni, Tıbbiye Mekteplerinden başlayarak Tıp alanındaki bilim adamlarının önder olarak Türk tarihinde bilime olduğu kadar, kültüre de katkılarının çağdaş toplum olma yolundaki toplumsal ve siyasal yaşama etkilerini görmek ve günümüzde aynı alandaki akademisyenlerin bilime nasıl baktıklarını irdelemektir. Bundan böyle, bu bibliyografyadan elde edilen veriler, hem ülkemizde hangi konu alanlarının “bilim” olarak kabul edildiğini, hem de bu bilim dallarında yoğun çeviri etkinliğinde bulunulup, bulunulmadığını gösterir. Bu bibliyografyanın diğer bir seçiliş nedeni de, inceleme malzemesi olarak Osmanlıdan bu yana bilgi edinme ve üretiminin devlet eliyle yönlendirilmiş olması sonucu, onun denetimindeki yüksek öğretim kurumlarında üretilen bilgide, çevirinin payının ne olduğunu görmek ve Osmanlıyla başlayan devletin denetimindeki çeviri etkinliği geleneğinin Cumhuriyet döneminde bir sürekliliği olup, olmadığını ya da bir evrimden geçip geçmediğini görmektir.

Cumhuriyet döneminde, yerleşik bir topluma geçmenin en önemli göstergelerinden birinin, “süreklilik” olduğu ve Berkes'in yukarıda Atatürk'le ilgili olarak değindiği “Varolan ulusu yok ettirmeme azmine dayalı devrimcilik” şeklindeki sözleri de anımsanacak olursa, Kazancıgil'in öne sürdüğü 1850 Tanzimat'tan 1981'e kadar uzanan zaman diliminin bir ulusun sürekliliğiyle ilgili savları vurgulamak açısından anlamlı olduğu düşünülebilir. Ne var ki, bu çalışmada Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar olan bölüm, bilimsel çeviri yayınlar açısından II ve III. Bölümlerde ayrıntılı olarak anlatıldığından, bu bibliyografyanın taraması, araştırmanın kronolojik akışına bağlı olarak, 1928'den başlatılacaktır. Öte yandan, hem bu bibliyografyanın, hem de araştırmanın ilk üç bölümündeki kuramsal alanla ilgili tarihsel irdelemenin, 1981 yılına kadar uzanması, hem 1980 Yüksek Öğretim Kanunu'yla birlikte üniversitelerdeki akademik gelenek ve kurumsal işleyiş açısından köklü değişikliklerden, hem de 1980'den sonra iletişim kanallarının hepten artması sonucu, devlete bağlı yüksek öğretim kurumlarının çoğu kez maddi olanaksızlıklar nedeniyle, bilginin gerisinde

kalıp, bilgi üretim merkezlerinin özel sektöre kayması yüzündendir. Üstelik, 1981-2000 yıllarını kapsayan, bu şekilde sistemli bir bibliyografya bulunmamaktadır. Ayrıca, 1980 ve 2000 yılları arasındaki 20 yıllık bir geçmişle ilgili bir değerlendirme yapmak, nesnellik açısından sağlıklı olmayabilir.

3.3.5.1. İnceleme Malzemesi Kaynaklar

Araştırmanın tarihsel akışından da anlaşılacağı üzere, Türk bilgi üretim geleneğinde devletin yönlendirici etkisi yadsınmaz. Buna bağlı olarak, bu bibliyografyanın özellikle seçiliş nedeni de, devletin kendi kurduğu bilgi üretim merkezlerindeki yayınları ölçüt alan bir bibliyografya olmasıdır. Bu bibliyografya, geçmişle günümüz arasında nasıl bir bağlantı kurulduğunu ve Türk bilgi üretim geleneğinde devletin yönlendirici etkisinin çeviri etkinliği açısından kendi kurumlarına nasıl yansıdığını göstermesi açısından önemlidir. Bundan böyle, burada kullanılan kaynaklar, devletin kendi kurumlarının ürünü olup, inceleme malzemesi olarak taranan yayınlar, ya devlet üniversiteleri ya da TÜBİTAK gibi devlet kurumlarının yayınları arasından seçilmiştir.

Bu bibliyografya, daha yakından incelendiğinde ise, hem özel alandaki bilgi üretimine, hem de halka inen popüler bilim konusuna ağırlık verildiği görülür. Çevirilerin büyük bir çoğunluğu ise, kitaplardan çok üniversitelere bağlı fakültelerin çıkardığı süreli yayınlardan oluşmaktadır. Bunlar arasında, çevirilerin en çok bulunduğu yayınlar sırasıyla şöyledir: *İstanbul Fen Fakültesi Mecmuası*, *DTCF Araştırma Dergisi*, *Türk Veteriner Hekimliği dergisi*, *Yüksek Ziraat Enstitüsü Mecmuası*, *Kimya ve Sanayi dergisi*, *Tıp tarihi Araştırmaları dergisi*, *Türk Tarih Kurumu Yayınlarından Belleten*, *Diş Hekimliği Alemi*, *Türkiyat Mecmuası*, *İÜ Edebiyat Fakültesi yayınları*, *İTÜ dergisi*, *İÜ Orman Fakültesi dergisi*, TÜBİTAK'ın³¹ çıkarttığı *Bilim ve Teknik*, Tıp alanıyla ilgili olarak *İstan-*

---

³¹ Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu, 17 Temmuz 1963'te kurulmuş bir devlet kurumu olup, pozitif bilimler alanında bilim adamlarını araştırmaya teşvik etmesi, halkı bilgiye davet etmesi açısından özel bir yeri vardır. Bu kurum, özgün yapıtlar kadar, çeviri yapıtları da teşvik ederek, Türk bilim hayatına önemli bir katkıda bulunmuştur. Çeviri yapıtlar, genellikle pozitif bilim alanındaki klasik nitelikte yapıtlar olup, bilginin tabana yayılması amacıyla popüler bilim alanına da odaklanmıştır. İlgili alanı olarak, özellikle temel bilimler, veterinerlik,

bul Tıp Fakültesi Mecmuası, Abbotempo (1963-70), Organorama (1965-78) Image (1966-73) ve Dirim (1944-80) gibi dergiler bulunmaktadır. Bu yayınların içeriği ile ilgili bilgi, sırasıyla şu şekilde verilebilir: bu yukarıda sıralanan dergiler Türkiye'deki yüksek öğretim kurumlarının çıkarttığı akademik nitelikli dergiler olup, bunların dışında kalan Türk Tarih Kurumu Belleten dergisi, Türk Dil Kurumu Terim sözlükleri, TÜBİTAK'ın Bilim ve Teknik dergisi gibi dergiler de devletin Atatürk'ün çağdaş toplum olma yolunda tuttuğu ışıkla kurduğu bilimsel araştırma merkezlerinin dergileridir. Ne var ki, bu bibliyografya'da TÜBİTAK'ın yayınladığı popüler bilimle ilgili kitapların çevirilerine yer verilmemiştir.

Devlet kurumlarının dışında çıkan yayınlar ise, bu bibliyografyada çok az sayıda olup, adı geçenlere de, devlet kurumlarında çalışan akademisyenlerin yayın listesinde yer verilmiştir. Bunlarda, genellikle sözlük ve terimce alanında olup, bu duruma akademisyenlerin 1980'den sonra çıkan yapıtlarında rastlanmaktadır. Ayrıca, sosyal bilimlerle ilgili yayınların Türk bilim tarihi kapsamına alınmaması düşündürücüdür. Sosyal bilimlerle ilgili *DTCF Araştırma Dergisi, İÜ Edebiyat Fakültesi yayınları, Türk Tarih Kurumu Belleten dergisi, ya da Türkiyat Mecmuası* gibi dergilerde, sadece fen bilimlerini ilgilendiren konulardaki makalelere, bibliyografyada yer verildiği görülmektedir. Bir başka deyişle, Tıp Tarihi, Otopsi Tarihi veya Coğrafya gibi fen bilimleri arasında yer almakla birlikte, sosyal bilimlerle bağı olduğu düşünüldüğü konularda, bu dergilerde çıkan yazıların Türk bilim tarihi Bibliyografyası kapsamına alındığı görülür. Kuşkusuz, burada coğrafyanın, fen bilimleri içine alınması, bu konunun, Osmanlılardan başlayarak görgül verilere dayalı olarak incelenmesinden kaynaklanmıştır. Öte yandan, fen bilimleriyle ilgili çeviri yayınların da, kuramsal olmaktan çok, fen alanında ya da teknik alanda önde gelen bilim adamlarının biyografilerinin çevirisi olduğu görmüştür.

---

mühendislik, tarım, ormancılık, tıp gibi konular seçilmiş olup, 1967'den bu yana yayınlanan, *Bilim ve Teknik Dergisi'nin* de halkta bilimsel meraklılık uyandırmak açısından bilgi üretimine büyük katkısı vardır (Larouse, 1992: 11781).

3.3.5.2. Bibliyografya’ ya Giren Konu Alanlarının Değerlendirilmesi

1928 ve 1981 tarihleri arasındaki toplam 1100 kaynaktan, özel konu alanına göre çeviri yayın dağılımı aşağıdaki tabloda şu şekilde çıkartılmıştır:

Tablo: 4. Fen Bilimleri Alanında 1928 ve 1981 Tarihleri Arasındaki Konu Alanına Göre Çeviri Yayınların Dağılımı

Tür	Tıp	Vet.	Kimya	Ecz.	Diş.	Coğ.	Orm.	Mat.	Harita	Biyografi.	Sözlük	Top.
Kit.	3	1	1		1		2				12	20
Dergi	52	9	3	1	3	3	4	1	1	10		96
Top	55	10	4	1	4	3	6	1	1	10	12	

Kazancıgil ve Solok’un hazırladığı *Türk Bilim Tarihi Bibliyografyası’ndan* yola çıkarak çizilen bu tablonun başlığında, yapıtın adından esinlenerek “Türk Bilim Tarihi Alanında Çeviri Yayınlar” yerine “Fen Bilimleri Alanında çeviri Yayınlar” seçilmiş olmasının baş nedeni, kaynakların tümünün fen bilimleri alanından seçilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kaynaktan, sosyal bilimlerle ilgili *DTCF Araştırma Dergisi*, İÜ Edebiyat Fakültesi yayınlarına, *Türkiyat Mecmuası* ya da *Bellekten* gibi Tarih alanındaki yayınlara yer verilmiş olması, bu bibliyografyanın sosyal bilimleri de kapsamına aldığı anlamına gelmeyip, sadece fen bilimleri alanındaki biyografik veya bilim tarihi ile ilgili bilgiyi almak amacını taşımaktadır. Bu ise, çağdaş Türk bilim adamlarının da, bilimi sadece fen bilimleri alanıyla sınırlı gördüğünü ortaya çıkarır. Böyle bir saptama, aynı zamanda çağdaş bilim adamlarının, sosyal bilimlerin görgül verilere dayalı olarak incelenmediği kanısından yola çıkarak, bu bilimlerle ilgili konuların bireysel yorum, çıkarım ve açıklamalara dayalı olduğunu, bundan böyle de bu konu alanlarının pozitif bilimler kapsamına alınmayacağı görüşünde olmalarından kaynaklanır. Bu ise, Pozitif bilimler kavramından, halen II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi, “tarihi anlamak için, tarihsel bilgiye değil de, jeolojiyi başvurmak” anlaşıldığını gösterir. Oysa bilindiği üzere, günümüzde konu alanı, sosyal bilimler de olsa, kullanılan yöntemler görgül verileri toplayacak şekilde düzenlendiğinden, kaçınılmaz olarak bu konu alanının da görgül bilimler sınıfına girmesi gerekir. Örneğin, çeviri gibi çoğu işlemin beyinde geçtiği bir konu alanında bile, çeviri işleminin önceden

belirlenen bir amaca göre yerine getirilmesi, ya da çeviri yapılırken sesli tutanaklar tutma şeklindeki yöntemler, akılda geçen işlemlerin bile, görgüllük kazanmasını sağlar (Kussmaul, 1995: 39-55). Buradan da anlaşılacağı gibi, sözkonusu bibliyografyada sosyal bilimlere yer verilmemesi, belli ki yukarıda değinildiği şekilde, bu alanda yaşanan bilimsel devrimden, fen bilimleri alanındakilerin haberdar olmadığını gösterir. Bu ise, açıkçası, disiplinlerarası iletişim kopukluğundan ileri gelir.

Yukarıdaki tablodan, Türkiye'deki pozitif bilimler alanına, başta tıp olmak üzere veterinerlik, kimya, eczacılık, diş hekimliği, coğrafya ormancılık matematik, haritacılık, biyografi ve özel alan sözlük ve terimcileri gibi konular girmektedir. Toplam çeviri sayısı, 116 olup, toplam yapıt sayısının %10'unu oluşturmaktadır. En çok çeviri yapılan alan ise, Tıp'tır. Yine aynı şekilde Tıp alanıyla ilgili *Abbotempo* (1963-70), *Organorama* (1965-78) *Image* (1966-73) ve *Dirim* (1944-80) gibi dergilerde çıkan çevirilerin, ya biyografi ya da Tıp tarihiyle ilgili konularda olması, büyük bir olasılıkla daha büyük bir okuyucu kitlesine seslenme amacı taşımaktadır. İkinci konu alanı ise, Tıbbın bir uzantısı olan Veterinerlik alanıdır. Sırasıyla, bu konu alanlarını biyografi, ormancılık, kimya, diş, coğrafya, eczacılık matematik ve haritacılık alanları izlemektedir. Bu sıralama çevirilerin sayısının, ülkenin gereksinim duyduğu konu alanlarına göre dağıldığını ve geçmişte ilgi alanı olan geleniğin bir devamı niteliğindeki konularda, daha çok çeviri yapıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, sözlük ve terimcilerin sayısının çokluğu, bilim dalıyla ilgili jargonun oluşturulması amacını taşımaktadır.

3.3.5.3. Çeviri Yöntemi ve Bilim dili

Fen bilimleri alanında hangi dillerden çeviri yapıldığı konusuna gelince, 1928-1933 yılları arasında özellikle II. Meşrutiyet döneminde Fransızca bütün dünya da olduğu gibi, ayrıca tıp alanında eğitim dili olarak da kullanılması nedeniyle, en çok çeviri yapılan dil olmasına karşın, 1933 Üniversite Reformuyla birlikte, özellikle bölümleri kurmaya gelen Alman bilim adamlarının ve kültürel değişim antlaşmalarıyla ülkemizden Almanya'ya gönderilen öğrencilerin etkisiyle, çeviri dili Almanca olmaya başlamıştır. Ne var ki, I ve II. Dünya savaşlarından başlayarak süre gelen Amerika'ya beyin göçü, en yaygın bilim dilinin, 1960'tan sonra İngilizce olmasına neden olmuştur.

Bu bibliyografyadaki çevirmenlerin tümü akademisyen olup, çevirilerde en başta gelen amaç, bilgi almak olduğundan “sözcüğü sözcüğüne” çeviri yöntemi kullanılmıştır. Ne var ki, uzun süre bu yöntemin kullanılmış olması, bilim dili ve bilim dalı jargonunun gelişmemesine neden olmuştur. Öyle ki, bir süre sonra pozitif bilimler alanında özgün yapıtların bile, “sözcüğü sözcüğüne” çeviri diliyle yazıldığı görülmektedir. Kuşkusuz, bu durum, bilgiyi sürekli yabancı dildeki kaynaklardan edinmekten ötürü, bilim adamlarının iki dilli olmalarına karşın, çeviri edinçlerinin bir türlü geliştirememelerinden kaynaklanmıştır. Bu tablo, ancak 1980’lerden sonra, çevirilerden yararlanarak özgün yapıtlar üretmeye başlanmasıyla birlikte değişmeye başlamıştır. Örneğin, en az çeviri yapılan alanlardan biri, eczacılıkta özgün yapıtların bili, “sözcüğü sözcüğüne” çeviri gibi yazıldığı görülmektedir. Çevirilerde bu yöntemin özellikle kullanılması ise, bilim adamının bilgiyi kaçırmamak kaygısından kaynaklanabilir. Ne var ki, bunun, çevirideki yaratıcılığı öldürme tehlikesi vardır. Bir başka deyişle, bilimsel doğruluk uğruna “sözcüğü sözcüğüne” çeviri yapma alışkanlığının, bir süre sonra bilimsel işlevi olmayan yapıtların ortaya çıkaracağı unutulmamalıdır. Üstelik Jaques Barzun ve Henry F Graff’ın *Modern Araştırmacı* adlı yapıtta “Raflarımız “özenle” “sözcüğü sözcüğüne” çevrilmiş sayfalar dolusu saçmalıklar içeren “ünlü” çeviri yapıtlarıyla doludur” şeklindeki sözleri de, yukarıda anlatılanları haklı çıkarır niteliktedir (Graff & Barzun 1999: 248).

Çoğu kez , özellikle süreli yayınlarda, çevirmenin kimliği saklanmış ve anonim çeviri başlığı atılmıştır. Bu ise, bir yerde bilginin kaynağının da saklanmasına neden olmuştur. Nitekim, uzun süre çeviri yayınlarda kaynak adının verilmemesi de, bununla ilgili olarak görülebilir. Oysa, çeviri kaynağının belirtilmemesi, birincil kaynağa inme gibi bilimsel bir kaygının da göz ardı edilmesine neden olmuştur. Öyle ki, bir süre sonra derleme ve özgün yapıt arasındaki sınırın karışması da buna bağlı olarak değerlendirilebilir.

3.3.6. Cumhuriyet Dönemindeki Disiplinler Açısından Genel Değerlendirme

Cumhuriyet dönemiyle ilgili olarak buraya kadar yapılan tarihsel inceleme, ülkemizde devlet eliyle çıkarılan çeviri yayınların bilgi üretimine doğrudan katkısı olmadığını ortaya çıkarmakla birlikte,

özellikle yüksek öğretim kurumlarındaki bilim dallarının yabancı (Batı) kökenli bilim adamları tarafından kurulduğu göz önüne alınacak olursa, bu dallarda oluşturan bilimsel geleneğin, ya da çağdaş bilgi aktarım yolunun, gerçekte sözlü çeviri olduğu anlaşılır. Özellikle, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Almanya'ya okumak üzere gönderilen öğrencilerin, kendi ülkelerinde akademisyen olarak döndüklerinde, bu yabancı bilim adamlarıyla hem çevirmen, hem de araştırmacı olarak yakın ilişkileri, günümüz üniversitelerinin temelini atmıştır. Ne var ki, burada, örneğin Türk öğrenci ya da akademisyenlerin, Batı kültürüyle sözlü çeviri yoluyla ilk tanışmasının, onları niçin bilimsel alanda yoğun bir çeviri etkinliğine itmediği sorusu akla gelebilir. Kuşkusuz, yazılı kültür geleneğinin, bir başka deyişle, geniş halk kitlesinde yazılı kültüre merakın, 1928 Latin alfabesinden sonra, ancak 1960'lı yıllarda gerçek anlamda uyanmaya başladığı söylenebilir. Bununla birlikte, bu kadar kısa zaman aralığında, çeviri yayınların sayısının az olmakla birlikte, Türk bilimine etkisini büyük olduğu yadsınamaz.

Yazılı kültürün ulusal kültür politikasına girmesi ve yazılı kültürün benimsenmesinin, Batı'da bile yüzyıllar aldığı düşünülecek olursa, en azından Cumhuriyetin kuruluş yıllarında sözlü geleneğin egemen olduğu, bu nedenle de, ancak 1960'lı yıllardan sonra bilimsel alanda yazılı çeviri ürünlerinin verilmeye başlandığı görülür. İşte bu nedenle, başlangıçta yüksek öğretim kurumlarının sözlü kültürün egemen olduğu bir toplumda, çağdaş bilgiyi yabancı bilim adamlarından sözlü çeviri yoluyla aldığı, bununla birlikte, 1960'lı 70'li yıllara dek bu şekilde alınan bilginin, telif adı altında derleme niteliğinde ortaya çıkarak, geniş halk kitlelerine yayıldığı söylenebilir. Hem çeviri yayınlar, hem de derleme yapıtların, bilimsel olduğu kadar, dilsel açıdan da önemi vardır. Şöyle ki, yabancı bilim adamlarının değil de, Batıda yetişmiş yerli bilim adamlarının kurduğu bölümlerde, yazılı çeviriye daha çok başvurulmakla birlikte, bilim adamının bilginin doğruluğu konusundaki titizliğinin, onu "sözcüğü sözcüğüne" çeviriye ittiği söylenebilir. Öte yandan, sözlü çeviri geleneğinin hakim olduğu bölümlerde, yabancı bilim adamlarının Türkiye'de yetiştirdiği yerli bilim adamlarının, en azından yabancı öğretim üyeleriyle birlikte çevirmen olarak girdikleri derslerde, bilgiyi öğrenciye anlaşılır kılma (işlevsel) amacıyla, daha esnek ve dilin doğal akışını daha bozmadan kullanma yeteneğini, bir başka deyişle de, çeviri edincini geliştirerek, derleme niteliğinde yapıtlar daha çok ürettiği söylenebilir. Derleme yapıtların, bilimsel açıdan iki önemi

vardır; birincisi, bilgi üretim zincirinin çeviriden sonra gelen bir halkası olması nedeniyle, bilgiyi daha bilinçli olarak aktarma gereksiniminin duyulması; ikincisi ise, dilsel olarak da, okuyucu odaklı olması nedeniyle, binlerce sayfa “sözcüğü sözcüğüne” yapılmış anlaşılmaz çeviri yerine, toplumsal ve kültürel etkisinin daha fazla olmasıdır. Ne var ki, bu aşamada çıkan çeviri ya da derleme şeklinde çıkan yayınların, yukarıdaki taramadan da anlaşılacağı gibi, bilimsel araştırmadan çok eğitim amaçlı olduğu ortaya çıkmaktadır..

Günümüzde çeviri yayınların bilgi üretimine etkisi ise, son bölümde iki üst bilim dalı arasındaki disiplinlerarası betimleyici bir uygulama örneğiyle anlatılmaya çalışılacaktır.

IV. BÖLÜM

DİSİPLİNLERARASI İLETİŞİM OLARAK KÜTÜPHANE BİLİMİ VE ÇEVİRİBİLİM İLİŞKİSİNİN ÇEVİRİ VE TELİF YAYINLARDA YANSIMASI¹

4.1. Kütüphane Bilimi ve Uygulama Alanıyla İlgili 1923-2000 Yılları Arasında Yayınlanan Çeviri Eserlerin Çeviribilimsel yöntemle analizi

Tarihsel olarak önceki bölümlerde yapılan araştırmadan, ülkemizde çeviri yayınların bilgi üretimine beklendiği ölçüde katkısı olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu tür çeviri yayınların, başta öteki disiplinlere model olmak üzere kültüre ve topluma etkisini artırmak amacıyla, son bölümde iki üst bilim dalı arasında disiplinlerarası bir uygulama örneğine yer verilmiştir. Bu betimleyici çalışmayla, hem öteki disiplinlere kendi konu alanlarıyla çeviri yayınlarında bilinçlilik kazandırmak hedeflenmiş, hem de özel bir disiplin olarak kütüphanecilik alanındaki çeviri yayınların bilgiyi tetikleyip tetiklemediği nesnel verilerle ortaya çıkarılmak istenmiştir. Özellikle, 1980 ve 2000 yıllarını kapsayan telif yayınlarda çevirilere “atf analiziyle” ilgili 4.2. Bölüm, III. Bölümde eksik bırakılan bu zaman dilimine, nesnel veri bırakması açısından önem taşımaktadır. Araştırmanın bu bölümü, sadece kütüphane bilimi alanıyla sınırlı gibi görünmekle birlikte, gerçekte bilimsel gelenek içerisinde bir bütünün parçası olarak öteki disiplinlere de, geleceğe yönelik olarak betimleyici bir uygulama örneği sunma² amacını gütmektedir. Bu şekilde, hem ilk üç bölümdeki disiplinlerarası araştırmadan ortaya çıkan hipotezler bir yandan betimleyici çalışmadaki ölçütleri belirlerken, öte yandan da, son bölümde elde edilen somut veriler (sayısal veriler) ilk üç bölümde öne

---

¹ Bu bölümle ilgili ayrıntılı bilgiler ve ekler için bkz. Yazıcı, Mine (2003), “Disiplinlerarası Bilim Olarak Kütüphane Bilimi ve Çeviribilim İlişkisi”, Doktora Tezi, İstanbul, s.301-343 ve Ekler Bölümü.

² Görgül (ampirik) hiçbir çalışma bütünsel olamaz, özellikle betimleyici çalışma, ister istemez “kısmi” olarak yapılabilir. Bununla birlikte bu “kısmi” çalışma bütünün bir parçası olarak genelde çeviri yayınların bilgi üretim geleneğindeki yeri konusunda fikir verir.

sürülen hipotezlerin somut verilerle gerekçelendirmesini sağlayacaktır. Çeviri etkinliği ve kütüphanecilikle ilgili ilk üç bölümden çıkan hipotezler şu şekilde sıralanabilir:

1. Disiplinlerarası bir araştırma, Çeviribilim gibi uzun süre başka bilim dallarının boyunduruğu altında kalmış bir disiplinin “özerkliğini” kaybettirmekten çok, “özerkliğinin” daha sağlam temeller üzerine oturmasını sağlar.

2. Çeviri yayınlar aracılığıyla tarihsel, toplumsal ve siyasal alanda yapılan önceki bölümlerde yer alan araştırma ise, betimleyici bölümde yer alacak ölçütlerin belirlenmesinde büyük rol oynadığı gibi, bu araştırmanın geriye dönük olarak yeniden yapılanmasını da sağlar.

3. Belge ve Bilgi yönetimi alanı gibi özel alanda çeviri yayınlar üzerinde yapılacak disiplinlerarası betimleyici bir çalışma, sadece bu alanda ki çeviri yayınlarla ilgili bilgi üretimi konusundaki sonuçları vermekle sınırlı kalmaz, genelde Türk bilimsel geleneğinde çeviri yayınların payı konusunda da bilgi verir. Böyle bir çalışma, aynı zamanda disiplinlerin geleceğe yönelik çeviri politikalarını belirlemede yol gösterici olur.

4. Çeviribilim yöntemiyle taranacak yayınların, kütüphane biliminin sağladığı “bibliyometrik atıf analizi yöntemiyle, sayısal verilere dayalı olarak tamamlanması, bilim dalına görgülük kazandırır.

Bundan böyle, son bölümde genel anlamda çeviri yayınların bilimsel alanda bir işlevi olması amacıyla, çağdaş ölçütler ışığında disiplinlerarası bir araştırma örneği verilmiş ve bunun, öteki disiplinlerarası çalışmalara da ışık tutması hedeflenmiştir. Öteki bilim dallarına tarihte ışık tutmuş, iki üst bilim dalı arasındaki ilişkinin, disiplinlerarası araştırmayla nasıl zenginleştirilebileceği bu örnekle açıklanmak istenmiştir. Bir başka deyişle, hangi niteliklere sahip, hangi çevirilerin bilgi üretimine katkısı olacağı konusunda disiplinlerarası bir yöntem geliştirilmeye çalışılmıştır.

Kütüphane Bilimi ve Çeviribilim arasındaki ilişkinin iki üst bilim dalı olarak öteki bilim dallarının gelişimine ve bir ulusun bilimsel kimliğinin oluşumuna katkısı olduğu, yukarıdaki tarihsel akıştan açıkça anlaşılmaktadır. Bu bölüme kadar yapılan tarihsel araştırma, iki bilim dalının henüz kuramsal kimliğini bulmadan önceki, uygulama alanıyla sınırlı etkinliklerini sergilemektedir. Öte yandan, iki bilim dalının özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde bilimsel kimliklerini bulmalarıyla birlikte, uy-

gulama alanıyla sınırlı bu tarihsel birlikteliklerinin, çağdaş bilim anlayışı çerçevesinde geliştirilerek, kuramsal alanda kanıtlanması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Aşağıda yer alacak kütüphane Bilimi ve çeviribilim ilişkisinin çeviri ve telif yayınlarda yansımaları şeklindeki disiplinlerarası incelemede, çağdaş bilimsel yöntem olarak, Gideon Toury'nin çeviribilim alanında öne sürdüğü, "Erek Odaklı Kuramına"³ başvurulacaktır. kütüphane bilimi ve Çeviribilim arasındaki iletişimi incelemek üzere kütüphane bilimi kuramları yerine, çeviribilim kuramlarının seçilmesi ise, bu disiplinlerarası araştırmanın öncelikle çeviri yayınlar üzerinde odaklanmasından kaynaklanmaktadır. Buna gerekçe olarak ise, hem disiplinlerarası kavramının tanımı, hem de bu incelemede özellikle çeviri yayınlardan yola çıkılarak ilişkilerin açıklanması gösterilebilir. Buna göre, I. Bölümün 1.1 şeklindeki alt başlığında yer alan "disiplinlerarası" araştırmanın tanımına uygun olarak, disiplinlerarası araştırmanın, bilim dalının kendini tamamlayıcı bilimlerden gelen araştırma sonuçlarıyla birlikte bildiren araştırma olduğu şeklindeki açıklama, çeviribilim yöntemiyle taranacak yayınların, kütüphane biliminin sağladığı bibliyometrik atıf analiz yöntemiyle tamamlanacağı anlamına gelmektedir

Buraya kadar öteki bilim dallarının tarihsel gelişimine olanak sağlayan çeviribilim ve kütüphane bilimi arasındaki uygulama alanıyla sınırlı disiplinlerarası iletişimi incelemiştir. Bu son bölümde, kütüphanecilik alanındaki çeviri yayınların incelenmesine rasgele kara verilmemiş, aksine, tarihsel araştırma, bu iki bilim dalının kuramsal olarak daha sıkı disiplinlerarası iletişime geçmesinin, hem bu disiplinlerin gelişmesine, hem de öteki bilim dallarının gelişimine daha yararlı olacağı sonucunu çıkartmıştır. Böyle bir sonucun çıkmaması durumunda ise, geleneksel olarak bu incelemenin, bilimsel alanda çeviri yayınlar üzerinde yine uygulama alanıyla sınırlı önerilerle sonlanması gerekir. Şöyle ki, tarihe bakıldığında, bu iki disiplin arasındaki ilişkinin genellikle bilimsel dayanaktan yoksun, uygulama alanındaki bireylerin

---

³ Erek Odaklı yöntem, bir kültürde çeviri sayılan metinleri ,çeviri olarak kabul edip aralarındaki ilişkileri önce betimleyip, ardından açıklayarak içinde yaşanan kültürdeki çeviri anlayışını ortaya çıkarmaktır. Bu durumda, kaynak kültür, birincil derecede önem taşımaktan çıkar, yerini erek kültüre bırakır. Ne var ki, çeviribilim alanı jargonunda kullanılan bu terim daha geniş kesime seslenen bu çalışmada "okuyucu odaklı" şeklinde kullanılmıştır.

kararına göre şekil aldığı görülmektedir. Örneğin, Münif Paşa ya da Mithat Paşa gibi yenilikten yana kimselerin, çeviri yayınları ulusal kalkınmanın bir parçası göreyerek desteklemesine karşın, bu kararlar, onların yokluğu durumunda geçerliliğini yitirmektedir. Bu ise, kalıcı kararların, bilimsel dayanak aradığını, aksi durumda kurumsal olarak yerleşemediği göstermektedir. Çeviri yayınlarla ilgili kararların kurumsallık kazanması ise, ancak kütüphane Bilimi ve Çeviribilim'in özerk bir bilim dalı olarak gelişip, dayanağını bilimsel yöntemlerden almasıyla birlikte sağlanabilecektir. Bu incelemenin, yukarıda belirtildiği şekilde uygulama alanında öneriler yerine, betimleyici bir çalışmayla sonlanması, çağdaş bilimsel anlayışın görgülüğe verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Bu şekilde, uygulama alanındaki kararların bilimsel verilere dayalı olarak alınması hedeflenmektedir.

Bu incelemenin akışı içerisinde yapılan tarihsel inceleme, iki yönlü ilişkinin varlığının ortaya çıkarmıştır; bunlardan birincisi ,yukarıda değinildiği gibi, üst bilim dalı olarak iki bilim dalı arasındaki ilişkinin varlığı; ikincisi ise, bu tarihsel gelişim içinde kendi özerk kimliğini bulan iki bilim dalının, karşılıklı ilişkilerinin varlığını gözler önüne sermiştir. Bundan böyle, birincisiyle ilgili olarak, tarihte çeviri yayınların öteki bilim dallarının gelişimine etkisi olup olmadığının, betimleyici yöntemle tarihte **varolan ilişkilerden** yola çıkılarak açıklanmış, ardından, **olası ilişkiler üzerine kurulan** kuramsal alanla ilgili yeni hipotezler ortaya çıkarılmıştır. Bu hipotezler ise, iki bilim dalının, tarihsel gelişmedeki ilişkilerini bulgulandırıp, gerekçelendirmek üzere yeni disiplinlerarası bir incelemeye yol açmıştır. (bk. Bölüm1.2.3). Bundan böyle, tarihte uygulama alanındaki bu kaçınılmaz ilişki, betimleyici bir çalışmayla sonlanmıştır. Bu söylenenler aşağıdaki şu tabloyla da açıklanabilir.

Tablo: 5. Disiplinlerarası Bilim olarak Kütüphane Bilimi ve Çeviribilim İlişkisi

Kuramsal		Uygulama
Betimleyici	Kuram	Uygulama
<u>Varolan İlişkiler</u> a. Tarihsel gelişim içerisinde üst bilim dalı olarak kütüphane ve çeviribilim arasındaki ilişki b. Disiplinlerarası iletişim olarak kütüphane bilimi ve çeviribilim arasındaki ilişki	<u>Olası ilişkiler (ortaya çıkan hipotezler.)</u> a. Üst bilim dalı olarak iki disiplin arasındaki ilişki, bilim dallarındaki bilgi üretimini ve ulusal kültürü etkilemiştir. b. İki bilim dalının özerklik kazanarak disiplinlerarası iletişime geçmesi, öteki bilim dallarındaki bilgi üretimini daha arttıracacağı gibi, çeviri yayınların bilgi üretimine daha sistemli olarak girmesini de sağlar.	<u>Olması Gereken İlişkiler</u> Şimdiye kadar ortaya çıkan verilerden Kütüphane bilimi alanındaki çeviri yayınların seçiminde ve bu metinlerin çevirisinde iki bilim dalı arasında karşılıklı iletişim kurulması gerekir. Bunun için, çevirilerin bu alandaki bilgi aktarımında daha etkin rol oynaması açısından seçilen metinlerin çevirisinde, sadece dil edinci değil, hedef kültür ve kaynak kültür arasındaki ilişkilerin de bilincinde olunmalıdır.

Genelden, özel konu alanına inen bu incelemede, yukarıda genel olarak verilen hipotezler ışığında, kütüphane bilimi alanındaki önde gelen kitap ya da süreli yayın şeklindeki çeviri yayınlar, disiplinlerarası bir yöntemle incelenmeye çalışılmıştır.

Kütüphanecilik alanındaki çeviri yayınların disiplinlerarası iletişim açısından incelenmesi, hem kütüphane bilimi alanındaki çeviri yayınlarla ilgili verileri ortaya çıkaracak, hem de bu ilişkilerin açıklanması, çevirilerin, bilgi üretimine katalizör etkisini arttıracaktır. Gerçekte, çok çaba ve emek isteyen, üstelik de çok az sayıda yapılan çeviri yayınlarda, daha çeviri işlemine girmeden önce, çevrilecek yayının sorgulanmasına olanak sağlayacak çeviriyle ilgili ölçütler de bu betimleyici araştırma aracılığıyla saptanmış olmuştur. Bu şekilde, betimleyici yöntemle yapılacak disiplinlerarası araştırma, çevirilerin kültürel olarak işlevsellik kazandırmak amacını da taşımaktadır. Ayrıca, sözkonusu incelemenin hedefleri arasında bu konu alanında olduğu kadar, öteki konu alanlarında da daha çeviri işlemine girmeden önce nasıl bir politika izlenmesi

gerektiği konusunda çeviri bilinci kazandırmak şeklinde ileriye dönük bir hedefi bulunduğunun da akıldan çıkarılmaması gerekir. Bundan böyle, bu son bölümde yer alacak iki bilim arasındaki disiplinlerarası incelemede, bu iki bilim dalının üst bilim dalı olarak işlevleri göz önünde bulundurularak bir uygulama örneği hazırlanmaya çalışıldığı öne sürülebilir.

4.1.2. Betimleyici Çalışmadaki Ölçütler

Bu betimleyici çalışmadaki taramada, şu ölçütler seçilmiştir:

Tür

Betimleyici çalışmada inceleme malzemesine işaret etmektedir. Buna göre çeviri yayının **makale**, **rapor** ya da **kitap** türünde mi olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Söz konusu araştırmada ise, kütüphanecilik alanındaki çeviri kitap, makale ve rapor çevirileri seçilmiştir. Makalelerin seçiminde ölçüt olarak, kütüphane bilimi alanındaki çeviri yapıtlar, akademisyenlerin en çok başvurduğu ve kütüphanecilik alanının ilk ve uzun soluklu yayını Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni (1952-1986) devamı olan, Türk Kütüphaneciliği dergileri (1987-) dergileri ve sözkonusu araştırmanın yapıldığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümünün yayını olan “Kütüphanecilik dergisi: Bilgi ve Belge Araştırmaları” adlı dergiler esas alınmıştır.

Sayı

İnceleme sırasıyla ilgili sayıya işaret etmektedir.

Özgün Yapıt künyesi

Tarama, özgün yapıt ve çeviri yapıt olarak iki başlık altında düşünüldüğünden, taramanın ilk bölümü, özgün yapıtın künyesiyle ilgili şu maddeleri içermektedir:

Yazar soyadı, adı
Yapıt adı
Özgün Yapıt Kaynak
Yayın Yılı

Dil

Çevirinin hangi dilden yapıldığına işaret eder.

Ceviri Yöntemi

Çeviride yöntem olarak, hedef ya da kaynak odaklı kutuptan hangisine daha yakın yapıldığını gösterir. Seçenekler şu şekilde sıralanabilir:

- KO-kaynak odaklı
- OO-okuyucu odaklı
- SÇ/ ÖÇ-Sahte/örtük çeviri

Çeviri yapının amacıyla ilgili olarak, çevirmenin kaynak kültürdeki metni, hem bilgisel hem de dilsel olarak aynen aktarması halinde **kaynak odaklı**, çevirmenin, okuyucunun bilgisel eksikliğini, ya da içinde bulunduğu kültürün (hedef kültürün) bilgi gereksinimini ve dilini göz önünde bulundurarak çevirmesi halinde **okuyucu odaklı**⁴ olarak nitelendirilmiştir.

Sahte çeviri: Hedef kültürde kabulü zor görünen bilginin, çeviri olmadığı halde, çeviri yayın gibi gösterilmesi olarak tanımlanır. Bu açıdan söz konusu çeviri de eğilim, kaynak odaklıdır.

Örtük çeviri: Hedef kültürde bilginin daha kolay benimsenip özümsemesi amacıyla çeviri yayını özgün yapıt gibi göstererek çevirme şeklinde kullanılmıştır. Bu açıdan söz konusu çeviride genel eğilim okuyucu odaklı çeviridir.

Ceviri yapıt künyesi

- Çeviren soyadı, ad
- Çeviri yapıt adı
- Çeviri yılı
- Kaynak

Cevirenin Kimliği

Çevirenin, akademisyen ya da meslek elemanı oluşuna göre hangi konu alanında çeviri yaptığını anlamak amacıyla bu ölçüt konulmuştur. Örneğin, uygulama ya da kuramsal alanla ilgili bilginin kimler tarafından yapıldığını ortaya çıkarır. Buna göre, **meslek elemanı** ve **akademisyen** olmak üzere iki seçenek oluşturulmuştur.

---

⁴ Çeviribilim’de bu terime karşılık, “erek odaklı” çeviri yöntemi terimi kullanılmaktadır.

Konu

Bu ölçüt aracılığıyla, her metnin, ya da yapıtın önceden çıkarılmış özlere bakılarak, çeviri yapıtın, özel alanda hangi konu alanına girdiği saptanmaktadır. Çeviri yapıtın, birden fazla konu alanına girdiği saptanması durumunda, 1.konu başlığı, 2.konu başlığı ve 3. konu başlığı olmak üzere 3 başlık oluşturulabilir.

Çeviri Yapıtın Niteliği

Bu maddeyle ilgili olarak üç seçenek uygun görülmüştür. Seçenekler sırasıyla şunlardır:

Klasik: Geçmişten günümüze temel bilgiyi taşıyan ve bilgi üretim zincirindeki eksikliği, yeni bilgilerin üretimini engelleyen temel yapıtlar

Çağdaş: Kültürel ve teknolojik gelişmeye uygun olarak çağımızı ve geleceği ilgilendiren yapıtlar

Güncel: Gündelik bilgiyle ilgili ve eksikliği yeni bilgilerin üretimini etkilemeyen yapıtlar.

Etkileme Alanı:

Çeviri yapıtın, dil, bilgilendirme, soyut düşünce ve teknik beceri olmak üzere ileriye dönük olarak okur kitlesini hangi açıdan etkilediğini ve ulusal kültüre hangi alanda katkıda bulunduğunu saptamak üzere seçilmiş bir başlıktır.

Dil: Kütüphanecilik alanında özgün yapıtın, bilimsel terminolojisini karşılamak, ya da bu alanda bilimsel bir dil yaratma açısından çevirinin dile etkisi ön plandadır.

Soyut düşünce: Özel konu alanına, yeni kavramları ya da o anda gerçekleşme olasılığı bulunmayan düşünceleri sokarak, bilim dalına farklı bir bakış açısı kazandıran ve kuramsal alandaki hipotezlerin alt yapısını oluşturan bir etkileme alanıdır.

Bilgilendirme: Etkileme alanı olarak bir konu alanıyla ilgili kanıtlanmış ya da görgül olan bilgileri bir disipline kazandırarak ondaki bilgi birikimini artırmayı hedefler.

Teknik Beceri: Uygulama alanındaki işlerin yanı sıra, akademik alandaki araştırmaları kolaylaştıran teknik beceri ve bilgilerin edinilmesini sağlayan çeviridir.

Çeviriyi Etkileyen:

Çeviriyi başlatan etken anlamında kullanılmıştır. Sırasıyla şu seçenekler bulunmaktadır:

Ulusal Kültür: Özel konu alanında çevirinin yapılmasının öncelikle disiplindeki bilgi eksikliğini gidereceği ve zaman içerisinde çeviri yoluyla aktarılacak bu bilginin ulusal kültüre katkısı olacağı düşüncesinden yola çıkarak çeviriye başlanması.

Yayınevi politikası: Yayınevinin, okur kitlesini artırmak, ya da okur kitlesine yayınevi politikası doğrultusunda bilgi vermek amacıyla çeviri yapmaktır.

Bireysel istek: Önceden belirlenmiş hiçbir amaç olmadan, herhangi bir konu alanında sadece yabancı dil bilgisine güvenerek, ya da hedef kültürü göz ardı edip, sadece bireysel ilgi alanına göre çeviriye başlanmasıdır.

Tarama Öncesi Ölçütlerle İlgili Değerlendirme

Tarama öncesi alınan kararlar, hangi ilişkilerin göz önünde tutularak bu araştırmaya girildiğini gösterir. Ayrıca, araştırmanın, bilgi ve belge yönetimi alanında çeviri yayınların özgün bilgi üretimine etkisi şeklindeki özel amaç etrafında araştırmanın akışını yönlendirir. Bundan böyle, araştırmada çeviri ürünler arasındaki ilişkilerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, konuyla ilgili başka verilerin ve buna bağlı hipotezlerin de ortaya çıkmasına olanak sağlar. Bu taramayla ilgili birinci planda alınan kararlar, taramanın sınırlarını çizerek, kısıtlamaların da belirlenmesini sağlar.

Bu **kısıtlamalar** sırasıyla şu şekildedir:

- Yapıtın, yabancı dilden çevrilmiş olması
- Yazarın yabancı olması
- Yerli yazarların yabancı dildeki yayını olmaması
- Yapıtın çevirisinin 1923 ve 2000 yılları arasında yapılmış olması
- Telif yayınların 1980-2000 yılları arasında yayınlanmış olması
- Kitap türündeki, yayınların çoğunun derleme olması nedeniyle, akademik olarak en çok başvuran kaynak olarak 1952-1986 yılları arasında yayınlanan **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni** ve bu

bültenin devamı niteliğinde olan 1987-2000 arasında **Türk Kütüphaneciliği** dergisi ve 1987-2000 yılları arasındaki **İstanbul Üniversitesi Kütüphanecilik Dergisi'nin**, bibliyometrik atf analizinde kullanılması

İnceleme Malzemesi

Bu taramada, inceleme malzemesi olarak kütüphanecilik ve kütüphane bilimi alanında, üç çeşit malzeme seçilmiştir. Bunlardan birincisi Cumhuriyet döneminden 2000 yılına kadar kütüphanecilik ve kütüphane bilimi alanında yayınlanan çeviri kitaplar; ikincisi, raporlar; üçüncüsü ise Türk Kütüphaneciler Derneği tarafından çıkarılan ve 1952-1986 yılları arasında yayınlanan *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* ve bu bültenin devamı niteliğinde olan 1987-2000 arasında *Türk Kütüphaneciliği* dergisi, ikincisi 1987-2000 yılları arasındaki *İstanbul Üniversitesi Kütüphanecilik Dergisi'dir*⁵. Bu kitap ve dergilerdeki toplam telif / çeviri makale ve kitap sayısı aşağıda belirtildiği şekildedir:

Tablo: 6. Yıllara göre Telif, Çeviri ve Kitap Dağılımı

Dergi dt	Yıl	Telif Sayı	Çeviri Sayı
TKDB ⁶	1952-1986	698	98
TK	1987-2000	421	43
İÜ Edebiyat Fakültesi KD	1987-2000	72	15
Kitap sayısı ⁷	1923-2000	401	42

⁵ Bu dergiler için, sırasıyla şu kısaltmalar kullanılmıştır:

Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, *TKDB*; *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, *TK*; *İstanbul Üniversitesi Kütüphanecilik Dergisi*, *KD*.

⁶ Bu sayısal veriler, Doç. Dr. Hasan S. Keseroğlu'nun **Türk Kütüphaneciliği** dergisindeki "Okur Gözüyle 1952-1986" yazısında yer alan Tablo 3'ten yararlanılarak çıkarılmıştır (Keseroğlu, 2001: 216-236).

⁷ Kitap sayısı için, 1923'ten ve 1976 yılına kadar, Türk Kütüphanecilik Bibliyografyası'na başvurulmuş ve bu yıllar arasında, yeni harfli olarak 287 kitap olduğu anlaşılmıştır (Savaşçı & Eke, 1976: 1-42). 1976'dan 2000 yılının sonuna kadar olan İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinden 104 olarak çıkarılmıştır. Bundan böyle, toplam olarak bu alanda yaklaşık 401 kitap bulunmaktadır.

Tarama öncesinde 1980-2000 yılları arasındaki telif makalelerde atf yapılan çeviri yayınlar ölçüt alınması şeklinde karar verilmiştir. Künye ile ilgili tarama sırasında telif yapıtların genelde derleme niteliğinde olduğu anlaşılmış ve bunun üzerine başvuru niteliği taşıyan hem araştırmacı hem de akademisyen ve meslek elemanlarına seslenen yaygın olarak kullanılan TKDB ve TK ve İÜ Kütüphanecilik dergilerindeki telif makaleleri ölçüt almanın daha doğru olacağına karar verilmiştir. Üstelik, Milli kütüphanenin katalog taramasına web sitesinden girildiğinde, yukarıda belirtilen İÜ Kütüphanecilik dergisinin bile, kitap olarak değerlendirildiği görülmüştür. Bütün bunlar, söz konusu disiplinde bilginin genelde makale türünde aktarıldığını göstermektedir. Uzun soluklu araştırmalar yerine, uygulama alanını genellikle ilgilendiren konular üzerinde mesleki ağırlıklı araştırmaların daha çok olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, künye taraması sırasında, 1980-2000 yılları arasındaki kitaplar yerini 1980-2000 yılları arasındaki TK, TKDB ve İÜ Kütüphanecilik dergilerine bırakmıştır.

Bu araştırma gerçekte iki yönlü olarak düşünülmüştür; birincisi, çevirilerin telif makalelerdeki işlevselliğini ortaya çıkarmak ve çevirileri ön plana geçirerek değerlendirmede bulunmak; ikincisi ise, kütüphane bilimi ve mesleğiyle ilgili 1980-2000 yılları arasında yayınlanan telif yayınlarda, çevirilere ne kadar atıfta bulunulduğunu çıkartarak, özgün bilgi üretiminde çevirilerin ne ölçüde etkili olduğunu ve onlardan ne şekilde yararlandığını ortaya çıkartmaktır. Bundan böyle, araştırmanın birinci bölümü çeviri yayın odaklı ikinci bölümü ise telif yayın odaklıdır.

Kaynakça ya da dipnotlarda yabancı kaynak çokluğu, özgün bilgi üretiminde, yabancı kültürden doğrudan bilgi aktarımına işaret ederken, çevirilerin sayısının çokluğu ana dilinde düşünmeye geçişin bir işareti olarak düşünülebilir. Ana dilinde düşünme ise, bir süre sonra yabancı kaynağı kendi içinde yaşadığı kültürün koşullarına göre değerlendirmeye yol açacağından, özgün bilgi üretiminde çeviri yayınlar geçiş döneminin habercisi olarak da görülebilir. Bu ise, bir süre sonra kaynakça ve dipnotlarda, yabancı yayın ve çevirilerin yerini, özgün yapıtların alacağı anlamına gelir. Ne var ki, bu doğal süreç yabancı kültürün üstünlüğü karşısında, her zaman aynı mantıksal akışı gösteremeyebilir. Örneğin, ülkemizde yabancı dilde yüksek öğrenimin desteklenmesi, yabancı kaynaklara atıfta bulunma oranını, ister istemez artırır. Kuşkusuz, burada

1980-2000 yılları arasındaki telif/çeviri makale sayısının ve çeviriye atıf sayısının ne olduğu sorusu da gündeme gelir:

Tablo: 7. 1980-2000 Yılları Arasında-TKDB-TK ve Kütüphanecilik Dergisinde Telif ve Çeviri Sayısı⁸

TKDB, KD ve KD Telif makale yayın sayısı	Çeviri makale sayısı	Yararlanılan çeviri sayısı
1980-2000	1923-2000	1980-2000
575+15(KD)=590	(41+96)+15 (KD)=152	13

1923 ve 2000 yılları arasında, bu degilerdeki toplam çeviri sayısı 152'dir. Yararlanılan çeviri makale sayısı ise, 13'tür. Öte yandan, mesleki yanı ağır basan Türk Kütüphaneciler Derneğinin TKDB ve TK Dergilerinde atıfta bulunulan çeviri yazı sayısı, sadece 13 olmakla birlikte, akademik yanı daha ağır basan İÜ Kütüphanecilik dergisinde, TKDB/ TK dergilerindeki çeviri makalelere, hiçbir atıfta bulunulmadığı ortaya çıkmıştır. Buna göre, çeviri kitaba atıf sayısının ise, 30 olduğu ve kitaba atıfta bulunma oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca mesleki makalelere, daha çok atıfta bulunulması, mesleki yazıların akademik yazılara yeğlendiğini göstermektedir. Üstelik, bu çıkarım, Yontar ve Yalvaç'ın 2000 yılında IFLA dergisinde yayınlanan 1952-1994 yılları arasındaki 644 makaleden sadece 127'sinin araştırma, 517'sinin mesleki olduğu şeklindeki bilgiyle de örtüşmektedir (aktaran Tonta, Yaşar; 2000; 285). Özetle, tarihte olduğu gibi günümüzde de kütüphane bilimi alanında kuramsal bilginin, uygulama alanındaki bilginin gerisinde kaldığını göstermektedir. Bu künye ile ilgili daha başlangıçta ortaya çıkan sayısal veriler, çevirinin ne akademik, ne de uygulama alanında işlevselliği olmadığını, bundan ötürü, çeviri yayınların seçiminde, onların bilgiye hangi yönde katkısı olacağını iyice değerlendirilip, çeviri yoluyla gelen bilgiden yararlanılmasının, hem çevirmenin emeği, hem de çevirinin işlevselliği açısından büyük önemi olduğu anlaşılmaktadır.

⁸ Araştırmanın bu bölümünde, taramanın amacı, çeviri yayınların incelenmesi ve analizi olduğundan, telif yayınlarda atıf yapılan çeviri yayınların ayrıntılı listesine ve atıf sayısıyla ilgili bilgilere araştırmanın 4.2.2 bölümünde yer verilecektir.

4.1.2.Ölçütler Arası İlişkiler

4.1.2.1.Özgün Yapıt Künyesi-Çeviri Yapıt Künyesi

(Özgün/Çeviri Yazar soyadı, ad; Özgün/Çeviri Yapıt adı; Özgün /Çeviri Yapıt Kaynak)

Çeviri ürünün hedef kültürde saygın konumda bulunmaması nedeniyle, özgün yapıtın ne yılı, ne de kaynağıyla ilgili bilginin verilmemiş olması, hem çevirinin düşük konumunu, hem de hedef kültürde bilimsel meraklılığın tam anlamıyla uyanmadığına işaret etmektedir. Ne var ki, Even-Zohar'ın çeviri alanında öne sürdüğü “**Çoğul Dizge Kuramına**” göre çevresel konumda bulunan çevirinin, yeni bilgiyi taşıması nedeniyle yenilikçi bir güce sahip olduğu ve bu güçle bilgi eksiğini kapamak üzere bir süre sonra merkeze geçerek saygın bir konuma ulaşacağı konusunda verdiği bilgi, çeviri yayınların belli bir zaman sürecinden geçtikten sonra merkeze yerleşeceği düşüncesini akla getirir (Even-Zohar, 1979: 287-310). Bununla birlikte, hangi çeviri yapıtın yenilikçi güce sahip olduğu, özgün yapıtın niteliğine bağlı olduğundan, çeviri yapıtın künyesi kadar özgün yapıtın künyesi de önem taşımaktadır. Bundan böyle, bu gibi taramalarda, hem özgün, hem de çeviri ürün künyesi konusunda bilimsel titizlik göstermek, her iki yapıtın kaynağı ile ilgili ayrıntılı bilgi vermek hem çevirinin yayımlandığı süreli yayın ya da kitaplar konusunda üst bilgi edinilmesini sağladığı gibi, hem de özgün yapıta doğrudan ulaşma olanağını sağlayacaktır.

4.1.2.2.Bilgi Üretim Süreci Açısından Künye Bilgisi, Tür ve Çeviri Yöntemi İlişkisi

Çeviri 205 yayından, 48 tanesinin, künye bilgisi hiç bildirilmemiş, 57 tanesinin bilgileri tam olarak, 100 tanesinin de eksik olarak bildirilmiştir. Künye bilgisi tam olarak bildirilen, yazılardan 11 tanesi, Türkiye'deki kütüphaneler veya Üniversite kütüphaneleri üzerinde uzman kişilerin konferans metinleri, ye da Türkiye'ye ilişkin görüşleriyle ilgili rapor, 7'si kitap, 39 tanesi ise makale türündedir

Değerlendirme:Kütüphanecilik alanında künyesi eksik ve ya da hiç bildirilmeyen özgün yapıtların sayısının 148 olması, çevirinin “çoğul dizge” kuramına göre çevresel konumda olduğunu veya örtük çeviri sayısının yüksek oranda olduğunu göstermektedir

4.1.2.2.1.Özgün Yapıt künyesi-Çeviri Yöntemi

Özgün yapıt künyesinin, çeviri yayında ayrıntılı olarak verilmesi, hem birincil kaynağa ulaşmayı kolaylaştırır, hem de bir kültürde hangi türde bilgiye özellikle hangi yabancı kaynaktan başvurulduğunu açığa çıkarır. Örneğin, aynı yabancı yazarın yapıtlarının çevirisinin bulunması, hedef kültürün tek kaynaktan bilgisel olarak beslendiğini gösterirken, farklı dil ve kültürlerden yapılan çeviriler, bilginin çeşitliliğini gösterir. Öte yandan, çevirinin hangi kaynaktan alındığının bildirilmemesi ise, yabancı bilginin hedef kültürde zor kabul edilmesinden kaynaklanabilir. Çevirmenin, bu bilgiyi daha kolay kabul edilmesi amacıyla özgün yapıtın künyesini bildirmemesi ilerde, çeviri yöntemi olarak örtük çeviriye başvurmasına neden olabilir . Ne var ki, yukarıda **örtük çeviride**, yöntemin **okuyucu odaklı** olduğu öne sürülmekle birlikte, Latin alfabesinin ülkemizde 1928’de kabul edildiği ve dilimizin yazılı olarak kullanılmaya bu tarihten sonra başladığı düşünülecek olursa, çevirmenin örtük çeviri yapmak amacıyla özgün yapıtın künyesini bildirmediği halde, yöntem olarak bilimsel yazı dilinin daha yerleşmemiş olması nedeniyle **kaynak odaklı yöntemi** seçtiği düşünülebilir. Kuşkusuz, bunun başlıca nedeni, bilginin Cumhuriyetin kuruluş aşamasında ve ileriki yıllarda “sözcüğü sözcüğüne” çeviri yoluyla aktarılmasından kaynaklanabilir.

4.1.2.2.2.Özgün Yapıt Künyesi Hiç Bildirilmeyen -Çeviri Yöntemi ilişkisi

Özgün yapıt kaynak ve çeviri yöntemi arasındaki ilişkiyi açıklamada, künyesi hiç verilmemiş yayınlardan yola çıkmak, hedef kültürdeki çeviri anlayışını ortaya çıkarmak açısından önem taşır. Bu durum, aynı zamanda, “Hedef kültürde çeviri kabul edilen her metni, çeviri olarak kabul edip, onların hedef kültürün ürünü olduğu” savunan Gideon Toury’nin “erek odaklı kuramına” doğal zemin hazırlar. Sayısal veriler

göz önüne alındığında, 152 makaleden 24'ünde hiç kaynak verilmediği gözlenmiştir. Öte yandan kitaplardan da 24'ünde yabancı yazar adı-özgün yapıt künyesiyle ilgili hiçbir bilgi verilmemiştir.

Buna karşın, örneğin, 24 çeviri makale birbiriyle karşılaştırıldığında, bunların kaynak odaklı çeviri kutbuna yakın bir anlayışla çevrildiği görülmüştür. Oysa, çeviri de, hem kaynağın bildirilmemesi, hem de metnin ana dil yazı geleneğine göre değil de, “sözcüğü sözcüğüne” çeviri yöntemiyle sanki yapay bir dille yazılmış izlenimi uyandırması, akla genellikle “sahte çeviri” düşüncesini getirmekle birlikte, söz konusu makalelerin Milli Bibliyografya’da da “çeviri” olarak tanımlanması, çevirinin “örtük çeviri” olduğunu göstermiştir. Ne var ki, “örtük çeviri” çevirmenin okuyucu odaklı çeviri yöntemine başvurmasını kolaylaştırmakla birlikte, çevirilerin özellikle kaynak odaklı yapılmasına özen gösterilmesi, iki şeye işaret etmektedir; bunlardan birincisi, çevirinin sadece bilgi kaynağı olarak hedef kültürde kabul edildiğini ve henüz özgün bilgi üretimine geçilmediğini, ya da çevirinin varlığının bilincinde olunmadığına işaret eder. Çoğul dizge kuramına göre, özgün yapıtın künyesinin tamamıyla bildirilmemiş olması, çevirinin çevresel konumda olmakla birlikte, yenilikçi güce sahip olarak zaman içerisinde birincil derecede önem kazanacağını gösterir.

Sonuç olarak, sözkonusu değerlendirmede, künyesi hiç ya da eksik bildirilen makale ya da yapıt sayısının, toplam 205’e karşı 148 olması, çevirinin bu alanda saygın bir konumda olmadığını göstermektedir. Ne var ki, çeviride kullanılan kaynak odaklı yöntem, çeviriye önem verilmemekle birlikte, yabancı kültürden gelen bilgiden doğrudan beslenildiği anlamına da gelebilir.

4.1.2.2.3. Özgün Yapıt Künyesi Eksik Bildirilen-Çevirmen Kimliği İlişkisi

Özgün yapıt adının verildiği, çeviri yayın sayısı 82’dir. Buna karşın, özgün yapıt adının verilmemesi çeviri yapıt sayısı (123) çoğunluktadır. Özgün yapıtın yabancı dildeki adının bildirilmesi, bilgiye erişim açısından kolaylık sağlar. Ne var ki, yapıtın kaynak olarak yabancı dildeki künyesinin bildirilmemiş olmasına karşın, Türkçe dergilerin “İçindekiler” bölümünde, çeviri makalelerin, İngilizce başlıklarının, Türkçe başlığın geri çevirisi olarak verildiği görülür. Oysa, yazılı me-

tinlerin çevirisinde, özellikle yabancı kaynağa inilmek istendiğinde, yabancı dildeki başlığın verilmesi, bilgiye erişimi kolaylaştırır. Öte yandan, aynı şekilde “İçindekiler” bölümünde çevirinin, yabancı dildeki başlığının yanı sıra, kaynakçada künyesinin bildirilmesi, bilimsel titizliğin de bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Ne var ki, akademisyenler arasında da yazar adı verilmekle birlikte, özgün kaynağın adının vermediği 40 çeviri bulunmaktadır. Bu durum, akademisyenlerin bilginin kaynağından çok, kaynağın bilgi içeriğine öncelik verdikleri şeklinde yorumlanabilir. Bu sayı, meslek elemanlarına ait çevirilerde ise, 117’ye ulaşmaktadır. Bu ise, çevirinin kendisinden çok, içindeki bilgiye önem verildiğini ve çevirinin varlığının, özellikle vurgulanmak istenmediğini gösterir. Burada çevirmenin, okuyucuya bilgiyi yabancı göstermemek ve bilginin daha kolay benimsenmesini sağlamak şeklinde bir amacı olduğu söylenebilir.

4.1.2.3. Tür- Çeviri Yapıt Yayın Yeri-Çeviriyi Etkileyen

Yukarıdaki tarama öğelerini gösterir listede **tür** başlığı altında makale, kitap ve rapor olmak üzere üç seçenek öne sürülmüştür. Bunun nedeni, makale, rapor ya da kitap olmak üzere üç türden hangisinden daha çok çeviri yapıldığını saptamaktır. Kütüphane Bilimi alanında yayınlanan çeviri kitapların sayısı ile makalelerin sayısını ortaya çıkması, iki türü sayısal olarak karşılaştırma fırsatı yaratır. Bu betimleyici çalışmada makaleler için kaynak olarak kütüphane bilimi ile ilgili süreli yayınlar seçilmiştir. Çevirinin kaynağı ile ilgili ayrıntılı bilgi (künyesi) verilmesi ise, hem örneğin, çevirinin yayınlandığı süreli yayının ne gibi bir süreçten geçtiğini gösterdiği gibi, hem de kitapların özel yayınevi mi yoksa örneğin, *Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Türk Kütüphaneciler Derneği, Türk Dil Kurumu veya Türk Tarih Kurumu* gibi devlet kurumları tarafından mı çıkarıldığı konusunda da bilgi verir. Bu ise, bilginin yayılımında, **ulusal kültür** politikasının uzantısı olarak devletin desteğini gösterdiğini gibi, **yayınevi politikasının** baskın duruma geçmesi durumunda özel sektörün desteğini gösterir

Değerlendirme

42 kitap, 152 makale ve 11 rapordan oluşan 205 çevirinin, 195'i resmi yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Özel yayınevinin yayınladığı çeviri türü kitap olup, sayısı 10'dur. Bu ise, kütüphane bilimi alanında çeviri yayına özel sektörün ilgi göstermediğini göstermektedir. Bu, günümüzde bile kütüphane biliminin uygulama alanıyla sınırlı bir disiplin olarak görülmesinden kaynaklanabilir. Ancak bu konunun daha aydınlanması için, *çeviri türü* ve *çeviriyi etkileyen öğeler* arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekir.

Elde edilen sayısal verilerden de anlaşılacağı üzere, kütüphane bilimi alanında yayınlanan kitap makale ve raporların toplam 205 adetinden 195 adeti Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Türk Kütüphaneciler Derneği gibi devletin kendi kurumları tarafından yayınlanmış olup, bu yayınların ortaya çıkmasında ulusal kültür politikasının çeviriyi etkilediği anlaşılmaktadır. Şöyle ki, 205 adet çeviri yapıttan 161'inde, çeviriyi etkileyen ulusal kültürdür. Çeviriyi etkileyenin, yayınevi politikası+ulusal kültür olması durumunda ise, sayı 15'dir. Bu durum, özgün makale sayısının yetmediği durumlarda ortaya çıkmıştır. İçerik açısından, özel alan bilgisinden çok, her okuyucunun ilgisini çekebilecek farklı ülkelerin kütüphanelerinden söz eden uluslararası dergilerden alınmış makalelere başvurulmuştur. Burada, farklı kültürü tanımak, ulusal kültüre zenginlik katmakla birlikte, özellikle bu konu alanında çevirilere yer verilmesi, devlet kuruluşu tarafından da olsa, yayınevinin yayının kesintiye uğramaması ve daha geniş bir okuyucu kitlesine seslenmek istemesinden kaynaklanmaktadır Öteki türlerde, böyle bir duruma rastlanmamasına karşın, dergilerde böyle bir durumla karşılaşılması ise, yukarıda sözü edilen yayınevi politikasının hepten zarara uğramadan yayını sürdürübilme amacındandır. Ne var ki, çeviriyi etkileyenin "yayınevi politikası + ulusal kültür" politikası olduğu durumlar makalelerle sınırlı olup, sayıları sadece 15 dir. Bu makalelerin, 2'si resmi kuruma bağlı yayınevi tarafından çıkarılmakla birlikte, çalışan ekibin kendi yetkisini kullanarak yayınevine yeni bir kimlik kazandırmak amacıyla bu tür tanıtıcı makalelere başvurduğu görülür. Ne var ki, bu öne sürülen yenilikler bir süre sonra sona ermiştir. Bunun yanı sıra, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteninde'de gözde kitap, roman

hayınların içeriğiyle ilgili ya da önde gelen kütüphanecilerin yaşam öyküleriyle veya dışarıdaki kütüphaneleri tanıtan yazılara bir süre yer verilmiş, ancak karar yetkisine sahip yetkilinin ayrılmasıyla birlikte, bu tür girişimler sonlanmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere, 195 resmi yayınevinin çıkardığı kitap, makale ya da raporun çevirisinde, ulusal kültürün çeviriyi etkilediği yayın sayısı 161’dir. Bu ise, bilginin üretilmesinde ve yönlendirilmesinde en belirleyici unsurun ülkemizde devlet olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Aşağıdaki sayılar da bu söylenenleri doğrular niteliktedir:

Toplam 205 yapıtın
161’inde çeviriyi etkileyen ulusal kültür
15’i yayınevi+ulusal kültür politikası
27’si bireysel istektir.

4.1.2.4. Bilgi Üretim Süreci-Yöntem ilişkisi

Çevirinin hangi yöntemle yapıldığı, bilgi üretim sürecinde bir ülkenin hangi evrede olduğunu da gösterir Örneğin, “sözcüğü sözcüğüne”, ya da kaynak odaklı yöntemle yapılan çevirilerin çokluğu, bir ülkenin henüz bilgi aktarım sürecinde olduğunu gösterdiği gibi, okuyucu odaklı çevirilerin bolluğu da, söz konusu ülkede bilgi aktarım sürecinin aşılip, bilgi üretim evresine girildiğini gösterir. Bir başka deyişle, bu evredeki bir ülkede bilim dalı kendi jargonunu geliştirdiğinden, çeviride hedef dilin dinamikleri zorlanmadan, “okuyucu odaklı” bir dil kullanılmış olur. Bu ise, okuyucu odaklı yöntemle bilgi üretimi arasında bir ilişki olduğunu gösterir (bk. 2.2.2.3).

Öte yandan bilgi aktarım sürecinde olan ülkelerde, telif yapıtı ile çeviri yapıtı arasındaki sınırın açık olarak çizilememesi, ya da örtük çeviri sayısının fazlalığı, henüz bilginin tam anlamıyla özümselemeyip, dilin doğal akışı içerisinde bilgi üretimine geçilemediğini gösterir.

Bilginin evrensel olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu ise, temel bilginin çeviri yoluyla geleceğini gösterir. Bir başka deyişle, farklı kültürlerde üretilen özgün bilginin, ortak bir payda da birleşmesi, bilginin gelişerek evrilmesine ve zenginleşmesine yol açar. Öte yandan, kendi sınırları içinde kapalı kalan bilgi, tüketmelik bilgi olmaya mahkumdur. Daha da açılacak olursa, bu bilgi sadece belli bir zaman ve uzam içerisinde sınırlı kalarak gündelik gereksinimlere yanıt verebilecek nitelik taşır.

Çeviri yöntemi ve bilgi üretim süreci arasındaki ilişki ise, bir ölçüde çeviriyle gelen bilginin evrensel kültürü paylaşmada, ne derece de etkili olduğu sorusuna cevap verir. Bilgi üretim süreci, bilginin kabulü, aktarımı ve özümseyerek özgün bilgi üretimi geçiş evreleri olarak tanımlanabilir. Bu üç evre kuşkusuz birbirinin devamıdır. Çeviri yöntemi ve bilgi üretimi arasındaki ilişki açısından değerlendirilecek olursa, öncelikle kaynak odaklı yöntemin fazlalığı, bilginin kabul edilip, aktarılma aşamasında olduğunu gösterirken, okuyucu odaklı çeviri yönteminin fazlalığı da, bilginin özümsemediğine işaret eder. Okuyucu odaklı yöntem iki şeye işaret eder; bunlardan birincisi, çeviri süreci öncesinden başlayarak, hedef kitlenin dilsel ve kültürel önceliklerinin göz önünde bulundurulduğunu; ikincisi ise, çeviri yayının içindeki bilgi yeni ve farklı da olsa, dilsel olarak bu farklılığı kapatacak ve bu bilginin kabulünü kolaylaştıracak bir yöntemle başvurulduğunu gösterir. Bu durumda, kuşkusuz çevirmenin amacı, bilgiyi okuyucuya götürmektir. Bundan böyle, çevirmen, en azından yabancı dil kadar, ana dilinde de dilsel yetenek ve kültürel bilgilerini, bir başka deyişle de, çeviri edincini kullanarak, bu bilginin hedef kitle tarafından özümsemesini kolaylaştıracak bir yöntem geliştirir. Ayrıca, okuyucu odaklı çevirilerin çokluğu, disiplinin jargonunun, çağdaş bilgiyi karşılayacak düzeyde geliştiğini gösterir.

4.1.2.5. Bilgi Üretimi Açısından Çeviriyi Etkileyen-Yöntem İlişkisi-Çevirinin Yapıtın Niteliği İlişkisi

Yayınevi politikasının ticari amacı göz önüne alındığında, **okuyucu odaklı** olması hedeflenir. Bu durum, çeviri yapıtın niteliğini, kuşkusuz sınırlar. Örneğin, özellikle özel sektöre ait yayınevlerinde, yayınevi politikası olarak çağdaş ve güncel nitelikte yayınların yayınlanması, daha çok kabul görebilir. Öte yandan, **ulusal kültür** politikasının bir sonucu olarak, devlet eliyle çıkartılan, örneğin, süreli yayınlarda, çağdaş bilgiyi yakalamak amacıyla üstün olan kültürün çıkardığı dergilerin, hiç seçicilik göstermeden doğrudan model alınması, kimi zaman hedef kültürün gereksinim duyduğu konuların gözardı edilmesine neden olabilir. Tam karşıtı bir biçimde, aradaki bilgi boşluğunu kapatmak üzere sadece **klasik** yapıtların çevirisine de ağırlık verilebilir. Ne var ki, kimi zaman çevirinin niteliği **çağdaş** da olsa, yapıtın çevrilmesinde **kaynak odaklı yöntemle** başvurulmak zorunda kalınabilir. Bu ise, okuyucu

kitlesinin sayısını azaltır. Öte yandan, örneğin, ulusal kültür politikasının egemen olduğu Türk kütüphaneciliği ve benzeri bir dergide karşılaştırmalı kütüphanecilik alanında Libri, IFLA Journal gibi uluslararası bir dergiden bir ülkenin kütüphanelerini tanıtan bir metin seçilirken, hedef kültüre coğrafi, ekonomik ve kültürel olarak daha yakın bir ülkeyle ilgili bir metnin çevrilmesi, bilgisel açıdan olduğu kadar uygulama olanağı açısından da daha anlamlı olabilir. Kuşkusuz, bu şekilde bir tutum, bir başka deyişle, okuyucu kitlesini göz önünde bulunduran bir çeviri politikası, çeviriyi yapanların kimliğine göre de şekil değiştirir.

Değerlendirme

Çeviriyi etkileyenin **ulusal kültür** ağırlıklı olması durumunda, kullanılan yöntemin **kaynak odaklı olması** son derece doğaldır. **Ulusal kültür** politikasının en temel ilkelerinden birinin, evrensel bilgi düzeyine erişmek olduğu düşünülecek olursa, burada bilginin, eksiksiz ve doğru olarak aktarılmasının, çeviri yöntemini etkilemesi kaçınılmazdır. Üstelik, çevirmenin, ulusal kültür politikasının uzantısı olarak bilginin daha ilk hedef kültüre ilk tanıştırılması aşamasında, kavramsal eksikliklerden kaynaklanan hedef dildeki terminoloji eksikliğinden ötürü **kaynak odaklı** yönetime başvurmayaya zorlandığının da akılda tutulması gerekir.

Betimleyici taramada, ülkemizde kütüphane biliminin, ulusal kültürün politikasının vazgeçilmez bir parçası olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bundan böyle, özel yayınevleri yerine, devlet kurumlarının söz konusu yapıtları, makaleleri ve raporları yayınlaması doğaldır. Bunlar sırasıyla, başta Türk kütüphaneciler derneği olmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Türk Kütüphaneciler Derneği, Üniversite yayınları, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ya da üniversiteye bağlı yayınevleridir. Özel yayınevleri tarafından yayımlanan yapıtların, **türü** kitap olup, devlet kurumları yayınevlerinin yetersiz kaldığı 1963-1976 yılları arasında, biri 1985’de olmak üzere, sadece 10 adet kitap basılmıştır. Bu yıllar, kuşkusuz bilgi üretiminin öteki alanlarda olduğu gibi, devlet kurumlarından özel sektöre geçtiği yıllara denk gelmektedir.

Öte yandan, yapıtın niteliği söz konusu araştırmada **Çeviriyi etkileyen-Yöntem-çeviri Yapıtın niteliği** arasındaki üçgende yukarıda öne sürülen ön bilgilerin, ülkemizdeki yansımaları aşağıda verilecek sayılardan da çıkarılabilir:

Tablo 8.Ulusal Kültür-Yöntem-Çeviri Yapıtın niteliği

Ulusal kültür	Kaynak odaklı	Klasik	32	16%
Ulusal kültür	Okuyucu Odaklı	Klasik	3	1%
Ulusal kültür	Kaynak Odaklı	Çağdaş	76	37%
Ulusal kültür	Okuyucu Odaklı	Çağdaş	10	5%
Ulusal kültür	Kaynak Odaklı	Güncel	35	17%
Ulusal kültür	Okuyucu Odaklı	Güncel	6	3%

Bu sayısal verilerden, ulusal kültürün çağdaş bilgiye erişme şeklinde hedefinin öncelik taşıdığı, klasik nitelikte bilginin ikinci sırada geldiği görülmektedir. yöntem olarak her iki nitelikte çeviride de, kaynak odaklı yöntemin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Ne var ki, çağdaş nitelikteki çevirilerde, okuyucu odaklı çeviri yönteminin daha fazla kullanılmıştır. Öte yandan, ulusal kültürün tetiklediği, klasik ve güncel nitelikte kaynak odaklı yöntemle yapılmış çevirilerin, neredeyse aynı oranda olduğu görülmektedir. Bu ise, güncel bilgiyle, klasik nitelikte bilgiye aynı değer verildiği, ya da klasik nitelikte çeviriyi yapacak alt kadronun oluşturulamadığı anlamına gelir.

Yayınevi Politikası+Ulusal Kültür-Yöntem-Çeviri Yapıtın Niteliği

Ulusal kültürün, kendi yayınevlerini oluşturup, bunların alt yapısı hazırlandıktan bir süre sonra, yayınevi kadrosunda çalışanların, devletin eliyle kurulan yerlerde söz sahibi olma yetkileri kuvvetlendiği için, kimi zaman bu kadronun seçkileri, ulusal kültür politikasına ters düşmeyecek şekilde çeviri yayınlara yön verebilir. Kimi zaman, yayınevlerinde çalışanların yaratıcılıklarını geleneksel resmi yayınevi formatından şekilsel ve içerik olarak değişiklik yaratabilir. Ne var ki, bu şekilde yayınevi+ulusal kültür politikasının birleştiği örneklerin sayısı, sadece 17'dir. Bu disiplin de, sınırlı okuyucu kitlesine seslenildiği için, özel yayınevlerinin bir yayınevi politikası benimseyerek, bu alanda çeviri yayınlaması söz konusu olmamıştır. Gerçi yayınevi politikası ve ulusal kültürün etkilediği çevirilerin çoğunluğu, yine çağdaş nitelikte olmasına karşın, yöntem olarak ulusal kültür politikasından farklı bir yöntem izlememiş yine kaynak odaklı yöntemle sınırlı kalmıştır.

Bireysel İstek-Yöntem-Çeviri Yapıtın Niteliği

Burada çeviriyi etkileyen bireysel istek de olsa, bir ülkede hakim olan çeviri anlayışının, bireyin seçimini nasıl etkilediği görülmektedir. Örneğin, yöntem olarak yine kaynak odaklı yöntemin ağırlıklı olması (22 kaynak odaklı çeviriye karşın, okuyucu odaklı çeviri sayısı 5'tir), bireysel seçimlerin de, toplum tarafından şekillendiğini göstermektedir. Bir başka deyişle, okuyucu, çeviri yayını okurken, onun yabancı bir kültürden geldiğini hissetmek ister. Bu ise, onun, çevirinin dilini, ana dili kadar yetkin görmek istemediğini gösterir. Çevirmeni koşullandıran da, okuyucunun bu isteğini yerine getirmektir.

Özetle, bu sayısal verilerin, tarama öncesi verilen kararlarda öne sürülen hipotezlerle örtüştüğü görülmektedir. Şöyle ki, çeviriyi etkileyen ulusal kültür, çağdaş ve klasik nitelikte yapıtları evrensel bilgiyi yakalamak amacıyla çevrilmesini desteklemiştir. Ne var ki, bilginin uzun süre gerisinde kalmak, bu çevirilerin kaynak odaklı yöntemle yapılmasına neden olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, buna neden, hem bilginin hiç eksiksiz aktarılması şeklindeki bilimsel titizlik, hem de söz konusu bilgiyi karşılayacak bilimsel terminoloji ve kavramsal bilginin henüz tam anlamıyla yerleşmemiş olmasıdır. Kuşkusuz, bunda yazılı kültürün 1928'den sonra yayılmaya ve yerleşmeye başlamasının da büyük payı vardır.

1983'ten başlayarak 2000'li yıllara, bilginin daha özümsemiş olduğu konu alanlarında, ya da her düzey eğitimden gelen uygulama alanındaki kütüphanecilere bilgiyi taşıyabilmek amacıyla, okuyucu odaklı çeviri yöntemine daha çok başvurulduğu görülmüştür. Ne var ki, bu yöneme bilinçli olarak değil, ya çevirmenin kendi edincinden, ya da gündelik dil kullanımını gerektiren güncel metinlerde başvurulmuştur. Bunun bir nedeni de, önceden de belirtildiği gibi bilimsel dilin yeterince gelişmemesine karşın, sözlü dilin egemen olduğu güncel metinlerde çevirmenin kendi ana dilini kullanmada zorlanmaması gösterilebilir.

4.1.2.6.Çevirmen Kimliği-Yöntem

Çeviri yapanın, meslek elemanı ya da akademisyen kimliğine bağlı olarak, hangi yöntemi seçtiği, bilginin kabul edilmesinde hangi yöntemin daha etkili olacağı konusunda bilgi verir.

Değerlendirme

Bu ön bilgiler, sayısal verilere döküldüğünde, 179 (%86) adet çeviri yayının kaynak odaklı yöntemle yapıldığını, ve sadece 26'sında (%13) okuyucu odaklı yöntemin kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Hem akademisyenler, hem de meslek elemanları açısından kaynak odaklı yöntemin, okuyucu odaklı yöntemle tercih edilmesinin en önemli nedenleri arasında, hem bilgisel, hem de bilimsel jargonun eksikliği, okuyucunun gereksinimlerinin önüne geçmesidir. Bilginin ön plana geçtiği akademik alanda, bilimsel titizlik sonucu bilgiyi kaçırmamak kaygısıyla, kaynak odaklı yöntemin seçimi haklı karşılanabilmekle birlikte, kimi durumlarda da ana dilde kendi kaynağından beslenme olanağını bulamayan akademisyenlerin, yabancı kaynaklardan bilgi edinme alışkanlığı zaman içerisinde yabancı dili çok iyi bilmelerine karşın, çeviri edinçsizliğine de yol açabilmektedir (Tourey, 1995: 241-259)⁹ Bu durumda, akademisyen sözcük düzeyinde başlayarak ya kendi alanındaki yabancı sözcüğü olduğu gibi aktararak anadilinde bilimsel jargonu geliştirememekte, ya da dilsel düzeyde kendi dilinin metin türü ya da yazı geleneklerini gözden geçirerek, kaynak dil yazı geleneğini hedef dile olduğu gibi aktarmak zorunda kalmaktadır. Öte yandan, uygulama alanında çalışan meslek elemanlarının, hem kaynak odaklı, hem de okuyucu odaklı yöntemleri akademisyenlerle neredeyse aynı oranda kullanıyor olmaları, sözkonusu kimselerin uygulama alanında da olsa, akademisyenlerle aynı inceleme malzemesi “kitabı” paylaşımlarından kaynaklanmaktadır. Bu ise, her iki kesimin de, dil kullanımıyla ilgili yazılı yeteneklerinin, öteki disiplinlerden gelen meslek elemanlarına ya da akademisyenlere oranla daha fazla gelişmiş olduğuna işaret eder. Bundan böyle, çevirilerin metin içi bağlaşıklığında çeviri açısından bir sorun çıkmadığını, eşdeğerlik ölçütü olarak sözdizimsel eşdeğerliğin, her iki kesim tarafından da yeğlendiğini göstermektedir.

---

⁹ Tourey'ye göre “dil edincine” sahip olmak, “çeviri edincine” sahip olacağı anlamına gelmemektedir. Bir başka deyişle, “iki dilli” olmak, bilgi aktarımı açısından toplumsal iletişimi sağlamada yeterli olmakla birlikte, esas dilin bireysel yaratıcılık yönünü de ilgilendiren “çeviri edinci”, kaynak /hedef dil ve kültürün her türlü özelliğini bilip, bu bilgi birikimini kendi bireysel yaratıcılığıyla birleştirmektir. Bu ise, bilinçli olarak ana dilinin dinamiklerini zorlayarak, çeviriyi dili zenginleştirmede araç olarak kullanma yetisine sahip olma anlamına gelmektedir. Bundan böyle, çeviriye günümüzde salt bir bilgi aktarım aracı gözüyle bakmanın ötesine geçilmiştir.

Kaynak odaklı yöntemin çok kullanılmış olması, zaman içerisinde hedef dildeki, yazı dilini etkileyeceği anlamına gelmektedir. Ülkemizde uzun süre kaynak odaklı çeviri yönteminin kullanılması, Türk bilim dilinin gelişmemesine neden olan etkenlerden biri olduğu öne sürülebilir. Aşağıdaki yöntemle ilgili şu sayılar yukarıda söylenenlerin bir kanıtı olarak da değerlendirilebilir.

Tablo 9. Çevirmen Kimliği ve Yöntem Arasındaki İlişkilerin Sayısal Dağılımı

Çevirmen kimliği	Sayı	Yüzde	Yöntem	
			Kaynak Odaklı	Okuyucu odaklı
Akademisyen	72	%35	65	7
Meslek elemanı	119	%58	100	19
Belirlenemeyen	14	%7	14	-

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, meslek elemanı sayısı, akademisyen sayısından daha fazladır. Bunun nedeni, kütüphane biliminin özellikle Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, uygulama alanındaki öneminden kaynaklanır. Bu ise, uygulama alanıyla ilgili bilginin akademik alandaki bilgiden önce geldiğine işaret etmekle birlikte, uygulama alanında yabancı dil bilenlerin sayısının akademik alanda çalışanlardan daha az olduğu da bir gerçektir. Öte yandan, bu bir yerde sözkonusu disiplinin uygulama alanındaki işlevinin, ulusal kültüre etkisi açısından akademik alandaki işlevinden önce geldiğini göstermektedir. Uygulama alanına kolaylık sağlayacağı düşünülen, örneğin teknolojik bilginin ivedi olarak çevrilmesi gereği, meslek elemanlarını bilgisel eksikliği çeviri yoluyla kapatmaya zorlamıştır. Kuşkusuz, bunda yükseköğretim kurumlarındaki kütüphane bilimi alanıyla ilgili bölümlerin geç kurulmasının da payı vardır.

4.1.2.7.Zaman Kesitleri

Yıllara göre dağılım konusunda, temel ölçüt çeviri yayınlar olarak alındığından, zaman kesiti olarak neyin ölçüt alınacağı sorusu gündeme gelir. Bu taramada zaman kesiti olarak bilimsel alanda çeviri yayınlar göz önünde bulundurularak 1. zaman kesiti olarak 1923-1960; ikinci zaman kesiti olarak 1961-1980; üçüncü zaman kesiti olarak ise 1981-2000 yılları saptanmıştır. Buna neden olarak ise, 1. zaman kesiti için, bilimsel

geçmiş Doğu kültürüne dayanan bir ülkede, yeni kurulan Cumhuriyetin Batı standartlarında toplumsal bir alt yapı oluşturmak üzere, başta uygulama alanındaki eksikliği kapatmak amacıyla Batı'dan gelen çeviri yayınlara gereksinim duyması gösterilebilir. Bu dönemde amaç, temel bilgileri uygulama alanına geçirecek nitelikte metinlerin çevrilmesine gereksinim duyulduğundan, çeviri yayın sayısı kısıtlı olmakla birlikte, temel bilgileri karşılayacak niteliktedir. Öte yandan, akademik açıdan çeviri yayınların önemi, 1933 yeni üniversite tasarısıyla birlikte anlaşılmıştır. Bununla birlikte, taramaya 1933'ten değil de, Cumhuriyetin kuruluşundan başlanmasının nedeni, ulusal kalkınmanın kültürel kalkınmayla sağlanabileceğinin Cumhuriyet'le birlikte anlaşılmış olmasıdır. Bir başka deyişle, bilginin tabana en temel yayılma aracı kütüphane ve kütüphaneciliğe, yüksek öğretimden zamansal olarak daha önce yer verilmiştir. Nitekim, Milli kütüphanenin **Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası**'da (1923-1999) bu alanda çalışmaların Cumhuriyetle birlikte başladığını gösterir.

Öte yandan, ikinci dönem olarak 1961-1980 yıllarının saptanması da, rastlantı değildir. Şöyle ki, siyasal yaşamdaki değişiklikler, kaçınılmaz olarak bir toplumun eğitim ve kültür yaşamına yansır. Siyasal iktidarın, tek partilikten çok partililiğe geçişi ile birlikte siyasal alanda olduğu kadar, eğitim ve kültür alanında da İsmail Kaplan'ın deyişiyle "çalkantılı bir dönemin" yaşanmıştır. Bu durum, akademik alandaki disiplinlere de yansımış ve bilginin devlet kurumlarından özel alana kaymasına neden olmuştur. Bu bir yerde, 1961 anayasasıyla birlikte düşünce özgürlüğüne ve özellikle 21.madde de geçen "bilim ve sanat özgürlüğü'nün" bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Kaplan, 1999;264-275). Bu çalkantılı dönemde, farklı kutupların ortaya çıkması, farklı kanallardan bilgiye gereksinimi artırmıştır. Ne var ki, bir yandan geçmişteki bilginin eksikliği, öte yandan, bu dönemde üretilen bilgiye yetişme kaygısı, üniversitelerin çeviri yoluyla gelebilecek bilgiye yetişmemesine neden olmuştur. Bu bilgi açığı ise, özel yayınevleri tarafından başıboş bir şekilde kapatılmaya çalışılmıştır. Ne var ki, bu çalkantılı dönem, 1980'de yeni bir askeri darbeye sonuçlanmış ve çoğulculuğun yarattığı kargaşanın yerini, ulusal birliğin alması amacıyla 1981'de yeni bir Yüksek Öğretim Kurumu Yasası ve 1982'de yeni bir Anayasa ve düzenlenmek zorunda kalınmıştır. Bu yeni yasayla birlikte, yüksek üniversiteler, "bilimsel ve idari özerkliği" hakkının kaybetmiştir. 1981 Yüksek Öğretim Yasası, yüksek öğretim kurumlarının devletin resmi

kurumları olarak yer almasına neden olmuştur. Bu şekilde denetim altına girme ise, yine çeşitli kanallar ve dillerden gelen çeviri yollu bilginin normal olarak serbest piyasa ekonomisini benimsemiş bir ülkede özel sektörde üretileceği anlamına gelmektedir. Daha da açılacak olursa, tarihte yukarıda kısaca değinildiği şekilde, bu toplumsal olay ve çalkantıların bilgi üretim şekil ve yöntemine yansımaları kaçınılmazdır. Bundan böyle, ülkenin koşullarını da göze alarak, zamanın 1923-1960, 1961-1980, 1981-2000 şeklinde dilimlere bölünmesinde hem kütüphane bilimi alanında çeviri yayınların bu toplumsal olaylardan ne derecede etkilendiğini görmek, hem de çeviri yayınların özel disiplin içerisindeki konumu ve gelişimi kadar genelde Türk bilimsel geleneğinde çeviriye bakış açısını da değerlendirmek açısından yararlı olacaktır.

4.1.2.8. Çeviri Yılı -Niteliği

Nitelikle ilgili değerlerin, sırasıyla **klasik, çağdaş ve güncel** olduğu düşünülecek olursa, örneğin, belli bir konu alanındaki temel değişmez bilgiyi taşıyan **klasik** bir yapının aradan büyük bir zaman farkı geçerek çevrilmiş olması, ulusal kültür politikasının ilke olarak klasik nitelikte bilgiye önem vermediğini işaret ederken, **çağdaş** bilgiyi taşıyan bir çeviri ürünün, zaman aralığı verilmeden çevrilmiş olması, ulusal kültür politikasının, çağdaş bilgiye karşı duyarlılığını gösterir.

Bilim dalında, konu alanıyla ilgili uzmanlık metinleri yerine, **güncel** metinlerin çevirilerinin bulunması, bir yandan çevirilerin bireysel isteğe dayalı olarak yapıldığını gösterirken, öte yandan da söz konusu alanda henüz bilimsel bir sistemlilik kurulmadığı ve araştırmanın bilinçsiz olarak, keyfi yapıldığı anlamına gelir. Bu ise, söz konusu çeviri yayınların genellikle tüketmelik bilgi taşıdığı anlamına gelebilir.

Değerlendirme

Tablo 10. Çeviri Yılı –Niteliği-Çeviri Sayı ve Yüzdesi

	1924-1960			1961-1980			1981-2000		
Toplam	35			88			83		
Yüzde	17%			43%				40%	
Nitelik	Klasik	Çağdaş	Güncel	Klasik	Çağdaş	Güncel	Klasik	Çağdaş	Güncel
Sayı	13	8	14	13	49	26	12	49	22
yüzde	37%	23%	40%	15%	56%	30%	14%	59%	27%

Bu tabloda görüldüğü üzere, 205 çeviriden ilk dönemde toplam çeviri sayısı, sadece 35 olmasına karşın ikinci (toplam 88) ve üçüncü dönemde(83)bu sayının birbirine neredeyse eşit olduğu görülmektedir. Ne var ki, nitelik açısından bu dönemler birbiriyle karşılaştırıldığında, en çok klasik çevirinin, 1. dönemde yapılmasına karşın, bu nitelikte çevirilere 2 ve 3. dönemde ilginin azaldığı görülmektedir. Bu ise, 2. ve 3. dönemde temel bilgilerin, bu konu alanında artık yerleştiğini, ya da ikinci ve üçüncü dönemdeki bilgi patlaması karşısında, klasik nitelikte konuların bir kenara atılıp, çağdaş bilgiyi yakalama kaygısına girildiği anlamına gelebilir. Nitekim, ikinci ve üçüncü dönemde, klasik nitelikte çeviriler, % 15 civarında olmasına karşın, çağdaş nitelikteki çevirilerin % 50'nin üzerine çıkması, bunun bir kanıtı olarak da gösterilebilir. Öte yandan, güncel, tüketmelik bilgiyi taşıyan çeviriler 1.dönemde % 40 iken, ikinci ve üçüncü dönemde bu oranın, daha azaldığı görülmektedir. Ancak, aradaki farkın sadece %10 olması, güncel nitelikte çevirilere günümüzde de gereksinim duyulduğunu gösterir. Bunun başlıca nedeni, iletişim ağının giderek artması ve karmaşıklaşması sonucu, en azından gündelik yaşamla ilgili bilgilendirmede bu nitelikte çevirilerin de önemi olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bu nitelikte çeviriler, toplumun o andaki ihtiyacına cevap verdiği için, o dönemdeki mesleki ilgi alanı ve yaşamıyla ilgili veri niteliğini de taşır.

4.1.2.9.Çeviri Yılı-Dil

Bu ikili arasındaki ilişki, hangi yıllarda, hangi dillerden çeviri yapıldığını açıklar. Örneğin, sözkonusu dönemde çevirilerin, uluslararası bilim dili sayılan bir dilden yapılıp, yapılmadığı konusundaki veriler, çağdaş bilginin yakalanıp yakalanmadığı konusunda da bilgi verir. 18 yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın başına dek, Fransızca'nın akademik yabancı dil olarak en çok kullanılan yabancı dil olmasına karşın, 20 yüzyılda giderek saygınlığını kaybederek yerini İngilizce'ye bırakması, kütüphane bilimi alanındaki çevirilere yansıyor yansımadığının anlaşılması, evrensel bilginin hedef kültüre ulaşmış olduğunu gösterir. Öte yandan, Fransızca'nın üstün konumda olduğu dönemde, başka dillerden de çevirilere yer verilmesi, bilginin farklı kültür ve kanallardan girdiğine işaret ederek, bilimsel olarak disiplinin geniş ölçekli bir bakış açısına sahip olduğunu gösterir.

Değerlendirme

Hangi yıllarda hangi dillerden çevirinin yaygın olduğu konusunda ilgili bilgi, bir ülkenin sadece hangi yabancı kanallardan bilgi aktardığı konusunda sayısal veriler ortaya çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda disiplinler arasında hangi disiplinin hangi yabancı kaynaklı kültürden beslendiği konusunda da bilgi verir. Aşağıdaki sayısal verilerden, kütüphane bilimi alanında, genel olarak öteki disiplinler gibi yabancı dil olarak İngilizce'nin baskın olduğu görülmektedir. Bununla ilgili veriler, toplam 205 makale ve çeviri yapıttan şu şekilde bir sıralama izlemiştir:

Tablo 11. Sayısal ve Yüzde Olarak Dil Dağılımı

Dil	Sayı	Yüzde
İngilizce	152	74%
Fransızca	41	20%
Almanca	7	3%
Ar+Farsça	2	1%
Dil belirsiz	3	2%

Bununla birlikte, bu sayısal veriler kütüphane biliminin özel bir disiplin olarak, hep aynı dilden kaynaklarla mı beslendiği sorusunu akla getirir. Bununla da kalmaz, söz konusu bilim dalının, öteki bilimlerden çeviri dili olarak farklı bir dil seçiminde bulunup bulunmadığının da araştırılmasını gerektirir. Daha da açılacak olursa, İngilizce'nin günümüzde en çok kullanılan uluslararası bilim dili olması, doğal olarak İngilizce'den çeviri sayısını öteki dillere göre artıracaktır. Ne var ki, tarihsel akış içerisinde, İngilizce'nin, hep üstün dil konumunda olmadığı da ortada bir gerçektir. İşte bu noktada, hangi dilden, hangi dönemde en çok çeviri yapıldığı sorusu gündeme gelmektedir

4.1.2.9.1. Zaman Kesitlerine Göre Çeviri Yılı-Dil

Tablo 11. Dil ve Yıllara Göre Çeviri Dağılımı

1923-1960				1961-80				80-2000				1923-2000
33+ 1 dili belli değil				85+3				83				çeviri:205
17%				43%				40%				
Fransızca	İngilizce	Almanca	Arapça	Fra	İng	Alm	Arap.	Fra	İng	Alm	Ar.	toplam:
13	17	1	2	24	58	4	-	4	77	2	-	205
6%	8%	-	1%	12%	28%	2%		2%	37%	1%		

Bu sayılara göre, İngilizce 152 çeviriden, 17'si 1.dönem, 58'i 2.dönem, 77'si ise, son dönemde yapılmıştır. Bu, bir yandan İngilizce'nin uluslararası bilim dili olarak giderek kütüphane bilimi alanında öteki dillere göre üstünlük kazandığını gösterirken, öte yandan da başka dil ve kültürlerden gelen bilgiye her geçen gün kapılarını kapattığı anlamına gelmektedir. Oysa, bilgi çeşitlendikçe, disiplinin ufkunun genişleyerek zenginleşeceği ortada bir gerçektir. Öte yandan, kütüphane bilimini, öteki disiplinlerden farklı kılan bir başka öğe de, , Fransızca'nın gözde bilim dili kabul edildiği dönemde bile İngilizce çevirilere yer verilmesidir. Bunda, akademik disiplin olarak, öteki disiplinlerden daha sonra kabul edilmesinin payı olacağı kadar, ülkenin kültürel alışveriş olarak, daha Cumhuriyetin kuruluş aşamasında Amerika ile iletişimde bulunmasının da rolü olabilir. Bir başka deyişle, geleneksel Avrupa kültürüne, Amerika gibi gelişmiş bir ülkeden teknolojik bilgiyi alarak yetişilmeye çalışılmıştır. Ne var ki, bu arada Amerikanın teknolojik kalkınmasının temelinde, Avrupa bilimsel geleneğinin yattığı gerçeği göz ardı edilmiştir (bk.4.3.1).

Öte yandan, doğal olarak öteki bilim dallarının gözde dili Fransızca 2. sırada yer almış, 3. dil olarak ise, özellikle İstanbul Üniversitesinin 1933'ten başlayarak, Alman bilim adamlarıyla özellikle üniversite kütüphaneleri konusuyla ilgili olarak kültürel işbirliği, bu dilde çevirilerin özellikle bu üniversitedeki akademisyenler tarafından yapılmasına neden olmuştur (Hildegard, 1998: 85-96). Almanca'dan çevirilerin, özellikle ikinci dönemde yapılması ise, söz konusu bölümün İstanbul Üniversitesinde öteki disiplinlerden sonra kurulmasından

kaynaklanmıştır. Bu ise, gizli de olsa üniversite geleneğinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

4.1.2.10. Çeviri Yılı-Konu Alanı

Bu ilişki hangi yıllarda, hangi konu alanında çeviriye gereksinim duyulduğunu ortaya çıkaracaktır. Bu çiftin açıklanması, belli zaman kesitinde hangi konu alanında en çok çeviri yapıldığı olduğu konusunda bilgi verir.

Değerlendirme

Bu listeden en çok çeviri yapılan konu alanının yabancı ülkelerdeki kütüphane halk kütüphaneleri ile ilgili olması onu sırasıyla kataloglama-sınıflama, milli kütüphane, ya da eğitim, okuma alışkanlığı gibi ulusal kültür politikasının önderlik ettiği konu alanlarının izlediği görülmektedir. Bununla birlikte bilim dalının özerk kimliğinin 80’li yıllardan başlayarak akademik çevre tarafından daha kabul görmesiyle birlikte, belgebilim, bilgibilim gibi daha çağdaş ve daha özel alan bilgisi gerektiren konularda çeviri yapıldığı görülür.

Tablo12. Konu-Çeviri Sayısı

Konular	sayı
Kütüphaneler – ülkeler—tarih	26
Sınıflama/kataloglama	17
Halk kütüphaneleri-ülkeler(6)-eğitim-yapı-	13
Kütüphanecilik-ülkeler	11
Kitap -kütüphane-ticareti-koruma-yılı	10
Arşiv-arşivcilik	9
Üniversite Kütüphaneleri-ülkeler(2)	9
IFLA – Bildiriler	8
Belgebilim – Gelişme	8
Bilgi-ağı-dağılımı-bilgibilim-kavram-politikalar-israil	6

Yapılan araştırmada 61 farklı konu alanı saptanmış olup, en çok çeviri yapılan konu alanı sayısı on birdir. Sıralamada kütüphaneler-

ülkeler, halk kütüphaneleri--ülkeler, sınıflama kataloglama, kütüphanecilik-ülkeler, eğitim ve kitap konularında çeviriler en üst sırada yer almaktadır. Bir başka deyişle, 205 çevirinin 132'si (%64) bu konu alanlarındandır. Bu ise, kuramsal araştırmaya dayalı bilgidenden çok, yabancı kültürdeki uygulamaları tanımaya öncelik veren çevirilerin tercih edildiği görülmektedir.

4.1.2.10.1.Çeviri Yılı-Konu Dağılımı

Yukarıdaki bilgiler beraberinde söz konusu konu dağılımının, hangi yıllara arasında yer aldığı sorusunu da getirir. Burada önceden belirlenmiş zaman kesitleri ölçüt alınarak konu alanlarının 1923-1960, 1961-1980, 1981-2000 yılları arasındaki dağılımı gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Tablo 13. En Çok Çeviri Yapılan Konuların Yıllara Göre Dağılımı

Konu	sayı	yıl	1923-60	1961-80	1981-2000
1.Kütüphaneler-kütüphanecilik-- ülkeler--	37	1956-97	7	8	22
1.1 Kütüphaneler Ülkeler	26	1957-98	5	6	15
1.2. Kütüphanecilik-Ülkeler	11	1956-91	2	2	7
2.Halk kütüphaneleri-ülkeler-eğitim-yapı-	13	1925-99	3	7	3
3. Kitap -kütüphane-ticareti-koruma-yılı	12	1952-87	2	8	2
4.Sınıflama Kataloglama	17	1953-89	6	8	3

Bu tablo, belirtilen zaman kesitine göre yeniden değerlendirilecek olursa 1925-1960 yılları arasında çeviri yapıt konularının doğrudan uygulama alanıyla ilgili olarak seçildiği görülmektedir. Bu ise, çevirilerin kütüphaneler-eğitim, kütüphanecilik, milli kütüphane, halk kütüphaneleri, bibliyografik servis, kataloglama, kütüphane hizmeti gibi doğrudan mesleki alanına seslendiğini göstermektedir.

Öte yandan, ikinci dönem olarak adlandırılan 1961 ve 1980'li yıllara gelindiğinde, yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere kütüphane ve kütüphanecilik alanında yabancı kültürlerle açılma isteğinin bir göstergesi olarak yabancı kültürlerdeki uygulama alanını ilgilendiren konu-

larda çeviri yayınlara yer verildiği görülmektedir. Halk kütüphaneleriyle ilgili yabancı ülkelerle karşılaştırmalı çeviri yayınların sayısının çokluğu da, bu dönemde bilginin herkese eşit şekilde erişmesi konusunda bilgi edinme amacı taşımaktadır. Buna bağlı olarak, uluslararası IFLA, CENTO gibi kurumlar ve onların yayınlarından çevirilere de yer verilmiştir. Bu ise, söz konusu alanda uluslararası evrensel bilgiye verilen önemin arttığını kanıtlar. Ne var ki, çeviri yayınların çoğu özel bilgi alanından çok, genel bilgi verici nitelikte yapıtlardır. Ne var ki bu şekilde mesleki görüş açısını genişleten genel bilgi, akademik olmadığı gerekçeyle eleştirisi konusu olabilir. Bununla birlikte, bilgi edinme sürecinde, mantıksal akışın genelden özele gideceği konusundaki gerçeğin de göz ardı edilmemesi gerekir. Şöyle ki, akademik meraklılık, ancak öteki ülkelerdeki uygulamalar konusunda genel bilgiyi edinip, bu kurumların işleyişiyle ilgili konularda soruların ortaya çıkmasıyla birlikte uyanacaktır. Bu ise, araştırmacıyı söz konusu ülkelerdeki işleyişin arka plan bilgisiyle ilgili bilgiyi, yabancı kaynak ya da çevirilerden edinmesini ve içinde yaşanılan kültürde yabancı ülkelerdeki işleyişin uygulanırlık derecesinin araştırmak üzere özgün bilgi üretimine geçmesini sağlayacaktır. Bu dönem de, ikinci sırada yer alan kütüphaneler eğitim ya da kütüphanecilik eğitim konusundaki çeviri yayınlar ise, en azından eğitim konusunda evrensel bilgi eksikliğinin kabul edilerek yeni bilgiye bir başka deyişle geleneksel kütüphanecilikten çağdaş kütüphaneciliğe geçişe duyulan gereksinimin bir ifadesi olarak düşünülebilir.

Üçüncü döneme geçildiğinde ise, yabancı ülke kütüphaneleri, kütüphaneciliğiyle ve halk kütüphaneleri, eğitim ile ilgili konular konular dağılımı açısından ikinci döneme benzerlik göstermekle birlikte bilginin, belgebilim, bilgisayar, bilgi teknolojileri gibi yeni konu alanlarının da çeviri yayın olarak devreye girdiği görülür. Tabloda ilgi çeken bir sonuçta, 1960 ve 80 yıllarında kütüphaneler ve ülkeler konusuna ilginin, özellikle kütüphane biliminin akademik olarak yerleşmesinden sonra başka alanlara yönelmesi beklenirken, daha da artması dikkat çekicidir.. Ne var ki, üçüncü dönemde geleneksel Avrupa ülkelerindeki kütüphanecilik deneyimlerini anlatan yazıların yanına, bizim ülkemizin gerçeğine ve koşullarına daha yakın olan üçüncü dünya ülkelerindeki uygulamalardan söz eden yazılar da eklenmiştir. Kuşkusuz, bu konuların seçiminde çağımızdaki Küreselleşme hareketinin uluslararası iletişime verdiği önemin etkisi de vardır. Öte yandan, bu şekilde konuların seçilmesi, yayınevi politikasının, konuların herkese seslenecek nitelikte

olmasına özen göstermesinin de bir sonucu olabilir. Tarama malzemesi olarak incelenen İÜ Kütüphanecilik dergisinde ise, yabancı ülkelerle ilgili tanıtıcı değil de, kuramsal bilgiyi taşıyan metinler yeğlenmiştir. Bunun yanı sıra, bilgibilim, belgebilim, kütüphane-bütçe, kütüphane-teknoloji, kütüphane-internet, kütüphane bilimi, kütüphane-tarih gibi kuramsal alanı ilgilendiren konulara yer verilmiş ve tarih konusunda bile özellikle Türk kütüphaneciliğini doğrudan ilgilendiren çeviri yayınlara yer vermeye özen gösterilmiştir. Bundan böyle, çeviri yayınlar konusunda bu akademik dergilerde daha seçici davranıldığı söylenebilir. Ne var ki, TK'nın özellikle hakemli dergi (1995) olduktan sonraki konumu, akademisyenlerin bu dergiye ilgisini artırdığından Üçüncü zaman kesitinin sonuna doğru bu dergide yer alan çevirilerin konu alanlarının, akademik dergilerdeki konu alanlarına koşut bir tutum sergilediği görülmektedir.

Özetle sayısal verilere tekrar bakıldığında, en çok çeviri son 3. dönemde yapılmış olmakla birlikte, ülkemizde çeviri etkinliğinin en yoğun yaşandığı 2.dönemle aralarında neredeyse hiç fark bulunmamaktadır. Aralarındaki fark, sadece %1'dir. Öte yandan, ülkemizde dil bilenlerin sayısı artmasına karşın, çeviri sayısında 2.dönemden 3.döneme bir artış olmadığı görülmektedir. Bu ise, çeviri yerine, yabancı kaynaklardan doğrudan beslenerek, özgün yapıt verme eğiliminin arttığını göstermektedir. Bir başka deyişle, bu disiplinde çalışan elemanların ve akademisyenlerin sayısı artmasına karşın, çeviri yayın sayısının aynı kalması, gerçekte üçüncü dönemde çeviri yayın konusunda bir düşme baş gösterdiğini göstermektedir. Kuşkusuz çeviri yayının bir talep sonucu ortaya çıkacağı tartışılmaz bir gerçektir. Ne var ki çeviri yayına talebin azalması bu konu alanında çalışan özellikle akademisyenlerin yabancı dil bilme ön koşuluyla bu mesleğe seçilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu şekilde yabancı dildeki bilgi, telif yazılarla okuyucuya ulaştığından, çeviri yayınlarla olmasa bile, telif yayınlarla okuyucuya eğitimde ya da bilgiye erişimde fırsat eşitliği yaratılmış olmaktadır. Üstelik yılların dilimlerine göre çeviri yayınların içeriklerinin, Batı'daki gelişmelere koşut içerikte olması bilginin gerisinde kalınmadığının öteki bir işareti olarak kabul edilebilir. Bunun en tipik örneği, 2. dönemde bilgibilim, belgebilim konuları öne çıkarken, üçüncü dönemde bilgisayar, İnternet teknolojileri ve türevleri konusunda çeviriler arttığı görülür.. Bu ikinci dönemde başlayan yönelmenin giderek, 3.dönemde benimsendiği günümüzde yüksek öğretim kurumlarındaki kütüphanecilik bölümlerinin adlarının bilgi ve belge

yönetimi şeklinde değiştirilmesi gereksiniminin duyulmasından da anlaşılmaktadır. Öte yandan, artık teknolojinin gerisinde kalan sınıflama ve kataloglama gibi konularda çeviri sayısı, ilk iki dönemde eşit olarak 6 ve 8 iken, bu konuda çeviri sayısı, üçüncü dönemde 3'e düşmüştür. Bu, ya bu konuda artık bilgi gereksinimi duyulmadığına, ya da bu konu alanı yerini, yeni teknolojiye bıraktığına işaret eder. Konu alanlarıyla, ilgili bu saptamalar kuşkusuz berberinde hangi nitelikte çevirilerin hangi dönemde yapıldığı sorusunu da gündeme getirir. Konu alanlarının . dönemden 3. döneme doğru gittikçe çağdaşlaştığı yukarıdaki tablodan anlaşılmalı birlikte niteliğinin de ortaya çıkarılması bu bilgilerin gerekçelendirilmesi açısından önem taşır.

4.1.2.11.Çevirinin Niteliği-Özgün Yapıt Yılı- Çeviri Yılı ilişkisi

1.Dönem (1923-1960)

1. Dönemde toplam çeviri sayısı, 35 olup, çağdaş nitelikte olan 8 çeviriden 3'ünde, özgün yayın yılı belirtilmiş, 5'inde ise, özgün yayın yılı belirtilmemiştir. Öte yandan, klasik nitelikte olan, 13 yayından 5'inde tarih var, 8'inde ise tarih verilmemiş; güncel nitelikte çeviri yayında ise 6'sında tarih verilirken 8'inde tarih bulunmamaktadır. Bununla birlikte güncel nitelikteki çevirilerin çeviri ve telif yayın yılları zorunlu olarak birbirine yakın olarak kabul edilebilir. Toplu olarak düşünülecek olursa, 35 yayından 14 yayının yılı belirtilmesine karşın, 21'inin yayın yılı verilmemiştir. Bu durum söz konusu dönemde % 40 yayının tarihi verilirken % 60'ının verilmemesini gösterir.

Öte yandan bu verilerden çıkan ikinci soru, çeviri yılı ile özgün yapıt yılı arasında ne kadar zaman geçmiştir. Bununla ilgili olarak ise sadece 6 yapıtta yayın yılıyla, çeviri yılı arasında fark olduğu, buna karşın birinci dönemde aradaki farkın sadece bir ya da aynı olduğunu gösterir. Ne var ki, bu yayın yılları ve nitelikte ilgili bilgiler birleştirildiğinde, söz konusu dönemde yayın yılları arasında fark bulunmaması, güncel nitelikte ve temel bilgiyi taşıyan ve o dönemde kütüphanelerin işleyişi konusunda bilgi veren klasik nitelikte yapıtlara daha gereksinim duyulduğu ortaya çıkmıştır. Güncel ve klasik nitelikte metinlerin çevirisinde amaç, çoğu kez salt bilgiyi aktarıp, onu uygulamaya geçirmek olduğundan, bu çeviriler, genellikle çevirmen tarafından seri halde yapılacak niteliktedir. Üstelik, bu çevirmenlerin bizzat uygulamanın içinde geldiği düşünülecek

olursa, bilimsel terminoloji açısından zaman kaybedilmediği düşünülebilir.

2. Dönem (1961-1980)

Bu dönem, genelde her disiplinde yoğun çeviri etkinliğinin yaşandığı bir dönemdir. Toplam 88 çeviriden, 41'inde özgün yapıt yılı bulunmaktadır. Bu ise, söz konusu dönemde %47 sinin özgün yapıt yılı verilmesine karşın, %63 ünde yayın yılına ait bir bilgi olmadığını göstermektedir. Çağdaş, klasik ve güncel olmak üzere, özgün yayın yılı verilen çeviri sayısı yaklaşık yarıyadır. Buna göre, klasik yapıtlardan 7'sinde yayın yılı bildirilmiş; çağdaş yapıtlardan, 22'sinde özgün yapıt yılı belirtilirken, güncel yapıtlarda 26 yayından, sadece 12'sinde yayın yılı bellidir. Birinci dönemle yayın yılı açısından karşılaştırıldığında ise, oranlar arasındaki ortalama farkın sadece %7 olduğu görülmektedir. Bu oranların birbirine yakın olması ise, bilginin kaynağına inme konusunda henüz bilimsel bir meraklılık uyanmadığını işaret etmektedir.

Öte yandan özgün yapıt ve çeviri yapıt yılı belli olan yayınlarda arada yıl olarak farkın, hiç olmaması, veya en fazla bir ya da iki yıl olması, çeviri yoluyla gelen bilgiyi edinmede, geç kalınmadığını göstermektedir. 45 yayın arasında sadece 3'ünde aradaki yıl farkı, 8 ila 10 arasındadır.

Güncel klasik ve çağdaş nitelikte olan çevirilerin, yayın yılı ve çeviri yılı aynı oranda bildirildiği ortaya çıkmaktadır. Özgün yayın yılı ile, çeviri yayın yılı arasında zaman aşımı olan çeviri yayınların, ikisi klasik, biri güncel olmasına karşın, bunların arasında çağdaş nitelikte çeviri yapıt bulunmamaktadır.:

3. Dönem (1981-2000)

Bu dönemde toplam 83 çeviri yayından, 63'ünde, bir başka deyişle % 76'sında, özgün yapıt yılı ve çeviri yılı bildirilmiş; 20'sinde(%24) ise bildirilmemiştir. Örneğin, 12 klasik nitelikte yapıttan 9'u, 49 çağdaş yapıttan 35'i ve 22 güncel yapıttan 19'unda özgün yayın yılı bulunmaktadır. Oysa, 1. ve 2. dönemdeki %41 ve %47 oranlarının, 3. dönemde birden %76'ya çıkması, akademik çevrenin bilimsel meraklılık ve titizliğinin etkisinin, ancak bu dönemde ortaya çıktığını göstermektedir. Bu, bir yandan da, bilgiyi, çeviri kaynak yerine, özgün kaynaktan edinmek isteyenlerin sayısının arttığının bir göstergesi olarak da kabul edilebilir.

Bu dönemde, özgün yapıt seçiminde, yeni bilgiye ulaşma konusunda özen gösterildiği ve özellikle bilginin çok çabuk tükendiği günümüzde yeni bilgi taşıyan çevirilere yer verildiği görülmektedir. Bu, bir yerde çağın ve gittikçe ilerleyen teknoloji sonucu aşırı ölçüde artan yayın sayısının karşısında, bilginin gerisinde kalma kaygısının yarattığı duyarlılık sonucu disiplinde yeni bilgiye değer verildiğini gösterir.

Öte yandan, 63 çeviriden, sadece 6'sının yayın yılıyla, çeviri yılı arasında fark bulunması da, bunun bir kanıtı olarak gösterilebilir. Bu dönemde çeviri yayınıla, özgün yapıt arasında en az 4, en fazla 26 yıl fark bulunmaktadır. En fazla yıl farkının, klasik nitelikte bir yapıtta bulunması ise, söz konusu çevirideki konu alanının, ya ülkemizde yeni tanınıp benimsendiğini, ya da tarihsel bir belge niteliğini taşıdığını gösterir. Bundan böyle bu nitelikte bir çeviriye, ancak 26 yıl sonra yer verilmiş olabilir. Ne var ki, bu şekilde çeviri sayısının, sadece bir olması, gerçekte disiplinin bilgisel olarak öteki ülkelerdeki disiplinlere ayak uydurduğunu da gösterebilir:

Sonuç olarak, bu disiplinde 205 çeviri yayından 88'inde (% 43) çeviri yayın yılına karşın, özgün yapıt yılı verilmediği, bununla birlikte 107 (%52)sinde özgün yapıt yılı verildiği görülmektedir. Yayın yılı verilen ve verilmeyen sayısı birbirine yakın olmamakla birlikte, verilenlerin sayısının yarıdan fazla olması, yine de bir ipucu olarak değerlendirilebilir. Her üç döneme genel olarak bakıldığında ise, bu disiplinde yeni yayınlanmış metinlerin çevirisine yer verildiği, kabul edilebilir. Bu ise, hiç değilse çevirilerin özellikle son dönemde çağa ayak uyduran bilgiye yer verdiğini gösterir.

4.1.2.12. Etkileme Alanı-Çevirmen Kimliği

Etkileme alanının bilgilendirme, dil, soyut düşünce, teknik beceri ve etik gibi konuları kapsamına aldığı düşünülecek olursa, meslek elemanının uygulama alanındaki işlemlerini kolaylaştıracak “teknik beceriyi” geliştiren, ya da mesleğin etik açıdan sorgulanarak, ona saygınlık kazandıracak çeviri yapmaya eğilim göstermesi, son derece doğaldır. Kuşkusuz, mesleğin çağımızda etik açıdan sorgulanması, uygulama alanında, sadece as'ları değil, üsleri de ilgilendiren bir konudur. Etik konusu, son zamanlarda teknolojinin giderek artan kullanımı sonucu, akademik alanda ortaya çıkan bilimsel yozlaşmadan ötürü ilgi çektiği

öne sürülebilir (bilim hırsızlığı gibi). Ne var ki, her ülkenin kültürel olduğu kadar, sosyo-ekonomik koşullarının da birbirinden farklı olması, bu konu alanında çeviri sayısının öteki konu alanlarına göre daha az olabileceği düşüncesini de akla getirir. Soyut düşünce ile ilgili konular ise, iki açıdan düşünülebilir. Bunlardan birincisi, meslek elemanının örneğin, çocukların okuma becerisini geliştirmek üzere yaptığı soyut düşünme becerisini geliştiren çeviriler; öteki ise, akademisyenlerin kuramsal alandan yaptıkları çevirilerdir. Öte yandan, “dil” konusu, genellikle, akademisyenlerin ilgilenmesi gereken bir konu alanıdır. Örneğin, kavramsal metinlerde, kavramlara karşılık gelecek ve özel alan jargonunu en iyi yerleştirebilecek, kimselerin akademisyen olduğu düşünülebilir. Bütün bu konu alanları arasında, kuşkusuz, çeviriye atfedilen geleneksel en büyük işlev, bilgilendirmedir. Bundan böyle, özellikle bilgi aktarımından bilgi üretimine geçiş süreci içerisinde bulunan ülkelerde, birinci planda “bilgilendirici” metinlerin seçilmesi hiç de rastlantı olarak kabul edilmemelidir.

Değerlendirme

Tablo 14. Çevirmen Kimliği-Etkileme Alanı

AKADEMİSYEN (72) 35%					MESLEK ELEMANI (119) % 58				
Bilgilendirme	Etik	Soyut Düşünce	Teknik beceri	dil	Bilgilendirme	Etik	Soyut Düşünce	Teknik beceri	dil
61	4	-	7	-	99	3	-	15	3
(30%)	%2	-	(%3)	-	(48%)	(1%)	-	(7%)	(1%)

Bu listede kimliği belirli olan çevirmenlere, ek olarak 14 (7%) kimliği belirsiz çevirmen bulunmaktadır. Bu 14 çevirmenin, etkileme alanı ise, “bilgilendirmedir”. Buradan da anlaşılacağı üzere, çevirmenlerin 81% ü, hem uygulama, hem de kuramsal alandaki bilgi eksikliğini kapatmak amacıyla, etkileme alanı olarak bilgilendirmeyi seçmişlerdir. Bu da, çevirmenlerin kütüphaneciliğin ve kütüphane biliminin öncelikli olarak bilgisel eksiğinin farkında olduklarını gösterir. Öte yandan, ikinci sırayı, teknik becerinin almış olması, doğal olarak meslek elemanlarının etkileme alanı olarak gereksinim duydukları bir alanda çeviri yapmayı yeğlediklerini gösterir. Ne var ki, günümüz

çağdaş eğitim anlayışında, akademisyenlerin teknik beceriyle ilgili etkileme alanına yönelmeleri kaçınılmazdır. Akademisyenlerin, teknik beceriye daha az yönelmelerinin altında, kuramsal alandan uzaklaşma kaygısı bulunabilir. Bu ise, Kütüphane bilimini tarihte olduğu gibi tekrar uygulama alanında sınırlı kalmasına neden olabilir. Öte yandan, etkileme alanı olarak etik konusunun akademisyenler tarafından daha çok seçilmiş olması, hem eğitim veren, hem de araştırma yapan kimseler olarak, bilimsel geleneğin temelinin oluşumunda etik'in öneminden kaynaklanmaktadır. Soyut düşünce alanında akademisyenler, çeviriye rağbet etmezken, 3 meslek elemanı etkileme alanı olarak soyut düşünceyi seçmiştir. Ne var ki, dil konusunda, 3 yayından, sadece bir tanesi bilimsel terimlerle ilgili olup, bu çeviriyi gerçekleştiren de, meslek elemanıdır. Oysa, yeni bilgiyi özümsemek ve bilim dalında yeni oluşan kavramları tanıtırıp yerleştirmek açısından, akademik çevrenin, bu alanda çeviri yayınlara yönelmesi, bilimsel dilin olduğu kadar, disiplinin de gelişmesine yardımcı olur.

4.1.3.Kütüphane Bilimi ve Uygulama Alanıyla İlgili 1923-2000 Yılları Arasında Yayımlanan Çeviri Eserlerin Değerlendirilmesi

Bu bölümle ilgili tarama sonucunda, Cumhuriyet döneminden, 2000 yılına dek yapılmış olan kütüphane bilimi alanındaki çevirileri ulusal kültür politikasının etkilediği ortaya çıkmıştır. Çevirilerin zaman akışı içerisinde klasik ve güncel nitelikteki yazılardan, çağdaş nitelikte yazılara doğru kaydığı görülmüştür. Çevirilerin büyük bir bölümünün, uluslararası bilim dili kabul edilen İngilizce'den yapıldığı ortaya çıkmıştır. En çok ilgi gösterilen konu alanı, yabancı ülkelerdeki kütüphaneler, halk kütüphaneleri ve buradaki kütüphanecilik mesleğiyle ilgili uygulamaları olup, bu konu alanıyla ilgili çevirmenlerin çoğunun da meslek elemanı olması, konu alanıyla çevirmen kimliği arasındaki ilişkiyi doğrular. Çeviriye, akademisyenlerden çok meslek elemanlarının ilgi göstermesi ise, iki nedene bağlanabilir. Bunlardan birincisi, çağımızdaki bilginin hızla artmasına karşın, çevirinin zaman ve emek gerektiren bir edim olması, akademisyenlerin çeviriyle zaman kaybetmek yerine, yabancı kaynaktan bu bilgilere erişme isteğidir. Ne var ki, bilim adamının toplumsal görevi de göz önüne alındığında, yabancı bilgiye erişip ufkunu genişletmek isteyen bu meslek alanındaki kimselere, söz konusu bilgiyi aktarma görevini bilim adamı seçiciliğiyle akademisyenlerin de üst-

lenmesi büyük önem taşır. İkinci neden ise, genelde bu taramadan elde edilen sonuçlara göre, kaynak odaklı bilgilendirici yazıların çokluğu, ülkemizde çeviriye yaratıcı bir edim olarak değil de, mekanik bir işlem olarak bakıldığını göstermektedir. Bu ise, çevirinin, uygulama alanında emir komuta zinciri içerisinde mekanik çalışmaya daha alışkın olduğu düşünülen meslek elemanlarının daha yatkın olacağı peşin hükmünü doğurmaktadır. Bir başka deyişle, bu şekilde yaratıcılıktan uzak bir işlemi yapmaya, meslek elemanlarının daha uygun olacağı yaygın görüşü hakimdir. Çevirinin yaratıcı bir edim olmadığı şeklindeki geçmişten günümüze süren çeviri tanımı, çevirinin yaratıcılığa ket vurduğu düşüncesini yaratmış olabilir. Bundan böyle, akademisyenlerin çeviriye ilgi göstermemesi, doğal bir sonuç olarak görülebilir. Bu yukarıda akademisyen kimliği taşıyan çevirmen sayısının 73 (35%) iken, meslek elemanı sayısının 119 (%59) olmasından da açıkça anlaşılmaktadır. Öte yandan, aşağıdaki telif yapıtların analiziyle ilgili bölümde de, telif yazarlarının 46'sından, sadece sekizinin akademisyen olmaması, bu oranın telif yazılarda tersine değiştiğini göstermektedir. (Uraz, 2000: 160-163). Ne var ki, akademisyenlerin yaptığı çevirilerin giderek sayıca olmasa da, hem konu alanı hem de nitelik açısından daha bilinçli olması, bilimsel alanda çeviri edincinin yükseldiğini gösterir. Genel olarak sayısal verilerden de anlaşılacağı gibi, çevirinin kütüphane bilimi alanında çevresel bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, telif yayınların incelenmesi sonucu, çeviriye atıf sayısının az olduğu gözlemlenmekle birlikte, yabancı kaynağa atıf sayısının telif yapıttan daha çok olduğu da görülmüştür. Bu ise, yabancı bilgiye gereksinim olduğunu göstermekle birlikte, aşağıdaki bibliyometrik analiz sonuçlarından da anlaşılacağı gibi, çeviriye atıf sayısının yok denecek kadar az olduğunu gösterir.

Sonuç olarak, bu bilim dalında “Çoğul Dizge” kuramına göre, çeviri saygın bir konumda olmadığı gibi, bilgi üretimine de bir katkısı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki bibliyometrik analizle ilgili veri sonuçları da, ayrıca bu çıkarımlara bir gerekçe olarak da gösterilebilir.

4.2. Kütüphane Bilimi Ve Uygulama Alanıyla İlgili Olarak 1980-2000 Yılları Arasında Yayınlanan Yapıtlarda Başvurulan Çeviri Yapıtların Bibliyometrik Analizi¹⁰

4.2.1.Ölçütler

Araştırmanın bu bölümü, yukarı da değinildiği gibi, hem 1. bölümün bir gerekçelendirmesi, hem de kendi başına, genelde çeviriye en çok gereksinim duyulduğu çağımızda, kütüphane bilimi alanında telif yapıtların çevirilerden ne ölçüde yararlandığını ortaya çıkarmak amacını taşır. Buna göre, 1980 ve 2000 yılları arasında **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni (TKDB)** , **Türk Kütüphaneciliği (KD)** dergisi **İstanbul Üniversitesi Kütüphanecilik Dergisi'ndeki (KD)** telif yazılarda atıfta bulunulan çevirilerin, bibliyometrik atıf analizi yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre, tarama öncesinde aşağıdaki şu ölçütler sırasıyla yer almıştır :

Telif yayının künyesi

Telif yazarı

Telif adı

Telif yılı (Etkileme yılı)

Telif yılı yukarıda sözü edilen telif yazıların, 1980'den başlayarak 2000 yılına kadar süren yayınların, yayın tarihine işaret ettiği gibi, çeviri yayınların analiziyle ilgili tablodaki etkileme yılı olarak kullanılmıştır. Bunun nedeni ise, çeviri yayının, telif yapıtı hangi yılda etkilediğine, özellikle dikkat etmek içindir. Bunun kuşkusuz bir başka nedeni de söz konusu araştırmada çevirinin temel ölçüt alınmasıdır.

Telif yayınlayan

Telif yazının yukarıda belirtilen TKDB, TK ya da KD'de dergilerinden hangisinde telif yazının yayınlandığını gösterir

---

¹⁰ Telif yapıtı ve atıfta bulunulan çevirilerin yıllara göre ayrıntılı olarak dağılımı ve değerlendirmesi için bkz. Yazıcı, Mine (2003), "Disiplinlerarası Bilim Olarak Kütüphane Bilimi ve Çeviribilim İlişkisi", Doktora tezi, İstanbul: 266-275.

Atıf yeri

Kaynakça ve dip not olmak üzere iki şekilde düşünülmüştür. Bu özelliğin saptanması için, 1980-2000 yılları arasındaki telif yapıtlar taranarak, atfın kaynakça da mı, yoksa dipnotta mı yer aldığı saptanması gerekir. 1980 ve 1987 yılları arasında atıf şekli olarak, dipnotun tercih edildiği görülmekte, bu yıllardan sonra ise, kaynakçanın çoğaldığı izlenmektedir. Bir başka deyişle, dipnot ilk yıllarda kaynakça işlevi görmektedir. Öyle ki, ayrıca bir kaynakçaya yer verilme gereği, bile duyulmamıştır. Bununla birlikte, dipnotun giderek azalması, aynı zamanda çizgisel düşünce şeklinin, telif yazılarda egemen olmaya başladığının da bir işareti olarak değerlendirilebilir

Atıf sayfa no

Çeviriye telif yazının hangi sayfasında atıfta bulunulduğunun gösterir.

Yabancı Yazar Soyadı, Ad

Çeviri yazının özgün yazarının soyadı ve adı istenmiştir.

Yabancı kaynak künyesi

Yabancı kaynağın nerede yayınladığı bilgisi istenmiştir.

Ceviri kaynak: Atıfta bulunulan çevirinin adı ve Türkiye’de hangi kaynaktan ya da nerede yayımlandığı sorusuna yanıt verir.

Ceviri yılı

Etkileme ya da telif yayın yılıyla, çeviri yılını karşılaştırma olanağı yaratmak için eklenmiştir. Bu şekilde, telif yazının yeni bilgiden mi, yoksa geçmişte çıkan bilgiden mi yararlandığı konusunda bilgi edinilmek istenmiştir.

Konu Başlığı

Bu taramanın 1.Bölümünde analizi yapılan çeviri yazılardan, hangi konu alanlarında yararlanıldığını anlamak üzere listeye eklenmiştir. Bu aynı zamanda çeviri konu başlığı ve telif konu alanının birbiriyle ne ölçüde örtüştüğünü görmek amacıyla listede bulunmaktadır. Ne var ki, burada telif konu başlığı etkileme konusu adını almıştır.

Telif (Etkileme) Konusu

Bu başlık, telif yayında çevirinin hangi konu alanlarını etkilediğini gösterir. Bu durumda, telif yazı konusu, aynı zamanda atıfta bulunan çevirinin hangi alanı etkilediğine de işaret eder.

Sonuc

Yukarıda belirtilen öğeler arasındaki ilişkilere göre sonuçta çeviri yayınların telif yapıtları sayısal olarak hangi ölçüde etkilediği ortaya çıkarılmıştır. Buradaki seçenekler

Çeviri yapıt özgün yapıtı etkiledi: Çeviri yapıta tek bir özgün kaynakta atıfta bulunulduğuna işaret eder.

Çeviri, özgün yapıtları etkiledi:birden fazla özgün yapıtta çeviriye atıfta bulunulması durumunda bu seçenek öne sürülmüştür.

4.2.2.Ölçütler Arası İlişkiler

4.2.2.1.Telif Yayın (Etkileme) Yılı - Çeviri Yılı-Atıf Sayısı

Telif yapıtların 1980-2000 yılları arasında incelendiği göz önüne alındığında, telif yapıtları en çok etkileyen çeviri yapıtın yılı ile etkileme yılı arasındaki fark, çeviri yapıta yeni bilgi kaynağı olarak mı, yoksa geçmişle ilgili bilgi veren doküman niteliğinde bir metin olarak mı bakıldığı konusunda bilgi verir.

Değerlendirme

En çok atıf yapılan çeviri yapıt, Thompson Lawrence'ın *Türkiye'deki Kütüphaneleri Geliştirme Programı* adlı yapıtıdır. Bu yapıt, 11 kez atıfta bulunulmuştur. En çok atıf, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*'nin hakemli dergi olduğu 1995 yılında yapılmıştır. Diğer bir ilginç nokta ise, bu çeviri yapıta aynı yıllarda peş peşe atıf yapılmış olmasıdır. Çevirinin yayın yılıyla, etkileme yılı arasında en az 30 yıl fark olmasına karşın, çevirinin doğrudan Türkiye'deki kütüphanelerle ilgili olması, bu yapıtın, kütüphanecilik tarihi açısından önem taşıdığını göstermektedir.

İkinci sırada yer alan John Dewey'in, *Türk Maarifi Hakkında Rapor adlı* çevirisine atıf sayısı, 9 olup, yine Lawrence gibi, en çok atıf sayısının 1995'e denk gelmesi ilgi çekicidir. Bunda, Kütüphanecilik dergisinin hakemli bir dergi olarak yayımlanmasının da etkisi vardır. Bu yapıtın, öteki sık atıfta bulunulduğu yıl (3 tane), 1987'dir. Dewey'in 1924 yılındaki rapor türündeki çevirisine 3 kez atıfta bulunulmuştur. Bu

aynı zamanda akademisyen kimliğindeki telif yazarının, bilginin ilk kaynağına inmede gösterdiği titizliğin de bir işaretidir. Bununla birlikte, 1939’da 1 kez, 1952’de 5 kez olmak üzere, kitap türündeki çevirisine de toplam 6 kez atıfta bulunulmuştur.

Tarihsel sıralamaya göre giden araştırmaya göre, 1959 yılındaki *Kütüphanecilik Terimleri* adlı çeviri yapıta, iki kez 1991 yılında atıfta bulunulmuş olması, kütüphane bilimi alanında terminoloji sıkıntısı çekildiğini göstermektedir. Öte yandan, 1962 yılında halk kütüphaneleri ile ilgili olarak yayımlanmış *Yetişkinlerin Eğitiminde Halk Kütüphaneleri* adlı çeviri yapıta iki kez atıfta bulunulmuş olması, onun en çok atıfta bulunulan yayına göre, daha az ve sadece birbirine yakın 1982 ve 1984 yıllarında atıfta bulunulduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bu kitabın halk kütüphaneleriyle ilgi sonradan çevrilmiş yapıtlara önderlik ettiği de düşünülebilir. Son olarak, yine *Mukayeseli Kütüphaneciliğe Giriş, Modern Kütüphaneciliğin Esasları* adlı çeviri yapıtların, 1961 yılında yayımlanmış olması, 1960’lı yılların, ülkemiz çeviri tarihi açısından dönüm noktası olduğunu gösterir. Bir başka deyişle, çağdaş kütüphaneciliğe geçmede, tarihsel çeviri yayınların yanında, kitapların başlığından da anlaşılacağı üzere, daha çağdaş yapıtların çevrilmesi, çeviride çağdaş bilgiyi yakalamanın öneminin farkına varıldığı, bununla birlikte, bu konudaki yapıta 1980’li yıllarda atıfta bulunulmuş olması, bu bilginin, yaklaşık 20 yıl sonra gerçekten kabul edilip, hayata geçirildiğini göstermektedir. Ayrıca, 1972’de çevrilmiş olan *Modern Dokümantasyon ve Enformasyon İşlemleri* adlı yapıta, 1982 ve 1991 yılında iki kez atıfta bulunulmuş olması, çağdaş bilginin geç olmakla birlikte, çeviri yoluyla geldiğini belirtir. Kuşkusuz, atıf yılı ve etkileme yılı arasındaki fark, teknolojik alt yapının da, çevirinin benimsenmesinde rol oynadığına işaret eder.

4.2.2.2.Telif Yayın Etkileme Konusu ve Çeviri Yayın Konusu

Çeviri konusuyla, atıfta bulunan telif yapıt konusu arasında bir bağ olup, olmadığını, ya da çevirinin konusuyla telif arasında bir sapma olup, olmadığını gözlemlemek üzere, bu iki öge arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Telif yayın konusuna, “etkileme konusu” denmesinin bir nedeni de, çeviri konusuyla, telif yayın konusunun örtüşmesinin, çevirinin, telif yayındaki bilgiyi tetiklediğini, özellikle belirtmek içindir. Gerçekten de, aşağıdaki tabloya bakıldığında, çeviri konularının, telif

konularıyla bağdaştığı ve telif yayını etkileyerek, onları nasıl zenginleştirdiği açıkça gözlemlenebilir.. Atıf analizinden, çeviri yayınlara ilk zamanlar ilginin, doğrudan ülkemizle ilgili konulara olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, ülkeye yarar sağlayacak yayınların, çeviriye atıf sayısını artırdığı gözlemlenir. Bu ise, bilgi üretiminde çevirinin işlevselliğinin, ne denli önemli bir konu olduğunu ortaya çıkarır. Aşağıdaki tablo’da atıf sayısı, telif konusu ve çeviri konusu arasındaki ilişki gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 15. Atıf Sayısı-(Telif) Etkileme Konusu-Çeviri Konusu İlişkisi

Çeviri Yılı	Atıfta Bulunulan Yazar	Atıf sayısı	Çeviri Konusu	Telif Etkileme Konusu
1952	Thompson Dr. Lawrence	11	Kütüphaneler-Rapor Kütüphanecilik Eğitimi	Eğitim ve kütüphane, kütüphanecilik eğitim, okul kütüphanesi, kütüphanecilik-yeni gelişmeler, üniversite kütüphaneleri-bilgi politikası kütüphanecilik eğitimi-tarih
1924 1939 1952	Dewey, John	9	Eğitim ve Kütüphane Kütüphanecilik-Türkiye Kütüphanecilik-Türkiye	Kütüphane-Personel, Eğitim ve Kütüphane, Kütüphanecilik-Türkiye, Halk Kütüphaneleri, Okul Kütüphanesi
1925	Guyaş, Paul	5	Halk kütüphaneleri - Halk Kütüphaneleri Yönetimi	Kütüphanecilik-Tarih, İÜ Kütüphanecilik Bölümü-Tarihçe-Halk Kütüphaneleri, Kütüphanecilik-Türkiye

Zaman içerisinde, bu konu alanlarının, giderek çağdaşlaşması ve ulusal sınırların dışına çıkarak, daha uluslararası niteliğe bürünmesi ise, küreselleşen dünyaya ayak uydurma çabalarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, gerek telif yayınlarda, gerekse çeviri yayınlarda genel konulara değinilmesi, özel alan bilgisinin derinliğine yeterince inilmediğini göstermektedir. Oysa, çeviri sayısının çoğalması, bir yandan özel alandaki terminoloji sorununun çözülmesine yardımcı olurken, öte yandan da, telif yayınlarda daha çağdaş konuların üretimini kolaylaştıracaktır. Bilgi üretimi açısından düşünüldüğünde, en çok atfın, en eski çevirilere yapılmış olması ise, hem bu alanda çeviri etkinliğinin gerçekte desteklenmediğini, hem de çeviriye salt bilgi aktarım aracı olarak bakıldığını göstermektedir.

4.2.2.3.Yıl-Tür- Atıf Sayısı

1980-2000 TKDB/TK ve KD dergilerindeki toplam 50 makaledeki atıf sayısı, yaklaşık 92 olup, çeviri kitaba atıf sayısı, 70'dir. Buna karşın, makaleye atıf sayısı, 17, rapora atıf sayısı ise, 5'tir. Bu ise, kitap çevirilerinin, makale çevirilerinden daha üstün tutulduğunu göstermektedir. Yıllara ve türe göre atıf sayısı olarak TKDB'(1980-1986) nin 1986 yılına kadar süren dönemi, TK'nın hakemli dergi olduğu yıla kadar olan dönem (1987 -1994)ve sonrası (1995-2000), İÜ KD'nin ise, ilk yayın yılı, 1987'den 2000 yılına kadar olan dönemi, ölçüt olarak seçilmiştir.Yıllara göre çeviri türlerine atıf sayısının dağılımı şu şekildedir::

Tablo 16. Telif Yıl-Çeviri Tür-Atıf Sayısı

Yıl	1980-1986			1987 -1994			1995-2000		
Tür	kitap	makale	rapor	kitap	makale	rapor	kitap	makale	rapor
Atıf sayısı	15	6	2	22	5		33	6	3
Yüzde	%25			%29			%46		

Üç döneme ayrılan bu tabloda, üçüncü dönemde çeviri yayına atıfta bulunma oranının birden yükseldiği görülmektedir. Atıfta bulunma oranının, ilk iki dönemde %26 ve %29 iken, dergilerden birinin (TK'nın) hakemli olmasından sonra, atıf oranının, % 46'ya yükseldiği görülmektedir. Derginin hakemli dergi olması, uluslararası bilimsel ölçütlere sadık kalmasını gerektirdiğinden, bilginin kaynağını bildirme zorunluluğu, genelde dergideki atıfta bulunma oranını etkilediği gibi, bu durumun çeviriye atıfta bulunma oranını da etkilediği söylenebilir.

Buna göre, çeviri kitaba atıf, %76 oranındayken; makaleye atıf oranının, %18; rapora atıf oranının ise, % 5 olduğu görülmektedir. Bu ise, çeviri yapıta atıfta, kitap türünün yeğlendiğini göstermektedir. Makale türünün, çok yoğun ön bilgiyi gerektiren bir konuyu ayrıntıya girmeden anlatması, bir başka deyişle de açıklayıcılıktan uzak tutumu, yabancı kültürden gelen bilginin, çeviri yoluyla “anlaşılabilirlik” oranını düşürür. Bu ise, çeviri atıf olarak kitabın tercih edilmesine neden olabilir.

4.2.2.4.Telif Yayın-Çeviriye Atıf Sayısı

1980-1986 yılları arasında TKDB’de yayınlanan telif yazı sayısı, 154; TK’de 1987-2000 yılları arasında yayınlanan telif sayısı, 421; Kütüphanecilik dergisinde 1987-2000 yılları arasında yayınlanan telif sayısı ise, 72’dir. Buna göre, 1980-2000 yılları arasında TKDB ve TK’da yayınlanan toplam 575 telif yazıda, çeviriye atıf sayısı, 42’dir. KD’de yayınlanan 72 telif yapıttan, çeviri yazı ya da yapıta atıfta bulunan telif yazı sayısı ise, 8’dir. Bu yazılardan İÜ.Kütüphanecilik Dergisinde 72 telif yazıdan 8’inde çeviri yapıta atıfta bulunulurken, TKDB’de 1980-1986 yılları arasında, 154 telif yazıdan, 12’sinde çeviri yapıta atıfta bulunulmuştur; 1987-2000 yılları arasında ise, TK’da yayınlanan 421 telif yazıdan, çeviriye atıfta bulunan telif yazı sayısı ise, 30’dur.

Tablo 17. Telif Yazılarda Atıf Yapılan Çeviri Yazı Sayısı

Telif Kaynak	Telif yıl	Telif sayı	Çeviriye atıfta bulunan telif yazı sayısı	Çeviriye atıfta bulunan telif yazı oranı
TKDB	1980-1986	154	12	8%
TK	1987-2000	421	30	7%
İÜ KD Edebiyat Fakültesi	1987-2000	72	8	11%

Kuşkusuz burada akla, özellikle TKDB/TK’nın, Türk Kütüphanecilerinin en çok başvurduğu dergi olarak (aktaran Keseroğlu, Kurbanoglu, 2001: 225) hangi kaynaklardan yararlandığı bilgisi birincil derecede önem taşır. Atıfta bulunulan yapıtın, kaynağının, yabancı dilde mi, çeviri/telif mi olduğu bilgisi, disiplinin yabancı kökenli bilgiye mi, yoksa özgün üretilen bilgiye mi önem verildiğini gösterir. Örneğin, İÜ Edebiyat Fakültesi KD dergilerine bakıldığında, iki şey dikkati çeker: bunlardan birinci, başvuru kaynakların, yabancı kaynaklar olması; öteki ise, yabancı kaynağa atıf sayısının çeviriye atıf sayısından daha yüksek olmasıdır. Bu akademik bir dergi olan Kütüphanecilik Dergisinin, bilgi eksikliğini kapamak ve kuramsal alanda çağdaş bilgiyi yakalamak üzere yabancı kökenli bilgiden doğrudan yararlandığını

gösterir. Ne var ki, çeviriden çok yabancı kaynaklara başvurulması, çevirilerin hızla biriken bilgiye yetişememesinden kaynaklandığı öne sürülebilir.

4.2.3.Çeviri Yayınların Çeviribilimsel Analizi ve Bibliyometrik Atıf analiziyle İlgili Toplu Genel Değerlendirme

Kütüphane bilimi alanında, TKDB/TK ve İÜ.Kütüphanecilik Dergilerine yapılan çeviri yayınlara atıf analizinden, bu dergilerdeki telif yazıların en çok atıfta bulunulan yazılar olmasına karşın, çeviri yayınlara çok az sayıda atıfta buldukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bu dergilerde yer alan çevirilere atıfta bulunma oranının da, çok düşük olduğu gözlenmiştir. Bu açıdan, çeviri yayınların çoğu disiplinde olduğu gibi, bilgi üretimini tetiklemediği, bununla birlikte, çeviri yayınlara atıfta bulunmamanın, yabancı kültürlerden gelen bilgiye kapalı olduğuna işaret etmediği,söz konusu yayınların kaynakçalarında yer alan çok sayıdaki yabancı dildeki kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu öne sürülenler, IV. Bölümün ilk ve ikinci kısmında yer alan sayısal verilerden yola çıkarak şu şekilde ifade edilebilir:

1. Son bölümde yer alan disiplinlerarası incelemede, bütüncü üzerindeki betimleyici çalışma sonucunda, 205 çeviri yayından, 42'sinin “kitap”, 152'sinin “makale”, 11'inin de, “rapor” olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan, 163'ünde çeviriyi etkilen faktör, “ulusal kültür” olup, 86'sında, çeviri yapıtların niteliği, “çağdaştır”. Sözkonusu çevirilerin, etkileme alanı ise, “bilgilendirmedi”. Çevirilerin 177'sinde, “kaynak odaklı” çeviri yönteminin seçilmesi ve çevirilerin 119'u, “meslek elemanı, 72'sinin de, “akademisyenler” tarafından yapılması, çevirilerin “bilgi üretim aracından” çok, “bilgi aktarım aracı” işlevi gördüğünü ortaya çıkarmaktadır. Bu ise, ulusal kültür politikasında, çağdaş bilgiye sadece uygulama alanına “bilgi aktarma” amacıyla önem verildiğini göstermektedir.

2. Bu yukarıda söylenenler ile ilgili bilgiler, betimleyici çalışmanın son bölümünde, şu sayısal verilerle de doğrulanabilir: 1980-2000 yılları arasında TK/TKDB yayınlanan telif yazı sayısı 575, toplam atıf sayısı 131, çeviri yapıta atıf sayısı ise, 42'dir (32%). Öte yandan, İÜ Kütüphanecili dergilerindeki toplam telif sayısı, 72; çeviriye atıf sayısı,

8'dir. Ne var ki, baştaki tarihsel araştırmada, az sayıda ve ikincil kaynaktan çeviri yapıtların bile, bilgi üretimine katkısı olmasına karşın, yapılan "Bibliyometrik Atıf Analizi" sonucunda, günümüzde çevirilerin, ülkemiz bilimsel geleneğinde bilgi üretiminde etkin bir rol oynamadığı, yabancı kaynağa oranla sadece ikincil derecede başvuru kaynağı konumunda olduğu ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

Çevirinin, bilgiyi ve kültürel kimliği oluşturmadaki rolünden başlayarak, çağdaş anlamda çeviri yayınların, bilime ve disiplinlere etkisini anlamak ve öteki disiplinlerin çeviri politikalarına yön vermek amacıyla girilen çeviri etkinliği kapsamındaki bu disiplinlerarası araştırma, tarihsel ve betimleyici olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Tarihsel incelemede çeviri yayınların özellikle Osmanlı'dan başlayarak Türk kimliğine kavuşana dek bilimsel kimliği oluşturmadaki rolü üzerinde durulmuş ve aşağıdaki şu sonuçlar elde edilmiştir:

Tarihsel bölümle ilgili sonuçlar:

- Türk Kültüründe, başlangıçta İslam kültürünün etkisiyle Doğu'dan çeviriler yapılmıştır. Bununla birlikte, Tanzimat'la birlikte Batı'dan yapıtlar çevrilmeye başlanmıştır.
- Kütüphanelerin uzun süre İslam kültürünün mirası vakıflara bağlı kalması, çeviri kaynaklarının, sadece Doğu kaynaklarıyla sınırlı kalmasına neden olmuştur.
- Osmanlıda uzun süre çeviriler, sadece aydın kesime seslenmiştir. Ancak II. Meşrutiyet'ten sonra çeviri yoluyla gelen bilgi, toplumsal ve siyasal bakış açısını değiştirmeye başlamıştır.
- Günümüzden farklı olarak, elçilikler, yabancı kültürün tanıtılmasında, yeni eğitim kurumlarının oluşturulmasında ve yabancı bilginin aktarılmasında etkin rol oynamıştır.
- Batı tarihindeki bilimsel gelişmenin, ülkelerarası ekonomik ve siyasal yapıyı zorlaması, Türk tarihinde Çeviri yayınların yönünü, Doğu'dan Batı'ya değiştirmesine neden olmuştur.
- Türk tarihinde Batı'dan yapılan çeviriler, bilimsel ve toplumsal yapıyı kökten sarsacak güçte olmamakla birlikte, bu kısıtlı çeviri etkinliği bile, tarihsel süreç içerisinde bilgi üretimi geleneğini sorgulamaya yetmiştir.
- Çeviriler, Osmanlı döneminden başlayarak 1980'li yıllara kadar, ya ikincil kaynaklardan ya da derleme (erek kültüre uygun bilginin birincil kaynaklardan seçilerek, yabancı kaynakların derlemesinden çıkartılan bilginin aktarılması) niteliğindedir. İkincil kaynaklar yerine, derleme niteliğinde olan çevirilerin, daha bilgiyi

tetikleyici özelliği olduğu ortaya çıkmakla birlikte, bu nitelikte çeviriler telif ve çeviri sınırının kaybolmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, derleme niteliğindeki çeviri, çevirmeni özellikle akademisyen olması durumunda, kendi dilinde düşünmeye zorlayacağından, özgün bilgi üretiminde tarihsel olarak daha etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

- Tanzimat döneminden başlayarak, kurumların bilgi aracılığıyla ulusal kimliği oluşturmadaki önemi anlaşılmıştır. Bu amaçla, devlet eliyle, tercüme büroları oluşturulmaya başlamıştır. Ne var ki, bilginin bu şekilde kurumsallaşması, kimi zaman onu, “amaç” olmaktan çıkarmış, “araç” haline sokmuştur. Devletin kontrolündeki bilgi üretim geleneği, kültürel yapıyı oluşturmada ve geliştirmede başlangıçta olumlu yönde belirleyici rol oynamakla birlikte, bir süre sonra bilgi üretiminde bireysel yaratıcılığın ve bilgiye karşı merakın giderek yok olmasına neden olmuştur.

- Cumhuriyet döneminde çeviri etkinliği, bilimsel alandan çok yazınsal alanda yoğunlaşmıştır.

- Cumhuriyet dönemindeki yazınsal çeviri etkinliğinin, ana dilde özgün bilgi üretmeye etkisi olmuştur.

- Kütüphanelerin çağdaşlaşmasında, bizzat devletin yabancı bilim adamlarından istediği raporların, bilginin tabana yayılmasında büyük etkisi olmuştur.

Betimleyici araştırma sonuçları:

Tarihsel bu gelişmenin, çağdaş bilimler üzerindeki etkisini anlamak üzere seçilen kütüphane bilimi alanındaki çeviri yayınlar konusunda yapılan ve yukarıdaki tarihsel sürecin, özel alanda günümüze nasıl yansıtıldığına ilişkin araştırma için başvurulmuş betimleyici çalışma sonucunda, elde edilen veriler, her ne kadar sadece kütüphane bilimi alanıyla ilgili gibi görünse de, gerçekte çeviri yayınlara disiplinlerin bakış açısını yansıtmaktadır. Bundan böyle, bu alanda elde edilen veriler ve sonuçlar, öteki disiplinlerin kendi çeviri politikalarını sorgulamaları açısından önemlidir.

- Kütüphane bilimi alanında TKDB/TK ve KD dergilerinde yapılan “bibliyometrik atıf analizinden”, bu dergilerdeki telif yazıların, en çok atıfta bulunulan yazılar olmasına karşın, çeviri yayınlara çok az sayıda atıfta buldukları ortaya çıkmıştır. Bu açıdan, çeviri yayınların çoğu disiplinde

olduğu gibi, bilgi üretimini tetiklemediği, bununla birlikte, çeviri yayınlara atıfta bulunmamanın, yabancı kültürlerden gelen bilgiye kapalı olunduğuna işaret etmediği, telif yazıların kaynaklarında yer alan çok sayıda yabancı adlı kaynaktan anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, yukarıdaki çeviri yayınlara atıfta bulunan telif yazıların, çeviri konularını aşarak, nasıl zenginlik ve çeşitlilik kazandığı da ortada bir gerçektir. Çevirinin, ana dilinde farklı konularda düşünme yeteneğini geliştirerek özgün bilgi üretimini olduğu kadar, bilimsel dilin gelişmesine de katkısı olduğu gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerekir. Atıfta bulunulan çevirinin dili yetersiz bile olsa, telif yazarının bunu sorgulayarak, dilinin sınırlarını aşmaya çalıştığı ve bireysel olarak diline zenginlik kattığı görülmüştür. Bu ise, dilsel olarak kötü çevirilerin bile, bir işlevi olduğu anlamına gelmektedir.

- Betimleyici çalışma sonucunda, günümüzde çeviri yayınların kütüphane bilimine bilgiyi tetikleyici bir etkisi olmadığı anlaşılmıştır. Bu durum sadece Kütüphane bilimiyle ilgili bir durum olmayıp, genelde sosyal bilimler alanı içinde geçerlidir.

Çevirinin bir “aktarım aracı” olarak değil de, “amacı olan bir eylem” olduğunun kabul edilmesiyle birlikte, çevirinin salt bilgi taşımakla sınırlı bir eylem olarak kalmayıp, başta çeviriyi yapan olmak üzere, düşünsel yaratıcılığı da tetikleyeceği, bundan böyle çeviri yayınların desteklenmesinin, hem okuyucu, hem de çeviren açısından özgün bilgiyi tetikleyici bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Adıvar, Adnan: (1991), **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, Remzi Kitabevi,.
- Adıvar, Adnan: (1994), **Tarih Boyunca İlim ve Din**, İstanbul, Remzi Kitabevi,
- Adıvar, Adnan: (1945), **Bilgi Cumhuriyeti Haberleri**, T Neşriyatı .
- Akarsu, Bedia: (1994), **Çağdaş Felsefe Kant'tan Günümüzde Felsefe Akımları**,3. bsm., İstanbul, İnkılap Kitabevi,
- Akarsu, Bedia: (1975), **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Ankara,T.D.K. Yayınları.
- Akbayar, Nuri: (1985), “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çeviri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul, ss. 447-541.
- Akın, Adem: (1999), **Münif Paşa ve Türk Kültüründeki Yeri**. Ankara: Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Akünel, Dündar: (1985), “Çeviri ve Batılılaşma”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul, s.452-454.
- Akyüz, Yahya: (2002), “17. Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme ve Geliştirme Çabaları”, (çevrimiçi) <http://www.yakyuz1.doc>. 28.10.2002, s. 1-11.
- Alpay, Meral: (1976), **Harf Devriminin Kütüphanelere Yansıması** İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi,.
- Alpay, Meral: (1983), “Kütüphane Bilimi ve Kütüphanecilik”, **TKD Bülteni**, Sayı 32/4,.
- Alpay, Meral: (1987), “Değişen Kütüphane Anlayışı ve Münif Paşa” , **Türkische Miszellen: Robert Anhegger Festschrift**. İstanbul, Editions Divit Press,.
- Armağan, İbrahim: (1974), **Bilgi ve Toplum-1: Bilgi Sosyolojisine Giriş**, İstanbul.
- Aslanapa, Oktay: (1997), “Sinan, Mimar”, **İslam Ansiklopedisi**, c.10, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, , s.655-661
- Assman, Jann: (2001), **Kültürel Bellek**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- AYAV, Özlem; Sösi Dolanoğlu, Müge Gürsoy vd: (1992), Sayısal Verilerle Türkiye'de Çeviri Dergileri, **Metis**, Sayı: 20/21, İstanbul, Metis Yayıncılık, s.135-150.
- Bahadır, Osman: (2001), **Cumhuriyetin İlk Bilim Dergileri ve Modernleşme**, İstanbul, İzdüşüm Yayınları.
- Baker, Mona: (1998), “Arabic Tradition”, Haz..Mona Baker, **Routledge Encyclopadia of Translation Studies**, s. C.II, s. 316-321.

- Balcı zade, Tahir Harimi: (1931) **Tarihi Medeniyette Kütüphaneler**, Balıkesir, s. 464-479.
- Barzun, Jaques & Henry F. Graff: (1993), **Modern Araştırmacı** 8. Bsm. Çev. Fatoş Dilber, Ankara, TÜBİTAK.
- Batuhan, Hüseyin: (2001), **Bilim ve Şarlatanlık**, 6. bs., İstanbul, Bulut Yayınları.
- Bassnett-McGuire, Susan: (1980), **Translation Studies** Methuen London and New York.
- Baysal, Jale(a): (1987), **Kütüphanecilik Alanında Yeni Kavramlar Araçlar ve Yöntemler**, 2.bsm. İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi.
- Baysal, Jale (b): (1987), İÜ Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü'nün Yirmi Yıllık Tarihçesi:1964-1984” **İÜ Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi**.Belge-Bilgi Kütüphane Araştırmaları, 1987, s. 5-15.
- Baysal, Jale: (1973), Cumhuriyet Döneminde Türk Kütüphaneciliğinin Gelişmesi, **Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan**. İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi , s.98-112
- Baysal, Jale: (1992), **Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş**,2.bs., İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği, s. 52-61.
- Baysal, Jale: (1985), “Kütüphanecilik”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c., İstanbul, İletişim, c.5, s. 1306-1310.
- Belge, Murat: (1985), “Kültür”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c., İstanbul c.5, s. 1288-1304.
- Bengi, Işın: (1992), “Çeviribilim Terimleri Sözlüğüne Doğru”, **Metis Çeviri**, Sayı: 20/21.
- Bengi, Işın: (2001), **Çeviribilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Sel Yayıncılık .
- Berkes, Niyazi (a): (2002), “Dil Çağdaşlaşması ve Siyasal Anlamları” **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yay., Ekim, s.253-266.
- Berkes, Niyazi(b): (2002), **Batıcılık, Ulusculuk ve Toplumsal Devrimler** İstanbul, 2.bsm.
- Besbee, Eleanor: (1975), **The New Turks Pioneers of the Republic, 1920-1950** Greenwood Press Publishers.
- “Beytülhikme”: (1992)., **Büyük Larousse**, c.3., İstanbul, Milliyet Yay., s.1600.
- Bosworth, C.E: (2000), 'Tardjuman (Translator)” **Encylopaedia of Islam** . Leiden:Brill. s. 236-238.
- Bozok, Hüsamettin: (1943), “Faydasız Tercümeleler”, **Yurt ve Dünya**, 1.Teşrih, Ekim s.34.
- Bryan, Maggie: (1988), **The Great Philosophers: An Introduction to Western Philosophy**, Oxford University Press, Oxford..
- Burçoğlu (Kuran), Nedret: (1997), “Boğaziçi Üniversitesi” **Forum**. Türkiye’de Çeviri Eğitimi, Sayı: 1, İstanbul, Sel Yayıncılık , s.138-143.

- Burke, Peter: (2001), **Bilginin Toplumsal Tarihi**, Çev.. Mete Tunçay, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları,.
- Çağlar, Tanyeli, Turgay Kurultay: (1998), "Bilimselliğin Neresindeyiz?", **Germanistik Sempozyumu Açılımlar, Olanaklar ve Erekler**, Mersin, Mersin.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi ,Alman Dili ve Edebiyatı Yay, s. 444-459.
- Çavdar, Tuğba: (1995), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi", Basılmamış Doktora tezi, İstanbul, s. 154.
- Dilek, Hülya: (1992), **Kütüphane Biliminin Kapsamı ve Türkiye'de Durum** İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları,.
- D'Ohsson, M: (1957), "170 Yıl Önce İstanbul'da Umumi Kütüphaneler" **TKDB** c. 6,s. 3, çev. Şahap Nazmi Coşkunlar, s.51-60.
- Eco, Umberto: (1985), "Towards a New Middle Ages", **On Signs** haz. M. Blonsky, Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Enfents de Langue et Dragomans: (1995), **Dil Oğlanları ve Tercümanlar**. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Erhat, Azra: (1940), "Latince İlk Edebi Eser Bir Tercümedir", **Tercüme** 1:3, s.270-274.
- Erünsal, İsmail: (1999), "Personnel Employed in Otoman Libraries", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 3, İstanbul Türk Diyanet Vakfı.
- Erünsal, İsmail: (1988), **Türk Kütüphaneler Tarihi II Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri**, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayın No: 22 , , s. 344.
- Even-Zohar, Itamar: (1990), **Polysystem Studies**, Poetics Today (özel baskı), c. 11 Sayı. 1, Durham, NC: Duke University Pres.
- Forti, Augusto: (2000), "Modern bilimin Doğuşu ve Düşünce Özgürlüğü", **Bilim ve İktidar** Yay. Haz. Federico Mayor, & Augusto Forti, çev. Mehmet Küçük, 7.bsm. Ankara, TÜBİTAK, , s. 23-37.
- Garry, Kevin Mc: (1975) **Communication, Knowledge and the Librarian**, London, Bingley.
- Gökyay, Orhan Şaik:(1997), Katip Çelebi, **İslam Ansiklopedisi**, c. 6, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, , s.432-438.
- Günyol, Vedat: (1985), "Türkiye'de Çeviri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 2, İstanbul, , s. 324-329.
- Gürsel, Nedim: (1985), "Uygurluk ve Çeviri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 2, İstanbul, 1985, s. 320-324.
- Hanioglu, Şükrü M: (1985), Bilim ve Osmanlı Düşüncesi, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 2, İstanbul, 1985, s. 346-347.
- Heper, Metin: (1985), "Bürokrasi" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul, s.290-297.
- Hildegard, Müler: (1998), "1933-1945 yılları Arasında Türkiye'de Sürgünde Yaşayan Alman Kütüphaneciler" çev. Turgun, Hakan, **Kütüphanecilik Dergisi Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları**, Sayı:5, s., , İstanbul, Çantay

- Kitabevi, s. 85-96 IFLA'95 İstanbul Toplantısı (Orientalist Libraries and Orientalism)
- Holmes, James: (1998), "*The Name & Nature of Translation Studies*" **Papers on Literary Translation and Translation Studies**, Amsterdam.Rodopi. s. 53-64.
- Hönig, Hans G: (1990), "Holmes' Mapping *Theory and the Landscape of Mental Processes*" **Translation Studies: the State of Art**. Yay.hazK.M.Leuven Zwart/T. Naaijken. Amsterdam. s.77-89.
- Huart Cl. (1955) 'Katib Çelebi', **İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 6. İstanbul, Maarif Bakanlığı , s. 432-439.
- Hulusi, Şerif: (1999), "Tanzimattan Sonraki Tercüme Faaliyeti" Yay. Haz. Öner Yağcı **Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 203-207.
- Hieronimus, *Pammachius 'a*" (1992), çev.Evren Erem, **Metis Çeviri** 18: 74
- Işın, Ekrem: (1985), "Osmanlı Materyalizmi" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul, 1985, s. 363-370.
- Işın, Ekrem: (1985), "Osmanlı modernleşmesi ve Pozitivizm" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 2, İstanbul, 1985, s. 352-362.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin: (1987), **Osmanlı İlim ve Meslek Cemiyetleri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi
- İhsanoğlu, Ekmeleddin: (1992), "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150.yılında Tanzimat** , Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu, s.335-395.
- İnsel, Ahmet: (1996), **Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye**, çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul, Ayrıntı.
- İz, Fahir: (1989), "The Ottoman Period 1300-1850" ,**The Book of Turkish Verse** London, Penguin, s.35-47.
- Kaplan, İsmail:(1999), **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 200-382.
- "Katip Çelebi", (1992), **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, C. 13, İstanbul, Milliyet Yayınları, s. 6511-6512.
- Kayaoğlu, Taceddin:(1998), **Türkiyede Tercüme Müessesleri** İstanbul, Kitabevi,.
- Kazancıgil, Aykut; Vural Solok: (1981), **Türk Bilim Tarihi Bibliyografyası**, İstanbul,TÜBİTAK.
- Keseroğlu, Hasan; Serdar Gökalp: (1985) "*Cumhuriyetten Günümüze Çeviri üzerine Yazılar Kaynakçası*", **Dün ve Bugün Çeviri**, 2. Kitap, 1985, s. 191-228.
- Keseroğlu, Hasan S: (1989), **Halk Kütüphaneleri Politikası ve Türkiye Cumhuriyetinde Durum**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi,
- Keseroğlu, Hasan S: (1985) Milli Kütüphane" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c., İstanbul 1985, c. 5, s. 1310-1311.

- Keseroğlu, Hasan S: (2002), Okur Gözüyle TKDB (1952-1986) **Türk Kütüphaneciliği** 16,(3) 2002, s. 217-236.
- Kışlalı, Taner: (1978),“Ulusal Demokratik, Halkçı Kültür Siyaseti” **Ulusal Kültür** (Temmuz), Ankara, Kültür Bakanlığı, 1978, s. 1-6.
- Klein, J.T: (1996), **Crossing Boundaries: Knowledge, Disciplinarity, and Interdisciplinarity** Charlottesville, VA:University Press of Virginia.,
- Klein, J.T: (1996) “ Interdisciplinary Needs: The Current Context”, **Library Trends** 45(2), 134-154 (çevrimiçi)www.library.ucsb.edu/ist/00 fall
- Kranz, Walther: (1994), **Antik Felsefe**, Türkçesi Suad Y Baydur. 2.bs. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Kurultay, Turgay: (1998), “Cumhuriyet Türkiyesinde Çevirinin Ağır Yükü ve Türk Hümanizması”, **Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi** Sayı XI: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, Çantay, s. 13-33.
- Kussmaul, Paul: (1995), **Training The Translator**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lefere, André: (1978), “Translation Studies: The Goal of the Discipline”, **Literature and Translation:New Perspectives in Literary Studies with a Basic Bibliography of Books on Translation Studies**, haz.James Holmes,Jose Lambert&Raymond van den Broeck, Leuvan: Acco, s. 234-244.
- Lewis, Bernard: (1982), “Hükümet ve Devlet”, *Bellekten*, C.XLVI, sayı: 182'den ayrı basım, s.415-421.
- Lewis, Bernard: (1987), **Istanbul & the Civilization of the Ottoman Empire**, Norman&London:University of Oklohoma Press,
- Mardin, Şerif: (1985), “19.yy'de Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 2, İstanbul s. 342-352.
- Mardin, Şerif: (1983), **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1894-1908**, İstanbul, İletişim yayınları.
- McGarry, Kevin: (1987), “Belgebilim Alanındaki Gelişmeler Kütüphanecilik Bilgibilim Öğretimi: Geçmiş Bakış ve Yeniden Değerlendirme” **İÜ Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi: Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları**, İstanbul s. 109-155.
- Mulkay, Michael: (1969), “Some Aspects of Cultural Growth in the Natural Sciences”, **Social Research**, c. 1 s. 36, s. 126-141.
- Musgrave, Alan: (1993), **Common Sense, Science and Sceptism**, Cambridge,Cambridge University Press.
- Nida, Eugene: (1964), **Toward a Science of Translation**, Bölüm. 8, Leiden, Netherlands.s. 156-171.
- Nida, Eugene A: (1998), “Bible Translation”, **Routledge Encyloepadia of Translation Studies**, s. C.I, s. 21-28.
- Nord, Christiana: (1997), **Translating as a Purposeful Activity**, Manchester, St. Jerome Publishing.

- Ong, Walter J: (1995), **Sözlü ve Yazılı Kültür**, İstanbul, Metis Yayınları.
- Orhonlu, Cengiz: (1974), “Tercüman”, **İslam Ansiklopedisi** cilt.12-1 İstanbul : Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.175-181.
- “Osmanlı İmparatorluğu”, (1992), **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, c.17, İstanbul, Milliyet Yayınları, s. 8933-8948.
- Ozankaya, Özer: (1980), **Toplumbilim Sözlüğü**, Ankara,T. D. K. Yayınları.
- Ötüken, Adnan: (1956), “İstanbul Kütüphaneleri Hakkında 48 Yıl Önce Zamanın Sadrazamına Sunulmuş Rapor ” **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, c. 6 sayı 3, , s. 206-226.
- Ötüken, Adnan: (1957), “Türkiye’de Kütüphanecilik Öğretiminin Tarihçesi” **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, c. 6, s. 1-2, s. 1-35.
- Özel, İsmet: (1985), “Tanzimat’ın Getirdiği Aydın”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 2, İstanbul, s. 61-66.
- Paker, Saliha: (1991), “The Age of Translation and Adaptation, 1850-1914. Turkey”, **Modern literature in the Near and Middle East 1850-1970**, ed. Robin Ostle, London&Newyork:Routledge, s. 17-32.
- Paker, Saliha & Zehra Toska: (1997), “A Call for Descriptive Translation Studies in the Turkish Tradition of Rewrites”, **Snell Hornby et.al** 1997, s. 79-88.
- Paker, Saliha: (1993), “Translated European Literature in the Late Ottoman Literary Polysystem”, **New Companion** 1, 67-82: 1986 reprinted in Lambert &Lefere s. 181-192.
- Paker, Saliha: (1998), “Turkish Tradition”, yay. haz.Mona Baker, **Routledge Encyloepadia of Translation Studies**, c.II., s. 571-582.
- Papert, Seymour: (1999), “Jean Piaget”, **Time**, c. 153, s. 12, 29.3.1999.
- Porter, James: (1854), **Turkey; Its History and Progress**, c. II, yay. haz. George Larpent, Hurst and Blackett Publishers,
- Prigione, İlya: “Önsöz”, **Bilim ve İktidar**, yay. haz. Federico Mayor,& Augusto Forti, çev. Mehmet Küçük, 7.bsm.Ankara, TÜBİTAK, 2000, s. I-VI.
- Rappaport, William J: (1997), “**Multidisciplinary vs.Interdisciplinary Science**” University at BuffaloCenter For Cognitive Science1996-1997 Annual Report, <http://www.cs.buffalo.edu/pub/www/cogsci/> **12 Sep 1997**.
- Robinson, Douglas: (1992), “Classical Theories of Translation from Cicero to Aulus Gellius”, **Textcontext** c. 7, s.15-25.
- Salama-Car, Myriam: (1995), “The Dissemination of Knowledge” **Translators Through History** yay. haz. Jean Delisle &Judith Wordsworth John Benjamins Publishing Company s.101-130.
- Savaşçı, Abdullah; Nur Eker: (1976), **Türk Kütüphanecilik Bibliyografyası**, Ankara.
- Savory, Theodore: (1957),**The Art of Translation**, London, The Alden Press.

- Shuttleworth, Mark & Moira Cowie: (1997), **Dictionary of Translation Studies**, St. Jerome Publishing, Manchester.
- Soyсал, Özer: (1973), **Cumhuriyet Öncesi Dönem Türk Kütüphaneciliği Sosyo- Ekonomik Yapı Üzerine Bir Araştırma** Ankara, Doçentlik araştırmaı.,
- Stiles, Andrina: (1996), **The Ottoman Empire 1450-1700**, London, Hodder&Stoughton.
- Szacky, Jersey: (1979), **The History of Sociological Thought**, Aldwuch, Press, London.,
- Tapan, Nilüfer: (1997), "İstanbul Üniversitesi", **Forum**. Türkiye’de Çeviri Eğitimi, s. 1, İstanbul, Sel Yayıncılık, s.150-154.
- Tekeli, İlhan: (1980), **Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar**, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.,
- Tekeli, İlhan; Selim İlkin: (1999) **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü** 2.bs. Ankara Türk Tarih Kurumu.
- Tekeli, İlhan: (1985), Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul s.456-484.
- Tonta, Yaşar: (2002), "Türk Kütüphaneciliği Dergisi, 1987-2001" **Türk Kütüphaneciliği** 16, (3) s. 282-320.
- Toprak, Zafer; Başak Tuğ, Ferda Keskin, Güliz Aydın, Semih Sökmen: (1997), Sosyal Bilimlerde Alternatif Bir Paradigma Gerekli mi, Mümkün mü? **DeFTER 31**, s. 164-181.
- Toury, Gideon: (1985) "A Rationale for Descriptive Translation Studies", **The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation**, haz. Theo Hermans, London&Sydney, Croom Helm. s. 16-41.
- Toury, Gideon: (1995), **Descriptive Translation Studies and Beyond**, Amsterdam, &Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Uraz, Neslihan: (2000), "Türkiyede Kütüphanecilik Bölümlerinde Yayımlanan Dergi Makalelerinin İçerik Analizi İstanbul" , **İÜ Kütüphanecilik Dergisi**, s. 6, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s.137-163.
- Ülken, Hilmi Ziya: (1992); **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken, 1992.
- Ülken, Hilmi Ziya: (1997), **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul, Ülken Yayınları.
- Vermeer, Hans J: (1989), "Skopos and Commission in Translational Action" **Reading in Translation Theory** yay. haz. Andrew Chesterman.Oy Finn Lectura Ab., s.173-200.
- Verra, Adorno Gregory: (1991), **Storia della Filosofia**, Roma:Laterza&Figli, c. 1.

- Vleeshauwer, HJ de: (1960), *Library Science as a Science*, Musaion; 37-40, Praetoria, University of South Africa.
- Vygotsky, L.S: (1985), **Düşünce ve Dil**, çev.Semih Koray, İst., Kaynak Yay..
- Westfall, Richard S: (1997), **Modern Bilimin Oluşumu** Çev. İsmail Hakkı Duru, Ankara TÜBİTAK.
- Yontar, Aysel: (1995), **Kütüphane ve Belge-Bilgi Merkezlerinde Bilimsel Yöntemin Önemi**, İstanbul, TKD.
- Yontar, Aysel; Mesut Yalvaç: (2000),“Türkiyede Kütüphane ve Bilgi Bilimi Konusundaki Araştırma Sorunları:1952-1994 Yıllarında Yayınlanan Dergi Makalelerinin İçerik Analizi” İstanbul, **İÜ Kütüphanecilik Dergisi**, s. 6, s.165-186.
- Yurdadoğ, Berrin: (1974), **Kitaplık Bilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara, T.D.K. Yayınları,.
- Zürcher, Erik J: (1997), **Turkey: A Modern History**, 3. bsm London&New York:I:B: Tauris&Co Ltd Publishers .